TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 521

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK TERCÜMESİ

I

Çeviren
BESİM ATALAY

FİYATI : 3000 TL.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA, 1985

ÖNSÖZ

Türk Dil Kurumu, bugün ilmî çalışmalarının yüksek ergilerinden birine erişmekle yüreğinin içinde derin bir sevinç duyuyor.

Hicretin 466 ncı yılında (1072-3) yazılmış olan DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK, Türk dili haznelerini koynunda taşıyan eski eserlerimizin en değerlilerinden biridir. Kurumun ilk doğuşundan beri bu eserin iyi bir tercümesini ortaya koymak çalışma programlarının başlı bir maddesi idi.

Sayın arkadaşım BESİM ATALAY'ın değerli çalışmaları ile bu ulusal dileğin yerine getirilmiş olması, Türk dilciliği için gerçekten bir bahtiyarlık olmuştur.

Divanü Lûgat-it-Türk, Kaşgarlı MAHMUD'un yazdığı ve Araplara Türk dilini öğretmek için Türk kelimelerini Arap usullerine göre sıralayıp anlamlarını anlattığı bir eserdir. Bu önemli kitabın el yazması bir nüshası rahmetli Ali Emiri elinde bulunmuş ve Kilisli Rifat Bilgenin nezareti altında Maarif Vekilliğince bastırılmış idi.

Ortaya konmasiyle beraber yerli ve yabancı bütün dilcilik dünyasının dikkatini üzerine çekmiş olan bu eserin tercümesine daha o zamandan istekler uyanmıştı.

Bu güç ve çok onur verici işe el koyanlar çok oldu. Bunlar arasında şimdi ebediyete karışmış bulunan Kurumumuzun ilk Başkanı Samih Rifat ile Şair Mehmet Âkifin ve Kurumun başında bu tercümenin hazırlanmasına çok çalışan Doktor Reşit Galibin adlarını burada rahmetle anmak yerinde olur.

Türk Dil Kurumu birinci Büyük Millet Meclisinde

Van Mebusu olan rahmetli Tevfik tarafından yapılmış bir eksik tercümeyi satın almak, Kilisli Rifat Bilge ile Ahmet Caferoğluna alfabe sırasiyle tercüme fişleri yaptırmak, emekli öğretmen Âtıf Tüzünere de kitabın olduğu gibi bir tercümesini kaleme aldırmak yollariyle bu işi kovalamaktan geri durmadı.

Bu değerli mütercimlerin yüksek emeklerini burada şükranlarla anmak benim için zevkli bir ödevdir.

Ancak bütün bu tercümeler istenilen erginliği verememişti. Nihayet Türk dili ülküsüne ömrünü vermiş olan arkadaşım Besim Atalay, bu ağır işi omuzlarına aldı. Bütün yapılmış tercümeleri, bütün Divan hakkındaki yazıları gözden geçirdikten, Divanın tek el yazısı nüshasını ve buna göre basılmış olan metnini iyice inceledikten sonra, yeniden işe başlamak yoliyle, bugün ortaya koymak mutluluğuna erişilen bu tercümeyi başa çıkardı.

Eserin mahiyeti, değeri, eser sahibinin ve yazma nüshayı yazanın hüviyetleri, eserin bulunuşu, basılışı ve tercümesi hakkındaki izahları, değerli mütercim ayrıca uzun uzadıya anlatmaktadır.

Bana burada düşen ödev, bu yüksek bilim işini, değer biçilmez bir çalışkanlık ve yorulmazlıkla umulduğundan daha çabuk ortaya çıkaran sevgili arkadaşım Besim Atalaya,ona bu yolda ellerinden gelen yardımlardan hiç birini esirgememiş olan bütün Türk Dil Kurumu ailesine ve pek çok teknik güçlüklere göğüs gererek eserin güzel bir şekilde basılmasını temin eden değerli basıcı Alâettin Kırala içten gelen şükranlarımı açıkça bildirmektir.

İ. N. DİLMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK VE TERCÜMESİ ÜZERİNE NOTLAR

A - Divanü Lûgat-it-Türk nasıl bir kitaptır, niçin yazılmıştır?.

B - Kitabı yazan zat.

C - Kitabın yazıldığı tarih.

D - Kitap nerede yazılmıştır.

E - Eldeki yazma nüshanın asıl nüshadan çekildiği tarih.

F - Divanda Türkler üzerine geçen hadisler.

G - Kitap nasıl bulundu, nasıl basıldı?

H - Divanı görmüş olan Doğu bilginleri.

I - Divan üzerine çalışan Batı bilginleri.

J - Divandan faydalanarak eser yazanlar.

K - Divanın kelimelerini cetvelliyenler.

L - Divanın birinci sahifesinin dışındaki yazı.

M - Divanı tercüme etmek istiyenler ve edenler.

N - Ben tercümeye nasıl başladım ?

O - Türkiye dışındaki Türklerin Divanla ilgilenmeleri.

P - Divan tercümesinde tuttuğumuz yol, kabul ettiğimiz harfler.

Q - Türkçecilik hareketleri ve Sonsöz.

DİVANI LÜGAT-İT-TÜRK

NASIL BİR KİTAPTIR ?

NİÇİN YAZILMIŞTIR ?

Hicretin III cü asrından, onuncu asrın ortalarına değin, Türklüğün altın devri idi; bu devirde Türkler bir yandan Çin sınırlarından -Pekin yakınlarından- Macaristana ve Avrupa ortalarına, bir yandan da Kuzay buz denizlerinden Hindin ve Arabistanın sıcak denizlerine, Sûdana ve Büyük Okyanusadek taşmışlar, hemen her yerde kuvvetli eğemenlikler kurmuşlardı. Kendilerini her yerde saydırmışlar, her yerde efendi tanıtmışlardı.

Türklüğün hükmü yürüdüğü bu geniş bölgelerde Türk Dilinin de üstün tutulacağına, kendileri gibi dillerinin dahi sayılacağına şüphe yoktur. Birçok kimselerin Türkçe öğrenmiye uğraştıkları içindir ki bu devirlerde bir haylı kitap yazılmıştır.

Her ne kadar Gaznelilerle Salçık Oğulları Türkçeye büyük bir önem vermiyerek Farsçaya daha çok düşkünlük göstermişlerse de öbür Türkler ve Türk büyükleri ulusal dile değer vermişlerdir:

Bu yüzden bir takım eserler yazılmış:

1 - Kutadgu-Biliğ
2 - ديوان لغات الترك
3 - كتاب جواهر النحو فى لغات الترك
4 - الادراك للسان الاتراك
5 - حلية اللسان وحلبة البيان
6 - القوانين الكليه
7 - بلغة المشتاق فى لغة الترك والقبجاق

8 - İbnü Mühennanın bahsettiği bir eser (Celâleddin Harzemşah adına yazılan bu eser bize kadar gelmemiştir).
9 - زهر الملك فى نحو الترك (kitap meydanda yoktur)
10 - الافعال فى لسان الترك (kitap meydanda yoktur)
11 - الدرة المضيئه فى لغة التركيه (kitap bize kadar gelmemiştir)
12 - الشذور الذهبيه والقطع الاحمديه فى لغة التركيه
13 - Bilik (Bu kitaptan Ebu Hayyan bahsetmekte ise de bugün eser meydanda yoktur).
14 - نادر الدهر على لغة ملك العصر (İbnü Mühenna bahsederse de eser meydanda yoktur)
15 - ترجمان المترجم بمنتهى الارب فى لغة الترك والعجم والعرب

(Bundan İbnü Mühenna bahseder. Eser bize kadar gelmemiştir)

16 - قصيدة قواعد لسان الترك (Bundan da İbnü Mühenna bahseder, eser meydanda değildir[+]).
17 - مقدمة الادب
18 - التحفة الزكيه
19 - ميسرة العلوم
20 - كتاب حلى الملك
21 - كتاب تحفة الملك

gibi eserler bunlardandır. Bu kitaplardan başka kendileri ve adları bize kadar gelemiyen daha bir takım kitapların bulunduğuna şüphe yoktur.

Bizim gördüğümüz eserler arasında her yönden en önemli, her bakımdan en değerli eser Divanü Lûgat-it-Türktür. Yukarıda saymış olduğum eserlerin sahiplerinden bir takımlarının Divandan faydalanmış olmaları gerektir.

Divanü Lûgat-it-Türk, Türk dilleri Kamusu demektir, bu

[+] Bu eserin manzum olduğu anlaşılmaktadır.

kitap paha biçilemiyecek kadar değerlidir; bilgi dünyası bu kitaba çok önem vermekte ve kitabı çok beğenmektedir. Hemen her medenî milletin Üniversitesinde ve Türkiyatçıları arasında bu kitap eşsiz sayılmaktadır. Eski eserlerden hiç biri bu eser kadar önem kazanmamıştır.

Divanü Lûgatte, bugün ölmüş birçok güzel kelimeler bulunduğu gibi, o vakitki kültürün ve medenî varlığın yüksekliğini gösterir bir hayli tanık ta vardır.

Hele Türk fiillerinin yapısını gösteren kısımlar pek değerlidir; kitapta yer yer, dil üzerine önemli kurallar söylenmiş; ses değişimleri, gramer halleri, diyelek ayırdları açık olarak gösterilmiştir. Bundan başka saymış olduğum şeyleri tanıklamak için bol ve zengin örnekler dahi verilmiştir.

İşbu örneklerin birçokları cümle halinde olduğu için büyük bir anlama, değerli bir çözümleme kolaylığı göstermektedir. Örnekler, kelime, cümle, sav, beyit, parça gibi şeylerdir. Biz bu örneklerden yalnız o vaktin dil durumunu öğrenmekle kalmıyoruz; Türkün eski tarihini, edebiyatını, yaşayışını, düşünüşünü de birlikte öğreniyoruz. Bu faydalardan başka o vakitki coğrafî durum üzerine de doğru bilgiler elde ediyoruz.

Şimdiye değin eski Türk Dili ve eski Türk varlığı üzerine bunun kadar işe yarar, bunun kadar elverişli bir eser görülmemiştir; bu eser tektir, tek kalacaktır. Türk dünyası Kaşgarlı Mahmudun adını her zaman saygıyle anacaktır.

Biz bu eşsiz kitaptan eski Türklerin (900) yıl önceki dillerini, düşünüşlerini, durumlarını öğrendiğimiz gibi kitapta medeniyet dünyasına karşı her zaman göğsümüzü kabartacak olan birçok öğünç ve kıvanç kaynakları dahi buluyoruz; (900) yıl

önce atalarımızın ipek mendil taşıdıklarını, elbise kırışıklarını yatıştırmak için ütü kullandıklarını da görüyoruz; hele yeryüzünün efendisi olan Türk askerlerinin o vakitler bile kuru bir derintiden ibaret olmayıp her erin adını, sanını, aylık olgularını gösterir bir defterin bulunduğunu öğrenmemiz dünyaya değer bir faydadır.

Bundan başka Türklerin kadınlara ve çocuklara ve düşkünlere gösterdikleri saygı izlerini de orada buluyoruz. Divan dikkatle gözden geçirilirse daha bu gibi birçok öğünmeye yarar şeyler görülecektir.

Divanın yazma nüshası bir tanedir; şimdiye değin bir ikincisi bulunamamıştır [+]. Eldeki yazma nüsha büyük bir cilt ve (319) yapraklıdır. Kâğıdı vaktiyle Doğu memleketlerinde yapılmış olan sağlam ve kalın bir kâğıttır. Kitabın bazı yerleri yaşlık görerek kararmış ise de bozulmamış ve çürümemiştir. Bir kaç kelime dış olmak üzere her tarafı iyice okunabilmekte, bundan kitabın iyi korunmuş olduğu anlaşılmaktadır.

İşte, basma nüshaya temel olan bu nüshadır; biz tercüme ederken bunu göz önünden ayırmadık.

KİTABI YAZAN ZAT

Kitabı yazan zatın adının Mahmut, babasının adının Hüseyin, büyük babasının da Mehmet olduğunu kendi kitabından öğreniyoruz. Kaşgarlı olduğu anlaşılıyorsa da Barsgan şehrini anlatırken وهى مدينة منها ابو محمد demesi kendisinin Kaşgarda doğmuş

[+] Kaşgarlı Mahmudun كتاب جواهر النحو في لغات الترك adında bir kitabı daha varmış. Bunu Divanda kendisi söylemektedir. Bununla beraber bu kitap henüz ele geçmemiştir; bulunacak olursa Dilimiz ve kültürümüz için büyük bir kaynak ve kazanç olacaktır. B. A.

olduğunu, babasının Barsganlı bulunduğunu gösteriyor.

Kitap sahibi her zaman, kendisinden bahsederken Mahmut demektedir: Bunun içindir ki Mahmudun babasının Barsganlı olduğuna hükmediyoruz.

Kaşgarlı Mahmut eserini Irakta yazmış olması ihtimaline göre Kaşgardan Iraka göç etmiş olmalıdır.

O sıralarda Irak bölgesi İslâm dünyasının özeği idi; siyasal işlere karışmak ve bir külâh kapmak istiyenlerin Bağdata ve Mısıra koştukları gibi, bilgi işleriyle uğraşmak dileyenlerin dahi buralara geldikleri bellidir.

Bağdattan başka Buhara, Kaşgar, Kahire, Şam gibi daha bir takım yerler var idise de bunlar Bağdat kadar önemli değildi. Türk ülkelerinin her bucağından birçok bilginlerin tâli aramak arzusiyle Bağdata ve Mısıra akın akın geldikleri sıralarda bir hayli bilgi adamlarının Bağdatta toplanmış olduklarını biliyoruz.

Türklüğün bu altın devirlerinde İslâm dünyasının hemen her yanında Türklerin sözü geçer, hatırları sayılır olmuştu;bu hal kendilerine özel bir durum yaratıyordu.

Bağdattaki Arap makamları, Bağdattaki halife sarayı Türklerin nüfuzları altına girmişti. Yıkılmak üzere bulunan halifeliği Türkler tutuyor, halifeleri kendi dilekleri uğrunda kukla gibi kullanıyorlardı. Büsbütün gevşiyen Arap âlemine yeni bir hız, yeni bir kudret veriyorlar, İslâm medeniyetini yeni baştan diriltiyorlar ve ayakta tutuyorlardı.

Bundan başka bütün siyasal işler hep Türklerin elinde idi. Vilâyetlere ancak Türk olan Valiler gönderilebiliyordu; böylelikle Türklere yanaşmak, Türklerle iyi geçinmek istiyenlerin Türkçe öğrenmeleri bir ihtiyaç halini almıştı. İşte, Di-

vanü Lûgat-it-Türk bu ihtiyaçtan doğmuş olmalıdır.

Türkçeyi öğrenmek istiyenlere bu dili öğretmek için yazılan işbu eserin, o asırda bilgi ve siyaset dili olmuş bulunan Arapçanın Türkçeden yüksek bir dil olmadığı, Türkçenin Arapça ile atbaşı beraber yürüdüğü gösterilmek ve tanıklanmak üzere meydana getirildiği de anlaşılmaktadır [+].

Türkçeyi ve Türkçenin diyeleklerini pek iyi bilen Mahmut Arapçayı da çok iyi biliyormuş; yalnız eski Türkçeyi değil, Arapçayı da öğrenmek istiyenler için bu kitap güzel bir kılavuzdur. Bu kadar büyük bir bilginin nasıl olup ta İslâm dünyasında ün almadığına şaşmamak elde değildir.

İşte derin bir bilgin, iyi gören bir dilci olan bizim Kaşgarlı Mahmudun Türkistan Beyleri neslinden olduğunu yine kendi eserinden öğreniyoruz. Cilt I, sahife 102 de "Bizim atalarımız olan Beyler emir kelimesine Xamir = خمير derler. Çünkü Oğuzlar emir diyemezler -elif harfini X = خ harfine çevirerek- Xamir = خمير derler; Saman Oğullarından Türkistanı almış olan atalarımız Beye Xamir tekin = خميرتكين adı verirler[++] demekte olduğuna bakılırsa Mahmudun Beylerden ve asker neslinden gelmiş olduğu meydana çıkar.

Yalnız burada göz önüne alınacak bir şey vardır; Kaşgarlı her zaman Oğuzları öbür Türklerden ayırır; burada "Atalarımız olan Beyler Emir kelimesini Xamir = خمير diye söylerler; çünkü Oğuzlar Emir diyemezler -elifi خ ya çevirerek Xa-

---

[+] Cilt I, sahife 5.

[++] Gerek basma ve gerek yazma nüshalar Xamir tekin = خميرتكين kelimesini خجرتكين şeklinde yazmış ise de yanlıştır. Metinde bu kelimenin tercümesi sırasında uzun uzadıya anlattık. Sözün gelişinden bunun Xamir tekin = خمير تكين olması gereklidir. B. A.

mir = خمير derler" demesini bilmem nasıl anlamalı? Mahmut burada Oğuzları kendi atalariyle karıştırmış olmıyor mu ?

Aşağıya doğru birçok yerlerde görüleceği üzere burada da Arapça ibarede bir eksiklik olmalıdır. "Atalarımız Emir kelimesini Xamir = خمير diye söylerler: Nasıl ki Oğuzlar da elifi ح ya çevirerek Xamir = خمير derler" demek istemiş olsa gerektir.

Her ne ise.. Bizim Mahmut hem yüksek bir bilgin, hem de yiğit bir askermiş. "Ben iyi silâh kullanırım" dediğinden anlaşılan da budur. Acınacak bir haldir ki Mahmudun kaç yıl yaşadığını, nerede öldüğünü bilmek kabil olamadı.

İslâm bilginlerinin (Hal tercümesine) kütük bilgisine çok önem verdiklerini hepimiz biliriz; bununla beraber Kaşgarlı Mahmut hakkında bir şey yazmamaları şaşılacak şeydir.

Kaşgardan kalkarak Türk ülkelerini birer birer dolaşmış olması, oralarını iyice incelemiş bulunması, bu büyük eserini yazması gibi şeyler bize gösteriyor ki Mahmut hem yaşça, hem bilgice olgun bir zatmış; her halde genç yaşında ölmemiş.

KİTABIN YAZILDIĞI TARİH

Kaşgarlının kitabının sonunda 464 senesinin Cemaziyülevvelinin gurresinde yazmıya başlandı:"Dört gez gözden geçirdikten ve iyice süzdükten sonra 466 da bitti" demiş olmasına bakılırsa ve 464 Hicrî ve 1068 Milâdide başlanmış, iki sene üzerinde çalışıldıktan sonra 466 Hicrî ve 1072 de bitirilmiş olduğu anlaşılıyor ise de, cilt III, sahife 116 "biz bu kitabı yazdığımızda sene 690 idi" demesi işi karıştırıyor.

Bana kalırsa Divanın sonundaki yazı pek açıktır; bu,

doğru olmalıdır. Gerek cilt I, sahife 290 daki tarih ve gerek kırmızı mürekeple yazma nüshanın kenarına yapılmış olan düzeltme yanlış olsa gerektir; tercümemiz okunacak olursa yazma nüshanın bu gibi hataları yaptığı çok görülecektir, hele kırmızı mürekeple yapılmış olan düzeltmelere hiç güvenmemelidir; yine bunun gibi, cilt III, sahife 116 daki tarih dahi yanlış olacaktır. Divan 466 da bitmiş olduğuna göre 467 de Halife olan Muktediye sunulmuş olabilir.

Divandaki bu tarih karışıklığı hakkında sayın bilgin Bay Zeki Velîdînin "Adsız" mecmuasının 16 ncı sayısında bir yazısı vardır; bu yolda genişçe bilgi elde etmek istiyenler oraya baksınlar. Yine bu iş üzerine Bay Kilislinin Türkiyat Mecmuasında bir yazısı çıkmıştır.

KİTAP NEREDE YAZILMIŞ ?

Kitapta, bu eserin nerede yazıldığını gösterir hiç bir yazı, hiç bir işaret yoksa da, Bağdatta Halifeye sunulmuş olduğuna bakılırsa, Bağdatta yazılmış olması ihtimali kuvvetlidir. Kitabın Kaşgarda veyahut başka bir yerde yazılarak Bağdata getirilmiş olması düşünülebilirse de burası çok zayıftır; çünkü Kaşgarlı Mahmutun birçok Türk boylarını, Türk şehirlerini ve köylerini gezip dolaştıktan ve birçok notlar aldıktan sonra yazmış olması şüphesiz bulunduğuna göre Divanü Lûgat-it-Türk'ü Bağdata yerleşerek orada yazıp bitirmiş olması daha kuvvetli görünür.

Bağdatta yazılmış olmasına kuvvetli bir tanık ta o asırlarda Bağdatın bayağı bir Türk şehri haline gelmiş bulunması, Irakta Türk nüfuzunun son derece ilerlemiş olmasıdır. Şura-

si muhakkaktır ki Mahmut kitabını geçici bir heves üzerine yazmış değildir. Bunu yazabilmek için bizim sayın Kaşgarlı çok emekler çekmiş, birçok üzüntülere katlanmıştır. Uzun bir hazırlama devresi geçirdikten sonra bu büyük eserin vücude getirilmiş olduğunda şüphe yoktur. Çünkü böyle bir eseri yazmak kolay değildir.

ELDEKİ YAZMA NÜSHANIN ASIL NÜSHADAN ÇEKİLDİĞİ TARİH

Eldeki yazma nüshanın büyük bir ciltten ibaret olduğunu yukarıda söylemiştim. Bu nüsha Kaşgarlı Mahmudun kendi eliyle yazdığı nüshadan çekilmiştir, çeken adam böyle söylemektedir. Cilt III, sahife 332 de,çeken adamın adının محمد بن ابی بکر بن ابی الفتح الساوی ثم الدمشقی olduğu görülmektedir. Aslı İranlı Sâveli olan bu adamın Şamda yerleşmiş olduğu açıktır; bu devirlerde -İslâm ülkelerinin her yanında olduğu gibi- Şamda da Türk nüfuzu üstün bulunuyordu.

Bunun için Suriyede dahi Türkçe öğrenmek arzu ve ihtiyacı hüküm süreceğinden, bu ihtiyaca cevap vermek üzere Divanü Lûgat asıl nüshasından Şamda çekilmiş olmalıdır, Mahmudun Divanı yazmasından -aşağı yukarı- ikiyüz sene sonra çekilmiş olan bu nüsha elimize kadar gelebilen biricik nüshadır.

Kitabı çeken Şamlı Mehmet Türkçeyi hemen hiç bilmiyormuş, çünkü Türkçe bilen bir adam onun yaptığı yanlışlıkları yapmaz; bu yanlışlıkların asıl nüshada bulunmadığına şüphe yoktur; Mahmut böyle şey yapmaktan çok uzaktır. Tercümemiz okunursa Şamlı Mehmedin Türkçe bilmediği görülüp anlaşılacaktır.

Şamlı Mehmet Arapçayı da iyi bilmiyormuş; yazma nüsha-

daki irap hatalarının çokluğu bunu göstermektedir.

Sayın hocamız Bay Kilisli Arapçada bulunan bu yanlışlıkların bir kısmını düzeltmiş ise de birçokları olduğu halde kalmıştır. Biz de yalnız tercümeyi ilgilendiren yanlışları düzelttik ve kenara çıkarak bunları gösterdik, işte bu gibi şeylerden anlıyoruz ki kitabı çeken Şamlı Mehmedin büyük bir ilmî kıymeti yokmuş. Bununla beraber çekme işinde namuslu davranmıştır, himmeti var olsun.

DİVANDA TÜRKLER ÜZERİNE GEÇEN HADİSLER [+]

Divanü Lûgatte iki yerde Türkler üzerine, iki hadis geçmektedir. Birisi "Türk dilini öğreniniz, çünkü onların egemenlikleri uzun sürecektir" anlamında, birisi de "Yüce Tanrı,benim Türk adlı ordum vardır, onları Doğuda oturttum. Kızdığım ulusun üzerine onları saldırtırım" manasındadır. Bu hadislerin her ikisi de sağlam hadislerden değildir; binlerce hadis uydurulmuş olduğu için İslâm bilginleri hadis işinde çok titiz davranmışlardır; bu yüzden hadis işi geniş bir bilgi halini almış. Gerek hadislerin çeşidi, gerek ağızdan ağıza söyliyenlerin hayatları ve ahlakları hakkında birçok kitaplar yazılmış, usuller ve ölçüler konmuş. İşte o usullere ve ölçülere göre bu iki hadis Peygamberimize değin varamıyan yapma hadislerdendir.

Şüphesiz bunları Kaşgarlı kendisi uydurmıyor; o da başkalarından aldığını söyliyor[++]. Divandaki hadisler hususun-

---

[+] Hadis = Peygamber sözü.

[++] İlk hadis basma nüshada cilt I, sahife 3 tedir ve şöyledir: تعلموا لسان الترك فان لهم ملكا طويلا. İkinci hadis te cilt I, sahife 294 tedir. Hadis şöyledir:
يقول الله عز وجل ان لی جندا سمیتهم الترك واسكنتهم المشرق فاذا غضبت علی قوم سلطتهم علیهم

da sözü İstanbul Üniversitesi Ordinaryüs Profesörlerinden sayın hocamız Bay Şerefeddine bırakıyorum."Hadis kitaplarında böyle bir söz mevcut değildir. Mahmut Kaşgarî bunu Buhara imamlarından itimada şayan bir zattan ve Nişaburlu diğer bir imamdan işittiğini söyliyorsa da bunlardan hiç birinin adını bildirmiyor ve aynı zamanda "eğer bu hadis sahih ise ki bu baptaki mes'uliyet o iki zata aittir" demesi ile kendisinin de bu hadisin doğruluğuna kail olmadığını oldukça açık bir surette göstermektedir. İkinci hadise gelince: Mahmut Kaşgarî bu hadisi ابن ابى الدنيا nın ahır zaman ahvalini bildiren kitabında Peygamberimizden rivayet etmiş olduğunu söylemektedir. ابن ابى الدنيا hakkında söz yok ise de Mahmut Kaşgarînin bu hadisi kendisinden işitmiş olduğunu söylediği hemşehrisi حسين بن خلف سيوطى nın كشف الاحوال nın عبد الوهاب مولوى غوث المادراسى zeylinde ve اللآلى في نقد الرجال inde görüldüğü üzere hadis vazeder ve metinler uydururdu. Bu hadisi ابن ابى الدنيا dan rivayet eden مفيد جرجانى de itimada şayan değildir".

KİTAP NASIL BULUNDU

VE NASIL BASILDI ?

Kitabın nasıl bulunmuş olduğunu Bay Kilisli, Rahmetli Ali Emiri dilinden bize yazdığı bir mektupta şöyle anlatıyor: "Meşrutiyetin ilk senelerinde Emrullah Efendinin Maarif Nazırlığı zamanında eski Maliye Nazırlarından ve Vanî Oğullarından Nazif Paşanın hısımı bulunan bir kadın Sahaflar çarşısında kitapçı Bürhan Efendiye satılık bir kitap getirmiş. Bürhan Efendi kitabı satmak üzere Maarif Nezaretine götürmüş, Nezaret, Kitaba istenilen 30 sarı lirayı çok görerek almamış. Bunun üzerine Bürhan Efendi Kitabı Ali Emîrîye göstermiş, Emîrî Kitabın değerini tanıyarak hemen 30 liraya almış, 3 lira da Bürhan Efendiye komisyon vermiş.

Rahmetli Emîrî Kitabı aldığına çok sevinmiş. Herkese bu Kitabın ehemmiyetinden bahsedermiş, fakat kimseye göstermezmiş. Kitabın yaprakları dağınık imiş, bunları Kilisliye düzelttirmiş.

Ziya Gökalp bu Kitabı görmek için hemşehrisi Emîrî Efendiye çok rica etmişse de ona bile göstermemiş. Kitabın basılması düşünülmüş, Ali Emîrî Efendi -Kitaba bir şey olur korkusiyle- buna yanaşmak istemiyormuş. Nihayet Sadrıâzam Talât Paşanın işe karışmasiyle Emîrî Efendi -Kilislinin basım işlerine bakması şartiyle- razı olmuş. Birçok sıkıntılardan sonra Kitabın basım işi tamamlanmış. Böylelikle bu eşsiz Eser de kaybolmaktan kurtarılmış. Kitabın Rahmetli Emîrî Efendi gibi kıymet bilen bir adamın eline geçmesi, Bay Rifat gibi sayın bir zatın eliyle bastırılması Türklük için bir nimet olmuştur. Her iki zatın da himmetleri unutulmıyacak kadar büyüktür.

Kitabın basımında bazı yanlışlıklar yapılmıştır; bunlar o vakitki durumun -büyük savaşın- gerekli kıldığı bir takım haller yüzünden, biraz da acele etmekten ileri gelmiş şeylerdir; işin büyüklüğü ve yolun çetinliği yanında bu gibi şeyler her zaman bağışlanabilir.

DİVANI GÖRMÜŞ OLAN DOĞU BİLGİNLERİ

Her ne kadar eski تراجم احوال kitapları Kaşgarlı Mahmuttan bahsetmezlerse de Eserinden bahsedenler bulunmuştur. Birisi bizim ünlü Kâtip Çelebidir. Çelebi belki Divanı görmüş, bel ki de tarihçi عينى den almıştır. كشف الظنون un İstanbul basmasının 250 nci sahifesinde şöyle denmektedir: ديوان لغة الترك لمحمود بن الحسين بن محمد

مجلد ، اوّله الحمد ذى الفضل الجزيل الخ .. فسّره بالعربيه و ذكران لغات الترك تدور على ثمانية
عشر حرفا لا توجد فيها ث ، ط ، ظ ، ص، ض، ح، ﻫ، ع واهداها الى ابى القاسم عبدالله بن محمد المقتدى بامرالله

كشف الظنون Divanın başından aldığı şu bir iki parçayı yeter görüp geçmiştir. Burada dikkat edilecek bir şey vardır. Çelebinin ديوان لغة الترك demiş olmasına bakılacak olursa bugün elde bulunan nüshadan başka bir nüshayı görmüş olmasına ihtimal verilebilir.

Kâtip Çelebiden daha evvel Divanı,Aynî denmekle tanınmış olan Ayıntaplı بدر الدين Mahmut عقد الجمان فى تاريخ اهل الزمان adlı eserinin birinci cildinde Divandan bahsetmiştir.

28.IV.1940 tarihinde bu eserden faydalanmak üzere İstanbula gitmiş isem de elimde olmıyan bazı sebepler yüzünden Ayninin ve kardeşinin eserlerinden faydalanamadım.

Bereket versin ki genç ve değerli bilginimiz Bay Mükrimin Halil imdadımıza yetişti. Onun vaktiyle almış olduğu notlardan faydalandık, kendisine teşekkürler ederiz. Kısaca bu notların bazı parçalarını olduğu gibi buraya geçiyorum : "Orta zaman tarihçileri arasında şimdiye kadar yaptığım araştırmalar esnasında بدر الدين محمود بن موسى العينتابى den başka ديوان لغات الترك ü görmüş ve tetkik etmiş bir zata rastgelmedim.

Yüzden fazla eser yazmış olan bu zatın en büyük eseri 30 cildi dolduran عقد الجمان فى تاريخ اهل الزمان adındaki eserinin Coğrafya ve ensaba ait olan kısmında Türk kavmine taallûk eden fasılda ديوان لغات الترك ten mufassalan istifade etmiş ve bilhassa Oğuzlara ait malûmatı ve Oğuzların muhtelif şubelerini ve damgalarını ayniyle bu kitaptan almış, aynı zamanda Türkman isminin asıl ve menşei hakkındaki malûmatı da buradan iktibas etmiştir.

Bundan başka Ayninin kardeşi شهاب الدين احمد tarafından telif edilmiş olan تاريخ البدر فى اوصاف اهل العصر adlı eserde Türk Etnografyasına dair mufassal malûmat vardır. Burada ديوان لغات الترك ten daha fazla istifade edilmiş ve bunda Türk ensab ve kabailine dair olan malûmat hemen ayniyle kitaba geçirilmiştir.Her iki kardeş tarafından telif edilmiş olan tarihî eserler de ديوان لغات الترك ten ayniyle nakledilmiş olan ibarelerle damgaların müşabeheti gösteriyor ki mütalâa edilen nüsha bizim elimizde bulunan nüshadır.

DİVANIN BASMA NÜSHASI ÜZERİNE ÇALIŞAN BATI BİLGİNLERİNDEN BAZILARI

Bunların başında sayın bilgin Brockelmann gelmektedir. Az evvel Breslav şehri Üniversitesinde Sâmi dilleri Profesörü olan bu zat 1928 senesinde Divanü Lûgatteki Türkçe kelimeleri cetvelliyerek bir ciltte toplamış ve bastırmıştır.

Divanı alfabe sırasına koymakla ve bazı kelimelerin nasıl yazılacağını saptamakla büyük bir hizmet yapmış; böylelikle Divandan faydalanmak işi hayli kolaylaşmıştır.

Brockelmann bu işi yaparken -pek tabiî olarak- bir takım hatalara düşmüş ise de ilk ve güç adımı atmış olmakla teşekküre yaraşır bir iş görmüştür.

Sayın Brockelmann bu eserinden başka Divanda bulunan beyit ve parça gibi şeyleri de ayrıca tercüme ve neşretmiş ise de biz bu eserini göremedik. Kendisinden istenmiş ise de kalmamış olduğundan göndermemiştir. Brockelmannın bu son eserinden bazı parçaları Köprülü Oğlu Bay Cemal Edebiyat Fakültesi Mecmuasında bastırmıştır.

Divan üzerine Almancadan başka Macarca, Rusça, Fransız

ça ve İngilizce bir hayli yazılar yazılmıştır :

Keleti Szemle Mecmuası; cilt XVIII. 1918-19.

Carl Brockelmann: Mahmut Al-Kasgharıs Darstellung des Türkischen Verbalbaus. S. 29-49; yine aynı mecmua ve sayıda S. 149-150; Brockelmann: Ein türkisches İmperativ -Prekativsuffix; Körösi Csoma Archivum mecmuası 1 (1921) s. 26-40; Brockelmann: Mahmut Al-Kasgharî über die Sprachen und die Stamme der Türken im 11. yahrh.

Asia Major Mecmuası I.; Altturkestansche Volkspoesie.

DİVANDAN FAYDALANARAK ESER
YAZANLAR

Divandan faydalanarak ilk önemli eseri yazan ünlü bilgin Brockelmanndır. Bunun eseri hakkında yukarıda bazı şeyler yazılmıştı.

+

1930 senesinde, ilk Dil Encümeninin çalıştığı sıralarda aziz arkadaşım Bay İsmail Hikmetin teşvikiyle Divandaki Gramer kurallarını bir araya toplayıp dilimize çevirdim ve 1931 de Türk Dili Kuralları adiyle Ankarada bastırdım.

+

Eski ve feyizli Öğretmenlerden Bay Ali Ulvi üstadımız Divandaki beyitlerin ve parçaların bazılarını dilimize çevirerek-Bursada çıkan- Uludağ adındaki Mecmuada bastırmıştır.

+

Ünlü Türkiyatçı rahmetli Necip Âsım Divandaki savları toplıyarak ufak bir risale halinde İstanbulda bastırmıştır.

+

Çekmeceli Bay Sait adında bir zatın da Divan üzerine

bazı yazılar yazdığı haber veriliyorsa da biz görmedik.

+

Divan üzerine bilgice değeri olan yazıların bir çoğunu sayın Türk bilgini Köprülüoğlu Bay Fuat yazmıştır. Bu yazılar Millî Tetebbular Mecmuasında ve başka yerlerde çıkmıştır.

+

Genç bilginlerimizden Bay Hüseyin Namık Orkun dahi Divan üzerine yazıları vardır.

DİVANIN KELİMELERİNİ CETVELLİYENLER

Divana ilk ve olgun cetveli Brockelmannın yapmış olduğunu yukarıda söylemiştik. Brockelmannın kitabı Almanca olduğu için herkes tarafından faydalanılamıyordu. Bunun için birkaç zat Divanın kelimelerini bir cetvelle -endeks tarzında- toplamak istemişlerse de hiç birisi tamamlayıp bastırmamıştır; bu zatların adlarını aşağıya doğru yazıyorum:

1 - Türkiyatçı genç bilginlerimizden Bay Ragıp Hulûsi.

2 - Rahmetli Hasan Fehmi.

3 - Tercümenin yazılması ve basılması işlerinde bana çok yardımı dokunan arkadaşım Bay Dehri Dilçin.

Bu zatlardan başka Bay Âtıfla, Bay Kilislinin birer cetveli dahi vardır. Bu iki zatın cetvelleri öbürlerininkinden daha iyidir; bunlar da bastırılmamıştır.

DİVANIN BİRİNCİ SAHİFESİNİN DIŞINDAKİ YAZI

Divanü Lûgat-it-Türkün yazma nüshasının birinci sahifesinin dış yüzünde bir sahifelik bir yazı vardır: Yazı arapçadır. محمد بن احمد خطيب داريا adında birisi tarafından yazılmış olan bu yazı, Divanın Türkmence ve Kıpçakça olmadığını ve böyle bir

davada bulunanların yanılmış olduklarını söylemektedir.

İşbu yazı üzerine Bay Kilislinin Türkiyat Mecmuasında, sayı 6 da bir yazısı çıkmıştır; oraya bakınız!

DİVANI TERCÜME ETMEK İSTİYENLER VE EDENLER

Benden evvel Divanü Lûgati tercüme etmiş olan zatları sıra ile aşağıya doğru yazmayı faydalı buluyorum.

İlk önce Divanı Bay Kilisli Rifat tercüme etmiştir. Kendi mektubunda bildirdiğine göre 22 defter tutan bu tercümeyi Büyük savaşın sonlarında Maarif Nezaretine 120 liraya satmış. Defterler Nezaretçe telif ve tercüme heyetine verilmiş, oradan da Darülfünun Edebiyat Kütüphanesine konulmuş.

Ankarada Millî Hükûmet kurulduktan iki sene sonra Maarif Vekâletince Divanın tercümesi düşünülmüş; o vakit bu iş Maarif Vekâleti Müsteşarı bulunan rahmetli Samih Rifat Beyle Şair Mehmet Âkif Beye havale edilmiş. Bunun üzerine Kilislinin defterleri İstanbuldan Ankaraya getirilmiş, nedense bu iş daha ileri gitmeden yüzüüstü kalmış.

Birinci Dil Kurultayından sonra rahmetli Reşit Galip Maarif Vekili iken Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından Divanın tercümesine karar verildi. Verilen kararda Divanın kelimeleri -şimdilik bir cetvelde- endeks halinde toplanıp, tercüme edilerek bastırılacak [+]. Tercüme yapma ve cetvelleme işinin Kilisliye verilmesi kabul edildi.

Arası çok geçmeden fişler Cemiyete gelmiye başladı.

[+] Türk Dili Tetkik Cemiyetinde bu iş konuşulurken "ben Divanın bir harfi bile bırakılmadan olduğu gibi tercüme edilmesini, sonra kelime cetveli konulmasını ve acele edilmemesini" söylemiştim. Arkadaşlar çoğunlukla yukarıdaki kararı kabul etmişlerdi.

Fişleri gözden geçirerek basılmasına karar vermek üzere Celâl Sâhir (Rahmetli), Ragıp Hulûsi, Hâmit Zübeyir ve benden ibaret bir komisyon yapılması kararlaştı. Komisyon, fişleri gözden geçirirken bunlarda bir takım yanlışlıklar ve ivetlemeler gördü. Düzeltilmesi için Bay Kilisliye gönderdi ise de bundan bir netice çıkmadı. Birkaç defa fişler arada gidip geldikten ve birkaç mektup yazıldıktan sonra bu iş te yüzüüstü kaldı.

Kilisliden sonra Konyalı Bay Âtıf tarafından da Divan tercüme edilmiştir. Bu zat önce cetvel halinde Divanın kelimelerini alıp tercüme etmiş iken Dil Kurumunun ricası üzerine kitabı tam olarak ta tercüme etmiştir, bu tercümeyi gözden geçirmek ve basılması için bir karar vermek üzere kurulmuş olan komisyon bu tercümede de bir takım eksikler ve yanlışlar görerek madde madde Bay Âtıfa yazıyor; bu zat kitabı baştan başa gözden geçirerek Kurumun gösterdiği yolda düzelteceği yerde, kendisine yazılan mektuptaki maddeleri ve kelimeleri düzelterek aynı defterdeki eski kelimeleri çizmek ve üzerlerine yazmak suretiyle gelişigüzel bir düzeltme yaparak defterleri Kuruma geri gönderiyor. Bu suretle bu iş te bir netice vermiyor. Bu yanlışlar ve bu eksikler ile işbu tercümenin basılmasına Kurum karar veremiyor.

+

Bu iki tercümeden başka birinci Büyük Millet Meclisinde Van Mebusu bulunan Tevfik Bey adında bir zat dahi Divanı tercüme etmişse de bu tercüme öbürlerinin yanında daha çok yanlışlı ve çok eksiklidir.

Maarif Vekâletinden Türk Dili Cemiyetine [+]devredil-

[+] 1932 senesinde yapılmış olan ilk Dil Kurultayında Cemiyetin adı böyle idi. 1936 senesi Kurultayında Türk Dil Kurumu adını almıştır.

miş olan 5 defterden ibaret Kilislinin Divan tercümesi ve ayrıca fişleri, Bay Âtıfın tercümesi ve Tevfik Beyin defterleri hep Dil Kurumundadır.

Gerek bu tercümeler, gerek bunlara benzer Divan üzerine yazılmış olan bütün vesikalar ayrı bir sandık içerisinde Kurumca saklanmaktadır. Gelecek nesillere bir andaç kalacak olan bu vesikalar her halde değersiz şeyler değildir.

TERCÜMEYE BEN NASIL BAŞLADIM

Divanın iyi bir tercümesi her tarafça ve hele Dil Kurumunca arzu edilip duruyordu. Gerek Kilisli Bay Rifatın ve gerek Konyalı Bay Âtıfın tercümeleri, yukarıda söylenmiş olan sebepler yüzünden Kurumca beğenilmiyerek bastırılmamıştır.

Ara sıra arkadaşlar bu işi benim üzerime almamı söylerler dururlardı. (1937 senesinin sonlarına doğru, Dil Kurumu Genel Sekreteri sayın arkadaşım Bay İbrahim Necmi Dilmen, Divanın tercümesi işini üzerime almaklığım için üsteledi. Bu ağır ve yorucu işe girmek istemiyordum; çok değerli arkadaşımın üstelemesine dayanamadım, Divanın bu halde kalmasına da gönlüm kayıl olmıyordu. "Peki" diyerek işe başladım.

Önce Konyalı Bay Âtıfın tercümesini temel tutarak onun ıslahı çarelerini düşündüm, gördüm ki bu iş yamalığa benziyecekti; bu şekilde düzeltmeye uğraşmaktan ise yeni baştan çevirme işine koyulmayı daha uygun buldum; çünkü Bay Âtıfın 943 sahife tutan defterlerini kelime kelime asıl arapçasiyle karşılaştırmak, yeni yazı ile nasıl yazılacağını kararlaştırmak, vermiş olduğu anlamları kontrol etmek, defterleri değiştirmek,

yeniden yazdırmak gibi işler pek üzücü olacağını -kısa bir sınama- bana anlattı. Nitekim"yeni yapmak, yamamaktan yeğdir" diye bir atalar sözü vardır.

Artık bu türlü çalışmayı bırakarak yeni baştan Divanı tercümeye koyuldum. Bay Âtıfın tercümesini bir yana koydum. Çünkü bu defterlerdeki hata ve noksanların pek azı komisyon tarafından 26.X.1936 tarihli bir raporla kendisine yazılmış, tutulacak yol bir program taslağiyle bildirilmişti. Bay Âtıf buna yanaşmadı [+]. Ben, işte bu söylediğim sebepler yüzünden tercümeye çok güvenemiyordum.

Sırası gelmişken Bay Âtıfın Divan tercümesindeki yanlışlarını ve tuttuğu yolun ne olduğunu yazmayı faydalı buluyorum.

1 - Bay Âtıf Arapça metne çok bağlı kalmak dileğiyle Türkçe sözlerde -eski tercümelerde olduğu gibi- Arapça nahivden ayrılmamış.

2 - Arapça kelimeleri dilimize çevirirken çok kere Lûgat kitaplarına bakmak zahmetine katlanmadan kafasındaki manayı yeter bulmuş, o yolda yazıp geçmiş. Bu yüzden birçok yanlışlıklara düşmüş; halbuki her kelimenin anlamı, her yönden aranıp taranacak, bir kelimenin birkaç manası varsa buraya hangisi uygun olduğu düşünülecek idi. Bunların hiç birisi yapılmamıştır.

3 - Asıl yazma nüshayı görmediğinden, yazma ile basma arasındaki hataların çok kere farkına varmamış.

[+] Bu işten bir yıl sonra Bay Âtıf tercümesinin basılması için Vekâlete baş vuruyor, Vekâlet Kurumdan soruyor, Kurum Vekâlete gerekli olan cevabı vermekle beraber 26.XI.1937 de bir mektup daha yazarak ilk mektupla göstermiş olduğu yolda defterlerin ıslahını ve tashihini istiyor. Bay Âtıf bu sefer de bu işi yapmıyor. Mektuplaşma da kesiliyor.

4 - Divanda bulunan Türkçeleri yeni harflere çevirirken yanılmıştır.

5 - Bazı kelimelerin tercümeleri unutulmuş.

6 - Asıl büyük eksiklik, Divanda örnek olarak getirilmiş bulunan savların, cümlelerin, beyitlerin, parçaların anlamlarında yapılmış. Divan sahibi Kaşgarlı Mahmut bu örneklere mana verirken çok kere manayı gâh kısa kesmiş, gâh uzatmış, gâh ta büsbütün uzaklaştırmış, sözün öz anlamını değil, anlamlanması gereken şeklini yazmış.

Bizim Bay Âtıf ta Arapçasında gördüğü bu-uzaklı, yakınlı, eksikli, artıklı- anlamları bulduğu gibi alıp geçmiş. Halbuki bu gibi yerlerde iki türlü tercüme lâzımdı; birincisi kelime, sav, cümle, beyit, parça gibi şeylerin öz anlamları yazılmalı; ikincisi de Arapça izahlar tercüme edilmeli idi. Nitekim biz bu yolda hareket ettik. Böyle yapılmadıkça iş eksik kalacak ve bu kıymetli örneklerin hakiki manaları anlaşılamıyacaktı.

Yine sırası gelmişken Bay Kilislinin tercümesi hakkında da birkaç söz söylemeyi faydalı buluyorum. Yukarıda Bay Kilislinin elimizde iki türlü tercümesi bulunduğunu söylemiştim. Birincisi Maarif Vekâletinden bize devredilmiş olan defterlerdir. 5 defterden ibaret olan bu tercüme düz tercümedir. İkincisi rahmetli Reşit Galip zamanında alınmış olan fişlerdir; işbu fişler hususunda Kurumdaki komisyon 8.IV.1933 ve 21.IV.1933 ve 26.IV.1933 te ayrı ayrı üç rapor yazarak suretlerini Bay Kilisliye yollamıştı. Raporlara verilen cevaplar yeter görülmediğinden işin yüzüüstü kaldığı yukarıda anlatılmıştı.

Bay Kilislinin Vekâletten bize devredilmiş olan def-

terlerine gelince. Bunlar fişlerinden daha eksik ve daha bozuktur, bundan başka büyük atlamalar da yapılmıştır. Gerek bu defterlerdeki ve gerek fişlerdeki Kilislinin hatalarını dahi aşağıya doğru birer birer yazıyorum [+].

1 - Tercümelerin dili çok ağır ve çok karışıktır. Gelecek nesle bunları anlatabilmek için Kilislinin bu tercümesini de tercüme etmek lâzım gelecek.

2 - Birçok kelimeler, cümleler, hatta sahifeler tercüme edilmeden atlanmış.

3 - Bay Âtıfın yaptığı gibi Bay Kilisli de çok kere kafasındaki anlamlara güvenerek lûgat kitabına bakmak lüzumunu duymamış.

4 - Yazma nüsha ile basma nüsha arasındaki farkların birçokları gösterilmemiş.

5 - Kelimelerin nasıl yazılıp, nasıl okunacağı gösterilmediği gibi hareke de konulmamıştır.

6 - Tercümede çok acele edilmiş [++].

7 - Yazma nüshadaki esaslı hatalar düzeltilmemiş.

8 - Bay Âtıfın yaptığı gibi bu da -Divanda örnek olarak getirilmiş bulunan- cümle, beyit, sav, parça gibi şeylerin öz

---

[+] Bay Kilislinin bir mektubunda "bu defterlerin kendi defterleri olmayıp Maarif Vekaletince Rahmetli Samih Rifat zamanında birisi tarafından asıl defterlerden yanlış çekilmiş olan kopyeler bulunduğu" yazılmaktadır.

[++] Elimizde bulunan 18.IV.1939 tarihli bir mektubunda Bay Kilisli şöyle demektedir. "Gelelim tercümeye: Kitap basılıp bitti. Tercüme etmek istedim, alelacele bir tercüme ettim ve zaten adetim de öyledir. Tercüme ettiğim kitapları o yolda tercüme ederim. Bir kere sür'atle tercüme eder, kitabı bitiririm; hatta yanlış mı yaptım, doğru mu yaptım onu düşünmem. Bence bir kitap tercümesi bir makale yazmak gibidir. Eğer bir makale bir oturuşta yazılırsa sözlerin insicamı ve münasebeti muhafaza edilmiş olur. Fikirler uygun düşer, meclis değişirse o muvazene kalmaz".

anlamlarını yazmayıp Arapça metinde ne buldu ise onu tercüme edip geçmiş.

Bununla beraber bu iki zatın bu yoldaki emekleri saygı ile anılmıya değer, hele Bay Kilislinin ulusal kültürümüze olan hizmetleri hiç bir zaman unutulmaz [+].

Ben bu iki zatın tercümelerini esas tutmadım, kopye etmedim. Yukarıda söylediğim sebepler buna engeldi. Ara sıra şüphelendiğim yerlere baktım, baktım amma hiç bir zaman sözlerini incelemeden almadım. Çünkü almak doğru değildi. Güvenemiyordum.

Nasıl ki Şirazlı Şair Hafızın Divanı önce Sürurî ve Şemî taraflarından tercüme edilmişti, Sûdî geldi bu iki tercümeyi de beyenmedi, yeniden bir tercüme yaptı ve kitabının kenarına -yerine göre- ردّ شمعی veya ردّ سروری yahut ta ردّ سروری و شمعی diye işaret vermiştir. Ben böyle yapmadım; buna lüzum da yoktu [++]. Her üç tercüme de Dil Kurumunda saklanmaktadır. İstiyen gelip görebilir.

Ben bu tercüme işi için 3 buçuk seneden beri -yaz ayları dış olmak üzere- hergün dört, beş saat çalışmaktayım, daha bir sene çalışmak lâzımgeliyor. Kurumdaki arkadaşların ve bu işle ilgilenen, çalışma işini yakından gören zatların gözleri önünde yapılmakta olan bu işin ne kadar güç, ne kadar yorucu olduğu herkesçe tasdik edilmektedir.

+

[+] Yazdığı kitaplardan başka kendi aracıyle basılmış olan Divanü Lugat-it-Türk, İbnü Mühenna Lugati, Elkavaninül Külliye, Kadı Bürhaneddin Tarihi, Ferhenknamei Sadi, Kitabı Dede Korkut, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin yedinci ve sekizinci ciltleri gibi paha biçilmiyecek eserler hocamızın adını her zaman saygi ile andıracaktır.

[++] Nitekim خیام ın rübaiyatı da ayrı ayrı üç zat tarafından dilimize tercüme edilmiştir.

TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRKLERİN DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK İLE İLGİLENMELERİ

Divanü Lûgat-it-Türk Türkiye dışındaki Türkleri de ilgilendirmiştir. Sovyetler Akademisinin Azerbaycan Kolu, 6 yıl önce bir Komisyon kurarak Başkanlığına Halit Sait adında biri ni getirmiş ve işe başlamış. Komisyon bir program yapmış, bir de rapor yazarak bastırmış.

Bu raporda Komisyon Divandan bir takım örnekler almış [+]. Lâtin harfleriyle yazılmış olan bu örneklerin yazılışının yanlış olduğu görülüyordu. Kelimeler Hakaniye Türkçesine göre -eski Kaşgar dilince- yazılacağı yerde bugünkü Türkistan halkının şehirleri söyleyişine göre yazılmıştı.

Bu rapordan sonra Azerbaycanda başlanmış olan bu işin ne olduğunu, neler yapıldığını bir türlü öğrenemedik.

DİVANIN TERCÜMESİ İŞİNDE BİZİM TUTMUŞ OLDUĞUMUZ YOL

Divanı tercüme ederken tutmuş olduğumuz yolu aşağıya doğru yazıyorum:

A) Kelimeleri önce eski Arap harfiyle, sonra yeni Türk harfleriyle yazdık; bu, biraz işi uzatmış ise de her halde yapılan şeyin iyi olmasına yardım etmiştir, çünkü bizim yanlış okumuş olabileceğimiz kelimelerin, yanlarında arapça şekillerinin de bulunması, ilerde yapılacak olan düzeltmelere ve araştırmalara esas olacaktır.

B) İbare arasında Kaşgarlının örnek olarak getirmiş olduğu birçok sav, beyit, parça gibi şeyleri de önce Arap harfleriyle, sonra da yeni harflerle yazdık, bunu yazarken yukarıdaki düşünceyi güttük.

[+] Bu rapor Akademinin Azerbaycan Kolunun çalışmaları adındaki Derginin 31 inci sayısında çıkmıştı.

C) Bu işler yapıldıktan sonra kelimeler veya örneklerin anlamlarına geçtik.

D) Yukarılarda sırası geçtiğinde söylemiş olduğumuz üzere Divandaki savların, beyitlerin ve hele parçaların çok gez kendi öz anlamları verilmeyip, dolayısiyle olan anlamları verilmiş olduğundan bu gibi şeyler üzerindeki araştırmaları kolaylaştırmak ve bunlardaki bir kelimenin hangi manaya geldiğini göstermek düşünceleriyle biz ilk önce -kendi anladığımıza göre- bunların kelime kelime manalarını yazdık, ondan sonra da Arapça metinlerin manalarını köşeli tırnak içerisinde gösterdik.

Tercümemiz okunurken görüleceği üzere bu iki mana arasında bazı kere çok büyük farklar vardır.

E) Divandaki yanlışları iki kısma ayırdık. Birincisi, yazma nüshadaki yanlışlar, ikincisi, basma nüshadaki yanlışlar.

Yazma nüshadaki hatalar, asıl Kaşgarlı Mahmudun el yazısiyle yazılmış olan nüshada olmayıp Şamlı Mehmedin Türkçe bilmemesinden ve yanlış okumuş olmasından ileri gelmiş olsa gerektir.

Elde yazma bir ikinci nüsha daha bulunmadığından karşılaştırmak ta kabil olamadı. Bu gibi çetrefil ve güç yanlışların düzeltilmesi işi bizi çok yormuştur. Kitap okunurken haşiyelerde bunlar görülecektir. Bununla beraber bu hataları ve bu düzeltmeleri ayrıca bir risalede toplamak istiyoruz, olur ki biz de yanlışlığa düşmüş olabiliriz.

Elimizde nüshayı yazan zatın Arapça ibarelerde ve iraplarda yapmış olduğu hataların ancak bizi ilgilendirenlerini düzelttik. Öbürlerini bıraktık. Çünkü biz işimize yaramıyacak olanları almadık.

Biz bu düzeltmelerde en çok manayı ve Türkçe kelimeyi bozacak olanları göz önüne aldık.

F) Bir kelimeyi , bir cümleyi veya herhangi bir

örneği eski harflerden yeni Türk harflerine çevirirken önce basma nüshayı göz önüne aldık. Yazma nüsha ile aralarında fark varsa bir yıldız işaretiyle sahifenin altına çıkarak orada anlattık.

G) Kelimelerin yeni harflerle yazılışında en çok eski Doğu Türkçesini ve Uygur Lehçesini ele aldık. Bizdeki Uygur ve Doğu kaynaklariyle bir kelimenin nasıl yazılacağını kararlaştıramadıksa Radloffa ve Brockelmanna baş vurduk. Bunlarda aradığımız yoksa, yahut bunlar bizi inandırıp kandıramıyorsa Anadoludaki kullanışı kabul ettik. Başka türlü yapılacak bir şey tutulacak bir yol yoktu sanırım.

H) Radloffla veya Brockelmannla bir kelimenin okunuşunda uzlaşamazsak, onları yanılmış görürsek sahifenin altına çıkarak işi anlatmıya çalıştık.

I) Arap harfleriyle yazılmış olan Türkçe kelimeleri yeni yazı ile yazarken birkaç harf kabulü zorağı şiddetle kendisini gösterdi; bunu yapmasaydık tercümeden beklenen faydanın büyük bir kısmı kaybolur, iş te ilmî olmaktan çıkardı.

Kabul ettiğimiz harfler şunlardır :

ڭ = nğ (Eski nuna benzer kâf)

ذ = dh

ڤ = W

ۀ = é (Sezmek, ermek kelimelerindeki é'ler gibi)

خ = X

J) Kelime veya kelimenin anlamını düzeltirken, yahut ta bir düşünceyi bildirmek isterken biz bir yıldız işaretiyle sahifenin altına çıktık. Orada "cilt + sahife + satır +" diye gösterdik. Bu gösterilen cilt, sahife, satır gibi şeyler basma nüshaların cildi, sahifesi ve satırıdır. Bunu böyle yapmak zorağında idik. Çünkü bizim bastırmakta olduğumuz tercüme basılıp bitmemişti. O düzeltmelerde okuyucunun basılmamış olan

bir yere bakmasını istiyemezdik. Bir yandan birinci cilt basılırken, bir yandan da üçüncü cildin tercümesine çalışılıyordu.

TÜRKÇECİLİK HAREKETLERİ
ve
SONSÖZ

Orhon ve Yenisey (Yeniçay) anıtlarından evvelki devirleri bilmiyoruz, bu anıtlardan o çağlarda Türk Dilinin oldukça gelişmiş, olgun bir durum almış bulunduğunu öğreniyoruz; Türk Dili kendi yapısı içerisinde kendi kökünden aldığı hızla yürümekte iken Hintten gelen uysal ve uslu Buda Dini Türk kültürü ve Türk Dili için bir korku doğurmıya başlamıştı.

Bu dine karşı "Buda Dini bize yaramaz, bizim yaşayışımıza, bizim göreneklerimize uygun değildir; bu din bizi uyuşturur" diye Buda tapıncaklarını yıktıran Türk Büyükleri çıkmış. Bu yüzden Budalık Türklüğe çok ziyan verememişti.

Savuşturulmuş gibi görünen bu fırtınadan sonra Batıdan daha sert ve daha yıkıcı yeni bir fırtına gelmiştir. Arap fırtınası.

Bu kasırga pek ezici ve öldürücü oldu. İslâm tarihçilerinin de anlattıklarına göre "Türklerin tapıncakları yıkıldı. Bilginleri öldürüldü. Kitapları yakıldı" [+] İslâmlığa pek büyük hizmetler yapmış olan Ofşin Türkçe bir kitap okuduğu için ölüm cezasına çarpıldı. Böylelikle Türk kültürüne ve Türk Diline korkunç bir yumruk indirilmiş oldu. Herkes Arap gibi konuşmıya, Arap gibi düşünmiye zorlanıyordu. Artık Türk Dili karışıyordu, bozuluyordu.

Birçok Türk Hükûmetlerinde bilgi dili Arapça, Hükûmet dili Farsça idi. Karaman Oğlu Mehmet Bey "Türk Dili ölüyor"

[+] Uyguristanda nasıl insan kırımı yapıldığını, tapıncakların nasıl yıkıldığını Kaşgarlı kitabında anlatmaktadır.

diye bağırdı, Hükûmetten Farsçayı attı, yerine Türkçeyi koydu.

Az sonra Doğuda da Türkçecilik hareketleri başladı. Mir Ali Şir Nevaî Türkçenin Farsçadan yüksek ve geniş olduğunu göstermek için محاكمة اللغتين nini yazdı.

Bundan sonra uzun zaman Türkçe işi unutuldu. Her okuyan Arap gibi okumıya, Fars gibi söylemiye çalıştı. Osman Oğulları bu işe hiç el sürmediler, bunlar Türkü unuttukları gibi Türkçeyi de unuttular.

Yalnız Osmanlı idaresinin son yıllarında dil hareketi de Türkçülükle beraber başladı.

Her zaman adlarını saygı ile anacağımız Vefik Paşa, Ahmet Mithat, Necip Âsım, Velet Çelebi gibi zatlar bu işin öncüsü oldular [+].

Meşrutiyetten sonra Türkçecilik kuvvetlendi. Türk Yurdu Mecmuasiyle Türk Ocakları Türkçülüğü ve Türkçeciliği ilerletmiye çalışıyordu.

Türk Dili üzerine esaslı çalışmalar Cumhuriyetten sonra başlamıştır. 18.II.1929 tarihinde -o vakit Başvekil bulunan- Büyüğümüz ve Cumhur Reisimiz İSMET İNÖNÜ'nün yüksek Başkanlığında bir toplanma yapılmış, toplanma sayın İSMET İNÖNÜ nün öz Türkçe bir söyleviyle açılarak Türkçe için yeni bir lûgat kitabı yapılmasına, Türkçenin her anlamı sevilebilecek bir hale getirilmesine ve bu işlerle çalışmak üzere Dil Encümeninin kurulmasına karar verilmiş: Türke asırlardan beri unutmuş olduğu ilk zaferi kazandıran milletin göz bebeği sevgili Cumhuriyetimizin Sevgili Reisi, yine asırlardan beri unutulmuş olan Türk Dilini yükseltmek yollarını göstermişti.

26.IX.1933 te Büyük Kurtarıcı ATATÜRK'ün yüksek korumalariyle açılan Dil Kurultayından sonra bu işe daha büyük bir hız verilmiştir. İşte bu tercüme işbu hızdan doğmuştur.

SONSÖZ: Divanın tercümesi yalnız Arapça ve yalnız Türk-

[+] O vaktin Osmanlı yazmanları bunlara "Vavlı Türk" derlerdi.

çe bilmekle yapılır şeylerden değildir. Bu iş için bilinmesi gereken şeyler şur'ardır:

1 - Arapçayı ve Arapçanın Dil kurallarını iyi bilmek,

2 - Türkçeyi, Türkçenin Doğu, Batı diyeleklerini,bunların eski ve yeni şekillerini yakından tanımak,

3 - Birçok eski ve yeni kitaplara sahip olmak,

4 - Rusça, Almanca gibi dilleri bilmek,

5 - Acele etmemek, dikkatli ve sabırlı olmak,

6 - Türkçe ile yıllarca ve çok uğraşmış bulunmak

7 - Bunların hepsinden ziyade bu yolda aşk ve sevgi sahibi olmak.

+

Ben yalnız olsaydım, Dil kurumundaki zengin kütüphaneden faydalanmasaydım, Dil Kurumu aylası içerisinde her zaman kendilerinden faydalandığım değerli arkadaşlarım ve hele Doğu Türkçesini ve Rusçayı çok iyi bilen kardeşim Bay Abdülkadir İnan olmasaydı; otuz beş yıldan beri Türkçe ile uğraşmasaydım, bunları severek, özenerek yapmasaydım bu işi bu kadar iyi başaramazdım.

Bununla beraber hiç bir zaman "bu tercümenin şaşmıyacak kadar doğru olduğunu" dâva edemem. Her halde ben de yanılmışımdır; benim de iyi göremediğim, iyi düşünemediğim yerler olmuştur.Yeter ki yanlışlarım niyetimin iyiliğine bağışlansın.

Ben bu hususta, hiç bir şey yapmamış bile olsam, şimdiye değin kimsenin düzeltmediği ve düzeltemediği -asıl yazma nüshadaki çetrefil- yanlışları düzeltmiş olmam; cümle,sav,beyit, parça gibi şeylerin öz anlamlarını uğraşıp bulmam, kitaba dördüncü cilt olmak üzere bir kelime cetveli yapmam yine bir iştir.

Divanü Lûgat-it-Türk bir hazinedir; onun üzerinde üç, beş kişinin çalışması yeterli değildir. Divanın üzerinde yüzlerce kişi çalışacak ve her çalışan yeni bir cevher bulacaktır.

BESİM ATALAY

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÜRK
TERCÜMESİ
I

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ

ADIYLE

Her türlü öğüş, büyük iyilikler, güzel işler sahibi olan Tanrı adı içindir. Halkın en uz dillisi bitkin, en sağlamı çürük olduğu bir zamanda Tanrı, Cebrail'i açık anlatış ve her yönünü bildiriş ile Muhammed'e - içerisinde haramı, helâli anlatan - Kur'an'ı gönderdi; böylelikle öz yolu belli etti; belge ve kılavuz koydu. Tanrının yarlığaması onun ve onun yararlıklı çoluğu çocuğu üzerine olsun; büyük esenlikler versin.

İmdi, bundan sonra Muhammed oğlu Hüseyn, Hüseyn oğlu Mahmud der ki : "Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların milkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm[+]. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın Hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştirdi; bu kimseleri kötülerin -ayak takımının- şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı

[+] O çağın "güneşbatmaz Imparatorluğu" demektir. B.A.

olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimse kendi takımından ayrılıp ta onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamlá birlikte başkaları da sığınabilir".

Andiçerek söylüyorum, ben, Buharanın - sözüne güvenilir - imamlarının birinden ve başkaca Nisaburlu bir imamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki Yalavacımız kıyamet belgelerini, âhir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada "Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır" buyurmuştur.

Bu söz (hadis) doğru ise - sorgusu kendilerinin üzerine olsun - Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vâcib) bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu emreder.

Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı,akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belliyerek faydalandım; öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi bir düzenle düzenlemişimdir.

Bana sonsuz bir ün, bitmez, tükenmez bir azık olsun diye şu kitabımı - Tanrıya sığınarak - ديوان لغات الترك Divanü Lûgatittürki "Türk Dilleri Kamusu" adını vererek yazdım.

Kutsal Yalavaç postunda oturan, Hâşim soyundan , Abbas oğullarından imam bulunan ulumuz, efendimiz ابوالقاسم عبدالله Ebül Kasım Abdullah katına armağan ettim ki imanı olanların Beyi ve Tanrının Halifesi olan محمد المقتدى بامر الله Muhammedül

Muktedî biemrillâh'ın oğludur. Tanrı onun durumunu sürekli yücelikte, ömrünü rahat ve gönçlük içerisinde uzun eyliye; onun egemenlik temellerini - büyüklük koşucuları meydanında - koşar durur bir yükseklikte yerleştirsin; buyruklarını, Âdem oğulları onun cömertliği bolluğunda yaşayıp duracak bir iyilikte - yıldızlarla yaşar bir kutlulukta, oku saplanır bir yöneltide , utku yüceliği kendisinden ayrılmıyan bir dost ile tepelenmiş , horlukla düşüp kalmış bir duşman karşısında - yükseltsin; gölgesini, kudretini, iyiliğini, görklüğünü, bayarlığını müslümanlar üzerinden eksik etmesin.

\+ +.

\+

Ben bu kitabı hikmet, seci', atalar sözü, şiir , recez, nesir gibi şeylerle süsliyerek hece harfleri sırasınca tertip ettim. İrdemen onu yerinde bulsun, arıyan sırasında arasın diye her kelimeyi yerli yerine koydum; derinliklerini alana çıkardım; katılıklarını yumşattım. Yıllarca birçok güçlüklere göğüs gerdim. Bu lûgat kitabını (Sözlük) baştan sonuna dek sekiz ayrımda topladım.

Birincisi	:	Hemze kitabı. Tanrının kitabı ile uğurlanmak için ben kitabıma hemze ile başladım.
İkincisi	:	Salim kitabı.
Üçüncüsü	:	Muzaaf kitabı.
Dördüncüsü	:	Misal kitabı.
Beşincisi	:	Üçlüler kitabı.
Altıncısı	:	Dörtlüler kitabı.
Yedincisi	:	Gunne kitabı.

Sekizincisi: İki harekesiz harfin birleşmesi kitabı[+].

Her kitabı isimler ve fiiller olmak üzere ikiye ayırdım. İsimleri fiillerden önce yazdım; arkasından fiilleri getirdim. Herbirini kendi sırasına göre ayrımlara ayırdım. Öne hangisi gelmek gerekse onu öne, ikinci derecede gelmesi gerekli olanı sona koydum. Herkesin bilmesi kolay olsun için kitapta ve bölümlerde - ad olarak Arap dilince olan - ıstılahları aldım.

Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil'in "كتاب العين Kitabül'ayn"ında yaptığı gibi, kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak, arasıra, yüreğime doğar dururdu. Çünkü böyle yapmak daha derli toplu bir iş olurdu. Lâkin benim tuttuğum yol, daha doğrudur; çünkü bu yolda, kelimeleri bulmak daha kolaydır ve herkes bu yolu daha çok sever. Bunun

---

[+] 1- Bir kelimede hemze bulunursa "مهموز mehmuz" denir.

2- Bir kelimede harf-i illet denen "ا، و، ى" harflerinden birisi ve aynı cinsten yan yana iki harf bulunmazsa ona "سالم salim" denir.

3- Bir kelimede aynı cinsten iki harf yan yana gelir, birinci harf sakin, ikincisi harekeli olursa "مضاعف muzaaf" denir.

4- Kelimenin ilk harfi harf-i illetten biri olursa "مثال misal" denir.

5- İki harfli olan kelimelere " ثنائى sünâî", üç harfli olanlara "ثلاثى sülâsî", dört harfli olanlara "رباعى rubaî", beş harflilere " خماسى humasî", altı harflilere "سداسى südasî" denir.

6- Kendisinde genizden gelen bir harf bulunan kelimeye "غنه gunne"li denir.

7- Boğazdan çıkan harflere " حروف حلق hurufu halk" adı verilir ki "boğaz harfleri" demektir. B.A.

içindir ki sözü kısa tutmak dileğiyle kullanılmıyan kelimeleri bıraktım.

Halil'in tuttuğu yolun Türkçede dahi gider yol olduğunu gösterebilmek için şu kullanılan ve kullanılmıyan suretleri yazdım :

اَرِقْ	arık	Irmak	Kullanılan
اَقُرْ	akur	Ahır	Kullanılan
قَارْ	kar	Kar	Kullanılan
قَرَا	kara	Kara	Kullanılan
رَقَا	raka	Raka	Bırakılan
راقْ	rak	(Fazlalık bildiren edat)	Kullanılan
اَزُقْ	azuk	Azık	Kullanılan
اَقُزْ	akuz	Akuz	Bırakılan
قُزِى	kuzı	Kuzu	Kullanılan
قِيزْ	kız	Kız	Kullanılan
زِقِى	zıkı	Zıkı	Bırakılan
زِيقْ	zık	Zık	Bırakılan

"Adım, yürüyüşü gösterir" derler; dört ve daha ziyade harfli olanlar da bununla ölçülebilir.

Ben işi yeğniltmek ve kitabı kısaltmak için bu yolu tuttum. Benden önce kimsenin yapmamış olduğu bir sıralayışla ve kimsenin düşünmemiş olduğu bir düzenle işi açıklattım. Bildirdiğim sebeplerle telif edilen şey, uyulacak yolda olsun, tasnif edilen nesne, kılavuz tutulmaya değeri bulunsun diye bir - takım kurallar, yeniden yeniye ölçüler koydum. İlerlemek istiyenlere, doğru yolu göstersin, geniş bir yol olsun, yükselmek dileyenlere bir merdiven bulunsun diye bu şekilde yaptım .Türklerin her boyu dilinden - kendisinden kelimeler çıkan - kökler aldım; çünkü uzun bir sözü kısaltmakta fayda vardır.

Kitapta Türklerin görgülerini, bilgilerini göstermek için söyledikleri şiir tanıklarını serpiştirdim. Kaygılı ve ya sevinçli günlerinde yüksek düşüncelerle söylenmiş olan savları da aldım. Onları ilk söyliyenler sonrakilere, bunlar da daha sonrakilere bildirmişlerdir. Bunlarla beraber kitapta birçok önemli kelimeler topladım; böylelikle kitap, arılıkta son kerteyi, güzellikte son yüksekliği buldu. Gönül bağlamış olduğum şu işde Tanrıdan yardım isterim. Her türlü güç, kuvvet ancak ona güvenmektedir. O, bize elverir ve ne güzel inançtır.

\+ +

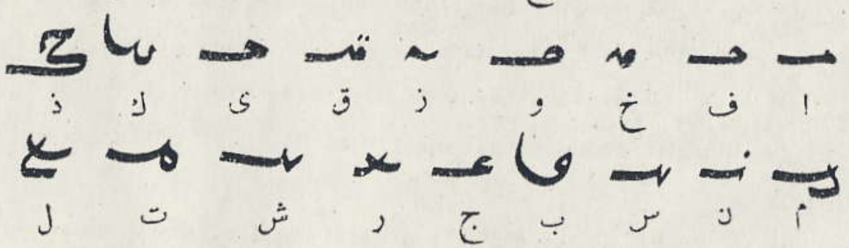
\+

TÜRK SÖZLERİ, KENDİLERİYLE KURULAN

HARFLER ÜZERİNE SÖZ

Bütün Türk dillerinde kullanılan harfler onsekizdir. Türk yazısı bu harflerle yazılır. Harfler şunlardır :

(اخوك ، لف ، سج ، نزق ، بذر ، شتيا)

Arapçada bu harflerin karşılığı (ا ، ب ، ت ، ث---)dir. Yazılışta yeri olmıyan, fakat söylenişte gerekli bulunan- kökten sayılmıyan - yedi harf daha vardır. Türk dilleri bunlarsız olamaz. Bu harfler sert (پ = p), kâfa benzer Arap (چ = c)si ki bu harf Türkçede az bulunur, çıkağı (ز = z) ile (ش = ş) arasında bulunan (ژ = j), Arapçada dahi bulunan (ف = f), noktalı (غ = ğ),(ق = k) ile (ك = k) arasındaki yumşak kâf "g" ve (ن = n)ye benziyen (ڭ nğ) harfleridir.

Bu harfleri, Türk olmıyanlar söylemekte güçlük çekerler. Bu, kökten olmıyan, yedi harf, kökten olan harfler biçiminde yazılır; yalnız bunlara nokta konularak tanılır. Hiçbir Türk boyu dilinde ث harfi yoktur. Bunun gibi " اطباق ıtbak" harflerinden olan (ص,ض, ط, ظ) harfleri dahi yoktur. Boğaz harflerinden olan (ح ,ه , ع) harfleri de bulunmaz; her ne kadar "baykuş"a " اوهى ühi" denilmekte ise de öz kelime - Kıpçak diyeliğinde olduğu gibi - "ügi" dir. "Çakmak" anlamına gelen " جَها çaha" kelimesi Kençek dilincedir. Bu dil arı değildir; göz ağrısı için "اوْغ"[+]derler ise de bu da arı değildir.

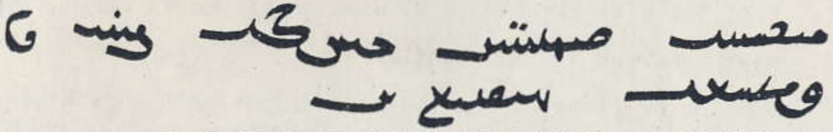
Bundanbaşka ه harfi duraklamak için kelimelerin sonuna gelir; nitekim şahini çağırmak için "تاه تاه tah tah", tayı çağırmak için " قُرّه قُرّه kurrıh kurrıh"[++] derler; fakat bir şey anlatmak için söylenen sözlerde (ه = h) yoktur. خُتَن Xotan dilinde bu harf bulunur; çünkü bu dilde Hint dillerinin izi görülmektedir. كَنجاك Kençek dilinde dahi ه harfi bulunursa da bu dil iyi bir Türkçe değildir. ث harfi yazılmak gerekirse onu Türk (ذ = dh)si gibi yazmalıdır ve üzerine nokta koymalıdır.(ص) harfi de (س = s) gibi yazılarak nokta konur. (ه, ع, ح) harfleri noktalı خ gibi yazılır ve üzerlerine bir belge konularak bilinir; çünkü bu harfler yalnız Arap dilinde bulunur. Bunlar Türk dilince yazılmak istenildiğinde, yine eski kalıplarında yazılıp nokta ve belge ile ayırt edilir. Türk harflerinin hepsi

---

[+] Bu kelime yazma nüshada yukarıdaki şekilde ise de,basmada " اوْغ " şeklindedir. B.A.

[++]Bugün Anadoluda sıpaya "kri" derler; sıpa çağırılırken "kri kri" denir. B.A.

şu biçimde toplu olarak yazılabilir :

Türk yazısının yazılışında kural - söylenişte yeri olmamakla beraber - her üstün bir (ا = elif), her ötre bir (و = vav), her esre bir (ى = ya) ile gösterilir. Bunun Arapçada örneği (أَب,أَخ) kelimelerinde görülür: (هَذَا أَبُوكَ وَرَأَيْتُ أَبَاكَ وَمَرَرْتُ بِأَبِيكَ) denir. Bunları yazarken hareke için bir harf ziyade edersin. Kaşgardan Yukarıçin'e dek, çepçevre bütün Türk ülkelerinde Hakanların ve Sultanların yarlığları, mektupları -eskiden beri- bu yazı ile yazılagelmiştir.

Türk sözlerinde " إمَالَه imâle","إشْبَاع işba'",üç hareke ile " إشْمَام işmam"[+]rekiklik, " غُنَّه gunne", geniz harfi, iki sakinin bir arada toplanması, (ق = k) ile (ج = c)nin birleşmesi, (ب = b) harfinin (م = m) ile,(ن = n) harfinin (ل = l) ile değişmesi gibi haller bulunur. Yeri geldikçe bunlar bildirilecektir.

\+ \+

\+

FİİLLERDEN TÜREYEN İSİMLER

ÜZERİNE SÖZ

İsimler iki türlüdür : Aslında isim olarak konulmuş olan isimler, türetme yoluyla elde edilmiş olan isimler. Fiillerden türetilen isimler, on iki harften birisi getirilerek yapılır.

Asıl isimler, aslında isim olarak konulmuş olanlar "kılıç, ok" gibi kelimelerdir. Bu isimler başka bir kelimeden çıkmış değildir. Ancak türetme (اشتقاق) yoluyla gelenler başkasından çıkmıştır. Bu, kökten olan isimlerin öyleleri vardır ki işitilmekte ve kullanılmaktadır; birtakımları da vardır ki dil kuralına uygundur, fakat kullanılmaz. Ben, kullanılanları yazdım, kullanılmıyanları bıraktım. Öyle bir yol tuttum ki kuralca "kıyasî" olan ve tarafımdan bırakılmış bulunan kelimeler bunlardan çıkabilir. Fiillerden türetilen isimler, on iki harften birisinin getirilmesiyle yapılır. Bu harfler (ا , ت , ج , ش , غ , ق , ك "sert kâf", ق ile ك arasında söylenen g "yumşak kâf", ل , م , ن , و) harfleridir.

الف Elif

" بِلْگا bilge" kelimesinde olduğu gibi; " بِلْدِى bildi" sözünden gelmiştir, "akıllı, hakîm" anlamınadır.

" أُگَا öge" kelimesi dahi böyledir, çok akıllı kimseye denir. Bu kelime "أُودِى نَانْگِى ödi nenğni" sözünden alınmıştır .

" أُوا uva" kelimesi de böyledir, bir nevi "yemek" tir, " اُودِى uvdı" sözünden alınmıştır ki bir şeyi ufalamak anlamınadır.

Elif, çok kere م ile birlikte gelir. Kâkül anlamına gelen "كَسْمَا kesme" kelimesinde olduğu gibi; "كَسْدِى kesdi" kelimesinden alınmıştır. Gözü kapatmamak için saçın kesildiği yere de "kesme" denir.

" أُرْمَا سَچ örme saç" sözü dahi böyledir,"أُرْدِى ördi" sözünden gelmiştir.

[+] "İmale", harfi çekmek, uzatmak demektir. "İşba'" harfi kalın ahenkle söylemektir. "İşmam", harfi ince ahenkle söylemektir, "bėz, ėl" kelimelerinde olduğu gibi. B.A.

ت T

"Kısa mızrak" demek olan " قچت kaçut" kelimesindeki ت gibi; bu kelime "قچدی kaçdı" sözünden çıkmıştır.

Çamaşır demek olan " كذت kedhüt" kelimesindeki ت dahi böyledir. Bu söz, " كذتی kedhti" kelimesinden alınmıştır, "giydi" demektir.

ج Ç

"Çörek" demek olan " كمچ kömeç" kelimesindeki ج gibi. Küle ve küle benzer şeylere bir nesne gömüldüğünde kullanılan "كمدی kömdi" fiilinden alınmıştır, "gömdü" demektir.

" سونچ sewinç" kelimesi de böyledir, "سوندی sewindi" sözünden alınmıştır.

ش Ş

Kendisinde bilirlik sıfatı bulunan adama denilen " بلش biliş" kelimesindeki ش gibi. Bu kelime "بلدی bildi" fiilinden alınmıştır.

Uğraşmak ve savaşmak demek olan "اورش uruş", "تقش tokuş" kelimelerindeki ش harfi de böyledir "اوردی urdı", "تقیدی tokıdı" sözlerinden alınmıştır.

غ Ğ

غ için üç hal vardır :

A- Fiillere gelerek onları isim sırasına koyar . Temiz bir şeye " ارغ arığ" denir ki "ارندی نانك arındı neñ" sözünden alınmıştır. Kuru bir nesneye " قرغ kuruğ" denir; "قریدی kurıdı"

sözünden alınmıştır.

B- "Kök-isim"lerin sonuna gelerek yer ismi yapar : " ییلاغ yaylağ" sözü gibi; "yaz" demek olan " یای yay" sözünden alınmıştır. Yine böyle kışlanacak yere " قشلاغ kışlağ" denir; bu da " قش kış" sözünden gelmiş ve sonuna bir غ harfi getirilmiştir. Bu kelimelere mekân anlamını, sonlarına eklenen غ harfi getirmiştir [+]

C- غ harfi fiillere gelir, lâkin kendisinden sonra bir (و =u,ü) bulunur. Bütün Türk dillerinde kural böyledir. Fiil, bu şekilde dahi isim olur ve kendisiyle bir iş yapılan aygıt manasına gelir. " بچغو bıçgu" gibi; "بچدی bıçdı" fiilinden alınmıştır. Kendisiyle bir şeye vurulan nesne için "ارغو نانك urgu neñ" denir ki " اردی urdı" sözünden gelmiştir.

" گ yumşak kâf", bu harf bazı kere غ harfinin yerini tutar; "كسگو نانك kesgü neñ" sözünde olduğu gibi ki "kesecek nesne" demektir.

Kendisiyle bir şey savrulacak aygıt demek olan " اوسگو ewüsgü" sözü de böyledir; "اوسدی ewüsdi"den alınmıştır, "savurdu" demektir.

Bundan başka غ kendisinde imâle ve rekiklik olmıyan - tok, kalın söylenen - fiillere gelir. ك harfi bunun zıddına -dır. Türkçede kelimelerin sonuna gelen ك ve غ harfleri Arapça kelimelerin önüne gelen - منجل ve منخل kelimelerindeki - م harfi gibidir. منجل ve منخل kelimeleri "orak" ve "elek" anlamlarındadır. Bir şey savrulacak aygıt anlamına gelen منسف kelimesi de böyledir.

Oğuzlar غ ve ك yerine (الف=a,e), (و =u,ü) yerine de - bu manada - س veya ی getirirler. Ağaç biçecek nesneye " بچاغ

[+] Kaşgarlı Mahmud, burada, ufak bir yanılma yapmıştır. ییلاغ ve قشلاغ "kelimelerindeki mekân anlamı غ harfinden gelmemiş," لاغ lağ" ekinden gelmiştir; "yaylak, kışlak, tarığlak, suğla, tuzla" kelimelerinde olduğu gibi. . B.A.

يغاچ بچاسى نانك yıgaç bıçası neñ" ve odun kesecek baltaya" اوتونك كساسى بلدو otuñ kesesi baldu" derler.

Zaman ismi, mekân ismi, masdar hep bu kurallar üzerine kurulmuştur. Hakanlı Türkleriyle öbür Türkler, Oğuz Türkmenleriyle başkaları arasında bir ayrılık vardır ki bu, değişmez bir ölçüdür. Yakında birçok yerlerde bunun üzerine söz gelecektir, Yüce Tanrı dilerse ...

ق K

"سچ تارادى saç taradı" sözünden gelmiş olan "تارغاق targak" kelimesindeki ق harfi gibi.

" اُت اُردى ot ordı" sözünden alınan " اُرغاق orgak" kelimesindeki ق harfi de böyledir. "Orgak" orak demektir; "اُوت اُردى ot ordı" ot kesti demektir[+]

ك K "sert kâf"

Kesilmiş bir parça nesneye " كساك نانك kesek neñ" denir; " كسدى kesdi" sözünden alınmıştır.

"Bürgü" anlamına gelen " اشُك eşük" kelimesi de böyledir; "اشودى eşüdi" sözünden alınmıştır, "örttü, bürüdü" demektir.

گ Ğ "yumşak kâf"

" ترلدى tirildi" sözünden alınan " ترك tiriğ" kelimesi gibi.

[+] Brockelmann, bu kelimeleri "urdı, urgak" şeklinde yazmışsa da kuzay söyleyişini almıştır. Doğu Türklerince "ordı, orgak" şekilleri kullanılmaktadır. Türkçemizde yaşıyan "orak" kelimesi de buna tanıktır. Bak. Rad. I,1061.
Bundan başka Kaşgarlı burada ufak bir yanılma dahi yapmış olsa gerektir. Çünkü "targak" ve "orgak" kelimelerinde ziyade kılınmış olan harf yalnız ق değil "gak" tır. B.A.

" اولدى öldi" sözünden alınan " اولك ölüğ" kelimesindeki ك de böyledir.

ل L

" بچغل يير bıçgıl yer" sözündeki ل gibi ki "yarılmış, yarık yer" anlamınadır; bir şey kesildiği zaman söylenen "بچيلدى نانك bıçıldı neñ" sözünden alınmıştır.

"Alaca bir nesne" demek olan "ترغيل targıl" kelimesi de böyledir; "تارلدى tarıldı" sözünden alınmıştır; bir nesnenin başka bir nesne içine dağılmış olmasına, akla karanın birbirine karışmasına denir [+]

م M

"Döşek, yaygı, sergi" demek olan " يذم yadh[illegible]" kelimesindeki م gibi; "döşedi" demek olan " يذتى yadhtı" söz[illegible]den alınmıştır.

"Bir dilim kavun" demek olan " بر بچم قاغون bir [illegible]çım kağun" sözündeki بچم kelimesinde bulunan م gibi; "kesti" d[illegible]ek olan "بچدى bıçdı" sözünden alınmıştır.

ن N

"Sel" anlamına gelen " اقن akın" kelimesind[illegible]i ن gibi; "سو اقدى suw akdı" sözünden gelmiştir.

"Toprak yıgını" demek olan " يغن تبراق yıgın t[illegible]rak" sözündeki يغن kelimesinin ن si gibi ki "تبراق يغدى topr[illegible] yığdı" sözünden alınmıştır.

[+] Kaşgarlı Mahmud, burada, yine ufak bir unutkanlık yap[illegible]ş; çünkü بچغل ve ترغيل kelimelerinde köke eklenen şey, ya[illegible]z ل değil, غيل ekidir. B.A.

و U,Ü

Bu harfin, yanında, ne demek olduğunu bildirir bir karine olmadan geldiği azdır. "Kan alan aygıt" manasına gelen "سُرْغو sorgu"[+]sözündeki و gibi; bir hayvan süt veya kan emdiği zaman söylenen "سُرْدى sordı" sözünden alınmıştır.

Duracak yer anlamına gelen "تُرْغُويير turgu yer" sözü de böyledir.

Bunlar öyle kurallardır ki göğün kutup yıldızı üzerinde döndüğü gibi Türk dilleri de bu kurallar üzerine döner. Bu ölçü, iki, üç, dört, beş ve daha artık harfi bulunan fiil - lerde dahi yürür. Biz, burada, kısaca söyledik; daha sonra - Ulu ve Büyük Tanrı dilerse - ileriye doğru daha geniş anlatı - lacaktır.

\+ +

\+

KELİMELERİN KURULUŞTA KAÇ HARFLİ OLABİLECEĞİ ÜZERİNE SÖZ

Kelimelerin yapılışı ya yeğniltilmiş olarak ? iki harf üzerinedir, "آتْ at" ve "آرْ er" gibi; ya üç harf üzerine olur "azık" demek olan "آزُقْ azuk" ve günah anlamına gelen "يَزُقْ yazuk" gibi.

Ya da dört harf üzerinedir. "يَغْمُرْ yağmur", şalgam anlamına gelen "جَغْمُرْ çağmur" kelimeleri gibi.

[+] Bu kelime Rad. IV,764 de gösterildiği üzere aslında "suğurgu" şeklindedir, sonradan "ğ" düşmüştür. B.A.

Veya beş harf üzerinedir. "Mîde" demek olan "قُرُغْساقْ kuruğsak = kursak" ve kaftanın iki eteğinden biri demek olan "قُذُرْغاقْ kudhurgak" kelimeleri gibi.

Yahut ta altı harf üzerinedir. At göğüslüğü demek olan "كُمُلْدُرُكْ kömüldürük" ve "kuskun" anlamına gelen "قُذُرْغُونْ kudhurgun" kelimeleri gibi.

Ve nihayet yedi harf üzerinedir; lâkin isimlerin yedi harfli olanı azdır. "زَرْغُنْچمُودْ zargunçmud" gibi ki "güzel kokulu bir çeşit fesleğen" demektir. Türk dilinde yedi harfi geçen kelime yoktur.

\+ +

\+

İSİMLERE YAPILAN ZİYADELER ÜZERİNE SÖZ[+]

İsimlere ziyade kılınan harfler ya "مد med" uzatma, veya "لين lin" yumşatma harfleridir. Uzatma harfi, "çuval" demek olan "تَغارْ tağar" ve "ateş yakmaya yarıyacak nesne, tuturak" anlamına gelen "جَغارْ çawar" kelimelerindeki "ا = الف = Elif" dir. Yumşatma harfi, "korunan yer" manasına gelen "قُريغ korığ = koru"

[+]"حرف مد Harfi med" üçtür : (ى , و , ا) harfleridir. Bu harfler, kendinden evel gelen başka harfleri çekmeğe yarar; "قالوا بلى" sözünde olduğu gibi.

"حرف لين Harfi lin" üç sayılırsa da الف harfi, sakin olmadığı için, ancak çekmeğe yarar. Geriye kalan (و , ى) harfleri sakin olarak kullanılırsa "harfi lin" olur."عَين, خَوف, ضَيف, صَيف" kelimelerinde olduğu gibi. Harfi line "yumşak" adı verilebilir. "Harfi med" çekme harfi demektir.

Bütün bunlar, Arapça kelimeler için konulmuş kaidelerdir; Türkçe için değildir. Türkçeye ancak zorlamakla tatbik edilebilen şeylerdir; nitekim Kaşgarlı "قريغ korığ"," اريغ arığ" kelimelerini linli olarak göstermişse de doğru değildir; çünkü buradaki (و = u) ve (ى = ı) harfleri çekmeden başka bir şeye yaramamaktadır. Burada harfi linden ziyade "Orta meddi lin" kasdedilmiş olsa gerektir. B.A.

ve "temiz" anlamına gelen "أَرِيغ arıg","hazır" manasında olan "أَنُوق anuk","şahid" anlamına gelen " تَنُوق tanuk" kelimelerindeki (ى , و) harfleridir.

İsimlere ziyade olunan harflerden birisi de " أ hemze"dir. Aygır demek olan "أَذْغِرْ adhgır", bir çeşit sebze manasına gelen "إِشْغُنْ ışgun" kelimelerindeki " أ hemze"ler gibi[+].

İsimlere ziyade kılınan harflerden biri (ن)dir. "Sel sularının yardığı yer" anlamına gelen "بَزْغَانْ bazgan" ve "kazan" demek olan " قَزْغَانْ kazgan" kelimelerindeki ن harfi gibi.

İsimlere ziyade edilen bir diğer harf de (و)dır. "İpek" demek olan " تُرْقُو turku" ve zevzek anlamına gelen "قُرْغُو kurgu" kelimelerindeki (و)lar gibi.

Yahut isimlere (ى) harfi ziyade kılınır. "Tepemsi, dağımsı" manasına gelen "كُتْكِى kötgi" ve "ekşi yüz" demek olan " بُرْقِى burkı" kelimelerindeki (ى)ler gibi.

Bu kelimelerden " فَعَال faâl, فُعَال fuâl, فِعَال fiâl, فَعُول faûl, فَعِيل faîl" kılığında olanlardan, okunuşta, yumşatma harfini atmak dahi olabilir; "يِغَاج yıgaç" kelimesi يِغْج şeklinde dahi yazılır. Bunun gibi ırmak ve derenin arkası demek olan " يُغُوج yuguç" sözü için يُغْج dense dahi olabilir. "Koru"ya " قُرِيغ korıg" denildiği gibi قُرْغ dahi denilir.

Sözün kısası uzunundan yeğdir; gerisi - Tanrı dilerse - kitapta gelecektir.

+ +

+

[+]Bu kelimelerdeki hemzeleri, (a) ve (ı) harflerini -Kaşgarlıya göre "elif" harfini - sonradan gelmiş saymak doğru değildir. Bunlar kelimenin kökünde olan seslerdir. Kaşgarlının bu gibi kuralları ortaya atmaktan dileği Türkçeyi zorla Arapçaya benzetmek gayretinden ileri gelmiş olsa gerektir. B.A.

FİİLLERE YAPILAN ZİYADELER VE FİİLLERİN KURULUŞU HAKKINDA SÖZ[+]

Fiiller, iki, üç, dört, beş, altı harfli olabilir. Fiillere sonradan eklenen harfler ondur :

الف = a,e, ت = t , ر = r ,س = s , ش = ş , ق = k (kalın), ك = k (ince) , ل = l , ن = n , لا = lâ , ى = y.

Bu harfler, kelimeye yeni birtakım manalar verdirmek için ziyade olunur.

الف Elif

"Hased etti" anlamına gelen " تَبْزَادِى tebzedi" kelimesindeki الف gibi. Bu kelime "çorak yer" demek olan "تَبِزْ tebiz" sözünden alınmıştır.

"Ut çaldı" demek olan " قُبْزَادِى kubzadı" sözündeki الف de böyledir. Bu kelime "قُبُزْ kubuz" sözünden alınmıştır.

ت T

Bir fi'li müteaddi kılmak için getirilir. Arpa , buğday gibi şeyleri temizlemek anlamına gelen "تَرِغْ أَرِتْتِى tarıg arıttı" cümlesindeki أَرِتْتِى kelimesinde bulunan ت gibi.

"Elbise kuruttu" demek olan " تُونْ قُرُتْتِى ton kuruttı" cümlesindeki قُرُتْتِى kelimesinde bulunan ت de böyledir.

ت harfi gelmeden önce bu kelimeler "أَرِيدِى arıdı",

[+]"Kuruttı", "barturdı" gibi kelimeler aslında dahi fiildirler. Fakat "tebzedi","kubzadı" gibi fiiller aslında isimdir. Şu halde bu ayrımın başlığı "Fiil yapmak için isimlere getirilen harfler, fiillere ziyade kılınan edatlar ve fiillerin yapısı" şeklinde olsa daha iyi olurdu. B.A.

"قوريدى kurıdi" şekillerinde idiler.

ر R

Pek çok yerde, bir fi'li müteaddi yapmak için ر harfi ت ile birleşir. "Gitti" demek olan "باردى bardı" kelimesi "بارتوردى barturdı" şeklinde müteaddi olur. "كلدى keldi" sözünden de "كلتوردى keltürdi" şeklinde müteaddi yapılır.

س S

Bir işin işlenmesini dilemek için fiillere gelir. "سوف اچسادى suw içsedi" gibi ki "su içmek istedi" demektir. "اَشْ ييسادى aş yéysedi" "Aş yemek istedi".

س harfi, Arapçanın تفاعل babında olduğu gibi, bazı kere hakikatte olmadığı halde, olmuş gibi göstermek için dahi fiile gelir. "اَلْ مَنْدين يَرْماق اَلِمْسَنْدى ol mendin yarmak alımsındı = O, kendisini benden para alır gibi gösterdi" sözünde olduğu gibi.

"اَلْ مَنْكا كُلمْسِنْدى ol manğa külümsindi"= O, kendisini, bana güler gösterdi" sözünde de böyledir .

ش Ş

Arapçadaki مفاعلة babında olduğu gibi, bir işin iki kişi tarafından yapıldığını anlatmak için gelir. "اوردى urdı" sözünden "اُرُشْدى uruşdı", "تُرْدى turdı" sözünden "تُرُشْدى turuşdı" = kalkıştı = o, başkasıyla beraber ayağa kalktı" demektir.

Kasalmak, öğünmek ve iki kişi arasındaki yarış anlamları dahi böyledir. Yeri gelince söylenecektir.

ق K

Yenilmeyi, ezilmeyi ve bir tesir altında kalmayı

anlatmak için gelir ve mef'ul manası bildirir. "اَرْ آجِقْدى er açıkdı = Adam acıktı", "يِلْقِى يُتُقْدى yılkı yutukdı = Hayvan sürüsü kuraklıktan arıkladı, ölüm haline geldi" sözlerinde olduğu gibi [+]

Bu nevide birçok kere ق harfi س ile birleşir: "اَرْ اَرْسِقْدى er arsıkdı = adam aldatıldı", "اَرْ سُيْسُقْدى er soysukdı = adam soyguna uğradı" sözlerinde olduğu gibi.

ك K

Uzatılan, ince sesli kelimelerde ve ـلْ lilerde, bu manada ق yerine ك gelir. "قَچْغِن اَرْ يِتْسِكْتى kaçgın er yètsikti" sözünde olduğu gibi ki "kaçan adama erişildi" demektir[++]

"اَلْ اَرْ بِلْسِكْتى ol er bilsikti = O adamın gizlediği şey ve kendisi bilindi".

ل L

Meçhul fiillere gelir. "اَرْ اُوقْ اَتِى er ok attı" sözünden yapılan "اُوقْ اَتِلْدى ok atıldı" sözünde olduğu gibi. "بُوزْ تُقِيدى böz tokıdı" cümlesi de "بُوزْ تُقِيلْدى böz tokıldı" şeklinde meçhul yapılır, "bez dokundu" demektir.

ن N

Başka kimse karışmaksızın işleyicinin bir işe giriştiğini anlatmak için fiillere gelir. "اَلْ يَرْماقِنْ اَلِنْدى ol

---

[+] Bay Kilisli ile Bay Atıf يلقى يتقدى sözünü "yılkı kuraklıktan yutkunur oldu" diye çevirmişlerse de, yanılmışlardır; Bugün bile Başkırt'lar "yılkı yutadı" derler ki "yılkı açlıktan kırıldı" demektir. Kıtlık senesine de "yut yılı" derler. B.A.

[++] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda "اَرْ يِتْسِكْتى er yitsikti" şeklinde yazılmış ise de yanlıştır; doğrusu يتسكتى yetsikti" olacaktır; çünkü "yitmek" kaybolmak, "yetmek" erişmek manalarınadır. Dv. III,74,11 de geçen " اَرْ يِتْسِكْتى er yetsikti " sözü de bize hak verdirir. B.A.

yarmakın alındı" sözünde olduğu gibi, "o, parasını kendi başına aldı" demektir.

" اُلْ مَنْدِينْ تَقَارِينْ قَلْنْدِي ol mendin tawarın kolundı" sözünde dahi böyledir; "o, benden malını almak için üsteledi, istedi; o, benden kendi başına parasını almak istedi" demektir.

لا = la, le

İsimlere gelir ve onları fiil yapar: "بيك قوشلادي Bėg kuşladı" sözünde olduğu gibi; "Bey kuş avladı" demektir. "Kuş" kelimesi isimdir; tasrif olunmaz, çekilmez; لا gelince fiil olur, öbür fiiller gibi her yönce çekilebilir. Bu, çok büyük bir kuraldır; bunu aklında tut.

"بَكْ كَنْدْدا قيشلادي Bek kendde kışladı" sözü dahi böyledir, "Bey, şehirde kışladı" demektir; قيش kelimesinin sonuna لا getirilerek yapılmıştır.

ى Y

ى harfi ل ile birlikte gelir. Bir iş yapılmaya yaklaşır da yapılmazsa o zaman kullanılır. " اُلْ تُرْغالي قَلْدِي ol turgalı kaldı" sözü gibi, "o, durayazdı" demektir. " اُلْ بَرْغالي قَلْدِي ol bargalı kaldı" sözündeki برغالي kelimesi de böyledir, "o, varayazdı" demektir.

Bu kuralı iyi belle !..

\+ +
\+

KELİME BİNALARINDAN BİRTAKIMININ ÖNCE, BİRTAKIMLARININ SONRA YAZILMASI ÜZERİNE SÖZ

Önce iki harflilerden başladık, sonra üç, dört, beş, altı harflileri söyliyeceğiz. Ortası sakin olanları önce yazıp, sonra da türlü harekeyle harekelenmiş olanları sıralıyacağız. Daha sonra baş tarafına ziyade harf getirilmiş olanları -ki o da " أ = hemze" ve hemzeye benzer harflerdir - söyliyeceğiz. Ondan sonra baş tarafına, ortasına ve sonuna ziyade harf getirilen kelimeleri anlatacağız.

Haber vermiş olduğumuz kelime yapılarında yol, böyledir. Her kitapta, genel olarak, isim yapıları için tuttuğum yol budur.

\+ +
\+

HARFLERDEN BİRTAKIMLARININ ÖNE, BİRTAKIMLARININ SONA GETİRİLMESİ ÜZERİNE SÖZ

Edebiyatçılara uymuş olmak, Arapça kelimelerin binasına benzetmek için önce sonu ب olan isimleri yazacağız, sonra bütün hece harflerini bitirinceye değin ilerleyip gideceğiz. Bununla beraber kelimelerin başı ile sonu göz önüne alınacaktır. Hangi harf, hemzeye daha yakınsa, yazıda, onu ötekilerden önce koyduk ve kelimeler arasında "واو عاطفه vavı âtıfa" kullanmadık; çünkü Türk dilinde bunun yeri yoktur, bunu anla !

\+ +
\+

SIFAT SAYILMIYAN -ASLINDA SIFAT OLMIYAN - SIFATLAR ÜZERİNE SÖZ

Bu sıfatlar, türlü dilekler için, her çeşit kelimeden birçok yolda yapılır :

Birincisi : Bir işi arasıra yapan bir fâili bildirir." بَرْدِى اَرْ bardı er" sözünden fail yapıldığında " بَرْدَچِى اَرْ bardaçı er"," كَلْدِى اَرْ keldi er" sözünden fail yapıldığı zaman " كَلْدَچِى اَرْ keldeçi er" denir ki "gidici adam" , "gelici adam" demektir. Bu çeşitler aslında sıfat olarak tanınmamıştır.

Ikincisi : Fiilin çok yapılması,sürmesi ve devamı ile vasıflanan faildir. " اَلْ اَرْ اَلْ اَفْكَا بَرَغَانْ ol er ol ewge baragan" gibi ki "O adam evine çok gidendir" demektir.

" اَلْ كِشِى اَلْ بِزْكَا كَلَكَانْ ol kişi ol bizge kelegen" sözü de böyledir, "o adam bize çok gelendir" demektir . Bu çeşit te aslında sıfat olarak tanınmamıştır.

Üçüncüsü : Bir işi yapmayı kurmuş, yapılmasını çok istemiş olan bir faili anlatır. " اَلْ اَرْ اَلْ اَفْكَا بَرِغْسَاقْ ol er ol ewge barığsak" sözünde olduğu gibi ki "o adam evine gitmeyi kurmuştur, hep onu diliyor" demektir.

" اَلْ كِشِى اَلْ بِزْكَا كَلِكْسَاكْ ol kişi ol bizge keliğsek" sözünde de böyledir, "o adam bize gelmeyi kurmuştur, bize gelmek diliyor" demektir. Bu, sıfat olarak tanınmamıştır.

Dördüncüsü: Herhangi bir işi yapmak hakkı olduğu haber verilen bir faildir. " اَلْ اَفْكَا بَرْغُلُقْ اَرْدِى ol ewge barguluk erdi" sözünde olduğu gibi ki "o adam eve varmakta haklı idi" demektir. Oğuzlar, hangi kelimede olursa olsun ل harfini س ye çevirirler.

Yine " اَلْ يِكِتْ بِزْكَا كَلْكُولُكْ اَرْدِى ol yigit bizge kelgülük erdi" sözü de böyledir, "O yiğit bize gelmekte haklı idi, hakkı vardı" demektir.

Beşincisi : Bir iş yapmak üzere olan faili gösterir " مَنْ اَفْكَا بَرِغْلِى مَنْ men ewge barığlı men" sözünde olduğu gibi ; "Ben eve gitmek üzereyim" demektir.

" مَنْ سِيزْكَا كَلِكْلِى مَنْ men sizge keliğli men" sözünde de böyledir, "ben size gelmek üzereyim" demektir . Bu da sıfat olarak tanınmamıştır.

Bu sıfatların hepsi de fiilden çıkmıştır. Bu manaları vermek için bütün fiillerden sıfat yapmanın yolu budur.

Bu sıfatların mevsufları söylenmedi. Kuralın her yerde yürüyeceğini göstermek, bu kelimelerin halk tarafından ne yolda söylendiğini bildirmek için - Kurallar söylenirken - ileride bildirilecektir.

Cemi, müfret, tafdil, tasgir gibi "i'rab" ile ilişiği olan şeyler yazılmamıştır. Çünkü onun için ayrıca bir kitap yazarak adını " كِتَابُ جَوَاهِرِ النَّحْوِ فِى لُغَاتِ التُّرْكِ Kitabü Cevahirinnahvi fi Lûgatittürki" koydum. Yüce Tanrının dileğiyle, nahiv ile ilişikli kurallar orada bildirilmiştir .

+ +

+

MASDAR OLARAK TANINMIYAN MASDARLAR ÜZERİNE SÖZ

Masdarlar iki türlüdür :

Birincisi : Kendibaşına, doğrudan doğruya masdar olanlardır . Bu türlüsü -fiiller sırasında- mazi ve muzari söylenirken bildirilecektir.

İkincisi : Aslında masdar olmayıp izafet yoluyla masdar olanlardır. Bu çeşitlerinde, "hâl" manası da vardır . Bunları gerekli oldukça gösterdim.

Doğrudan doğruya masdar olanlar " بَرْدِى bardı" , " بَرِيرْ barır" sıygalarından sonra gelen " بَرْماقْ barmak" ile " كَلْدِى keldi"," كَلِيرْ kelir"den sonra gelen " كَلْماكْ kelmek" kelimeleri gibi.

İzafet yoluyla masdar olan kelimeye örnek: " مَنِكْ بَرِغِمْ بُلْسا مَنْكا تُشْغِيلْ meninğ barıgım[+]bolsa manğa tuşgıl" ve " كِيكْ كَلِكِى بُلْسا اُوقْتا keyik keligi bolsa okta" sözlerindeki " بَرِغْ barıg" ve " كَلِكْ kelig" kelimeleri gibi ki birinci cümlenin manası "Ben gidecek olduğumda bana kavuş", ikincininki "Yaban hayvanı gelecek olsa ok at" demektir.

" تازْ كَلِكِى بُرْكْجِيكا taz keligi börkçige" diye söylenen atalarsözü de böyledir, "Kelin geleceği yer takkeci dükkâ - nıdır" demektir.

[+]Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda " بَرِغِمْ barıgım" kelimesi" بَرْغِمْ bargım" şeklinde harekelenmişse de yanlış harekelenmiştir; doğrusu " بَرِغْ barıg" olacaktır. Nitekim az aşağıda كِيكْ كَلِكِى بُلْسا اُوقْتا cümlesindeki " كَلِكْ kelig" kelimesi de böyledir. Nasıl ki aynı sayfanın 13 üncü satırında ve Dv.I,310, 8 de " بَرِغْ بَرْدِى barıg bardı" cümlesi geçmektedir. Bu yerlerde kelime hep " بَرِغْ barıg" şeklinde harekelenmiştir. B.A.

Masdarlardan bu çeşidin kuralı, ـق eki gelen, ya-
hut tok ve ağır söylenen kelimelerde غ veya ق getirilerek
yapılır; " بَرِغْ بَرْدِى barıg bardı" denir ki "Çok gidiş gitti" de-
mektir. " اُلْ قُلِنْ اُرِغْ اُرْدِى ol kulın urug urdı" sözü de böyle-
dir, "O, kölesini çok döğdü" demektir. Bu cümlelerdeki بَرِغْ ve
اُرِغْ kelimeleri bu türlü masdarlardandır.

ق eki ancak izafet edatiyle birlikte kullanılır.
ـك eki de böyledir. Bunlar غ eki gibi yalnız olarak gelmez-
ler. " اَنِكْ يُورُقِى نَتَكْ anınğ yorukı netek = Onun gidişi nicedir" sö-
zündeki ق harfi غ dan çevrilmiştir.

ك eki, masdarı ك li olan ve ince, yumşak söyle-
nen kelimelere getirilir. " اَنِى سُكُكْ سُكْتِى anı sökük sökti = ona
söğüş söğdü, çok söğdü" ve " اُلْ قُلِنْ تَپِكْ تَپْدِى ol kulın tepik tep-
ti = O, kölesini tepiş tepti, çok tekme attı" sözlerindeki سُكُكْ
ve تَپِكْ kelimeleri gibi. Masdarın bu türlüsü te'kit içindir .
Bu gibi kurallara - ancak sözü kısa keserek bitirmek, kaideleri
bir düzgünlükte yürütmek için - işaret ettim. Artık işaret etti-
ğim her kaide, kurduğum her temel bütün Türk dillerinde esas -
tır. Bunlar Ulu Tanrının izniyle öğrenilecektir.

KİTAPTA SÖYLENEN VE SÖYLENMİYEN ŞEYLER ÜZERİNE SÖZ

Yazdığım dağlar, çöller, dereler, sular, göller İslâm Türklerin ellerinde bulunanlardır. Çünkü dillerde dolaşan bunlardır. Bunları tanınmış oldukları için yazdım; tanınmamış olanların birçoklarını bıraktım. Müslüman olmıyan Türk illerinden birtakımını dahi yazdım; gerisini yazmadım; çünkü onları yazmakta bir fayda yoktu. Türk diline sonradan girmiş olan kelimeleri yazmadım; erkek ve kadın adları da yazılmadı. Bunlar-

dan - ancak doğru bilinmesi için - çok kullanılan, herkes tarafından tanılan adlar yazıldı.

TÜRK ULUSUNUN BOYLARI HAKKINDA SÖZ

Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi-Tanrı kutsal kılası- Yalavaç Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu "Türk"e dek ulanır. Bunlar - Tanrı kutsal kılası - Yalavaç İbrahim oğlu İshak, İshak oğlu "عِيصُو Iysu", Iysu oğlu "Rum"u andırır. Bunlardan her bir boyun birçok oymakları vardır ki sayısını ancak Ulu Tanrı bilir. Ben bunlardan kök ve ana boyları saydım; oymakları bıraktım. Yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı, Oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan belgelerini yazdım. Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim. Bizans -Rum- ülkesine en yakın olan boy "بَجَنَكْ Beçenek"dir; sonra "قِفْجَاقْ kıfçak", "اُغُزْ Oğuz = Uğuz", "يَمَاكْ Yemek", "بَشْغِرْتْ Başgırt", "بَسْمِلْ Basmıl", "قَايْ kay", "يَبَاقُو Yabaku", "تَتَارْ Tatar", "قِرْقِزْ Kırkız = Kırgız" gelir. Kırgızlar Çin ülkesine yakındırlar. Bu boyların hepsi Rum ülkesi yanından doğuya doğru şöylece uzanır, gider :"چِكِلْ Çigil = Çiyil", "تُخْسِي Toxsı", "يَغْمَا Yağma", "اِغْرَاقْ Uğrak" [+], "چَرُقْ Çaruk = çarık", "چُمُلْ Çomul", "اُيْغُرْ Uygur", "تَنْكُتْ Tanğut", "خِتَايْ Xıtay = Kıtay". Kıtay ülkesi "Çin"dir. Bundan sonra "تَفْغَاجْ Tawgaç" gelir; orası "Maçin"dir. Bu boylar güney ile kuzay arasında bulunurlar. Bunların herbirini şu değrede birer birer gösterdim.

[+]Basma ve yazma nüshalarda "اِغْرَاقْ Iğrak" diye harekelenen bu kelime "اُغْرَاقْ Uğrak" şeklinde harekelenmelidir. Nitekim Dv.I,108, 6 da ve I, 263, 9 da hep "اُغْرَاقْ Uğrak" şeklinde harekelenmiştir. B.A.

En açık ve doğru dil - ancak bir dil bilip - Farslarla karışmıyan ve yabancı ülkelere gidip gelmiyen kimselerin dilidir. İki dil bilen şehirlilerle düşüp kalkan kimselerin dilleri bozuktur. İki dil bilenler "سُغْداق Soğdak"," كَنْجاك Kençek", " أَرْغُو Argu" boylarıdır. Gezginci olarak yabancılarla karışanlar " خُتَن Xotan" ve " تُبُّت Tübüt" halkı ile " تَنْكُت Tanğut"ların bir kısmıdır. Bunlar Türk eline sonradan gelmişlerdir. Ben bunlardan her birinin dillerini yazacağım. " جابَرْقا Çaparka = Japonya" lıların ülkelerinin uzak olması, araya büyük denizlerin girmiş bulunması yüzünden dilleri bizce bilinemiyor. Çin ve Maçin halkının ayrıca dilleri vardır. Bununla beraber şehirliler Türkçeyi iyi bilirler. Mektuplarını, bize, Türk yazısı ile yazarlar. Bunun gibi araya büyük set ve Çin yakınındaki dağlar ve deniz girmiş olduğu için يأجوج ومأجوج ulusunun dilleri bilinmiyor. "تُبُّت Tübüt = Tibet"ün ve " خُتَن Xotan"ın, ayrı dilleri ve ayrı yazıları vardır. Bunların ikisi de Türkçeyi güzel konuşamaz.

Uygurların öztürkçe bir dilleri olduğu gibi, kendi aralarında konuştukları zaman ayrı bir ağız dahi kullanırlar . Bunlar - kitabın baş tarafında bildirdiğim üzere - 24 harften ibaret olan Türk yazısını kullanırlar. Kitaplarını, mektuplarını onunla yazarlar. Bundan başka Uygurların ve Çinlilerin ayrı bir yazıları daha vardır. Defterlerini, senetlerini bununla yazarlar. Bu yazıyı müslüman olmıyan Uygurlarla Çinlilerden başkası okuyamaz. Söylediklerim şehir halkıdır.

Çomul boyunun kendilerinden bulunduğu çöl halkı ay-

rı bir dile sahiptir, Türkçeyi iyi bilirler. Kay, Yabaku,Tatar, Basmıl boyları da böyledir. Her boyun ayrı bir ağzı vardır ; bununla beraber Türkçeyi de iyi konuşurlar.

Kırkız, Kıfçak, Oğuz, Toxsı, Yağma, Çigil, Uğrak, Çaruk boylarının öztürkçe olarak yalnız bir dilleri vardır. Yemeklerle Başgırtların dilleri bunlara yakındır.

Rum diyarındaki "بَجَنَك Beçenek"lere kadar " سُوَار Suvar"," بُلْغَار Bulgar" dilleri - bir düzüye kelimelerin sonu kesilip kısaltılmış - bir Türkçedir. Dillerin en yeğnisi Oğuzların, en doğrusu da Toxsı ile Yağmaların dilidir.

Uygur şehirlerine varıncıya dek " اِرْتِش Ertiş = İrtiş"," ايلا Ila = Ilı"," يَامَار Yamar"," اِتِل Etil = İtil, İdil " ırmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı " خاقانيّه Xakaniye= Hakanlılar-ülkesi halkının dilidir. " بلاساغون Balasagun"lular Soğdca ve Türkçe kullanırlar. " طِرَاز Tıraz = Talas" ve " بَيْضاء Beyza'" şehirlerinin halkı dahi böyledir. Balasaguna varıncıya dek " اِسْبِيجَاب İsbîcâb"[+]"Asbıcap"dan sayılan bütün Argu şehirleri halkının dili çapraşıktır. Kaşgarın Kènçekçe konuşan köyleri vardır. Şehrin içindeki halk Hakanlı Türkçesiyle konuşurlar. Rum ülkesinden "Maçin"e dek Türk ellerinin hepsinin boyu beşbin,[++]tamamı sekizbin fersah eder. İyice bilinmek için bunların hepsi , yeryüzü biçiminde olan daire şeklinde gösterilir.

DİYELEKLERİN DEĞİŞİKLİKLERİ ÜZERİNE SÖZ

Asıl lûgatte, asıl kelimede değişiklik az olur. De-

[+] Bugün bu şehrin adı "Çimkend" dir. B.A.

[++]eni üçbin fersahtır.
Basma nüshada unutulmuş olan ibarenin anlamı buraya yazılmıştır. B.A.

ğişmeler, ancak birtakım harflerin yerine başka harfler gelmesi, yahut atılması yüzünden olur. Bu da şöyledir :

Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında ى bulunan isim ve fiillerin ilk harfini الف e, yahut ج ye çevirirler. Öbür Türkler "yolcu"ya " يَلْكِنْ yelkin", Oğuzlarla Kıpçaklar " اَلْكِنْ elkin" derler. Onlar "ılık su"ya " يِلِغْ سُوفْ yılıg suw", bunlar " اِلِغْ ılığ" derler. Bunun gibi öbürlerinin " يِنْجُو yincü" dediğine bunlar " جِنْجُو cincü" derler. Türkler, devenin uzamış olan tüyüne " يُغْدُو yuğdu", Oğuzlar ve Kıpçaklar " جُغْدُو cuğdu" derler.

Bundanbaşka Argular, kelimenin ortasında veya sonunda bulunan ى harfini ن ye çevirirler. Türkler "koyun"a " قُوْي koy", Argular " قُوْن kon" derler. Türkler "yoksul" a " جِغَايْ çıgay", Argular " جِغَانْ çıgan" derler. Türkler "hangi şey ?" anlamına olarak " قَايُو نَنْكْ kayu neng", Argular " قَانُو kanu" derler.

Kelimenin başında bulunan م harflerini Suvarlarla Oğuzlar, Kıpçaklar ب ye çevirirler. Türkler " مَنْ بَرْدُمْ men bardum", Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar " بَنْ بَرْدُمْ ben bardum" derler. Türkler "çorba"ya " مُونْ mün", bunlar " بُونْ bün"derler.

Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelimedeki ت harfini د harfine çevirirler. Türkler deveye " تَفَيْ tewey",bunlar " دَوَيْ devey"derler. Bunun gibi "delik" manasına gelen kelime Türklerde " اوْتْ öt", bunlarda " اوْدْ öd" olur.

Öz Türklerin dilinde bulunan د harfi, Oğuzlarda ت olur. Türkler hançer için " بُكْدَا bügde", Oğuzlar " بُكْتَا bükte" derler. Bunun gibi Türkler iğdeye " يِكْدَه yigde", Oğuzlar " يِكْتَا yikte" derler. Söylemediğim birçok kelimeler bu kural üzerine yürür.

Türklerce ف ile ب arasında söylenen " ڤ w" harfi Oğuzlarla onlara yakın olanlar tarafından و ye çevrilir. Türk-

lerin "اَوْ ew" dediğine Oğuzlar " اَوْ ev" derler. Türkler "av" a "آفْ aw", Oğuzlar " اَوْ av" derler.

Ben öz dili yazıyorum; harfleri, kimlerin çevirdiğini söyledim. Sen ona göre çevirirsin. Yağma, Toxsı, Kıfçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar, birbirine uygun olarak, (ذ dh) harfini her zaman (ى y) ye çevirirler ve hiçbir zaman (ذ)li söyliyemezler. "Kayınağacı"na bunlardan başkası " قَذِنْكْ kadhıng", bunlar " قَيِنْكْ kayıng" derler. Türklerin "hısım ve kayın" anlamına kullandıkları " قَذِنْ kadhın" kelimesini bunlar" قَيِنْ kayın" diye söylerler. Bunun gibi Çigiller ve başka Türklerce ذ olarak söylenen bu harfi "Rus" ve "Rum" ülkelerine kadar uzanan Bulgar, Suvar, Yemek, Kıfçak boyları, hep birden, (ز z) olarak söylerler. Öbür Türkler "ayak"a " اَذَقْ adhak", bunlar "اَزَقْ azak" derler.

Çigil Türkleri "karın doydu" anlamına olarak " قَرِنْ تَذْدِى karın todhtı", yukarıda söylemiş olduğumuz boylar buna " تُزْدِى tozdı" derler. İsim ve fiillerin geri kalanlarını bu kural üzerine ölçümle !

Sözün kısası, Çigil dilinde bulunan ذ harfi Rum diyarına kadar olan Yağma, Toxsı, Oğuz boylariyle Argulardan birtakımlarının dilinde - Çine doğru gidilerek bütün boylarda- ى olur. Kıfçaklarca ve onlara uyanlarca - Rum ülkesine doğru ininiz - ذ harfi ز olur. Bunların hepsini, yerleri gelince, söyliyeceğiz.

Xotanlılarla Kençekliler kelimenin önünde bulunan الف leri (ه h) ye çevirirler. Türk dilinde bulunmıyan bir harfi kattıkları için biz onları Türk saymıyoruz. Türkler "baba" ya " اَتَا ata", Xotanlılarla Kençekliler " هَتَا hata", Türkler "ana"ya " اَنَا ana", onlar " هَنَا hana" derler.

(ر r) harfi bazı kere (ل l)ye çevrilir. Bu, yeri gelince söylenecektir. Bazı kere de ز harfi س ye ve س harfi ز ye çevrilir. Bunlar yakında bildirilecektir.

Zaman ve mekân isimlerinin sonundaki غ lar Oğuzlarca الف e çevrilir. Türkler "gidilecek yer"e "بَرْغُو يِيرْ bargu yėr", Oğuzlar "بَرَاسِى يِيرْ barası yėr" derler. "Duracak yer"e Türkler "تُرْغُو اُغُورْ turgu ogur", Oğuzlar "تُرَاسِى اُغُورْ turası ogur" derler.

ق harfi ك ye, ك harfi de ق ya çevrilir; yeri geldikte söylenecektir. Harflerin değişmesi hakkındaki sözün hepsi bu kadardır.

Bir takım harfleri atmaya gelince :

İsimlerde ve fiillerde işin devam etmekte olduğuna bir belge bulunursa, kelimenin ortasındaki غ harfini atmakta Oğuzlarla Kıpçaklar birbirlerine uymuşlardır. İsme örnek: Türkler "alakarga"ya " چُمْغُقْ çumguk", öbürleri " چُمُقْ çumuk" derler. Türkler "boğaz"a " تَمْغَقْ tamgak", öbürleri " تَمَقْ tamak" derler.

Fiillere örnek: Türkler "o kimse, daima evine gidendir" diyecek yerde " اُلْ اَفْكَا بَرَغَانْ اُلْ ol ewge baragam ol" derler. Oğuzlarla Kıpçaklar "بَرَانْ اُلْ baran ol" derler. Türklerin " اُلْ اَرْ قُلِنِى اُرَغَانْ اُلْ ol er kulını uragan ol" dedikleri yerde, bunlar " اُرَانْ uran" derler.

Bunun gibi -yeğnilik olsun diye- isim ve fiillerde غ ın yerini tutan ك harfini atarlar.

Bütün Türk dilleri bu söylediğim kural üzerine yürür. Geri kalanları ilerde -kurallar sırasında- söylenecektir. İlerdeki ayrımlarda üstünlü, esreli, ötreli kelimeleri -kolay-

lık olmak ve sözü kısaltmak için- bir arada yazdım. Güç, kuvvet ancak Yüksek ve Ulu Tanrınındır.

\+ \+

\+

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ
ADIYLE

BAŞ TARAFINDA HEMZE BULUNAN İSİMLER
KİTABI

İKİ HARFLİ KELİMELER
AYRIMI

أَبْ ep : Te'kit ve obartma edatıdır. Bir şey fazla güzellikle vasıflandığı zaman söylenir. "اَبْ اَدْكُو نَانْكْ ep edhgü nenğ = ep eyi, gerçekten iyi nesne". Oğuzlar bembeyaz denecek yerde "ap ak" derler.

أَبْ ap : "Değil, yok" diyecek yerde kullanılır." اَبْ بُو اَبْ اُولْ ap bu ap ol = bu değil, o değil; ne bu, ne o".

أُبْ üp : Renkte te'kit edatıdır. "اُبْ اُرُنْكْ üp ürüng = ap ak". Çiğilce.

اُبْ اُبْ op op : Eşeğin ayağı kaydığında söylenir. Bu, Arapların اَهْلَا sözü gibidir, "kalk" demektir.

اُبْ op : Harman döğmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz. Arguca.

أَتْ at : (الف tok okunarak) At. "قُوشْ قَنَتِنْ اَرْ اَتِنْ kuş kanatın er atın" savında da gelmiştir, "kuş kanadıyle, er atıyle" demektir.

اَتْ et : Et.(elif, yumşak ve ince söylenerek). "اَتْ يِيرْ et yer = yumşak yer, yumşak toprak".

اُتْ ot : Bitki, ot. "اُتْ اُنْدِي ot öndi = ot bitti".

اُتْ ot : Hayvan yemlerinin hepsine verilen ad. "اَتْقَا اُتْ بِيرْكِيلْ atka ot bèrgil = ata ot ver".

اُتْ ot : İlâç. "اُتْ اِجْتِيمْ ot içtim = ilâç içtim". Bundan dolayı hekime "اُتَاجِي otaçı" denir.

اُتْ ot : Ağı. بَكْ اَنْكَارْ اُتْ بِيرْدِي Beg ağar ot berdi = Bey ona ağı verdi, onu ağıladı.

اِتْ ıt : İt, köpek.

اَجْ aç : Ünde, çağırma edatı olan "ya, hey, ey" yerinde kullanılır. "اَجْ بَرُو كَلْ aç berü kel = hey ! beri gel".

اُجْ üç : Üç; ikiden sonra gelen sayı. "اُجْ يَرْمَاقْ üç yarmak = üç para".

اُجْ Uç : (الف = u kalınca, tokça söylenerek) Tanınmış bir şehir adı.

اُجْ uç : Türklerin kalem yaptıkları bir ağaçtır; dağlarda yetişir; ondan kirman, baston gibi şeyler de yapılır.

اِجْ iç : Her nesnenin içi. "اِجْ قُرْ iç kur = iç kuşağı, uçkur". "اِجْ سُوزْ iç söz = yürekteki gizli şey, sır".

اِجْ iç : "اِجْ اَتْ iç et = ciğere bitişik olan ince et".

اَرْ er : Erkek. Kural dışı olarak "اَرَنْ eren" şeklinde cemilenir. Bu, kurala uymaz; çünkü kuralca cemi alâmeti " لار lar, ler"dir.

اِرْ ir : Utanma bildiren bir sözdür[+]. "اَرْ اِرْ بُلْدِی er ir boldı = adam utandı".

اُزْ öz : Yağ. "اُزْلُكْ مُونْ özlüğ mün = yağlı çorba".

اُسْ us : Hayır ile şerri ayırdediş. Bu kelime Oğuzcadır. "اُلْ اُسْ بُلْدِی ol us boldı = o, hayrı, şerri ayırdetti".

آسْ as : Yırtıcı hayvanların payı, onlara verilen parça.

اُسْ us : Kerkes kuşu. Şu parçada dahi gelmiştir :

كَلْدِی مَنْكَا تَاتْ آیْدِمْ اَمْدِی یَاتْ
قُشْقَا بُلُبْ آتْ سَنِی تِلَارْ اُسْ بُرِی

Keldi manğa Tat	Aydım emdi yat
Kuşka bolup et	Seni tiler us böri

"Bana bir Tat geldi; ona : yat, kuşlara et ol !. Kuşlar, kurtlar seni bekler, dedim". (Bana bir Uygur gâvuru geldi, onu öldürdüm, kurda, kuşa yem olsun için parça parça ettim).

اُشْ uş : İşte, demektir. " اُشْ مُنْدَغْ قِیلْ uş mundağ kıl = işte böyle yap".

اُشْ uş : Şimdi, demektir. " اُشْ كَلْدُكُمْ بُو uş keldügüm bu = gelişim şimdi".

اُشْ اُشْ uş uş : Öküzü suvarmak için çıkarılan ses.

اُشْ uş : Ağaç, dal, boynuz gibi nesnelerin özü. "مُنْكُزْ اُشِی müngüz uşı = boynuz özü. Kuşlarla atların kuyruk sokumuna da "uş" denir.

[+] اِرْ kelimesini Brockelmann "ir" şeklinde yazmış. Biz de böyle aldıksa da doğrusu "ır" olmalıdır. Bugün Anadoluda bunun yalnız "ırsız" şekli kullanılmaktadır; bağırgan çocuğa, barbar kimseye sıfat olarak söylenir. B. A.

اِشْ iş : İs, kandil dumanı, bacalarda ve duvarlarda bulunan kurum. "تُونْ اِشْ بُلْدِی ton iş boldı = elbise kirlendi, islendi".

اُقْ ok : Ok.

اُقْ ok : Çatıya uzatılan direk. "اَوْ اُقِی ew okı = ev yapılırken çatıya konan direk".

اُقْ ok : " اُقْ یِلَانْ ok yılan = kendisini insan üzerine atan yılan.

اُقْ ok : Paylar ve toprak hisseleri üzerine -üleşmek için- atılan ok, çekilen kur'a.

اُقْ ok : Fiillerde te'kit edatıdır. " بَرْغِلْ اُقْ bargıl ok = gidesin ha !".

اُقْ ok : Hâl manasına yakın bir anlamı olan edattır[+]. " بَیَا اُقْ كَلْدِیمْ baya ok keldim = az önce geldim". " اَمْدِی اُقْ آیْدِمْ emdi ok aydım = bu saatte söyledim".

اِقْ ık : Soğuk su içilerek üzerine ekmek yenildikte göğsü kabartarak çıkan bir hıçkırıktır. " اَنِی اِقْ تُتْتِی anı ık tuttı = onu hıçkırık tuttu".

اُلْ ol : O, demektir. " اُلْ اَنْدَغْ آیْدِی ol andağ aydı = o böyle söyledi".

اُلْ ol : Bu da, "o, ol, şol" anlamına gelir. " اُلْ اَرْ ol er = o adam".

اُلْ ol : İsimlere ve fiillere te'kit için gelen bir edattır. " اُلْ مَنِكْ اُغْلُمْ اُلْ ol meninğ oğlum ol = o, gerçekten benim oğlumdur".

[+] Bu kelime Orta Anadoluda "bayak" kılığına girmiştir."Bayaktan geldim" derler ki "demin geldim, az önce geldim" demektir. Yalnız "bayak" kelimesi sonuna bir "dan" edatı almıştır. B. A.

" الْأَقَكَا بَرْمِيشْ أُلْ ol ewge barmış ol = o gerçekten eve varmıştır".

أَمْ em : İlâç. Buradan alınarak ilâç yapan adama " أَمْجِي emçi" denir.

أَمْ em ? : Kadının dişilik âleti. Oğuzlar ve Kıpçaklarda.

أُمْ üm : Şalvar.

إِمْ im : Orduda, başbuğun -askerler arasına silâh veya kuş adlarından birini- belge, parula olarak koyduğu kelimedir. Bu, iki bölüğün birbirlerine kavuştukları zaman tanışmaları ve birbirleriyle çarpışmamaları için kullanılan işarettir. Geceleyin iki kişi karşılaştığı zaman biri öbürüne belgeyi sorar; sorulan adam belgeyi bilirse -kendi takımından olduğunu anlar- onu bırakır. Sorulan adam başka bir belge söylerse, üzerine yürüyerek onu vurur. Şu savda da gelmiştir: "إِمْ بِلْسَا أَرْ أُلْمَاسْ im bilse er ölmes = belgeyi bilen adam ölmez".

أُنْ ün : Ses. و ile أُونْ şeklinde de yazılır [+].

+
\+ +

BU AYRIMDAN MUZAAF OLANLAR

أَرْ erre : Sidik. Eşek kaşandırılmak istendiği zaman, iki üç kere bu söz söylenir, eşek de kaşanır. Bu söz Arapçaya uygun düşmüştür; çünkü erkeğin kadınla çiftleşmesine " أَرّ " denir[+].

أُرْ urra : Erkeklerde olan kasık yarıklığı, kavluç. Oğuzca.

إِرْ ırra : Utanma. (Şeddeli ve şeddesiz dahi olabilir).

+
\+ +

BU AYRIMIN DÖRTLÜSÜ[++]

أأ a : Şaşalamayı anlatır. " اَلْ مَنِي أَأْقِلْدِي ol meni a kıldı = o, beni şaşırttı".

أُذْو udhu : Uyku. " أُذِيدِمْ udhıdım = uyudum. (Elifle ذ arasındaki و harfi bir ötre ve bir esre arasında bulunduğu için atıl-

---

[+] يغاج ve يغج misallerinde de olduğu gibi Kaşgarlı اُنْ ve اُونْ kelimelerinin imlalarını Arap harflerine göre düşünmüştür. Bugün bunun yeri yoktur.

[+] Kaşgarlının tertibinden anlaşıldığına göre, burada kelimelerin iki harfli olması lâzımken أَرْ , أُرْ , إِرْ kelimeleri iki harfli değildir. Bunların sonlarındaki harekelere, yanlış konmuş desek o zaman bu ayrım muzaaf olamaz.

Bugün Orta ve Batı Anadoluda erkek ve dişi eşekler çiftleştirilmek istendiği zaman erkek eşeğe "herr, herr" diye bağırılır. B. A.

[++] Kaşgarlı veya yazma nüshayı yazan adam, burada, ufak bir yanılma yapmıştır. Bu ayrıma "dörtlü" dediği halde getirdiği örnekler dört harfli değildir. Gerek buradan ve gerek basma nüshanın cilt I 50 inci sahifesinin 15 inci satırından ve sahife 80, satır 12, sahife 104, satır 6 ve sahife 111, satır 5 den anlaşıldığına göre Kaşgarlının bu yerlerdeki ذوات الأربعة منه sözünden dilediği anlam, dört harfli kelime olmayıp sonunda (ى , و , ا) gibi harfler bulunan kelimeler olsa gerektir. Çünkü buralarda verdiği örneklerin hemen hepsinin sonu bu üç harften birisiyle bitmektedir. B. A.

mıştır)[+].

اُوا uva : Çağıran kişiye cevap için kullanılır. Birisi "Hey Mehmet!" diye çağırıldığı zaman, onun "uva" diye cevap vermesi gibi.

اُوقا oka : Kefillik, kefâlet. " مَنْ اَنِى اُوقا اَلْدِمْ men anı oka aldım = ben ona kefil oldum".

اَوْ av : (الف kalın söylenerek) Emir verenin emrini tanımamayı bildirir bir edattır.

اَىْ ay : Turuncu renkte ipek bir kumaş.

اَىْ ay : " اَىْ بِتِكِى ay bitigi = askerin adıyle azığının yazıldığı defter.

اى ay : "Av" gibi bu da buyuruğu tanımamayı bildiren bir kelimedir.

BU AYRIMIN GENİZLEMELİSİ

(GUNNELİSİ)

اَنْكْ ang : Yanak. " قِزِلْ اَنْكْ kızıl ang = kırmızı yanak".

اَنْكْ ang : Yağı ile ilâç yapılan bir kuş adı. Bunun yağı avuç içine sürülürse yağ avucun arka tarafına da geçermiş .

اَنْكْ ang : Yok, değil, demektir. Oğuzca. Bir şeyle emrolunan kişi " اَنْكْ اَنْكْ ang ang" deyince "yok yok" demek olur.

اُنْكْ öng : " اُلْ مَنْدَنْ اُنْكْدُنْ بَرْدِى ol menden öngdün bardı = o benden önce gitti".

[+] Bu kelime yazma nüshada اُوا şeklinde yazılmış ise de kitabın kenarında اُذُو şeklinde bir düzeltme görmüştür. Bundan başka yazma nüshadaki asıl kelimenin و harfi üzerinde bulunan ötre işareti ذ harfine benzemektedir. B. A.

اُنْكْ öng : Renk, bir şeyin rengi. " يَاشِلْ اُنْكْلُكْ تُونْ yaşıl önglüg ton = yeşil renkli urba".

اُنْكْ ong : " اُنْكْ اِشْ ong ış = kolay iş". " اُنْكَاىْ ongay" kelimesinin kısaltılmışıdır.

اُنْكْ ong : " اُنْكْ اِلِكْ ong elig = sağ el". Çiğilce.

İki harfliler bitti.

\+

\+ \+

ÜÇ HARFLİLER AYRIMI

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE ORTASI SÂKİN OLAN

فَعْل ، فُعْل ، فِعْل AYRIMI

اَلْبْ alp : Yiğit. " اَلْبْ يَغِيدَا اَلْجُقْ جُغِيدَا alp yağıda alçak çoğıda = yiğit düşman karşısında, yumşak huylu adam savaşta belli olur". Şu parçada dahi gelmiştir:

اَلْبْ اَرْتُنْكَا اُلْدِمُو اِسِيزْ اَزُونْ قَلْدِمُو
اُذْلَكْ اُوجِنْ اَلْدِمُو اَمْدِى يُرَاكْ يِرْتِلُور

Alp Er Tonğa öldi mü Isız ajun kaldı mu
Ödhlek öçin aldı mu Emdi yürek yırtılur.

"Alp Er Tonğa öldü mü ? Kötü dünya kaldı mı ? Felek öcünü aldı mı ? Şimdi yürek yırtılır".

(Hakan Afrasyab öldü mü ? Kahpe dünya ondan kurtuldu mu ? Zaman ondan öcünü aldı mı ? Şimdi onun milki üzerine -zama-

neye kızarak- yürek parçalanır[+].

اَرْتْ **art** : " اَرْتْ تَبَخْ art saç = arka saç. Çünkü " اَرْتْ art = boyun" demektir.

اَرْتْ **art** : Dağbeli." اَرْمَكُوكَا اَشِلْ اَرْتْ بُلُوزْ ermegüge eşik art bolur = tenbele eşik dağbeli olur" savında da gelmiştir.

اُرْتْ **urt** : İğnenin iplik geçecek deliği[++].

اُرْتْ **ört** : Yanan nesne, yangın.

اَسْتْ **ast** : Sokak. Çiğilce.

اَنْدْ **and** : Yemin. "Yemin et !" diyecek yerde " اَنْدِقْ andık" denir[+++].

اَرْقْ **ark** : Pislik. " تَمُرْ اَرْقِي temür arkı = demir boku".

اُرْقْ **urk** : " اُرُقْ uruk" kelimesinin kısaltılmışıdır. Arapçadaki عُنْقْ ve عُنُقْ kelimeleri gibi.

اِرْقْ **ırk** : Falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek[++++].

[+] Bu parçadaki " اِيسِزْ ısız" kelimesini Arapça tercemesine bakarak " اِيضْسِيزْ ıssız" kelimesinden bozulmuş sanmak doğru değildir. Bu kelime, bence "ırsız" kelimesinin yeğnilmiş şeklidir ; çünkü (R), aşınan ve eriyen harflerdendir. "Irsız" ve "ısız" utanmaz ve edepsiz manasınadır; nitekim Dv. I, 42, 12 "ır" utanma manasınadır. Yine I, 110, 4 te " اِبسِزْ ısız = terbiyesiz çocuk" anlamınadır. Batı Anadolunun birçok yerlerinde, Afyon, Sandıklı, Çal, Uşak'ta "ırsız çocuk" sözü bağırgan çocuk, cadaloz çocuk" anlamına kullanılmaktadır. B. A.

[++] Bugün Batı Anadoluda ve Trakyanın birçok yerlerinde iğnenin gözüne "iğne yurdu" denir. B. A.

[+++] " اَنْدِقْ andık" kelimesi "andıkmak" mastarından emri hazır sıygasıdır. Rad. I, 239. B. A.

[++++] Bu kelime Türkiyenin birçok yerlerinde "kader, tali, fal" anlamına kullanılmaktadır. "Irkım açıldı = talihim açıldı" demektir. B. A.

اَرْكْ **erk** : Saltanat ve sözü geçerlik.

اُرْكْ **örk** : Hayvanın çenesi altından geçirilerek bağlanan yular ve at tavlası.

اِرْكْ **irk** : Dört yaşına girmek üzere bulunan koyun.

اِلْكْ **ilk** : İlk, herşeyin evveli. " اِلْكْ سَنْ بَرْغِيلْ ilk sen bargıl = önce sen git".

\+
\+ \+

BU AYRIMIN MENKUS[+]

OLANLARI

اُوبْ اُوبْ **öp öp** : Bir kimse çok öğünüp te dediğini tanıklıyamazsa, o kimse için söylenir.

اُوتْ **ot** : Ateş. Şu savda da gelmiştir : " اُوتْ تِيسَا اَغِيزْ كُمَاسْ ot tese ağız köymes = ateş demekle ağız yanmaz". Bu sav, söylediği sözden cayan kimse için söylenir.

اُوتْ **öt** : (و harfi ince, çekilerek) Duvarda ve tahtada olan delik.

اُوتْ **öt** : Acılık, öt kesesi. (و harfi yukarıdakinden daha az ince çekilerek).

اُوجْ **öç** : Hınç, kin. Şu parçada da gelmiştir:

اُوجْ كَلْ قَمُغْ كِشِي نِيَانِبْ يَلِنكُوقْ اُوزَا اَلِمْ بِيلْ

اَذُكُولُوكُولْ اُوغْنَا اِلِكِنكْ بِيلَا تِلِيمْ قِيلْ

[+] Burada yine Türkçeyi zorla Arapçaya benzetmek gayreti görülmektedir. Arapçada bir fiilin her üç harfi de sessiz harflerden gelmiş bulunursa ona " صحيح sahih" ve " سالم salim" denir, "girdi" anlamına olan دَخَلَ gibi. Fiilin harflerinden biri (ى , و , ا) gibi harflerden birisi olursa "Menkus منقوص " denir; "dedi" anlamına olan قال , "attı" anlamına olan رمى gibi. B. A.

Öç kek kamuğ kişining yalnğuk üze alım bil

Edhgülügüğ uğança eliging bile telim kıl.

"Herkesin öcünü, hıncını başkalarının üzerinde alınacak bir alım bil; olanca kuvvetinle konuğa çok iyilik yap". (Öç, bir alacak gibi aranılan nesnedir; ondan çekin. Konuğa, yabancıya gücün yettiği kadar iyilik eyle).

اُوج uç : Bir şeyin ucu, sonu. " بُتَقْ اُوجِی butak uçı = dalın ucu".

اُوج uç : "اُوج اِیل uç él = sınır, sınırdaki il".

اُوج uç : Bir nesnenin tükenmesi. Oğuzca. " بُوْیدانا اُوج بار boyda ne uç bar[+]=ulusta çokluk yüzünden tükenme yoktur" demekmiş ?[++].

اُود öd : (و harfini ince çekerek) Zaman[+++].

Şu savda dahi gelmiştir.

اُودْ كچار كِشی تُویْماس . یَلْنكُوقْ اُوغلی مَنْكُو قَلْماس

Öd keçer kişi tuymas, Yalnğuk oğlu menggü

[+] Bu sözün sonunda bulunan kelime, basma nüshada " واز var" şeklinde çıkmışsa da, yazma nüshada " بار bar" şeklindedir. İbare şöyledir : " بُوْیدانا اُوج بار ". B. A.

[++] بويدانا اوج بار sözünden istifham manası anlaşılmakta ise de Arapçaya olan tercemesinde böyle bir mana görülmemektedir. Arapçası şudur : لاَ نَفَادَ فِی القَوْمِ كَثْرَةً . Bunun manası "çokluğu dolayısiyle ulusta tükenme yoktur" demek olur. Şu halde ya Türkçe veya Arapça ibarede bir yanlışlık olsa gerektir. B. A.

[+++] Batı Anadoluda, bugün, kadın dilinde "zaman" anlamına "ot" kelimesi kullanılmaktadır. "Çocuk, akşam otu bağırma!" derler ki "akşam vakti bağırma!" demektir. Orta Anadoluda, bu kelime, köylüler arasında "oht" şeklinde kullanılmaktadır. B. A.

kalmas.

"Zaman geçer, insan duymaz, Ádemoğlu bengi kalmaz".

Çiğil dilinde " اُود öd = sığır" demektir. Türklerin tanınmış olan on iki yılından birisine de " اُودْیِلی öd yılı" denir.

اُور or : " اُورْآت or at= donu kırmızı ile sarı arasında bulunan at".

اُور ör : (و harfi ince, çekilerek) Kaftanın koltuk altı.

اِیر ér : Delik açmak için kullanılan aygıt.

اِیر ér : Yer. "یِیر yér" dahi denir.

اُوز öz : (İnce çekmeyle) Yağ. " اُوزْلُكْ آش özlüğ aş = yağlı yemek".

اُوز öz : Sağır. "اُوزْ كِشی öz kişi = sağır adam"[+].

اُوز öz : Öz, kendi, nefs. Şu parçada gelmiştir :

كُوْرْكْلُوكْ تُونُوغْ اُوزُنْكْكا تَتْلِیغْ آشِیغْ اَذِینْقا
تُوتْغِیل قُنُوقْ آغِیرْلِیغْ یَذْسُونْ چَوِینْكْ بُذُونْقا

Körklüğ tonuğ özüngge

Tatlığ aşığ adhınka

Tutgıl konuk agırlığ

Yadhsun çawıng budhunka

"İyi elbiseyi kendine, tatlı aşı başkasına; konuğu ağırla, ününü herkese yaysın". (İyi elbiseyi kendin giy, tatlı yemekten başkasına hisse ayır, konuğu ağırla, tâ ki ününü herkese yaysın).

[+] Yazma nüshada olan "اُوزْ . الاَصَمّ . یُقَالُ اُوزْكِشی" ibaresi basma nüshada yoktur. Biz ilâve ediyoruz. Kelimenin okunuşu "öz"-dür. Bk. Dv. I, 242, 6. B. A.

اوز öz : İki dağ arasında bulunan dere. " تاغ اوزی
tağ özi" de denir.

اوز öz : " اوز كيشى öz kişi = hısım olan kişi.
" بو بزننك اوز كيشى اول bu bizning öz kişi ol = bu bizim hısımdır".

اوز öz : Yürek ve karnın içindeki nesne. " اوزم اغريدى özüm ağrıdı = karnım ağrıdı".

اوز öz : Ağaç özü." يغاج اوزى yıgaç özi" de denir; hurma ağaçlarının başında peyda olan, hurma göbeği denen ve tadı süte benziyen püse.

اوز uz : " اوز كيشى uz kişi = eli uz, eli işe yaraşıklı, udumlu kişi".

اوز öz : " اوز قنقى öz konukı = göğdenin içinde kımıldıyan nesne, ruh". Şu parçada dahi gelmiştir :

بردى كوزوم يرق   الدى اوزوم قنقى
قندا ارنج قنيقى   امدى اوذين اوذغرور [+]

Bardı közüm yarukı   Aldı özüm konukı
Kanda ėrinç kanıkı   Emdi udhın udhgarur

[+] Bu parçadaki اوذين kelimesini Bay Kilisli basma nüshanın birinci cildinin sonunda اودين diye düzeltmişse de doğru yapmamıştır. Çünkü yazma nüshada ذ harfinin üstündeki nokta kazınmış, fakat noktanın bir parçası kalmıştır. Nitekim Dv. I, 42,16 da اوذ "uyku" anlamına gelmektedir. Buradaki اوذين kelimesinde üç ihtimal vardır :

a) اوذوذين olmalıdır; kural bunu icap ettirir, fakat vezin bozulur.

b) اوذذين olabilir. Bu zayıf bir ihtimaldir.

c) İkinci ihtimalden daha kuvvetli olmak üzere اوذين olabilir; sondaki ن musahabet edatı olur. Bu sefer de mana bir parça çetrefilleşir. B. A.

"Gözümün nuru gitti, canımı aldı. Nerede o dileğine eren ? Şimdi beni uykudan uyandırır".

(Göz bebeğim gitti, onun gitmesiyle ruhum da birlikte gitti. Şimdi o nerededir ? Beni uykudan uyandırıyor, gözüme uyku girmiyor).

ايش ış : İş. " نا ايشنك بار ne ışıng bar = ne işin var ?".

ايش ėş : Eş, arkadaş. Genç kadından eşi bulunan kimseye " ايشلك ėşlig" denir. Şu parçada dahi gelmiştir :

اننك ايشين كچوردم   ايشين يما قچوردم
اولوم اوتن ايچوردم   ايچتى بلب يوزى ترن [+]

Anıng ışın keçürdüm   Eşin yeme kaçurdum
Ölüm otın içürdüm   İçti bolup yüzi türü

[+] Bu parçanın sonunda bulunan ترن kelimesi basma nüshaya ترن olarak geçmiş ve Bay Kilisli tarafından I inci cildin sonunda ترن diye düzeltilmişse de asıl büyük yanlışlığın farkına varılmamıştır. Bu kelimenin doğrusu " ترى türi" olacaktır. Çünkü Dv. III,166,16 da ترى şeklinde ve "kekre" manasında geçmektedir. Burada da aşağı yukarı bu mana vardır. Bundan başka bu kıt'a I,39,15 deki

كلدى منكا تات   ايدم امدى يات
قشقا بلبات   سنى تلا راس برى

kıt'asiyle yakından ilgilidir. Bu parçada müslüman olmıyan bir Uygurun nasıl öldürüldüğü tasvir ediliyor. Buna göre büyük bir destanın iki kıt'a parçası olan bu kıt'alar mana yönünden birbirine yakındırlar. Bunun içindir ki 4 üncü mısra'ların sonunda bulunan برى ve ترى kelimelerinin birbiriyle kafiyedeş olmaları gerektir. Şu sözlerimden anlaşıldığına göre hem yazma, hem basma nüshalar yanlıştır. Bundan başka ترن kelimesinin ne demek olduğunu bulamadık. Sayın Brockelmann da bu hataya düşmüştür. B. A.

"Onun işini bitirdim, arkadaşını da kaçırdım. Ölüm ağısını içirdim, yüzünü buruşturarak içti".
(Öldürerek onun işini bitirdim ve eşini kaçırdım; ölüm ilâciyle suvardım; yüzünü buruşturarak içti). Bununla "ölümü tattırdım" demek istiyor.

أوغ uğ : Çadırın üst yanındaki köşelerden her biri.

أوق ok : Mirasta düşen pay. " أنكار بير اوق تكدي angar bir ok tegdi = ona mirastan bir pay düştü".

أوك ök : Akıl ve anlayış; akıllı ve anlayışlı ve yaşlı kimselere " اوكا öge" denir. Dört yaşını geçmiş ata dahi " اوك آت ök at" derler.

اوك ök : Orta yaşı bulup, büyümüş hayvan.

ايك ig : İğ, ip bükmek için kullanılan aygıt. Bu manada " ييك yig" dahi denir.

ايك ig : Hastalık.

اول ul : Duvar temeli. Bu manada " تام اولى tam ulı" denir.

اول öl : " اول نانك öl neng = yaş nesne". Bundan alınarak " اول تون öl ton" denir, "yaş elbise" demektir. Bunu Oğuzlar bilmezler[+].

ايل èl : Vilâyet. " بك ايلى Beg èli = Beyin buyruğu altında bulunan vilâyet".

ايل èl : Açıklık, boşluk. " قبغ ايلى kapuğ èli = kapı önündeki boşluk, meydanlık".

ايل èl : Atı anlatır bir isimdir. Çünkü at, Türkün

[+]"Öl" kelimesi bugün Orta ve Batı Anadoluda "yaş, nemli" anlamına kullanılmaktadır: "Toprakta öl yoktur" denir ki "toprakta nem yoktur" demektir. Beşikteki çocukların altına konulan toprağa "öllük" derler. B. A.

kanadıdır. Atlara bakan seyise " ايل بشى èl başı" derler, "vilâyetin başı" demektir; bununla ata bakan kimse murad edilir.

ايل èl : İki Bey arasında barışıklık. " ايكى بك بيرلا ايل بولدى iki Beg birle èl boldı = iki Bey birbiriyle barıştı".

ايل èl : " ايل كيشى èl kişi = kötü, değersiz kişi". " ايل قوش èl kuş = kartala benziyen alacalı bir kuş".

أوم um : Karın şişkinliği, kursak bozukluğu. " آر اوم بولدى er um boldı = adam kursak bozukluğuna uğradı, adamın çok et yemekten midesi bozuldu, bulandı".

اون on : Sayıda on.

اون ün : Ses. (Uzatılarak ve kısaltılarak söylemekte olabilir).

اون un : Un.

اين èn : " اين يير èn yèr = çukur yer". " اين يوق èn yok = iniş yokuş".

اين èn : Yan tarafa olan genişlik. " بو بوز اينى نچا bu böz èni neçe = bu bezin eni ne kadar ?".

اين in : Arslanın, tilkinin yatağı, bütün yırtıcı hayvanların durağı, ini;" يين yin" de denir.

اين in : Koyun pisliği. " يين yin" dahi denir.

\+ + +

BU AYRIMIN DÖRTLÜLERİ

أوي oy : Yerdeki oyukluk, çukurluk.

أوي oy : " أوي آت oy at = yağız at".

Ortası sâkin olan ayrımlar bitti.

\+

\+ +

ORTASI HAREKELİ AYRIMLAR

HER TÜRLÜ HAREKE İLE ORTASI HAREKELİ OLAN فَعَل فَعِل فَعُل AYRIMI

اُجُت öğüt : Öğ, hınç. Bu kelimenin aslı "اُوج öğ"tür.

اَذُت adhut: Avuç. "بير اَذُت ناڭ bir adhut neng = bir avuç nesne".

ارت arut : "ارت اُت arut ot = bir yıl önceden artan kuru ot".

اُغت ugut : Kendinden içki yapılan bir çeşit hamur adıdır. Şöyle ki : Birçok ilâçlar bir araya toplanarak ıslatılır, arpa unu ile karıştırılır; meydana gelen hamur fındık büyüklüğünde kesilerek toparlaklar haline konur ve kurutulur. Bundan sonra arpa ile buğday pişirilir, hamur iyice ezilir, fındık tanesi büyüklüğünde olan her yuvarlak üzerine pişmiş buğday dökülür. Bundan sonra bu buğdayla hamur temiz bir şeye sarılarak olgunlaşması için üç gün bir yere bırakılır. Üçüncü gün küpe doldurulur, daha iyi olgunlaşması için on gün de küpte bırakılır. On gün sonra üzerine su dökülür, süzülerek bir içki elde edilir. İşte "buğday içkisi" budur.

اَفَت ewet : Evet, peki manasına bir kelimedir. Bunda üç türlü söyleyiş vardır. Yağma, Toxsı, Kıpçak boyları "اَفَت ewet", Oğuzlar "اَمَت emet", "اَوَت evet", öbür Türkler "يَمَت yemet" derler.

اُفت uwut : Utanma, sıkılma.

اُفت uwut : Yemeğe veya Beyin yanına çağırma, davet.

اَكِت egit : Göz dokunmaktan kurtulmak için çocukların yüzüne çalınan bir ilâç. Bu ilâç, safrana bir takım şeyler karıştırılarak yapılır.

اُكت ögüt : Öğüt. Şu beyitte de gelmiştir :

اَلغِل اُكت مَندِن اُغول اَردَم تِيلا
بُويدا اُولُغ بِلگا بُلُب بِلگِنگ اُولا

Algıl ögüt mendin oğul erdem tile.
Boyda uluğ bilge bolup bilging ula.
"Oğul ! benden öğüt al, fazilet dile.
Ulus arasında büyük bilgin ol, bilgini yay".
(Ey oğul! benden öğüt al, edep ve terbiyeye çalış, tâ ki ulusun büyüğü olasın, onlar arasında edep ve hikmetin yayıla).

اُكِت ügit : Buğday ve buğdaya benzer şeyleri öğütmek.

اُكِتچي ügitçi: Un öğüten kimse.

اَكَت eget : Hizmet için, gerdek gecesi, gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın.

اِكِت ikit : Yalan. Oğuzca."اِكِت سوز ikit söz = yalan söz".

الت ölüt : Birbirini öldürme, öldürüşme. Öldürene " التجی ölütçi" denir.

الت ölüt : "الت ار ölüt er = kuvvetten düşmüş, yaşlı kimse".

اتج ataç : Halkın büyüğü imiş gibi büyüklük taslıyan çocuğa " اتج اغول ataç oğul" denir.

اتج atıç : Çocukların ceviz oynadığı çukur.

اشج aşıç : Tencere. Şu savda da gelmiştir :

اشج ايور توبم التون قمج ايور من قيدا من

Aşıç ayur tübüm altun. Kamıç ayur men kayda men".

"Tencere der : Dibim altın, kepçe der : Ben nerdeyim ?".

Bu sav, kendinin kim olduğunu tanıyanların yanında kasalan kimse için söylenir.

اكج ekeç : Kendini herkese bir kızkardeş gibi sevdiren, daha, küçüklüğünde anlayış ve zeyreklik gösteren kız. Bu söz, kız çocuğu için bir sevgi izeri olarak söylenir.

امج amaç : Amaç, hedef, nişangâh.

امج amaç : Çift öküzü; tarım aygıtları.

الج ulıç : Çocuklara sevgiyi bildirmek için söylenen bir kelime "الجم ulıçım = yavrum!".

انج anaç : Herkesin anası imiş gibi kendini sevdiren, küçüklüğünde büyük bir anlayış gösteren kız çocuk. Bu söz, kız için, sevgi izeri olarak söylenir.

انج enüç : Göze inen perde.

اغر agır : Ağır. "اغرلغ كشى agırlığ kişi = halk ve-

ya Bey tarafından ağırlanan adam. "تنكرى منى اغرلادى Tengri meni agırladı = Tanrı bana ikram etti".

"اغير اذاق امرلدى agır adhak emrüldi = ağır ayak çekildi" demektir. Bu sözle "ağır yürüyen kimse varacağı yere vardı" denilmek istenir.

اغير agır : "اغير نانك agır neng = pahası ağır nesne, değerli şey".

اغر ugar : "اغر ات ugar at = alnında akı olan at". Bu kelime gerek söylenişte, gerek anlamca Arapçaya uygundur; yalnız Arapçasında ilk harf üstün, Türkçesinde ötredir.

اغر ogur : Vakit. "نا اغردا كلدينك ne ogurda kelding = ne vakit geldin ?".

اغر ogur : Devlet. "بك اغريندامينك ايشم ايتلدى Beg ogrında meninğ ışım ètildi = Beyin devleti gölgesinde benim işim düzeldi".

اغر ogur : Bir işte imkân ve fırsat. "بو ايش اغرلغ بلدى bu ış ogurluğ boldı = bu iş sırasında ve yerinde oldu".

اغر ogur : Karşılık, ıvaz, Oğuzca. "اتقا اغر الديم atka ogur aldım = ata karşılık aldım".

اغر ogur : Hayır ve bereket. Oğuzca. Yolcuya : "يول اغر بلسون yol ogur bolsun" denir, "yol uğurlu olsun" demektir. Bu, yalnız yolculuk halinde kullanılır.

اكر egir : Karın ağrısını sağaltmak için kullanılan

bir kök. Şu savda dahi gelmiştir :" آكِرْ بَلْسا آرْ اُلْماسْ egir bolsa er ölmes = bir adamın yanında bu ilâçtan bulunursa ölmez"; çünkü karın ağrısına tutulan adam onu yerse kurtulur. Bu sav, ihtiyaç baş- göstermeden önce hazırlanmanın gerekli olduğunu bildirmek için söylenir.

اُكُرْ ügür : Darı. Bu kelime, Oğuzlardan başka bütün Türk ulusları tarafından kullanılır; bunu Oğuzlar bilmezler.

اُكُرْ ügür : " ياغ اُكُرِى yağ ügüri = susam. Oğuzca.

اُكُرْ ögür : Koyun, geyik, bağırtlak kuşu, cariye, deve gibi şeylerin toplu bir halde bulunması, bu gibi şeylerin sürüsü[+].

اَمِرْ emir : Kırağı, sis. Oğuzca.

اُبُزْ obuz : Katı olan yer "اوىْ اُبُزْ oy obuz = basık, düz yer"[++].

اَتِزْ etiz : İki dere arasındaki sed[+++].

اُجُزْ uçuz : اُجُزْ نَاْنكْ uçuz neñ = ucuz nesne". Hor ve alçak kişiye de "uçuz" denir. " بَكْ اَنِي اُجُزْلادِي Bek anı uçuzladı = Bey onu horladı".

اُذُزْ udhuz: Uyuz. Nitekim şu savda gelmiştir : " تِلْكُو اُوزْ اِينْكا اُرْسا اُذُزْ بُلُورْ tilkü öz

---

[+] "Ögür" kelimesi bugün Orta Anadoluda, Konyada "akran, emsal, eş" anlamlarına kullanılmaktadır. B. A.

[++] Orta Anadoluda, Konya taraflarında çukur ve oyuk yerlere "obruk" denilmektedir. B. A.

[+++] Bu kelime, Rad. I, 843 de Tarançı lehçesinde "etiz", yine Rad. I, 463 de Doğu Türkçesinde "atız" olarak gösterilmiştir. B. A.

inge ürse udhuz bolur = tilki kendi yuvasını hor görürse uyuz olur". Bu sav, ilini, boyunu, şehrini inkâr eden, yeren kişi için söylenir.

اَذِزْ adhız: Yüksek yer, başka yüksek şeyler.

اَذِزْ adhız: " اَذِزْ تَاغْ adhız tağ = geçit vermiyen dağ".

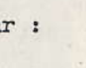
اَغُژْ aguj : Ağız, inek veya koyun doğurduktan sonra ilk gelen süt. Bu kelime (ز z) ile (ژ j) arasında söylenir; (ز z) ile de yazılabilir.

اَغِزْ agız : Irmağın, su tulumunun, testinin, küpün ve kuyunun ağzı.

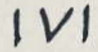
اَغِزْ ağız : İnsanın ve hayvanın ağzı. Şu savda da gelmiştir : " اَغِزْ يِيسا كُوزْ اُيَاذُورْ ağız yese köz uyadhur = ağız yese göz utanır". Birisinin armağanını yeyip te işini görmiyen ve sıkılan kişi için söylenir bir savdır.

اُغُزْ Oguz : Bir Türk Boyudur. Oğuzlar Türkmendirler. Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alâmeti vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar.

Birincisi ve başları : " قِنِقْ Kınık"lardır. Zamanımızın Hakanları bunlardandır. Hayvanlarına vurdukları işaret şudur :

İkincisi : " قَيِغْ Kayığ"lardır.

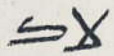
Belgeleri şudur :

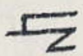
Üçüncüsü : " بَايَنْدُرْ Bayındur"lar-dır. Belgeleri şudur :

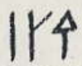
Dördüncüsü : " اِڨا Iwa"lardır. Bunlara " يِڨا Yıwa" dahi denir. Belgeleri şudur :

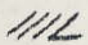
Beşincisi : " سَلغُرْ Salgur"lardır. Belgeleri şudur :

Altıncısı : " اَفشار Afşar"lardır. Belgeleri şudur :

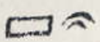
Yedincisi : " بَگتلي Begtili"lerdir. Belgeleri şudur :

Sekizincisi: " بُكدُزْ Bügdüz"lerdir. Belgeleri şudur :

Dokuzuncusu: " بَياتْ Bayat"lardır. Belgeleri şudur :

Onuncusu : " يَزْغِرْ Yazgır"lardır. Belgeleri şudur :

Onbirincisi: " اَيْمُرْ Eymür "lerdir[+]. Belgeleri şudur :

Onikincisi : " قَرابُلُكْ Karabölük"ler-dir. Belgeleri şudur :

Onüçüncüsü : " اَلقابُلُكْ Alkabölük"-lerdir. Belgeleri şudur :

[+]Ankaranın birbuçuk km. Güneyinde Dikmen köyü arkasında "Eymir" gölü adında bir göl vardır. Batı Anadoluda dahi böyle adlar vardır. B. A.

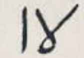

Ondördüncüsü : "اِكدِزْ İgdir"ler-dir[+]. Belgeleri şudur :

Onbeşincisi : "اُرَكِرْ Üregir"ler-dir[++]. " يُرَكِرْ Yüregir" dahi denir. Belgeleri şudur :

Onaltıncısı : " تُوتِرْقا Tutırka"lar-dır. Belgeleri şudur :

Onyedincisi : "اُولايُنْدلُغْ Ulayundluğ"-lardır[+++]. Belgeleri şudur :

Onsekizincisi : " تُوكَرْ Tüger"ler-dir[++++]. Bazı kere و harfi atılarak تُكَرْ şeklinde dahi yazılır. Belgeleri şudur :

Ondokuzuncusu : " بَجَنَكْ Beçenek"-

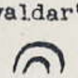
[+] Doğu Anadoluda"Iğdır"adında bir kasabamız vardır. Bu kelimeyi "İğdir" şeklinde yazmalıdır. Basma nüshada " اِكدَرْ İgder" şeklinde ise de yazma nüshada د harfinde hem üstün, hem de esre vardır. Esre kara, üstün kırmızı mürekeple yazılmıştır. Birçok yerlerde olduğu gibi kırmızı mürekep sonradan konmuştur. Doğrusu "اِكدِرْ İgdir"dir. B.A.

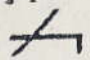
[++] "Üregir" Ramazanoğullarından Adanada hüküm süren birinin adı olduğu gibi bu adta Ankarada bir köy vardır, "Üregil" dahi denmektedir. B. A.

[+++] Kütahyada "Alayund" adında bir köy vardır. B. A.

[++++] "Tüger" kelimesi bugün Anadoluda "düver" ve "düğer" şekillerini almıştır. Yuvarlak kereste, anlamına olarak Batı Anadoluda kullanılır; sırıktan kalın, kirişten incedir. Kütahyada bu adta bir köy vardır. B. A.

lerdir[+]. Belgeleri şudur :

Yirmincisi : "جُوَلْدَرْ Çuvaldar"-lardır[++]. Belgeleri şudur :

Yirmibirincisi : "جَبْنِى Çepni"-lerdir[+++]. Belgeleri şudur :

Yirmiikincisi : "جَرُقْلُغْ Çaruk-luğ"lardır. Bunların sayısı az, belgeleri belli değildir.

Kaşgarlı Mahmut "Bu oymakların hepsini -herkesce bilinmesi gerekli olduğu için- yazdım. Bu belgeler onların hayvanlarının, atlarının, binitlerinin alâmetidir. Hayvanlar karıştığında her bölük kendi hayvanını bu belgelerden tanır" diyor.

Bu saydığım bölükler köktür. Bu kökten bir takım oymaklar çıkmıştır; onları söylemedim, sözü kısa kestim. Bu bölüklerin adları onları kur-

[+] Şereflikoçhisarı ile Kırşehir arasında "Becenek içi" adı verilen bir yayla vardır. Bu yaylada 12 köy bulunur. Halkı Beceneklerden ibarettir. Ankarada da bu adta bir köy vardır. B. A.

[++] Bu kelime bugün Anadoluda "Çavundur" şeklinde söylenmektedir. Bu adta Çankırı, Amasya vilâyetlerinde köyler vardır. B. A.

[+++] Çepniler bugün Balıkesir ve İzmir vilâyetlerinde göçebe halde yaşamaktadırlar. Ordu vilâyetinde dahi bir miktar Çepni vardır. Çepniler hakkında "Bektaşilik ve edebiyatı" adlı kitabımda uzunca söz geçmektedir. B. A.

muş olan eski dedelerin adlarından alınmıştır. Araplarda dahi böyledir "بَنُوسَلِيمْ", "بَنُوخَفَاجَه" denir ki "Selim oğulları", "Haface oğulları" demektir.

اُكُزْ öküz : Ceyhun ve Fırat gibi olan her ırmağa verilen isimdir. Bu kelime yalnız olarak söylendiği zaman Oğuzlarca "بَنَاكِتْ Benegit"[+] ırmağı anlaşılır; çünkü şehirleri onun kenarındadır. Göçebeleri dahi bu ırmağın kenarına inerler. Türk ülkesinde bulunan birçok sular, dereler "öküz" adıyle anılır. Sınır üzerinde bulunan bir şehre dahi bu ad verilerek "اِكِّى اُوكُوزْ iki öküz" denilmiştir. Bu şehir "اِلَا Ila" ile "يَفِنْجْ Yafınç" dereleri arasında bulunur.

اُكُزْ öküz : Öküz. Şu savda da gelmiştir :"اُكُزْ اَذَاقِى بُلْغِنْجَا بُزَاغُو بَشِى بُلْسَا يِكْ Öküz adhakı bolğınça buzağu başı bolsa yeg = öküz ayağı olacağına buzağı başı olmak daha iyidir". Bu sav, "başlı başına bulunmak, başkasına uyuntu olmaktan yeğdir" diyecek yerde kullanılır.

اَقْسْ awus : Mum. Bulgarca.

اُولَاشْ ulas : "اُولَاسْ كُوزْ ulas köz = sarhoş gibi süzgün ve yakışıklı olan göz". Şu parçada da gelmiş-

[+] Bu kelime bugün Anadoluda "öz" şeklinde kullanılır, "dere, çay" manasınadır. Çankırı vilâyetindeki "Şabanözü" bu kabildendir. Bu kelime İranda "özen" olmuştur. Azerbaycanla Gîlan arasında akan çayın adı "Kızılözen"dir. Üç senden beri bunun resmî adı سرخ رود olmuştur. B. A.

tir :

بُلْنَارْ مِينِي اُولَاسْ كُوزْ قَرَا مَنْكِزْ قِزِلْ يُوزْ
اَنْدِنْ تَمَارْ تُوكَالْ تُوزْ [+] بُلْنَابْ يَنَا اُولْ قَجَارْ

Bulnar mini ulas köz
Kara mengiz kızıl yüz
Andın tamar tükel tüz
Bulnap yana ol kaçar.

"Baygın göz, esmer beniz, pembe yüz beni tutsak eder. O çehreden bütün güzellikler damlar, beni tutsak ettikten sonra kaçar".

(Üzerinde güzel ben bulunan yakışıklı çehre ve baygın gözler beni tutsak ediyor; sanki yanaklarından güzellik damlar, beni tutsak ettikten sonra kaçıp gider).

اُپُشْ öpüş : Öpüş.

اَتِشْ atış : Atış, atışma.

اَتِشْ Atış : Erkek adlarındandır.

اُتُشْ Utuş : Erkek adlarındandır.

اُتُشْ ötüş : (الف harfini ince söyliyerek) Oyunda ütme, yutma [++]. Bu oyun şu şekilde oynanır : Çocuklar halka yaparak otururlar. Bir çocuk -çocuklardan birini- yanındaki çocuğu iter ve ona " اُتُشْ اُتُشْ ötüş ötüş" diye söyler, ona "arkadaşını, yanındakini it" demek ister [+].

اِتِشْ itiş : İki kişi arasında el ile karşı koyuş, itişme.

اُجَشْ öçeş : Yarış. "اُولْ مَنِنْكْ بِرْلَا اُجَشْدِي ol meninğ birle öçeşdi = o, benimle bir şeyde yarıştı".

اَدَشْ adaş : Arkadaş, dost.

اِدِشْ idiş : Kadeh. Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz, Argu dillerinde tas, bardak, kap, tencere gibi her şeye "idiş" denir.

اَرِشْ arış : Arış (eriş). "اَرِشْ. اَرْقَاغْ arış arkağ = eriş, argaç" demektir [++].

اُرُشْ uruş : Urma, savaş.

اَغِشْ agış : Yükseliş, agış.

اُغُشْ oguş : Hısım.

اُقُشْ uwuş : Ufalanmış nesne. "اُقُشْ اَتْمَاكْ uwuş etmek =

[+] Brockelmann bu kelimeyi "tüz" şeklinde harekelemiş. Biz de bu yolda almış isek te bunun "tuz" olması ihtimali de vardır. Çünkü Arapçada "tatlılık","güzellik" anlamına olan "مُلاحة" kelimesi " مَلُحَ " kökünden gelmiştir; bu da "tuz" anlamınadır. Arapça ile Türkçe arasında burada bir söylem ve anlam birliği sezilmektedir. Bk. Dv. III,88,16 ve I,318,3 "tuzak", "tuzakı". B. A.

[++] Bu kelime Batı Anadoluda "ütmek", Güney Anadoluda ve İstanbulda "yutmak" şeklinde kullanılır,"oyunda kazanmak"demektir.

[+] Yazma nüshada ibare şöyledir : "اُتُشْ اُتُشْ اَيْ عَدِّ عَنْكَ الْقَمْصَرَ اِلَى مَنْ فِي جَنْبِكَ فَيَفْعَلُ هَكَذَا حَتَّى يَنْتَهِيَ آخِرَ الْحَلْقَةِ". Basma nüshada son cümle çıkmamıştır. Bu düzeltmeden sonra mana şöyle olur : "Sen yanındakini it, o da böyle yapar, halkanın sonuna kadar böylece devam eder".

[++] Batı Anadoluda, halıcı merkezlerde bu kelime "eriş", başka yerlerde "arış" şeklinde kullanılmaktadır. "Arış", dokumanın tezgâha sarılmış olan ve uzunluğuna bulunan tellerdir. "Argaç", yanlamasına atılan iplerdir. "Argaç" kelimesi dahi bugün kullanılmaktadır. B. A.

ufalanmış ekmek".

اُقُشْ okuş : Anlayış. " اُقُوشْلُغْ كِشِي okuşluğ kişi = anlayışlı, zeyrek kişi".

اُكُشْ öküş : Çok. " اُكُشْ نَانْكْ öküş neng = çok nesne". " تِيرِيكْ اَسَنْ بُلْسَا تَانْكْ اُكُشْ كُورُرْ tiriğ esen bolsa tanğ öküş körür" savında da gelmiştir, "yaşıyanın başı esen gitse, çok şaşacak şeyler görür". (İnsanın başı esen olarak yaşarsa birçok acayip şeyler görür) demektir.

اُوكُوشْ öküş : " اُوكُوشْ يِلْقِي öküş yılkı = kalp hayvan, harın at".

آلِشْ alış : Su ağzı ve suyun havuza döküldüğü yer.

آلُشْ Aluş : Kaşgarda bir köy adı.

آلِشْ alış : Borçluyu borcu yüzünden sorguya çekme. " آلِشْ بِيرِيشْ alış bériş = bir hakkı alma, bir hakkı verme".

اُلُشْ ülüş : Pay, hisse. (ش harfi aslında ك dır).

اُولُكْ ülük : Aslında "pay" karşılığıdır. Nitekim Arapçada dahi dişiyi bildiren ك harfi ش harfine çevrilmiştir : فَعَيْنَاشِ عَيْنَاهَا وَجِيدُشِ جِيدُهَا sözünde olduğu gibi ki عَيْنَاكِ وَجِيدُكِ yerindedir.

اُلُشْ uluş : Köy. Çiğilce. Balasagun ile onun yanındaki Argu şehirleri halkınca "uluş", "şehir" demektir. Nitekim Balasagun şehrine " قُوزْ اُلُوشْ Kuz uluş" dahi denir.

اُلُشْ ülüş : Budun arasında pay ayırış. (ش harfi

ك den çevrilmedir) Arapçada da böyledir; "Kur'an"da رَبُّكِ وَتَحْتَكِ yerinde قَدْ جَعَلَ رَبُّشِ وَتَحْتَشِ سَرِيًّا diye bir okuyuş vardır.

اَجِغْ açığ : Hanın bahşişi " خَانْ مَنْكَا اَجِغْ بِيرْدِي Xan manğa açığ bérdi = Han bana bahşiş verdi".

اَجِغْ açığ : Nimet içinde yaşayış. " اُوزُونْكْنِي اَجِغْلِغْ تُتْ özüngni açığlığ tut = kendini iyi gıdalarla besle".

اَجِغْ açığ : Acı, acı olan her nesne.

اَذِغْ adhığ: Ayı. Şu savda da gelmiştir : " اَبْقِجِي نَجَا آلْ بِلْسَا اَذِغْ اَنْجَا يُولْ بِيلِيرْ awçı neçe al bilse adhığ ança yol bilir = avcı ne kadar al bilirse, ayı da o kadar yol bilir". (Avcı ne kadar av hileleri bilirse ayı da o kadar kaçacak yolları bilir).

Bu sav, iki kurnaz kişinin karşılaştıkları zaman söylenir.

اَذِغْ adhıg: Ayık, sarhoşluktan ayılan kişi " اَسْرُكْ اَذِغْ esrük adhıg = sarhoş ayık" demektir.

اَذِغْ Adhıg: Bizim ilde bir köy adı.

اُذُغْ udhug: Uyanık. " اُذُغْ اَرْ udhug er = uyanık adam". " اُذُغْ كُونْكُلْلُوكْ اَرْ udhug köngüllüğ er = uyanık gönüllü, anlayışlı adam".

اَرِغْ arığ : Çadır örtüsü. Barsganca.

اَرِغْ arığ : " اَرِغْ نَانْكْ arığ neng = temiz nesne".

اُرُغْ uruğ : Tane. Tohuma da "uruğ" denir. " اُرُغْ اَكْتِي

uruğ ekti = tohum ekti". Hısımlara dahi -buna benzetilerek- " أرغ ترغ uruğ turığ" denir[+].

أزغ azığ : Hayvanın azı dişi.

آسغ asığ : Kazanç, fayda.

أسغ osuğ : Bir nesnenin bir nesneye değişmesi. " بو إش أسغي منداغ bu ış osuğı mundağ = bu işin değişmesi böyledir".

آلغ alığ : Herşeyin kötüsü. Oğuz ve Kıpçakça.

ألغ uluğ : Herşeyin büyüğü. Şu beyitte de gelmiştir:

ألغ لوقغ بلسا سن أذكو قلين
بلغل كشيك بكلار قتن يخشي ولان

Uluğlukuğ bolsa sen edhgü kılın
Bolgıl kişiğ Begler katın yaxşı ulan.
"Büyüklüğe eriştiğin zaman iyi huylu ol,
Beyler yanında iyiliğe araç olan kişi ol"
(Rütbe ve ululuk bulduğun zaman huyunu güzel kıl; Beyler yanında başkaları için daima hayır eriştiren kişi ol).

إلغ ılığ : "إلغ سوف ılığ suw = ılık su". Aslı " يلغ yılığ"dır.

أجق açuk : Her açık şey. Buradan alınarak "açık kapı"ya " أجق قبغ açuk kapuğ" denir. Gök, bulutsuz olduğu zaman " أجق كوك açuk kök" denir. " أجق إش açuk ış = açık iş".

أجق oçak : Ocak.

أچق açık : Büyük kardeş. Hakanlılar büyük kardeşi

[+]Batı Anadoluda bugün bile hısım ve akrabaya "uruk derik" denir. B. A.

" أجقم açıkım " diye çağırırlar. ق harfi ancak söyliyen şahıs (nefsi mütekellim)a izafet olunduğu zaman gelir, hitap halinde " أجقنك açıkıng" denmez.

أذق adhak: Ayak.

أذق adhuk: " أذق ننك adhuk neng = tanınmıyan şey". Aslı " أغدق agduk"dur, "bozuk, değişik, belirsiz" demektir [+]. Bu kelime " أننك منكزي أغدي anıng mengzi agdı" sözünden alınmıştır, "onun rengi değişti" demektir. Kolaylık olsun diye غ harfi atılmıştır.

أذق udhık: " أذق آر udhık er = uyuklıyan kişi".

إذق ıdhuk: Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırkılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır.

إذق ıdhuk: " إذق تاغ ıdhuk tağ = geçit vermiyerek uzanıp giden dağ".

أرق arık : Irmak. Şu savda da gelmiştir: أغيلدا أغلاق توغسا أرقدا أوتي أونار agılda oglak togsa arıkda otı öner = ağılda oğlak doğsa ırmakta, arkta otu biter". Bu sav, "azık için kaygı çekme" diyecek yer-

[+]Kaşgarlı Mahmud bunu " أذق adhuk" diye yazmışsa da doğrusu " أذق aduk" olsa gerektir. Çünkü bu kelimenin aslının " أغدق agduk" olduğunu söylemekte ve bunun " أغدي agdı" fiilinden geldiğini dahi göstermektedir. Şu halde kelime " أذق adhuk" değil " أدق aduk" olmalıdır. B. A.

de kullanılır.

أَرُقْ aruk: " أَرُقْ أَرْ aruk er = arık adam, yorgun adam". Her yorguna da böyle denir.

أَرُقْ تُرُقْ Aruk turuk: Fergana ile Kaşgar arasında bir yokuş adı.

أَرِقْ arık: Arık, zayıf, cılız. Oğuz ve Kıpçak dillerinde.

أُرُقْ uruk: İp, urgan.

أَزُقْ azuk: " أَزُقْ أُقْ azuk ok = nereden geldiği ve kimin tarafından atıldığı belli olmıyan ok".

أَزُقْ azuk: " أَزُقْ مُنُقْ azuk munk = kaçan, yoldan çıkan, azan".

أَزَقْ Azak: Oğuz Beylerinden bir büyüğün adı.

أَزُقْ azuk: Azık. Şu savda da gelmiştir : " سَرْتْنِنْكْ أَزُقِي أَرِغْ بُلْسَا يُولْ أُزَا يِيرْ sartnınğ azukı arığ bolsa yol üze yėr = satıcının azığı arı olsa yol üzerinde yer". Bu sav, doğruluk taslıyan ve emniyetli olduğunu söyleyen, fakat sözünü tanıklıyamıyan kimse için söylenir.

أُزَقْ uzak: Uzak. Bir iş uzadığında " أُزَقْ إِشْ uzak kış" denildiği gibi bir yere gönderilen kişi gecikirse " يَلَاوَجْ أُزَقْ بَرْدِي Yalavaç uzak bardı" denir.

أُزُقْ ozuk: " أُزُقْ أَتْ ozuk at = koşu ve koşuya benzer şeylerde ileri giden ve başka atları geçen at".

أَشَقْ aşak: Aşağı, dağ dibi. Oğuzca.

أَشُقْ aşuk: İnsanın topuk kemiği.

أُشَقْ uşak : " أُشَقْ نَانْكْ uşak neng = küçük şey". Bundan alınarak küçük çocuklara " أُشَقْ أُغْلَانْ uşak oglan" denir. " أُشَقْ أُوتُنْكْ uşak otung = odun kırıntıları". Bu kelime müfret değildir, ancak cemi olarak kullanılır.

أَشُقْ aşuk : Demir başlık, tulga. Bu kelimedeki الف harfi ى den çevrilmiştir. Arapçada bazı kelimelerde dahi böyle olur : أَلْمَعِيّ ve يَلْمَعِيّ gibi [+].

أُغُقْ oguk : Çizme [++].

إِقِقْ ıwık : Kırlarda, taşlı yerlerde yaşıyan geyik.

أَلُقْ aluk : " أَلُقْ أَرْ aluk er = kel, daz kişi". Oğuzca [+++].

أُلُقْ oluk : Oluk, ağaç kütüğünden yemlik gibi oyularak içerisinde şıra soğutulan, hayvan sulanan yalak.

أُلُقْ uluk : " أُلُقْ تُونْ uluk ton = eskimiş, yıpranmış elbise". Her eskiyen nesneye "uluk" denir.

[+] Bu kelimenin birinci harfi gerek yazma, gerek basma nüshalarda harekesiz ise de " أَشُقْ aşuk" olmalıdır. Çünkü Divan sahibi, bunun aslını ى ile " يَشُقْ yaşuk" olduğunu söylemektedir. Bk. Rad. 254,1 "Yajık", "yumşak demir" hakkında. B. A.

[++] Bu kelimeyi Brockelmann "oguk" şeklinde yazmışsa da, Rad. I, 1634 de "uguk" şeklinde yazılıdır. B. A.

[+++] Yazma nüshada " أَلُقْ أَرْ aluk er" sözüne أَلرَّجُلُ الْأَضْلَعُ manası verilmekte ise de bu, basma nüshada أَصْلَعُ şeklinde çıkmıştır. Doğrusu yazma nüshadaki şekil olsa gerektir. Bu hale göre " أَلُقْ أَرْ aluk er" sözünün manası "kaba, şiddetli kimse" demek olur. B. A.

اُولُوقْ oluk : Küçük kayık. Bu kelimenin aslı evvelki kelimedir [+].

اُولُوقْ uluk : Atın omuzbaşı. Nitekim şu savda gelmiştir: " اُولُوقْ يَغِرِى اُغُولْقا قالِيرْ uluk yagırı ogulka kalır = omuzbaşı yağırı evlâda kalır". Çünkü sinirlerin ek yerleri orada toplanır, yara kolay kolay iyi olmaz.

آلِقْ alık : Kuş gagası. Oğuzca.

آنُقْ anuk : " آنُقْ نانْكْ anuk neñ = hazır olan nesne". Şu savda da gelmiştir : " آنُقْ اُتْرُو تُتْسا يُوقْقا سانْماسْ anuk utru tutsa yokka sanmas = hazır olan öne konsa yok sayılmaz" (yemekten ne hazırsa konuğun önüne koymakla yemek verilmemiş sayılmaz). Bu sav, ev sahibinin gücü yettiği şeyi hazırlıyabilmesi için söylenir.

آبَكْ ebek : Çocuk dilinde ekmeğin adı.

آتَكْ etek : Etek.

آتُكْ etük : Edik, papuç.

اُتُكْ ötük : Hikâye. İstenilen şeyin Sultana bildirilmesi için de bu kelime kullanılır. Aslı "bir şeyi hikâye"den alınmıştır.

اُتُكْ ötük : Kusma. " آنْكارْ اُتُوكْ تُتّى anğar ötük tuttı = onu kusma tuttu".

اُتُكْ ütük : Ütü. Mala biçiminde bir demir parçasıdır ki dikiş yerlerini yatıştırmak için kızdırılarak elbise üzerine bastırılır.

[+]Metinde "bu kelimenin aslı evvelkidir" denmişse de doğru değildir; daha evvelki " اُولُوقْ oluk" kelimesi olmalıdır. B. A.

اِچُكْ içük : Samur, teğin gibi hayvanların derisinden yapılan kürk.

اُذِيكْ üdhik: Aşk ve sevginin coşması. Şu parçada dahi gelmiştir :

اُوذِيكْ مِينِى قُمِتّى سَقِنْچْ مَنْكا يُمِتّى
كُونْكْلُومْ آنْكارْ آمِتّى يُوزُمْ مَنِنْكْ سَرْغَرُورْ

Üdhik mini komıttı
Sakınç manğa yumıttı
Könğlüm anğar emitti
Yüzüm meninğ sargarur

"Sevgi beni coşturdu, sıkıntı başıma toplandı; ona gönlüm aktı, yüzüm sararıyor". (Sevgilime karşı olan aşkım beni heyecena getirdi; bende kaygı toplandı, gönlüm ona meyletti, onun için yüzüm sararır).

آرُكْ erük : Şeftali, kayısı, erik gibi meyvalara verilen genel bir adtır; araları bir sıfatla ayrılır :
" تُولُكْ آرُكْ tülüğ erük = şeftali".
" سارِغْ آرُكْ sarığ erük = kayısı, zerdali".
" قَرا آرُكْ kara erük = erik".

اُرُكْ örük : Örülmüş olan her nesne. " اُرُكْ سَچْ örük saç = örülmüş saç".

اُرُكْ örük : Bir yerde bir müddet kalmak. " سُو اُونْ كُونْ اُرُكْ بُلْدِى sü on kün örük boldı = asker, ayrılmıyarak, harbetmiyerek on gün eğlendi". Bir Bey veya bir oymak bir yerde

biraz eğlenir, kalırsa yine böyle denir.

اِرِكْ irik : " اِرِكْ نانْكْ irik neng = ıslanmış olan her nesne". " اِرِكْ اُتونْكْ irik otung = ıslanmış odun kırıkları".

اَرِكْ erik : " اَرِكْ نانْكْ erik neng = yağ ve yağa benzer eriyici her nesne". Donduktan sonra eriyen her şeye de "erik neng" denir.

اِرُكْ irük : Duvar ve duvara benzer şeylerdeki gedik. Şu savda da gelmiştir : "كُنْدا اِرُكْ يُوق بَكْدا قِيِقْ يُوق künde irük yok. Begde kıyık yok = güneşte gedik yok, Beyde caymak yok". (Güneşte çatlaklık olmadığı gibi Beyin verdiği sözde de cayma yok). Bu sav, Beylerin, verdikleri sözden dönmemeleri için söylenir.

اَرُكْ erük : Kendisiyle deri sepilenen her nesne. "تَرِى اَرُكْلادى teri erükledi = deri sepiledi".

اَرِكْ erik : " اَرِكْ يِلْقِى erik yılkı = yorga hayvan". Yörüğen ata da " اَرِكْ آتْ erik at" denir. Bunu Oğuzlar bilmezler.

اَرِكْ erik : " اَرِكْ اَرْ erik er = işlerinde becerikli, yürekli adam". Şu savda da gelmiştir : " اَرِكْ اِرِنى ياغْليغْ . اَرْمَكُو باشى قانْليغْ erik erini yaglığ. Ermegü başı kanlığ = çalışanın dudağı yağlı, erinenin başı kanlı". (Çalışan adamın dudakları yağlıdır; çünkü çalışır, güzel yemekler, yağlı etler yer, dudakları yağlanır. Tembel kimse ise iş

görmekten çekinir, başına vurulur ve kanatılır). Bu sav, çalışmak, tembelliği bırakmak için söylenir.

اِرِكْ irik : " اِرِكْ نانْكْ irik neng = katı olan her nesne". Dikenli bir otun baş tarafına da "irik" denir.

اَزِكْ ezik : Uzunlamasına deride olan ezik, çizik.

اُزُكْ özük : Kadınlara verilen lâkap. Altın gibi temiz ruhlu kadına " اَلْتُونْ اُزُكْ altun özük" denir. Bedeni inci gibi temiz olan kadına " اَرْتِنى اُزُكْ ertini özük" denir; çünkü iri taneli inciye " اَرْدِنى erdini" denir. Bu kelimenin د harfi تden çevrilmiştir. Bu lâkap Çiğil kadınları için söylenir. Aslı "nefs" anlatan "öz" kelimesinden alınmış ve ك harfi o şeyin aynı olduğunu anlatmak için getirilmiştir. " اُلْ اَرْنى اُكْ كَلْدُرْ ol erni ök keldür" denir ki " o adamın kendisini getir" demektir. Tok ve kalın söylenen kelimelerle kendilerine ق ve غ getirilen kelimelerde "ök" yerine "ok" kullanılır.

اُزُكْ özük : Oyularak havuz yapılan her yer. Büyük derelerden ayrılan her çaya da " اُزُكْ سُوقْ özük suw" denir.

اُزَكْ özek : Belin iç yanında bulunan damar.

اُژُكْ üjük : Hece. " بِتِكْ اُژُكْلادى bitik üjükledi = harfleri ve kitabı hecelledi". Hece harflerinden

her birine de "üjük" denir. İki ز çıkağı arasında olarak " بُو نَا اُزُوك اُول bu ne üjük ol" denir ki "bu harf nedir" demektir.

اِسِك isig : " اِسِك يِير isig yėr = uzayıp giden çöl".

اِسِك isig : " اِسِك نَانْك isig neng = sıcak şey"." اِسِك كُون isig kün = sıcak gün".

اَشُك eşük : Üste giyinilen, bürünülen her nesne.

اَشُك eşük : Hanlardan, Beylerden birisi öldüğü zaman mezarı üstüne serilmek üzere gönderilen kumaştır. Bu kumaş sonra parçalanarak yoksullara dağıtılır.

اُشِك üşik : Yemişleri yakarak büyümekten alıkoyan soğuk.

اِلِك elig : El. " اُونْك اِلِك ong elig = sağ el". Oğuzlar " سَاغْ اِلِك sağ elig" derler. Bütün Türkler sol ele " سُول اِلِك sol elig" derler.

اُولُك ölüg : Ölü.

اُولُك ülük : Nasip, hisse, pay (Elif ince çekilerek).

اِلِك ilik : İlik. Oğuzca. Öbür Türkler " يِلِك yilik" derler. Oğuzcasındaki الف harfi ى den çevrilmiştir.

اَمِك emik : Meme. Erkek memesine de böyle denir.

اَمِك emik : " اَمِك كُون emik kün = ılık gün". Soğuduktan sonra ısınan ve sıcaklığı artmıyan şeye de " اَمِك emik" denir.

اَنُك enük : Arslan yavrusu. Sırtlan, kurt, köpek yavrularına da "enük" denir.

اَنُك enük : " كِرِتْلِك اَنُكِي kiritlig enügi = kilidin diş-

leri".

اَبُل Abul : Bizim ilde -Kaşgarda- bir köy adı [+].

اَتِل Etil : Kıpçak illerinde akan bir ırmağın adıdır, Bulgar denizine dökülür; bir kolu Rus diyarına gider; Şu parçada da gelmiştir:

اَتِل سُوِى اَقَا تُرُور قَيَا تُبِى قَقَا تُرُور
بَلِق تِلِم بَقَا تُرُور كُولُنْكْ تَقِى كُشَارُور [++]

Etil suwı aka turur
Kaya tübi kaka turur
Balık telim baka turur
Kölüng takı küşerür

"İdil suyu akar durur, kayaların dibini döğer durur, bol balıklar bakar durur, gölcük dahi taşar".

(İtil ırmağı katı dağın eteğini döğerek akmaktadır. Suyun coşması yüzünden dolan gölde balıklar ve kurbağalar çoğalmıştır).

اَغِل agıl : Koyun yatağı. Oğuzlarca "koyun pisliği". Bu iki anlam birbirine yakınlığından böyle olmuştur; nitekim Arapçada yağmura da, buluta da سَمَاءْ denir.

[+] Bu kelime basma nüshada ابل , yazma nüshada ابُل şeklindedir. Brockelmann gibi biz de bunu" اَبُل Abul" okuduk. B. A.

[++] Bu parçadaki تلم kelimesi yazma nüshada harekesizdir. Basma nüshada " تِلِم tilim" şeklinde harekelenmiş ise de yanlış yapılmıştır. Çünkü "tilim" , "dilim" demektir. Bk. Dv.I,333, 4. Burada "tilim" kelimesi yakışık almaz. Doğrusu "çok" manasına gelen "telim" olacaktır. Nitekim Dv.I,332,13 te böyle geçmektedir. Ona göre düzeltilmesi. B. A.

اُغُل ogul : Oğul. Herhangi bir çocuğa da "ogul" denir. " بُو اُغُل نا تِيرْ bu ogul nė tėr = bu çocuk ne der ?". Bu kelime kural dışı olarak " اُغْلانْ oglan" şeklinde cemilenir; halbuki " اُغُلْلارْ ogullar" diye cemilenmesi gerekti . Nasıl ki "erkekler" için " اَرَنْ eren" denilmiştir. "Oglan" ve "eren" kelimeleri müfret olarak ta kullanılır.

اُكِلْ ökil : Çok. Kıpçakça. " اُكِلْ كِشى ökil kişi = çok kişiler".

آمُلْ amul : Kıpırdamıyan, kımıldamıyan her nesne. Buradan alınarak "yumşak huylu adam"a " آمُلْ amul" denir. Şu parçada dahi gelmiştir:

قَنْجا بَرْدِنْكْ آىْ اُغُلْ   آرْدِينْكْ مُنْدا اِنْجْ آمُلْ
اَتِنْ اَمْدى سَنْ تونْكُولْ   قيلْدينْكْ ارْسا قيلْماغو

Kança bardınğ ay ogul
Erdinğ munda inç amul
Attın emdi sen tönğül
Kıldınğ erse kılmagu

"Oğul! nereye gittin ? Sen burada rahat, ilintisizdin. Attan vazgeç, yapacağını yaptın".
(Vaktiyle yanında bulunmuş olan ve sonradan bırakıp gitmiş olduğu atı almıya gelen gence atı vermemek için : "benim yanımda rahattın, bir ilintin yoktu, halin iyi, yüreğin sevinçli idi; neden benden kaçtın,

neden yüz çevirdin?" demek istiyor).

اُبُمْ öpüm : " بيرْ اُبُمْ مُونْ bir öpüm mün = bir yudum çorba".

اَتِمْ atım : " اَتِمْ آرْ atım er = iyi àtan adam, nişancı".

اُرُمْ orum : " بيرْ اُرُمْ اُتْ bir orum ot = bir kesim ot".

اُزُمْ üzüm : Üzüm.

آغِمْ agım : " بِرْ آغِمْ يِيرْ bir agım yėr = bir çıkışta üzerine çıkılacak yer".

آقِمْ akım : " بيرْ آقِمْ سُوفْ bir akım suw = bir akışta akacak kadar olan su".

آكِمْ ekim : " بِرْ آكِمْ يِيرْ bir ekim yėr = bir ekişte ekilecek kadar olan yer".

اُكُمْ öküm : " بِرْ اُكُمْ يَرْماقْ bir öküm yarmak = bir yığın para".

آلِمْ alım : Alacak, kişinin üzerinde olan borç. Şu savda dahi gelmiştir : " آلِمْجى آرْسْلانْ بِرِمْجى سِجْغانْ alımçı arslan bėrimçi sıçgan= alıcı arslan, borçlu sıçan". (Alacaklı saldırışta arslan, borçlu korkudan sıçan gibidir).

اُلُمْ ölüm : Ölüm.

اَتَنْ atan : İğdiş edilmiş deve. Şu savda dahi gelmiştir : " اَتَنْ يُوكِى آشْ بُلْسا آچْقا آزْ كُرُنُورْ atan yüki aş bolsa açka az körünür = iğdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa aç kimseye az görünür". (İğdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa aç kimseye -çok

acıktığı için- az görünür).

اُجُن uçun : Sebep bildirir bir edattır. " سَنِكْ اُجُن كَلْدِمْ seninğ uçun keldim = senin için geldim".

اِجِن için : Ara, iç anlamı bildiren bir edattır. " الار اِجِن اِيتِشْدِى لار olar için ètişdiler = onlar kendi aralarında barıştılar" [+].

اُدُن Udun : Xotan şehrinin adı. Xotanda oturanlara da "udun" derler.

اَذِن adhın: "Başka" anlamına bir edattır. Çiğilce.

اَرَن eren : " اَرَن تُوز eren tüz = -yıldızlar bilgisinde- terazi yıldızının adı". Bu, ayın -gökte- uğraklarından (burçlarından) birinin adıdır.

اَرَن eren : Erkekler. Kural dışı bir cemidir.

آرَن aran : (الف tok söylenerek) At tavlası, ahır.

اُرَن ören : Her nesnenin kötüsü. Oğuzca. Bu kelimenin Farsçadan alınmış olduğunu sanıyorum; çünkü Farsçada, harap olan şeye " ويران vîran" derler. Oğuzlar Farslarla çok karışmış oldukları için birçok Türkçe kelimeleri unutmuşlar, yerine Farsça kelimeler kullanır olmuşlardır. Bu da öyledir.

[+]Basma nüshada bu cümledeki fiil " اِيتِشْدِى لار itişdiler" diye harekelenmiş ve Brockelmann tarafından da bu şekilde alınmış ise de doğru yapılmamıştır. Yazma nüshada -dikkat edilecek olursa- "اَيْتِشْدِى لار" şeklinde olduğu sezilmektedir. Doğrusu "aytıştılar" olmalıdır; "eytiştiler" olmak ihtimali de vardır. Bk. Rad. I, 843. Çağatayca. Dv. I, 368, 15 te " اَيْتِكَمَتْ etilgemet" imlâsında olduğu açıkça görülmektedir. B. A.

اِرِن érin : Dudak.

اُزُن uzun : Uzun.

اَژُن ajun : Açın, dünya. " بُو اَژُن bu ajun = bu dünya", " اُل اَژُن ol ajun = o dünya, ahiret". Çiğilcedir. Bu kelimedeki ژ iki çıkak arasındadır.

اَسَن esen : Sağ, salim. " اَسَن مُوسَن esen müsen ? = sağ mısın ?". Bu kelime "selâmet" manasında dahi kullanılır. Şu savda da gelmiştir: " اَسَنْدَا اِيفَكْ يُوق esende èwek yok = esenlikte ivme yok". Bu sav, işlerde ivmemeyi bildirmek için kullanılır.

اَسِن esin : Esinti, nesim.

اُشُن uşun : Omuzbaşı, çiğinbaşı.

اَغَن agan : " اَغَن اَر agan er = genizden lâf söyliyen kişi, genzek". Bu kelime hem söyleyişte, hem anlamca Arapçaya uymaktadır.

اُغَن ugan : Herşeye gücü yeten, kadir." اُغَن تَنْكْرِى ugan Tengri = gücü yeten Tanrı".

اَفِن ewim : Evin, dâne [+].

اَقِن akın : Sel. Beklenmiyen, birdenbire gelen sele " مُنْدُز اَقِن munduz akın" denir. Geceleyin birdenbire, sel gibi gelen asker için de " اَقِنْجِى كَلْدِى akınçı keldi" denir.

اَكِن egin : Sırt, eğin.

[+] "Evin" kelimesi bugün Batı Anadoluda köylüler arasında "dane, habbe" manasına kullanılmaktadır. "Bu başaklar çok evin verdi" denir ki "çok dane verdi" demektir. Yine "bu sözün evini evceri yok" derler ki "manası, özü yok" demektir. B. A.

آكِن ekin : Çiftlik. Oğuzca.

اكِن egin : Eni birbuçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bir bez. Bununla Suvar oymağı alış veriş eder.

آكُن ökün : Para, gül ve buna benzer şeylerin yığını. Bir tarafa toplanmış olan toprağa " آكُن تُبْراق ökün toprak" denir.

آلِن alın : Alın.

آلِن alın : İnsanın karşısına gelen yer, cephe; dağın yumru ve yüksek tarafı.

الُن ulun : Temrensiz ok.

\+
\+ +

BU AYRIMIN MUZAAFI

ابُب übüp : İbibik kuşu. Buna " آبْكُك übgük" dahi denir.

آكَك ekek : "آكَكْ اِشْلار ekek işler = ortaya düşmüş kadın".

آكَك ükek : Tabut, sandık.

آكَك ükek : Şehrin savaş için hazırlanmış olan etrafındaki burç.

اِلَل ilel : Evet. Hakanlı lehçesinde. Bununla Beylere ve Hanlara cevap verilir.

\+
\+ +

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

اات at : Ad, isim.

اات at : Lâkap, unvan. " بَكْ آنْكا ااتْ بِرْدِى Bek angar at berdi = Bey ona unvan verdi". Ulusun büyüğüne " آتْلِغ atlığ" denir.

الج aç : Aç. Şu savda da gelmiştir :

" اجْ نا يِماسْ . تُقْ نا تيماسْ aç ne yémes. Tok ne témes = aç ne yemez, tok ne demez". (Aç, önüne konan yemeği yer, bırakmaz; tok olan aç kimseye neler demez).

اذ adh : Kumaş ve kumaşa benzer san'at eseri olan her şey. Kısaltılarak " آذ edh" dahi denir, doğrusu da budur. " آذْكُو آذ edhgü edh = iyi yapılmış".

اذ adh : İyilik alâmeti. " اِكْلِكْ تُتْرُغى اذْ بُلُورْ iglig tutruğı adh bolur = hastanın vasiyet etmesi iyilik getirir". Bu sav, vasiyet etmesi arzu edilen kişi hakkında söylenir.

ار ar : " ار بُرى ar böri = sırtlan". Şu parçada da gelmiştir :

كُرُوبْ نِجُكْ قَچْمَدِنْكْ يَمَرْ سُوِنْ كَچْمَدِنْكْ
تَفارِنْكْنِى سَچْمَدِنْكْ يِيسُونْ سَنى ار بُرى

Körüp neçük kaçmadınğ
Yamar suwın keçmedinğ
Tavarınğnı saçmadınğ
Yésün seni ar böri

"Gördün, eden kaçmadın? Yamar suyunu geçmedin? Malını saçmadın? Seni sırtlan yesin".

(Altederek yakaladığı bir adamı anlata-

rak ona diyor ki : Beni gördün de neden kaçmadın ? Niye Yamar suyunu geçmedin? Niçin malını saçarak başını kurtarmadın ? Artık seni sırtlan yesin).

اَرْ ar : " اَرْنَانْك ar neñ = kestane renginde olan nesne". Bir ufak ziyade ile " اَرْسِك .... ?" dahi denir [+].

اَزْ az : " اَزْنَانْك az neñ = az nesne".

اَزْ az : Ars, as, kakım. (Bu kelimeyi س ile söylemek daha doğrudur).

اِزْ iz : Yerde ve deride uzunlamasına olan çizik [++].

اُزْ öz : " قِزِلْ اُزْ Kızıl öz = Kaşgar dağlarında bir kışlak".

اَسْ as : Ars, as. (ز ile dahi söylenir). Cariyelere de "as" denir.

اَشْ aş : Yemek, aş. Bir kabı kenetliyerek onarmaya da "aş" denir. " اَيَاقْ اَشْلَا ayak aşla = kabı ekliyerek tâmir et !".

اَغْ ağ : İki bacak arasındaki boşluk. " يُوزْ اَتْ مَنِكْ اَغْدِنْ كَجْتِي yüz at meniñ ağdın keçti = ba-

[+] Asıl kelime "ar" olduğuna göre ziyade olunmuş şeklinin "اَرْسِق arsık" olması lâzımsa da gerek basma ve gerek yazma nüshalarda اَرْسِك şeklindedir. Düşünüle !... B. A.

[++] Basma nüshada "iz" şeklinde yazılmış olan bu kelime, yazma nüshada اِزْ şeklindedir. Birinci hemze çizilmişe benziyor. İkinci hemzenin altında kırmızı mürekeple bir esre vardır. Yazma nüsha üzerinde yaptığım uzun tetkikler neticesinde kırmızı mürekeple konan harekelerin sonradan konulmuş olduğu anlaşılıyor. Bu kelime üzerinde bir düzeltme yapılmak istenmiş, bence bozulmuştur. Doğrusu babın icabına göre "اَزْ az" olmalıdır. Bizi bu görüşe götüren bir sebep te Dv. I, 68,2 de bulunan "اَزِك ezik" kelimesidir ki aynı manayadır. B. A.

caklarımın arasından yüz at geçti". Parmakların arasındaki boşluğa da böyle denir.

اَفْ aw : Av. " بَكْ اَفْقَا جِقْتِي Beg awka çıktı = Bey ava çıktı".

اُفْ öw : (Hemze hafifçe çekilerek) Ev. Kısa söylenerek "üv" dahi denir, uzdeyim de budur.

اَقْ ak : Ak, herşeyin beyazı. Oğuzca. Öbür Türkler alacalı olan ata " اَقْ اَتْ ak at" derler.

اَقْ ak : " اَقْ سَقَالْ اَرْ ak sakal er = saçı, sakalı ağarmış olan adam". Oğuzca.

اَقْ سَاي Ak say: Bir yerin adı.

اَقْ تَرَك Ak terek: Yağma ülkesinde " اِلَا Ila" (Ilı) suyu üzerinde bulunan bir geçit, bir köprü.

اَلْ al : Hanlara bayrak, devlet adamlarının atlarına eyer örtüsü yapılır turuncu renkte bir kumaştır. Turuncu renge dahi "al" denir.

اَلْ al : Hile, al." اَلِنْ اَرْسَلَانْ تُتَارْ . كُوجِنْ اُيُقْ تُتْمَاسْ alın arslan tutar; küçin oyuk tutmas = al ile arslan tutulur, güç ile bostan oyuğu tutulmaz". (Hile ile arslanı yakalamak mümkündür; zorla bostanlara dikilmiş oyuğu bile tutmak mümkün değildir). Bu sav, kuvvetten âciz kalan bir kimse için -işinde bir çare kullanması yolunda- söylenir.

اَلَا ala : Ala tenli kişi." اَلَا اَتْ ala at = kır at".

بك خانقا الا بلدي Beg Xanka ala boldı = Bey Hanın sözünü dinlemedi, karşı koydu, düşmanlarına uydu".

آلا Ala : Ferganaya yakın bir yaylak adı.

آلا يغاج Ala Yıgaç : Sınıra yakın bir yer adı.

+
+ +

BU AYRIMIN BİR BAŞKA

TÜRLÜSÜ

اي ay : Ay. " تولن اي tolun ay = ayın ondördü".

اي ay : Ay (30 günden ibaret olan ay). Şu beyitte dahi gelmiştir :

قشقا اتن كلسا قلى قتلغ ياى
تن كن كجا آلقنور اذ لا ايلا اى

Kışka etin kelse kalı kutluğ yay
Tün kün keçe alkınur ödhlek bile ay

"Kutlu yaz geldiğinde kış için hazırlan; gece gündüz geçerek ay ile zaman tükenir". (Mübarek yaz geldiğinde kış için hazırlık edin. Çünkü gecenin ve gündüzün geçmesiyle ay ve zaman tükenir).

Senenin oniki parçasından her birine "ay" denmesinin sebebi, bu müddetin ayın geçmesiyle bittiği içindir. Nitekim şu savda gelmiştir : " اي تلون بلسا الكن املاماس ay tolun bolsa eligin imlemes = ay, tolun -ondördü- oldukta elle gösterilmez". Çünkü onu her gözü olan görebilir. Bu sav,

meşhur olan her şey için de böyle söylenir [+].

+
+ +

BU AYRIMDAN MENKUS OLANLAR

اوت avut : Avuç. " اذت adhut" dahi denir.

اوت uvut : Ut, hayâ. " اقت uwut" dahi denir.

Burada asıl olan ڤ harfi iki çıkak arasında söylenmelidir. ڤ harfi و harfi ile yer değiştirebilir. Nitekim "Peygamber" anlamına gelen " يلاوج Yalavaç" sözü " يلاڤج Yalawaç" olarak ta söylenir."Kulgan dikeni ve Hint ayvası" an-

---

[+] اي تلون بلسا الكن املاماس savındaki "imlemes" fiiline, malûm olduğu halde, metinde, meçhul şekil olan " لا ايشار işaret edilmez" manası verilmiştir. Bundan şu anlaşılıyor ki vaktiyle Türkçede malûm fiil sıygaları meçhul yerinde dahi kullanılıyormuş. Nitekim Dv. I, 77, 7-8 de bulunan الين ارسلان تتار كوجن ايق تتماس savında dahi böyledir, "al ile arslan tutulur, zorla oyuk bile tutulmaz" demektir. Buna başka türlü mana verilemez. Şu hale göre bu savda bulunan "tutar" ve "tutmaz" fiilleri "tutulur", "tutulmaz" anlamlarına gelmiştir. Bundan şöyle bir kural çıkabilir mi ? (Çok eski devirlerde malûm ve meçhul fiiller ayırdedilmiyormuş). Bu savlar Divân yazılmadan çok evvel yaşamaya başlamış olan savlar olsa gerektir.

Bu ihtimal doğru olmasa, bu iki savda bulunan "tuter", "tutmaz" ve "imlemez" fiillerinin failleri atılmış olmalıdır. O vakit savlar şöyle olabilir : كشي الين ارسلان تتار كوجن ايق تتماس ve اي تلون بلسا كشي الكن املاماس . Bu takdirde her üç fiil kendi binalarına uygun olarak malûm manasında kullanılmış olur. İşbu konu düşünülecek önemli bir nesnedir.

Meçhul fiil kullanılmıyan savlara birkaç misal : Dv. I, 91, 5 te اذن كشي نانكي ننك ساغماس . I, 92, 15 teki sav ile I, 105, 12 deki انقا اقت اتا الدنك بيماس savı da böyledir. B. A.

lamına gelen " يَفَا yawa" ve " يوا yava" kelimesi de böyledir. Bunun gibi İsbicap ve Sayram dillerinde ağaç demek olan اوال da böyledir. Tane manasına gelen " أوِنْ evin" ve " اَفِنْ ewin" kelimeleri de bunlara benzer.

+
+ +

BU AYRIMDAN ی İLE GELEN

KELİMELER

أُيَزْ öyez : Öyez, övez, bir çeşit sivrisinek. Oğuzca.

آيِغْ ayığ : Ayı. Oğuz, Kıpçak ve Yağma lehçelerinde " اَذِغْ adhığ"dır.

آيغ ayığ : "Ne iyi", "ne fena" yerinde kullanılır bir edattır [+]. Nitekim " آيِغ آذكُو ayığ edhgü", " آيِغ يَفُزْ نانْكْ ayığ yawuz neng" denir ki "ne iyi!, ne fena şey!" demektir. Bu edat iyi ve kötüye delâlet eden kelimelere, te'kit için, gelir.

آيَقْ ayak : Kap kacak. Bunu Oğuzlar bilmezler; onlar bu gibi şeylere " جَنَقْ çanak" derler.

آيَقْ ayak : Ayak. " اَذَقْ adhak" dahi denir.

آيِقْ ayık : Söz verme, va'd. " اَنِكْ مَنْكا اَيِقِي بارْ aning manğa ayıkı bar = onun bana va'di var".

[+]Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda kelimenin izahındaki ibare şöyledir: اَيِغ - حرفٌ يقوم مقام نَعَمْ وَمقام بِئْسَ ... Buradaki نَعَم kelimesi yanlıştır, نِعْمَ olacaktır. Mana ancak bu şekilde düzelebilir. Nitekim altındaki satırda نِعْمَ الشئ denilmektedir.

Biz burada آيِغ kelimesine te'kit bildiren "ne" manasını vermeyi daha uygun bulduk. Kaşgarlının dediği gibi "ne" kelimesi hem iyi, hem de kötü anlamlarında te'kit bildirir. B. A.

اُيُقْ oyuk : Hayal, belge. Oğuzca. Şu beyitte de gelmiştir :

بَرْدِى اَرَنْ قُنُقْ كُرُبْ قُتْقا سَقارْ
قَلْدِى يَفُزْ اُيُقْ كُرُبْ اَفْنِى يِقارْ [+]

Bardı eren konuk körüp kutka sakar
Kaldı yawuz oyuk körüp ewni yıkar

"Konuk gördüğünde uğur sayan kimseler gitti, bir karartı gördüğünde evini yıkan kötüler kaldı".

(Bir misafir gördüğünde onu uğur ve devlet sayanlar gitti; çölde bir karaltı gördüğünde konuk sanarak -gelmesin diye- çadırlarını yıkanlar kaldı).

اُيُكْ üyük : Tepe gibi yüksek olan yerler. Oğuzca.

اُيُكْ üyük : " اُيُكْ يِيرْ üyük yer = sulu ve buna benzer yerlerde ayak basıldığı zaman kaybolan ve ayağı çıkarması güç olan kumluk yerler".

ايِكْ ig : İğ. " يِكْ yig" dahi denir.

اُيُنْ oyun : Oyun.

+
+ +

BU AYRIMDAN SONU HARF-İ İLLETLİ

OLANLAR

آيا aya : Aya, avuç içi.

اُيا uya : Yuva, kuş yuvası.

اُيا uya : Kardeş, hısım. Şu sözde de gelmiştir :

[+]Basma nüshada " قِلْدِى kıldı" şeklinde çıkan bu kelime yazma nüshada doğru olarak قَلْدِى kaldı"dır. B. A.

تَقَرْاُجُنْ تَنْكَرِي اذلمذب اَيَا قَدَشْ اُغْلِي جِنْلَا بُغَار

Tawar uçun Teñri odhlamadhıp

Uya kadaş oğlını çınla boğar

"Mal için, Tanrıyı aklına getirmeyip kardeş oğlunu gerçekten boğar".

(Kardeşler arasındaki saygısızlığı anlatmak için : Kişi ancak gözüne malı almıştır. Allahtan korkmadan mal için kardeş çocuğunu boğar) demek istiyor.

\+

\+ +

BU AYRIMIN DÖRTLÜSÜ

أبا aba : Ana. Oğuzca. Karluklu Türkmenlerce bu kelime (sert ب =p) ile söylenir.

آبا aba : (الف kalın söylenerek) Ayı. Kıpçakça.

آبا aba : Baba. Tibet dilince. Bu kelime onlarda Arapçadan kalmış olmalıdır; çünkü onlar " ثابت Sâbit" oğullarındandır. Yemenden bir adam Türk ülkesine kaçıp gelmiş ve Tibetliler bu adamdan türemiş.

آبا aba : " آبا بَشِي aba başı = dağlarda yetişir, dağlılar yer, hıyar gibi dikenli bir ot".

ابي Abı : Erkek adlarındandır.

اُبا oba : Oba. Oğuzca.

اُبُو obu : Üstübeç.

آتا ata : Baba, ata.

آتا ata : "آتا سَاغُونْ atasagum = tabip, hekim.

اَجا eçe : Büyük kızkardeş," اَكَا eke". ج harfi ك den çevrilmiştir. Farsçadaki

جَرَمْ ve گرم , جنبذ ve كنبذ kelimeleri gibi.

اَجي açı : Yaşlı kadın, hanımnine. Barsganca.

اُجا uça : Sırt, arka.

اِجي içi : Yaşça büyük olan erkek kardeş.

اُذُو udhu : Tepe. Kum yığınına " قُمْ اُذُو kum udhu" denir. Nitekim Argu lehçesinde bir şehrin adına " اُذُو كَنْد Udhu kend" denilmektedir.

اُذُو udhu : Art. " مَنْ اَنَنْكْ اُذُو كَلْدِمْ men anıñ udhu keldim = ben onun ardınca geldim". Yine " مَنْ سَنِنْكْ اُذُو بَرْدِمْ men seniñ udhu bardım" denir ki "ben sana uydum, senin ardınca gittim" demektir.

اِذِي idhi : Efendi, sahip. " اِذِمْ نَا تِيرْ idhim ne ter= efendim ne der ?". Tanrıya da "اِذِي İdhi" denir. " اِذِمْ يَرْلِيغِي İdhimiz yarlığı = Tanrımızın emri".

آرا ara : Ara. " كِشِي آرا كِرْدِمْ kişi ara kirdim = halk arasına girdim".

آري arı : Arı. Bu kelime Arapçaya uygundur. Araplar bal'a "âri" derler; Türkler bu adı balı yapana verirler. Çiğil Türkleri bal'a " آري يَغِي arı yağı" derler.

اُرُو oru : Şalgam, buğday ve buna benzer şeyleri saklamak için kazılan çukur.

اُري üri : Ses, gürültü. Şu savda da gelmiştir :

" اُرِي قُبْسَا اُغْشَرْ اَقْلِيَنُورْ . يَغِي كَلْسَا اِمْرِمْ تَبَرْشُورْ "

Üri kopsa oguş aklışur. Yagı kelse imrem tepreşür = bir gürültü kopsa hısım, akraba akışır; bir düşman gelse halk yerinden oynar". (Bir haykırış koptuğu zaman oymak, bağırana yardım etmek için toplanır; düşman geldiği zaman da bölükler savaş için toplanır). Bu sav, işlerde uyanık ve derli toplu bulunmak için söylenir.

اُرِي urı : Erkek evlât. "اُرِي اُوغْلان urı oglan = erkek çocuk".

اُزُو azu : İki şeyden birini dilemeği anlatır [+]. "اُزُوم يِيكِل اُزُو قاغُون يِيكِل üzüm yegil azu kagun yegil = üzüm, yahut kavun ye". Bu kelime çok kere istifham için kullanılır. "كِلِرْمُوسَن اُزُو بَرِيرْمُوسَن kelir müsen azu barır musan = gelir misin yoksa gider misin ?".

اُزا uza : Geçmiş zaman. "اُزاقِي بِلْكا اَنْجا اَيْمِش uzakı bilge ança aymış = geçmiş zaman bilgini böyle söylemiş". Şu parçada dahi gelmiştir :

اَرْدِى اُزا اَرَنْلار اَرْدَمْ بَكِى بِلِك تاغ

اَيْدِى اُكُشْ اُكْتُلار كُنْكْلُم بُلُرْ اَنْكَرْ ساغ

[+]Bu kelime Fa[illegible]ada " اَيا ayâ" şekline girmiştir. B. A.

Erdi uza erenler
Erdem begi bilig tağ
Aydı öküş ögütler
Könğlüm bolur anğar sağ

"Geçmişte fazilet Beyi, bilgi dağı gibi adamlar vardı; söz söyler, öğüt verirlerdi. Onlara gönlüm açılır".

(Eski zamanlarda ilim, hikmet ve menakıp sahibi adamlar vardı. Onlar çok öğütler söylerlerdi. Onları anmakla kalbim açılır).

اُزِي özi : İki dağ arasındaki geniş yol. Çiğilce.

اِزِي izi : Öbür yıl, gelecek seneden sonraki yıl. "اَرْقِن اِزِي arkın izi = gelecek sene, öbür sene".

اَشُو aşu : Kırmızı toprak, aşı toprağı [+].

آغُو agu : Ağı.

آغِي agı : İpekli kumaş. "آغِيجِي agıçı = ipekli kumaşları gözeten, koruyan kişi".

آقا awa : Acımak bildiren bir edattır. Arapların واوَيْلِي sözleri gibidir. İnsan bir şeyden acınırsa, acı duyarsa "آقا آقا awa awa" der.

[+]Bugün dahi Anadolunun her tarafında ve hele köylerde evleri badana ettikleri kırmızı toprağa "aşı toprağı" denir. B. A.

اُقا uwa : Bir yemek adıdır : Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konur; sonra suyu süzülerek içerisine şeker atılır, soğukluk olmak üzere yenir.

اِقا Iwa' : Oğuzlardan bir bölük.

آقِى akı : Eli açık, koçak. Cevizin iyisine " اَقِى يَغاق akı yagak" denir ki "iyi ceviz" demektir [+].

آكا eke : Büyük kızkardeş. Oğuzlar buna " اَزا eze" derler.

اُكا öge : Tekinden bir derece aşağı, sokak adamlarından olup denenmiş, yaşlı ve akıllı kimselere verilen lâkaptır [++]. Bu, şundan ileri gelmiştir ki " ذُو القَرْنَيْن Zülkarneyn" Çinedek ilerleyince Türk Hakanı savaş için Zülkarneyn üzerine, gençlerden toplanmış, bir bölük asker gönderir. Hakanın veziri "Sen Zülkarneynin üzerine gençleri gönderdin; onların içerisinde denenmiş, yaşlı savaş eri adamların dahi bulunması gerekti" deyince Hakan yaşlı ve tecrübeli anlamına olarak "Öge mi ?" demiş. Vezir "evet" cevabını vermiş. Bunun üzerine

---

[+] Her Türkçe kelimeyi Arapça bir köke bağlamak istiyenler Türkçenin "akı" kelimesini Arapçanın أخي kelimesine bağlamışlar. Türkün "akı"ları Arabın أخي leri şekline konmuş. B.A.

[++]Bu kelimenin izahında geçen "Tekin" kelimesini Brockelmann "Tigin" şeklinde yazmıştır. Kelime bugün Anadoluda "Tekin" şeklinde kullanılmaktadır. B. A.

Hakan yaşlı, sınanmış bir kimse göndermiş. Zülkarneynin ileri kolları üzerine bir gece baskını yapmışlar, düşmanları yenmişler. Türklerden biri Zülkarneynin askerlerinden birine bir kılıç vurmuş, herifi göbeğinedek parçalamış. Öldürülen adamın belinde, içerisinde altın bulunan bir kemer varmış; kemer de kesilmiş, altınlar kana bulaşarak dökülmüş. Ertesi sabah Türk askerleri kana bulaşmış olan altınları görerek birbirlerine "bu ne ?" demişler, " آلتُن قَان altunkan" cevabı verilmiş. Orada bulunan büyük bir dağa hemen bu adı vermişler Uygur ülkesine yakın olan bu dağın çevresinde Türk göçebeleri bulunur. Zülkarneyn bu gece baskınından sonra Türk Hakaniyle barışmış.

آلا ala : Teninde alalık bulunan kişi. Şu savda gelmiştir : "كِشِى آلاسى اِچْتِن . يِلْقِى آلاسى تَشْتِين kişi alası için. Yılkı alası taştın = insanın ala içinde, hayvanın alası dışında". Bu sav, yaltaklanarak muhalefetini ve hiyanetini gizlemek istiyen kimselerin söylenir. [+].

[+]Bu sav, bugün Anadoluda "İnsan alası için, hayvan alası dışında" şeklinde söylenilmektedir. B.

آلا ala : Bir edattır; ivme, acele etme ! demektir. " آلا آلا ala ala = yavaş yavaş". Bu kelimeye ڭ ve ل harfleri eklenerek " آلاكِل alagil" de denir.

اُلا ula : Kırda belge, alâmet. Şu savda da gelmiştir : " اُلا بُلْسا يُول آزْماس . بِلِكْ بُلْسا سُوز يَزْماس ula bolsa yol azmas. Bilig bolsa söz yazmas = alâmet olsa yol azmaz, bilgi bulunsa söz şaşmaz". (Kırlarda yolu gösteren alâmet olursa yol şaşmaz; bir kişide akıl bulunursa sözünde yanılmaz) [+].

إلا Ila : Bir ırmak adıdır. Türklerden Yağma, Toxsı ve Çiğillerden bir bölüğün indiği bir deredir. Bu ırmak Türk illerinin Ceyhun'udur.

إلِي ili : " إلِي قَبُغ ili kapuğ = iliştiriliver-miş, anahtarsız açılabilecek yolda kilitlenmiş olan kapı".

اُما uma : Ana. Tibet dilince. Bu kelime onlara Araplıktan kalmışa benziyor.

اُما uma : Eve gelen konuk. Şu savda da gelmiştir : " اُما كَلْسا قُتْ كَلِيرْ uma kelse kut kelir = konuk gelse uğur gelir". (Konukla beraber kutluluk, uğurluluk gelir. Konuk iyiliğe belge sayılır,

[+] Anlaşılıyor ki vaktiyle Türkler kırlarda yolu göstermek için bir takım alâmetler, belgeler korlarmış. İşte eski Türk medeniyetinin yüksekliğine bir örnek daha. B. A.

yüksünülmez). Şu beyitte de gelmiştir :

كَلْسا قَلِي يَرْلِغ بُلُبْ يُنْچِغ اُما

كَلْدُرْ اَنُقْ بُلْمِشْ آشِغْ تُتْما اُما

Kelse kalı yarlığ bolup yunçığ uma

Keldür anuk bolmış aşığ tutma uma

"Sana yoksul bir konuk gelirse onun önüne hazır bulunan aşı getir, geciktirme".

(Hâli perişan, gönlü kırık bir misafir geldiğinde hazır olan yemeği önüne getir, onun işini ihmal etme!).

آنا ana : Ana.

إنِي ini : Yaşça küçük kardeş.

\+

\+ +

BU AYRIMIN GUNNELİLERİ

اَنْكُتْ angıt: Ördeğe benzer kızıl renkli bir kuş, angıt.

اَنْكُتْ angut: Şarap tıpası. Şu savda da gelmiştir : " يُرْتْ كِچِكْ بُلْسا اَنْكُتْ بَدُكْ اُرْ yurt kiçük bolsa angut bedük ur = delik küçük olsa da tıpayı büyük vur". Bu sav, halka küçük bir işi büyük göster diye emrolunan kişi için söylenir.

اَنْكَرْ angar: "Ona" yerinde kullanılan bir sözdür. " اَنْكَرْ آيْدِمْ angar aydım = ona söyledim". Şu parçada dahi gelmiştir :

اَيْدِمْ اَنْكَرْ سَاقِنْكْ . بِيرْنِي تَبَا نَا آلْكْ

كچتينك بلزي كارلك [+] . قرلار اذز بادلك

Aydum ańğar sewük   Bizni taba ne elük
Keçtinğ yazı kerik   Kırlar edhiz bedhük

"Sevgilime söyledim : Bizim tarafa yüksek, büyük, geniş kırları geçerek nasıl geldin ?".

(Sevgilisinin hayalini anlatarak diyor ki : Ey sevgilim! yüksek tepeleri, uzun kırları, geniş yazıları geçerek bize nasıl geldin ?).

انكر üngür: İn, mağara.

انكر inğir: Aydınlıkla karanlığın birbirine karışması. Oğuzlar buna " امير imir" derler.

انكز anğız: Anız, buğday ve buğdaya benzer şeyler biçildikten sonra tarlada kalan biçilmiş kökler.

انكس inğes: " انكس كشي inğes kişi = yabancı gibi sağına, soluna bakan adam".

انكل anğıl: " انكل اچق قپغ anğıl açuk kapuğ = büsbütün açılmış kapı".

انكن öngin: "Başkası" anlamına bir edattır. " بو اتا انكن كلدر bu attan öngin keldür = bu attan başkasını getir".

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda, bu parçada önemli bir yanlışlık vardır : كچتينك بلزي كارلك mısraındaki بلزي kelimesi " يازي yazı" olacaktır. Bugün dahi Türkiyenin birçok yerlerinde geniş saha, geniş açıklık anlamına bu kelime kullanılmaktadır. Arapça metinde bu kelimenin karşılığı مفاوز olarak gösterilmiş olması da bize hak verdirir.   B. A.

Mücerret ayrımlar bitti.

\+

\+   +

ZİYADELİ AYRIMLAR

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE افعل AYRIMI

ارمت armut: Armut.

ارتج artuç: Ardıç. Kaşgarda bu adta iki köy vardır.

اچلج üçlüç: Başları bir demirle birleştirilerek üç çubukla yapılan tavşan tuzağı.

اذغج odhguç: Ateşin alevi.

ارغج arguç : İnsanın aldandığı nesneler. " ارغج اژون arguç ajun = dünya, aldatıcı dünya".

اركج erkeç: Erkeç. Şu savda dahi gelmiştir : " اركج اتي ام بلور . اچكو اتي يل بلور erkeç eti em bolur eçkü eti yėl bolur = erkeç eti ilâç olur, keçi eti yel olur".

اركج örküç: Dalga. " سوف اركچلندي suw örküçlendi = su dalgalandı".

اركج örgüç: Kadınların başlarında bulunan saç örgüsü.

اركج örküç: Sacayağı.

اذغر adhgır: Aygır.

الكر ülker: Ülker. Savaşta " الكر جرك ülker çeriğ" denen bir kurnazlık vardır : Askerler her yandan bölük bölük toplanır; birisi ilerleyince ötekiler de ona uyar. Bu hile ile yenilme işi az olur.

ارْفُز Erwüz : Er..ek adlarından.

ارْكُز erküz : " ارْكُزْسُوْف erküz suw = ilkbahara doğru karların ve buzların erimesinden hasıl olan su". Şu kıt'ada da gelmiştir :

يَايْ بَرُوبَنْ ارْكُزِي اقْتِي اقِنْ مُنْذُزِي

تُغْدِي يَرُقْ يُلْدُزِي تِنْكَلَا سُوزُمْ كُلْكُوسُزْ

Yay baruban erküzi

Aktı akın mınduzı

Toğdı yaruk yulduzı

Tinğle Sözüm külgüsüz

"Bahar giderken erimiş olan karlar coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu; sözümü gülmeden dinle!". (Bahar sabahı parladı, buz erintileri coşkun seller gibi aktı, tan yıldızı doğdu; şaşılacak olan sözümü gülmeksizin dinle!).

اُكْسُزْ öksüz : Öksüz; şaşkın. Bunun aslı " اُوكْ ök" dür, "akıl ve anlayış" anlamınadır.

اَتَمِشْ Otamış: Erkek adlarındandır.

اَذْرِشْ adhrış: İkiye ayrılan yolun başı.

اُذْرُشْ ödhrüş: İki şey arasında muhayyerlik.

اَذْغِشْ Adhgış: Bir yer adı.

اَذْكِشْ Edhgiş: " اُوزْجَنْدْ Özçend"de yerleşmiş olan bir Türk oymağı. Aslı "اَكْذِشْ egdhiş"dir. Bu kelimede altüst olma

vardır.

ارْتِشْ Ertiş: "Yemek" kırlarında bulunan bir ırmağın adı. Bir göle akar, birçok kolları vardır. Bu suya " ارْتِشْ سُوِي Ertiş suwı" denir. Kelime "ertişmek" mastarından gelen " ارْتِشْ ertiş" kökünden alınmıştır, "benimle yarış, hangimiz daha ileri geçeceğiz" demektir.

اِرْتَشْ irteş: Araştırma, irdeme, isteme. Bir iş hususunda halk arasında vâki olan bahis. " اِرْتَشْ قُبْدِي irteş kopdı = bahis kızıştı".

ارْقِشْ arkış: Kervan. Şu savda da gelmiştir : " يِرَاقْ يِيرْ سَاوِنْ ارْقِشْ كَلْدُرُورْ yırak yer sawın arkış keldürür = uzak yerin salığını kervan getirir". Bu Arabın وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ sözü gibidir.

ارْقِشْ arkış: Yurdundan uzak düşmüş olan birine gönderilen kimse. " اَنِكْ ارْقِشِي كَلْدِي anınğ arkışı keldi = onun habercisi geldi". Bu kelime "mektup" manasına da gelir.

الْقِشْ alkış: Dua etme, öğme, birinin iyiliklerini sayma. " اُلْ بَكْكَا الْقِشْ بِيرْدِي ol Begge alkış berdi = o Beyi öğdü", " يَلَاوَجْقَا الْقِشْ بِيرْكِلْ Yalavaçka alkış bergil = Yalavaç Muhammede salavat getir".

اُتْرُغْ otruğ: Ada.

اَتْلِغْ atlığ: " اَتْلِغْ ارْ atlığ er = atlı adam".

أُتْلُغْ otluğ : " أُتْلُغْ تَاغْ otluğ tağ = otlu dağ".
إِتْلِغْ ıtlığ : " إِتْلِغْ آفْ ıtlığ ew = köpekli ev".
آرْتِغْ artığ : Kadın mintanı.
آرْتِغْ artığ : Yükün bir dengi, hayvana yükletilen karşılıklı denklerden biri.
أَغْرِغْ agrığ : Bir parça ağrı. Vücudun her neresi ağrıyorsa, oranın ağrısı diye söylenir : (baş ağrısı, karın ağrısı) gibi.
اَغْرُغْ agruğ : "اَغْرُغْ سُنْكُوكِي agruğ süngügi = omurga kemiklerinin önce geleni, birincisi, ilki".
اُغْرُغْ ogruğ : Derenin dönemeci. " تَاغْ اُغْرُغِي tağ ogruğı = dağın dönemeci, bittiği yer".
إتلق Itlık : Tıraz'a yakın bir şehir adı.
اُتْلُقْ otluk : "Onların dilince" Yemlik, ahır.
اُجْغُقْ uçguk : Uçuk, ingi.
آذْرِقْ adhrık: Ayrık, ayrık otu.
آذْرُقْ adhruk:„Başka„ demektir. Oğuzca. Başka Türkler bu yerde " آذِنْ adhın" derler. Şu savda da gelmiştir : " اِذِنْ كِشِي نَانْكِي نَنْكْ سَانْمَاسْ adhın kişi nenği neng sanmas = başkasının malı mal sayılmaz". (Başkasının malı senin elinde bulunsa da mal sayılmaz; çünkü geri alınır).
اُذْلُقْ odhluk: Kol kemiğinin kalın yeri.
اُذْلُقْ udhluk: Sığır gibi hayvanların ahırda yattığı yer.
اُذْمُقْ udhmak: Uyan, çırak, şakirt.
آرْتُقْ artuk: Artık, ziyade.
اُرْتَقْ ortak: Ortak. Şu savda da gelmiştir : " اُرْتَقْ اَرْدَنْ آرْتُقْ اَلْمَاسْ ortak erden artuk almas = ortak, ortağından artık almaz". Bu sav, insaflı olması emrolunan kimse için söylenir.
اَژْمُقْ ajmuk: Ak şap. Kel olan kimselerin dazlığı buna benzetilerek " اَژْمُقْ تَازْ ajmuk taz" denir ki "başı şapla sıvanmış kel" demektir. Bu kelime, iki çıkak arasındaki ژ ile söylenir.
إِسْرِقْ ısrık: Çocukları perilere ve göz dokunmasına karşı afsunlamak için ilâç yapıldığı zaman söylenir; çocuğun yüzüne tütsü verilerek "إِسْرِقْ إِسْرِقْ ısrık ısrık" denir ki "ey peri ısırılmış olasın!" demektir.
اُسْرُقْ osruk: Osuruk.
اُسْرُقْ usrık: Uyuklıyan adam.
اَغْدُقْ agduk: "اَغْدُقْ كِشِي agduk kişi = bir yere sığınan, kim olduğu belli olmıyan adam". Buna " اَدْغُقْ adguk" dahi denir.
اَغْرُقْ agruk: Pılı pırtı, ağırlık." اَغِرْ اَغْرُقْ قَيُودَا قَلْدِي agır agruk kayuda kaldı = ağırlık, pılı pırtı nerde kaldı ?".
إِفْرِقْ ıwrık: İbrik. Bu kelime hem söyleyişte, hem

anlamda Arapçaya uygun düşmüştür; ancak ب harfi Türkçesinde ڤ olmuştur. Şu parçada dahi gelmiştir :

اِفْرِقْ بَشِى قَزْلَيُو . سَغْرَق تُلُو كُزْلَيُو

سَقِنچ قُذى كِزْلَيُو . تُن كُن بِلَا سَقِنَلِم [+]

Iwrık başı kazlayu
Sağrak tolu közleyü
Sakınç kudhı kizleyü
Tün kün bile sewnelim

"İbrik başı kaz gibi, sürahi dolu göz gibi. Sıkıntıyı çukura (kuyuya) gizliyerek gece gündüz sevinelim".
(İbriğin başı kaz boynu gibi dikilmiş, kâse göz gibi dolmuş. Kaygıyı gömelim, gece gündüz sevinelim).

اوقرق ukruk: Kement. Şu savda da gelmiştir : " تاغغ اوقرقن اكاس . تنكزنى قيغقن بكاس tagıg ukrukın egmes. Tengizni kaygıkın bügmes = dağ kementle eğilmez, deniz kayıkla bügenmez". (Ulu dağ kementle eğilmez, deniz kayıkla kapanmaz, önü gerilmez). Bu sav, "büyük bir iş, küçük bir sebeple geri kalmaz" yerinde kullanılır.

اوقلق okluk: Sadak.

الچق alçak: Yumşak huylu, uslu.

[+] Basma nüshada " سقنلم sewinelim" şeklinde olan bu kelime yazma nüshada " سقنلم sewnelim" şeklindedir. Vezin de böyolmasını gerekli kılar. B. A.

اولدق olduk : " اولدق ات olduk at = nalsız at". Başka hayvanlar için de söylenir.

الغق Alguk : Kaşgarda bir köy adı.

امرق amrak : " امرق كنكل amrak köngül = arı gönül, sıcak yürek".

ابرك iprük : Ekşi yemekten içine katılık gelen kişiye -içini sürdürmek için- yoğurt ile süt karıştırılarak verilen ilâç.

اپمك epmek : Yağma, Toxsı boylariyle Oğuz ve Kıpçaklardan bir takımlarının dillerince "ekmek" demektir. Bunun Arapçada örneği vardır : Çıkak yakınlığı yüzünden ب nin و harfine, و harfinin de ت ye çevrilmesi gibi; nasıl ki andiçerken بِاللهِ وَاللهِ تَاللهِ denir. Fakat bu kural Türkçeye uzaktır.

اتلك etlik : Et asılacak çengel. Kesilmek için hazırlanan koyuna da "etlik" denir.
" اتلك قوى etlik koy = etlik koyun".
" اتلك كشى etliğ kişi = şişman kimse".
Et sahibi olan kimseye de (yumşak kâfla) " اتلك كشى etliğ kişi" denir.

Dileğim bütün sıfatları söylemek değildir; ancak üzerinden söylenmeden geçilmiyecek olanlar başka...

اترك etrek : Rengi sarı adam. Oğuzca.

اوترك ütrük : Hileci, ütücü adam. Oğuzca. Nitekim şu beyitte gelmiştir :

اُترُك اُتن اُغرِى لَيُوزكا بقار
اَلكِن تَشُب بِرمِش اَشِغ بَشكا قَقار [+]

Ütrük ötün ogrılayu yüzge bakar

Elkin taşup bermiş aşığ başra kakar

"Hileci, alçak kimse hırsız gibi yüze bakar, misafiri koğarak vermiş olduğu yemeği başına kakar".

(Hırsız gibi konuğun yüzüne gülen alçak, hileci kimseler kaldı; konuğu ağırlar, verdiği yemeği başına kakar).

اُتلُك ötlük: Öğüt, vaaz. Bu anlamda " اُوُت övüt" denir. Aslı " اُكُت ögüt"tür.

اَتمَك etmek: Ekmek.

اِچلِك içlik: Eğer keçesi, içlik.

اِچمَك içmek: Kuzu derisinden yapılmış olan kürk.

اِذرِك idhrik: Katı nesne. Arguca.

اُذلَك ödhlek: Zaman. Şu parçada da gelmiştir :

اُذلَك قَمُغ كُفرَدى اَردَم اَرِغ سَفرَدى
يُنجِغ يَفُز تُفرَدى اَردَم بَكى جَرتِلور

Ödhlek kamuğ küfredi

Erdem arığ sewredi

Yunçığ yawuz tuwradı

Erdem Begi çertilür

"Zaman bütün bütüne gevşedi, fazilet dibelek seyredi, düşkün ve kötü davrandı, fazilet eri yok edilir".

(Zaman zayıfladı, ulu luklar azaldı, zayıf ve düşkün olan kimseler kuvvetlendi. İyilikler Beyi öldüğü için böyle oldu). Bununla Afrasyabı murad ediyor[+].

اُذرَك üdhrek: " اُذرَك نانك üdhrek neng = artan nesne". Bu, az iken artan nesneye denir.

اَذلِك edhlik: " اَذلِك نانك edhlik neng = faydalanılan nesne".

اُرپَك ürpek: Tüyleri ürpermiş insan ve hayvan.

اَرتِك ertik: İşlek yol.

اُرتُك örtük: Bir şeyin örtüsü; eğer örtüsü. Büyüklerin mezarlarına örtülen ipekli kumaş gibi her şeyin örtüsüne de böyle denir.

اُرچُك örçük: Örülmüş saç. Oğuzca. Bu söz " اُركُچ örküç" kelimesinden çevrilmiştir.

اُردَك ördek: Ördek. Şu savda da gelmiştir : " قاز

[+] Bu beyitteki اَلِكِن kelimesi basma nüshada böyle ise de yanlış olmalıdır. Çünkü Dv. I, 31, 15 de " يَلكِن yelkin" ve " اَلكِن elkin"şekillerindedir. Vezin de bunu gerekli kılar. "Elkin = misafir" ve "eligin = el ile" anlamınadır. Bu söz yazma nüshada اِلكِن şeklindedir.

Bu beyitte bulunan بشكا kelimesi yanlıştır; doğrusu " بشرا başra" olacaktır. Yazma nüshada önceden بشرا iken sonradan bozulmuş, Kilisliyi yanıltan da bu olmuştur. Bk. Dv. II, 150, 15. B. A.

[+] Bu parçanın ilk mısraındaki " كُفرَدى küfredi" kelimesi yanlıştır. Doğrusu "كَفرَدى kefredi" olacaktır. Çünkü Dv.I,398, 12 de ve II,269,6 ve III,31,7 de bu kelime hep ك harfi üstün olarak geçmektedir.

Yine bu parçanın üçüncü mısraındaki "تُفرَدى tuwradı" kelimesi " تَفرَدى tawradı" şeklinde olacaktır. Nitekim Dv. III, 31, 7 de " تَفرَدى tawradı" şeklinde geçmektedir. B. A.

قُسَا اُزْدَكْ كُوِلِكْ اِكَانُوز kaz kopsa ördek kölig igenür = kaz giderse ördek gölü benimser". Bu sav, Bey gittikten sonra halk üzerine büyüklenmiye kalkan düşkün kimse için kullanılır.

اَرْسَكْ ersek: "اَرْسَكْ اِشْلار" ersek işler = ortaya düşmüş azgın kadın". Şu savda da gelmiştir : " اَرْسَكْ اَرْكا تَگْمَاسْ . اِيڤَكْ اَفْكا تَگْمَاسْ " ersek erge tegmes ėwek ewge tegmes = orospu koca bulmaz, iven eve ermez". (Koca bulmak için azgın karıların emeği çok kere boşa çıkar, bütün sebepler birleşemez. Bunun gibi acele eden kimse de bir engele uğrıyarak eli boş kalır). Nitekim, Tanrı alkışlıyası ve esenliyesi Yalavacımız اِنَّ الْمُنْبَتَّ لَا اَرْضًا قَطَعَ وَلَا ظَهْرًا اَبْقَى demiştir. Bu sav, aceleyi terketmek için söylenir.

اَرْلِكْ erlik: Erkeklik.

اَرْنَكْ ernek: Parmak. "اَرْنْكَكْ erngek" de denir.

اِزْلِكْ izlik: Kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk çarığı. Nitekim şu savda gelmiştir :" اِزْلِكْ بُلْسَا اَرْ اُلْدِيمَاسْ . اِچْلِكْ بُلْسَا اَتْ يَغْرِيمَاسْ izlik bolsa er öldimes , içlik bolsa at yagrımas = çarık olsa adam ölmez; keçe olsa -teyelti bulunsa- at yağır olmaz". Bu sav, işlerde sonunu düşünerek yürümek için söylenir.

اَسْرُكْ esrük: Sarhoş.

اَفْشُكْ ewşük: Bir kimsede eskiden bulunmayıp sonradan gelen hal, hastalık ve buna benzer şeyler, ârıza.

اِلْرُكْ ilrük: Safra ve balgamı söktüren bir ot tohumu, üzerlik tohumu. Uç dilince.

اُمْزُكْ ömzük: Eğerin ön ve arka tarafları, ucu.

اِكْدُكْ ikdük: Süt ve yoğurttan yapılır, peynir gibi yenir bir azık.

اَكْرِكْ egrik: Eğirilen ip.

اُكْرُكْ ügrük: Çocuğun beşiğini sallama.

اَكْشِكْ ekşiğ: Ekşi olan nesne. (Mayhoş nar) gibi.

اَكْسُكْ eksük: Eksik, eksik olan nesne. "اَكْسُكْ يَرْمَاقْ eksük yarmak = eksik para".

اُكْمَكْ ökmek: Kadınların kulaklarına taktıkları altın veya gümüşten yapılmış halka. Bu, aslında mastardır.

اُكْمَكْ ökmek: Toplanmış olan her nesne. Bu da öbürüsü gibi mastardır.

اَنْدَكْ endek: Satıh, bir nesnenin üst yanı. Oğuzca.

اُجْكُلْ üçgül: Müselles, üç köşeli olan nesne.

اُجْكِلْ üçgil: Müselles, üç köşeli olan nesne.

اَرْسَلْ arsal: " اَرْسَلْ سَجْ arsal saç = kızıla çalan saç".

اَشْتَلْ aştal: " اَشْتَلْ اُغُلْ aştal ogul = kişinin en sonraki çocuğu".

اَنْدِكْ endik: " اَنْدِكْ اَرْ endik er = budala adam". Şu savda da gelmiştir : " اَنْدِكْ اَمَا اَفْلَكِي

آغُزْلاَرْ endik uma ewlikni agırlar = şaşkın konuk ev sahibini ağırlar". Bu savla, ağırlanmanın konuk için olduğu bildirilmek istenir.

Şu parçada dahi gelmiştir :

اَنْدِكْ كِشِي يِتِلْسُونْ   اِيلْ تُرُو يِتِلْسُونْ

تُقْلِي بُرِي يِتِلْسُونْ   قدغو يِمَا سَوِلْسُونْ

Endik kişi ?

Él törü yétilsün

Toklu böri yétilsün

Kadhgu yeme sawılsun [+].

"Şaşkın kişi ayılsın, yurda düzen yayılsın, kurtla toklu güdülsün, kaygı yine savulsun".

(Kılıcımızla kaygıyı açalım, tâ ki ahmak ayılsın, vilâyet barışa kavuşsun, kuzu kurtla beraber yürüsün, bizden keder gitsin), demektir.

اُتْرُمْ ötrüm: Müshil, insanın içini sürdüren ilâç.

[+] Bu parça basma nüshada yukarıdaki şekilde çıkmış. Yazma nüshada şöyledir : اَنْدِكْ كِشِي تِيتِلْسُونْ اِيلْ تُرُو يِتِلْسُونْ تُقْلِي بُرِي يِتِلْسُونْ قدغو يِمَا سَقِلْسُونْ

Bunun doğrusunu biz tekrar yazıyoruz :

Endik kişi ? Él törü yétilsün
Toklı böri yétilsün Kadhgu yeme sawılsun

Bununla beraber yazma nüshada üçüncü mısra sonradan ufak bir düzeltme görerek kırmızı mürekeple bu mısraın son kelimesi şu hale konulmuş : قَتِلْسُونْ. Bu şekil aslında "yetilsün" diye okunabilir; fakat son şekil "katılsun" gibi bir şey okunur. Bu okunuş dahi manayı bozmaz. Bu parçanın Arapça metindeki izahı çok kısa ve karışık ise de biz Türkçesini göz önüne alarak gördüğünüz manayı verdik.B.A.

" سُوتْ اُتْرُمْ süt ötrüm = mercimeğe benzer, ishal veren bir ot". Bu kelime Arapçaya yakındır.

آخْشَمْ axşam: Akşam, gün inme zamanı.

آذْرِمْ adhrım: Eğerin altına iki yana konan keçe, teyelti.

اُذْرُمْ ödhrüm: Her nesnenin seçilmişi.

آرْدَمْ erdem: Edep, terbiye. Şu savda gelmiştir : "آرْدَمْ بَشِي تِيلْ erdem başı tıl = edebin başı dil" demektir. Çünkü güzel söz söylemesini bilen şerefe erişir.

اُسْتَمْ üstem: Eğerlere, kemerin başına, tokalara işlenilen altın, gümüş. Oğuzlar buna "ساخت saxt" derler.

اِسْرِمْ ısrım: "اِسْرِمْ كِشِي ısrım kişi = suratsız, sıkıntılı adam".

اِشْكُمْ işküm: Saraylarda Hânlar için kurulan büyük çanak gibi ayaksız sofra.

اُقْتَمْ oktam: "بِيرْ اُقْتَمْ يِيرْ bir oktam yér = bir ok atımı yer".

اَكْرِمْ egrim: Suyun toplandığı yer.

اِمْرَمْ imrem: Yurtdaşlardan toplanan her yığınak. " اِمْرَمْ تِيرِشْتِي imrem térişti = halk, yığınakta toplandı".

اُتْغُنْ otgun: Eğerin solunda kolanın halkası geçirilir, dile bağlanır enli bir kayış.

اَرْقُنْ arkun: Yaban aygırıyle evcil kısraktan olan at. Koşuyu en çok bu atlar kazanır.

أُرْكَنْ **örgen:** Urgan. Oğuzca.

أَرْكَنْ **erken:** "İken" anlamına bir edattır, hâl bildirir. "أُلْ كَلُرْ أَرْكَانْ كُرْدُمْ ol kelür erken kördüm = o gelirken gördüm".

اِرْكِنْ **irkin:** "اِرْكِنْ سُوفْ irkin suw = irkinti su". Her toplanmış olan şeye de böyle denir. Bu kelimeden alınarak "Karluk" boyu büyüklerine "كُولْ اِرْكِنْ Köl irkin" denir ki "aklı göl gibi toplanmış, dolmuş" demektir.

اِرْكِنْ **irkin:** "اِرْكِنْ يَغْمُرْ irkin yagmur = günlerce süren yağmur".

أَرْقُنْ **arkun:** Gelecek yılın adı. Bundan alınarak "أَرْقُنْ اِزِي arkun izi" denir ki "gelecek yıl, öbür yıl" demektir.

أُرْكُنْ **ürkün:** Düşman yüzünden ulus arasına düşen ürküntü; telâşla kalelere ve sığınaklara kaçışırlar.

أُتْرَانْ **otran:** Don, elbise. (Bunu Yağma ilinde işittim).

اِجْكِنْ **içkin:** "اِجْكِنْ أَرْ içkin er = düşmandan iken bu yana geçen, kendisine dokunulmıyan kişi".

أُسْتُنْ **üstün:** Üstün ve yukarı anlamına bir kelimedir. "أَنْدَا أُوسْتُنْ ondan üstün" denir ki "ondan yukarı, onun üstünde" demektir.

أَسْتِنْ **astın:** "Aşağı" manasına bir kelimedir. Bu söyleyiş fasih değildir, fasihi "أَلْتِنْ altın"dır.

أَلْتِنْ **altın:** Aşağı, alt.

أَفْرَنْ **awran?:** Demirci ocağı biçiminde yapılan ekmek fırını.

اِشْغُنْ **ışgun:** Şerbeti çiçek hastalığı için iyi gelen, çiçeği kırmızı bir ot.

أَشْكِنْ **eşkin:** "أَشْكِنْ تُبْرَاقْ eşkin toprak = akıp inen, üğünen toprak". Uzun yola "eşkin" ve koşa koşa giden at postasına "أَشْكِنْجِي eşkinci" denir.

أَمْشَنْ **emşen:** Kürk yapılan deri.

أَنْدَنْ **andan:** "Ondan sonra" anlamına bir kelime. Oğuzca. "أَنْدَنْ أَيْدِمْ andan aydım = ondan sonra söyledim". Öbür Türkler bu kelimeyi "أَنْدَا anda" diye الف ile söylerler, "orada" anlamınadır. "مَنْ أَنْدَا أَرْدِمْ men anda erdim = ben oradaydım".

\+

\+ +

BU AYRIMIN MUZAAFI

أَرْتُتْ **artut:** At ve ata benzer armağan olup Beylere ve başkalarına verilir. Sonradan bu kelime, her türlü armağan için kullanılır olmuştur.

أَرْقُقْ **arkuk:** "أَرْقُقْ كِشِي arkuk kişi = söz dinlemez, kalp kimse".

أَرْقُقْ **arkuk:** İki duvar veya iki direk arasına arkuru olarak konulan ağaç.

أُبْكَكْ übgük: İbibik kuşu. Çiğilce.

أمْكَكْ emgek: Emek, mihnet. Şu savda da gelmiştir :

" أمْكَكْ أَرْكَنْدَا قَالْمَسْ emgek eginde kalmas = sıkıntı sırtta kalmaz". Bu sav, Yüce Tanrının إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا sözüne benzer. Şu parçada dahi gelmiştir :

آيْدِي سَنِنْكْ أُوذُو أمْكَكْ تَلِمْ ايذُو
يُمْشَرْ قَتِغْ او ذ و [+] كُنْكْلُمْ سَنْكَا يُكْرُكْ

Aydı sening udhu
Emgek telim ıdhu
Yumşar katığ ödhü
Könglüm sanga yügrük [++]

"Dedi : Senin tarafında çok emek, zahmet vardı; katı dağlar yumşadı, gönlüm sana doğru koşuyor".

(Sevgilisinin hayalini anlatarak diyor ki : Bize kadar bu sarp dağları geçerek nasıl geldin ? Cevap olarak dedi ki : Kalbim senin yanına çabuk gelmek dileğiyle çarpıyor; dağlar yumşadı).

أمْكَكْ ümgük: Ömük, imik, çocukların tepesinde bulunan yumşak yer.

[+] Bu parçanın üçüncü mısraındaki اوذو kelimesi "اوزي özi" olsa gerektir. Çünkü Dv.I, 83, 7 de "اوزي özi" şeklinde geçmektedir. B. A.

[++] Bu parça Dv. I, 82 de أكَكْ kelimesinin izahında geçen parça ile ilgilidir, onun cevabıdır. Bizim anladığımıza göre bu parçanın manası şudur : Cevap olarak sevgilisi : "Senin yanına varmakta çok sıkıntı çektim, gönlüm seni arzu ettiği için yalçın dağlar yumşadı" demek istiyor. B. A.

أشْكَكْ eşgek: Eşek. İki diyelekten -Oğuz ve Türk diyeleklerinden- biriyle " أشْيَاكْ eşyek". ي harfi, bir cinsten olan iki harfin birisinden çevrilmiştir. Bunun gibi şeyler Arapçada dahi vardır. Nitekim تَقَضَّى الْبَازِي derler ki aslı تَقَضَّضَ dır. Ulu Tanrının ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى ve وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا sözlerinde de böyle olmuştur. Bunların asılları تَمَطَّطَ ve دَسَّسَهَا kelimeleridir.

أرْكَكْ erkek: Her hayvanın erkeği. " أرْكَكْ تَقَاغُو erkek takagu = horoz".

إنْكَكْ ingek: İnek. Oğuzlar kaplumbağanın dişisine de " إنْكَكْ ingek" derler.

+
+ +

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

أيغُر Uygur: Beş şehirli bir vilâyetin adı. Zülkarneyn Türk Hakanı ile barıştıktan sonra bu şehirleri yaptırmıştır.

Bana, Muhammed Çakır Tonka Han oğlu Nizamettin İsrafil Toğan Tekin babasından hikâye ederek dedi ki : Zülkarneyn Uygur illerine geldiğinde Türk Hakanı ona dört bin kişi göndermiş ; tulgalarına takılan kanatlar şahin kanatları imiş. Bunlar öne ok attıkları gibi arkaya da ok atarlarmış.

Zülkarneyn bunlara şaşa kalmış ve اینا ن خوذخوزنذ demiş. "Bunlar kendi kendilerine geçinirler, başkasının yiyeceğine muhtaç olmazlar; çünkü bunların elinden av kurtulmaz, istedikleri zaman avlayıp yiyebilirler" demek istemiş ve bu vilâyete خذخز adı verilmiş. Sonraları خ harfi الف e çevrilmiştir. Böylece boğazdan gelen harflerin birbirine çevrilip durması olagan şeydir; hele الف in خ ya, ح nın الف e çevrildiği çoktur.

Kitabın sahibi Mahmud der ki, bunun içindir ki bizim atalarımız olan Beylere خمیر derler; çünkü Oğuzlar امیر diyemezler, الف harfini خ ya çevirerek söylerler. Babamız, Türk illerini Samanlı Oğullarından alan Beydir; adına بحرکین denir [+].

Uygur kelimesinde gördüğün gibi الف harfi خ ya çevrilmiştir. خ harfi الف harfine çevrilince خذ kelimesindeki ذ harfi de ی ye çevrilmiştir. Bu ذ nin ی ye çevrilmesi büyük bir kuraldır. Bundan sonra خر kelimesindeki خ harfi غ yapılmıştır. غ harfinin ح ya çevrilmesi her zaman olan bir şeydir; nasıl ki Arapçada "ختر" ve "غدر" kelimelerinde de böyle olmuştur.

[+]Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda بحرکین şeklinde geçen bu kelime yanlış olmalıdır. Sözün gelişinden bunun خمیرتکین olacağı anlaşılıyor. B. A.

Bu vilâyette beş şehir vardır. Vilâyetin halkı en katı kâfirlerdir, son derece atıcıdırlar. Zülkarneynin yaptırmış olduğu "سلمی Sülmî", "قوجو Koçu", "جنبلق Canbalık", "بیش بلق Beş balık", "ینکی بلق Yeñği balık" adındaki şehirlerdir.

ایتیش aytış: İki kişinin birbirine hallerini sormaları.

ایتغ aytığ: "Aytış" anlamına gelen bir kelimedir. Sağlık, esenlik ve buna benzer şeyler sormak için kullanılan bir kelimedir.

ایرق ayruk: "Başka" anlamına kullanılan bir kelimedir. Oğuzca.

ایزق ayrık: Ayrık otu. Türkler buna "اذرق adhrık" derler. Oğuzlar ذ harfini ی ye çevirirler.

ایلق ایلق ayluk ayluk : Öyle, öyle, demektir. Oğuzca.

+
\+ +

BU AYRIMDAN KENDİSİNDE YAN YANA İKİ HARF-İ İLLET BULUNANLAR

ایلا eyle: Öyle. Oğuzca. "ایلا قلغل eyle kılgıl = öyle yap".

ایلا öyle: Öğle vakti. Oğuzca. Kıpçaklar ی harfini

ز ye çevirerek " ازلا özle" derler.

\+
\+ +

BUNUN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

اجلق aglık: Aglık.

اشلق aşlık: Aşevi, mutfak. Oğuzlar buğdaya " اشلق aşlık" derler.

اشيك eşyek: Eşek. "اشكك eşgek" de denir. ى harfi ile söylemek daha fasihtir.

اقيا awya : Ayva. Bir diyelekte.

\+
\+ +

BU AYRIMDAN DÖRTLÜ OLANLAR

اكتو iktü : Ekti, elde beslenen hayvan.

اقرو akru : "Yavaş ol!" anlamınadır. "اقرو اقرو akru akru = yavaş yavaş!".

اذكو edhgü: İyi, güzel. Şu parçada da gelmiştir :

قشني قنم اغشقا قلغل انكر اغرلق
ارتت الب انغل اذكو تور اغرلق

Koşnı konum agışka
Kılgıl angar agırlık
Artut alıp anungıl
Edhgü tawar ogurluk

"Konuya, komşuya ve hısımına iyilik et, onları ağırla, armağan alıp güzel, uğurlu mallar hazırla!".
(Hısımlarına ihsan et, onlara ikram kıl! Bir hediye alırsan daha iyi karşılık hazırla!).

\+
\+ +

BUNUN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

امشوى amşuy : Sarı erik.

\+
\+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLANLAR

انكدز angduz: Yerden kazılıp çıkarılır, karın ağrısına ilâç yapılır bir kök. Şu savda da gelmiştir :"انكدز بلسا آت الماس angduz bolsa at ölmes = andız olsa at ölmez". (Andız hazır olursa at, karın ağrısından ölmez). Çünkü bu kök toz haline getirilir, atın burnuna üflenir, at kurtulur. Bu sav, yolcu için hazır olmak lüzumunu bildirmek için söylenir.

انكلج ingliç: Kebapla yenir, sarımsağa benzer bir dağ otu.

انكلك englik: Kadınların yanaklarına sürdükleri kırmızı boya.

انكدن öngdün: Öndün. Oğuzlar د harfi ile ن harfini atarak " انك öng" derler. " انكدن يرت öngdün yorıt = atını önden sür". Bu, Oğuzlar için bir kuraldır.

\+
\+ +

SONUNDA GUNNELİ BİR HARF
BULUNAN KELİMELER

اُلْدَنْكْ oldanğ: Mestin altı [+]. Şu savda da gelmiştir : " اِتْقا اُقْ اَتْسا اُلْدَنْكْ يِماسْ ıtka uwut atsa oldanğ yėmes = köpeğe utanma atılsa -verilse- mestin altını yemez". Bu sav, utanma ile emretmek için kullanılır; utandırılan kişinin kötü işleri terketmesi dilenir.

اُژْلَنْكْ ujlanğ: Kaya keleri. (İki çıkak arasındaki ژ ile). Oğuzca.

اِزْدَنْكْ izdenğ: Balık avlanan bir çeşit ağ: Yaş ağaç çubukları suyun içine dizilir, çayın ortasında bir kapı bırakılır, ağ kapının ağzına konur. Balıklar ağa girer girmez hemen çıkarılır.

اَخْسُنْكْ axsunğ: " اَخْسُنْكْ اَرْ axsunğ er = sarhoşlukta kavga eden adam". " اَخْسُمْ axsum" da denir.

\+
\+ \+

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

اَيْبَنْكْ aybanğ: " اَيْبَنْكْ اَرْ aybanğ er = kel adam". Çiğilce.

[+] Brockelmann bu kelimeyi "öldenğ" ve "uldanğ" şekillerinde yazmışsa da "oldanğ" olacaktır. Bk. Rad. I, 1699. Türkistan Türkleri bugün dahi şu savı kullanmaktadırlar : " Kişi ėlinde xan bolganşa kendi ėlinğde oltanğ bol = başkasının yurdunda Bey olacağına kendi yurdunda pabuçaltı ol" demektir. B. A.

اَيْدِنْكْ aydınğ: Aydın, ay aydınlığı.

\+
\+ \+

D Ö R T L Ü L E R

اَرِنْكَانْ ernğen[+]: Ergen, bekâr. Şu savda da gelmiştir : " اَرِنْكَانْكا اِلِكْ قَرِي بُوزْ اُمْ تِكَامَاسْ erngenge eliğ karı böz üm tikemes = ergenin donu elli arşın bezden dikilmez" yahut "ergene elli arşın bez don olmaz" demektir; çünkü yabancı kimse bekâra öğüt vermez, iyiliğini istemez. Bu sav, evlenmeyi emretmek için söylenir.

\+
\+ \+

ORTASI TÜRLÜ HAREKE İLE
اَفْعالْ ، اُفْعالْ ، اِفْعالْ AYRIMI

اَرْقارْ arkar: Boynuzundan bıçak sapı yapılan dişi dağ keçisi.

اشْبارْ aşbar: Samanla kepek karıştırılarak ıslatılır, ata yem olarak verilir.

اِشْلارْ işler: Kadın. Aslı "اِشِيلارْ işiler"dir, "hanım" demektir. Bu kelime cemidir, müfret olarak ta kullanılır. Sayın kadınlara "işler" denmesinin büyük bir hikâ-

---

[+] Bu kelime basma nüshada " اَرِنْكَانْ eringen" şeklinde harekelenmişse de yanlıştır. Doğrusu " اَرْنْكَانْ ernğen" olacaktır. Çünkü ayrımın icabı budur. Yazma nüshada ر harfinin üzerinde bir "tutar" işareti açıkça görülmektedir. Brockelmann dahi "eringen" yazmakla yanlışlığa düşmüştür. B.A.

yesi vardır. ى harfi yeğnilik olsun için atılmıştır.

اُخْشاغ oxşağ: Benzeme. "اَنِكْ اُخْشاغى anıng oxşağı = onun benzeri".

اَرْقاغ arkağ: Argaç; bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip veya iplik.

اقْروغ owruğ: Kemiğin ek yerleri. "اغروغ ogruğ" dahi denir. Dağın yamacına ve bittiği yere de "owruğ" derler.

اقْروغ owruğ: Bel kemiğinin boyuna birleştiği yer. Bu üç kelimenin en doğru şekli "اغروغ ogruğ"dur [+].

اغراغ ograğ: Niyetlenmek, kurmak, kastetmek.

اَنْداغ andağ: "Öyle" anlamınadır. "اَنْداغ اَيْدِمْ andağ aydım = öyle söyledim". Çiğilce.

اَنْدِغ andığ: Elek, kalbur gibi şeylerin kasnağı.

اُبْراق obrak: Yıprak, yıpramış. "اُبْرَقْ تُونْ obrak ton = yıpramış elbise".

اَتْغاق atgak: Karında biriken sarı su hastalığı. Sarı bir çiçeğe de "atgak" denir. Yüzü kaygıdan sararmış olanlar buna benzetilir.

اُجْماق uçmak: Uçmak, cennet. Şu parçada dahi gel-

[+] Her iki nüshada dahi "وَالْاَصْوَبُ فِى هٰذِهِ الثَّلاثَة bu üç kelimede doğru olan" denilmişse de burada kelime, üç değil, ikidir. Birisi 3 üncü, öbürü de 5 inci satırdaki اقروغ kelimeleridir. 3 üncü satırdaki اغروغ kelimesinin 5 inci satırdaki اغروغ kelimesinden farkı yoktur. Bunun için kelime üç değil, iki sayılmalıdır. B. A.

miştir :

تُرْلُكْ چَچَكْ يَرِلْدِى [+] بَرْچِنْ يَدْهِمْ كَرِلْدِى

اُجْماقْ يَرِى كُرُلْدِى تُمْلُغ يَنا كَلْكُوسُزْ

Türlüğ çeçek yarıldı
Barçın yadhım kerildi
Uçmak yeri körüldi
Tumluğ yana kelgüsüz

"Türlü çiçekler açıldı, ipek kumaştan yaygı serildi, cennetin yeri görüldü, kış gene gelecek değildir".

(Baharı öğerek diyor ki: Türlü çiçekler açıldı, sanki ipek kumaştan döşek serildi; cennetin yeri görüldü. Zaman ılıdı, soğuk hiç geri gelmiyecektir).

اَخْساق axsak: Ağsak, topal.

اَرْتاق artak: Bozulmuş. "اَرْتاقْ نانْكْ artak neng = bozulmuş nesne".

اُرْغاق orgak: Orak.

اُغْراق Ograk: Sınırda oturan bir Türk oymağı. Bunlara "قَرا يِغاچ Kara yıgaç" dahi denir.

اَغْلاق aglak: "اَغْلاقْ يِيرْ aglak yer = ıssız yer".

اُغْلاق oglak: Oğlak. Şu savda dahi gelmiştir : "اُغْلاقْ يِلِكْسِزْ . اُغْلانْ بِلِكْسِزْ oglak yiliksiz oglan biligsiz = oğlakta ilik , ço-

[+] Bu mısradaki "يرلدى yarıldı" sözü, yazma nüshada "يَزِلْدِى yazıldı" şeklindedir. Bay Kilisli bunu kafiyeye ve Arapçasındaki تَفَطَّرَتْ kelimesine bakarak "yarıldı" şeklinde yazmıştır. Bununla beraber yazma nüshadaki bu şeklin gösterilmesi lâzımdı sanırım. B. A.

cukta bilgi yok".

اِسْتاكْ istek: İstek, araştırma, irdeleme. "اِسْتَكْ قُبْدِى istek kopdı = istek geldi".

اُسْتاكْ üstek: Üstelik, ziyadelik; binin üzerine yüz katmak. " مَنْ اُسْتاكْ بِيرْدِمْ men üstek bérdim = ben üste verdim".

اَبْلانْ aplan: Sıçan cinsinden bir hayvancık.

اَرْغُونْ argun: Sıçan cinsinden, yarım arşın uzunluğunda bir hayvancık. Duvarların yarıklarından serçeleri avlar, koyunun üzerine atılırsa koyunun eti sararır. Uyuyan insanın üzerine atılırsa sidik tutukluğuna uğrar.

اَلْتُونْ altun: Altın.

اُمْكانْ ömgen: Şahdamarının iki tarafında bulunan damar.

اِنْكانْ ıngan: Dişi deve. Şu savda da gelmiştir : " اِنْكانْ اِنْكْرَسا بُوتُو بُزْلارْ ıngan ıngrasa botu bozlar = dişi deve inleyince boduk deve ses verir". Bu sav, hısımların birbirlerine olan yakınlıklarını anlatır.

\+ + +

BU AYRIMDAN MİSAL OLANLAR

اَيْناشْ oynaş: Oynaş. Başka biriyle sevişen kadın.

اَيْناقْ oynak: " اَيْناقْ اِشْلارْ oynak işler = oynak kadın".

اَيْرانْ ayran: Ayran.

\+ + +

اَيْناغُو oynagu: "اَيْناغُو يِيرْ oynagu yér = oynanacak yer".

\+ + +

BU AYRIMIN MENKUSU

الْيانْ ulyan: Bir bitkinin köküdür; kokusu güzeldir, yenir [+].

\+ + +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLANLAR

اَرْنْكاكْ erngek: Parmak. Şu savda da gelmiştir: "بِيشْ اَرْنْكاكْ تُوزْ اَرْماسْ béş erngek tüz ermes = beş parmak düz olmaz"; nasıl ki insanlar da bir değildir.

اُرْنْكاكْ ürngek: Kireç [++].

\+ + +

[+] الْيانْ kelimesinin izahında basma nüsha الْيانْ - الرّابْ وَهُوَ اَصْلُ نَبْتٍ طَيِّبِ الرّيحِ يُؤْكَلُ demekte ise de yazma nüshada الرال وهواصل şeklindedir. Gerek الرّابْ ve gerek الرال kelimelerinden bir şey anlaşılmıyor. Burada bir yanlışlık vardır. Bu kelime الربل olsa gerektir, yerden çıkarılan bir ot anlamınadır. Brockelmann basma nüshadaki الراب şeklini almıştır.

Brockelmann bu kelimeyi (u) ile almış ve biz de ona uymuş isek te kelime (öleng) şeklinde olsa gerektir. Çünkü kelime Lügati Çagatay sahife 39 da "çayır" ve "çemen" anlamına اولنك imlâsında geçmektedir. Radloff'ta dahi böyledir. Bk. Rad.I, 1246. B. A.

[++] Bay Kilisli basma nüshada bu iki kelimeyi " اَرَنْكاكْ erengek" ve "اُرُنْكاكْ ürüngek" şeklinde yazmışsa da doğru yapmamıştır. Bunlar "اَرْنْكاكْ erngek", "اُرْنْكاكْ ürngek" olacaktır. Çünkü bu ayrımın vezni اَفْعالْ dir. Kelimenin ayrıma uyması gerektir. Bundan başka yazma nüshadaki harekeler Bay Kilislinin koyduğu harekelere uymamaktadır. Yazma nüshada bu iki kelime şu şekildedir : اَرْنْكاكْ , اُرْنْكاكْ . İkinci kelimede Brockelmann yanılmıştır. B. A.

فَعَالْ VE فَعُولْ AYRIMI

اَلُوجْ aluç : Soğutulmuş nesne[+].

اُلارْ ular : Keklik.

اَذِيزْ edhiz: Her şeyin yükseği.

اُوسُوزْ usuz : "اُوسُوزْكِشِي usuz kişi = uykusuz kişi".

اِسِيزْ ısız : Ele, avuca sığmıyan haşarı çocuk.

اَكِيشْ egiş : Mâden eritildiği zaman çıkan pislik.

اِكِيشْ igiş : Harınlaşmış at.

اِقَالْ èwek : " اِقَالْ اَرْ èwek er = evici, aceleci adam".

اَلُوكْ elük : Alay etme, maskaraya alma.

اُلاغْ ulağ : Ulak, Beyin emriyle koşa koşa giden postacının -başka bir ata erişip bininciye değin- bindiği at.

اُلاغْ ulağ : Yama, elbise yaması.

اُخَاقْ uxak : Kaysı sıkılarak elde edilen suyu. Bundan şerbet yapılır.

اُشَاقْ uşak : Koğuculuk " اُشَاقْ سُوزْ uşak söz = koğu olarak söylenen söz".

اُسَالْ usal : " اُسَالْ كِشِي usal kişi = iş bilmiyen kimse, gafil".

اِنَالْ İnal : Anası Hatun (kökten), babası ortalık adamlarından bulunan bütün gençlere verilen ad. Bu, değişmez.

اُجَانْ uçan : İki yelkenli gemi. Kıpçakça.

+
\+ +

[+] Bu kelimenin Arapça izahında اَلبَرُودْ denilmiş ise de kelimenin manası "soğuk, soğutulmuş nesne" demektir; bir manası da "havı dökülmüş urba"dır. Her iki mana da buraya gelmez. Doğrusu Brockelmann'ın da işaret ettiği gibi اَلبُرْقُوقْ olmalıdır, "şeftali" demektir. B. A.

اَيَاسْ ayas : " اَيَاسْ كُوكْ ayas kök = açık hava, açık gök". Kölelere -yüzleri parlak olduğu için- " اَيَاسْ ayas" denir.

اُتُونْ utun : Değersiz, alçak.

+
\+ +

D Ö R T L Ü L E R

اُكَايْ ögey : " اُكَايْ اَتَا ögey ata = üveybaba". Bunun gibi "اُكَايْ اُغُلْ ögey ogul", "اُكَايْ قِيزْ ögey kız" da denir.

اُمَايْ umay : Son; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne. Buna "çocuğun ana karnında eşi" denir. Şu savda da gelmiştir : " اُمَايْقَا تَپِنْسَا اُغُلْ بُولُورْ umayka tapınsa ogul bolur = birisi buna hizmet ederse çocuk doğar". Kadınlar sonu uğur sayarlar.

+
\+ +

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE
فَعْلَى AYRIMI

اَرْبَا arpa : Arpa. Şu savda dahi gelmiştir :" اَرْبَاسِيزْ اَتْ اَشُومَاسْ . اَرْقَاسِيزْ اَلْپْ جَرِيكْ سِيُومَاسْ arpasız at aşumas, arkasız alp çeriğ sıyumas = arpasız at koşamaz, arkasız yiğit asker bozamaz". (At arpa yemedikçe yokuşu aşa-

maz, bunun gibi, bir yiğit de kendisine yardım eden bir arkacısı bulunmadıkça savaş saflarını yaramaz). Bu sav, her işte yardımlaşmayı emretmek için kullanılır.

اُرْتُو ortu : Orta, her şeyin ortası. " اُرْتُو اَرْ ortu er = orta yaşlı adam", "اَفْ اُرْتُوسى ew ortusı = evin ortası", " كُونْ اُرْتُو kün ortu = öğle vakti". Çiğilce.

اِرْتَا erte : Erte.

اَرْجى arçı : Heybe.

اُرْدُو ordu : Hâkanın oturduğu şehir. Bundan alınarak Hâkanların oturdukları Kaşgar şehrine " اُرْدُو كَنْد Ordu kend" denilmiştir.

اُرْدُو Ordu : Balasağun yakınlarında bir şehir. Balasağun şehrine de " قُوزْ اُرْدُو Koz ordu" denir.

اُرْدُو ordu : " اُرْدُو بَكِى ordu başı = Hâkanların döşeyicisi, yaygıcısı".

اُرْدُو ordu : Sıçan ve köstebek gibi yerde yaşıyan hayvanların yuvası.

اُرْدُو ordu : " اُرْدُو تال ordu tal = hamam otu". İki diyeleğin birinde, (Türk ve Türkmen diyeleklerinde)[+].

[+] اُرْدُو تال kelimesinin karşılığında, metinlerde اَلتَّوْرَة denilmiş. Bu kelimenin Arapçada iki manası vardır: Birincisi kireç ve zırnıktan yapılan hamam otu manasınadır. İkincisi : göğüse vurulan damga demektir. Biz burada ilk manayı metne çevirme olarak koyduk. Belki ikinci anlam daha uygun gelebilir. O vakit kelime, "urdu tal" şeklinde olsa daha yakışık alır. B. A.

اَكْدُو ekdü : Kılıç kını ve kılıç kınına benzer şeyler oymak için kullanılan ucu eğri bıçak.

اَكْدى ekdi?: Sığır, koyun gibi hayvanların kesildiği yer, mezbaha.

اَمْدى emdi : Şimdi. " اَمْدى كَلْدِمْ emdi keldim = şimdi geldim". Oğuzlar الف harfini esre olarak söylerler ve "اِمْدى imdi" derler. Şu parçada da gelmiştir :

اُبْكَمْ كَلِبْ اُغْرَدِمْ　　اَرْسْلَنْ لَيُو كُكْرَدِمْ
اَلْپْلَارْ بَشِنْ تُغْرَدِمْ　　اَمْدى مَنى كِمْ تُتَارْ

Öpkem kelip ogradım
Arslan layu kökredim
Alplar başın togradım
Emdi meni kim tutar

"Öfkem geldi, uğradım, arslan gibi kükredim, yiğitlerin başını doğradım. Şimdi beni kim tutar?".

(Öfkelenerek, kızarak duşman üzerine uğradım, arslan kükrer gibi kükredim, yiğitlerin başını kestim; kalabalığın ortasında beni kim tutar? Diye bağırdım).

اُمْدُو umdu : İstek, dilek; tamah. " اُمْدُوجى umduçı = dilenci".

اَنْدَا anda : Orada, orda.

اُبْرى oprı : Obruk, çukur.

اُتْرا otra : Orta, yanları olan her şeyin ortası. Bu kelime "اُرْتُو ortu" sözünden çevrilmiştir.

ایرو ayru : "Değilse" anlamına bir kelimedir [+]. "موني تيلامسا سن آيرو ناكرك" munu tilemese sen ayru ne kerek = sen bunu dilemiyorsan, başka ne istersin ?". (Buna razı olmazsan, ne istersin?).

اذری adhrı : Buğday temizlemek için kullanılan aygıt. İki yanı bulunan her nesneye de " اذری adhrı" denir. " اذری بتلغ adhrı butluğ = bacakları açık kimse".

اترو otru : Her şeyin karşısı. " اول منكا اترو كلدى ol manğa otru keldi = o, benim karşımdan geldi".

آسرا asra : Alt, aşağı.

اسرا isre : Aşağı, sonra. " الاذن اسرا اول ol andan isre ol = hakikaten o, ondan sonra ve aşağıdır".

اسری asrı : Kaplan. İki renkli ipe " اسری يشغ asrı yışığ" dendiği gibi, iki renkli her şeye, -kaplan rengine benzediği için- "asrı" denir.

اغری ogrı : Hırsız, uğru " بو نانك انك اغری اول bu neng anıng ogrı ol [++] = bu nesne ondan aşağıdır". Bu kelimede asıl olan غ harfinin esre olarak söylenmesidir; yalnız bu harfin esresi atılarak yeğniltilmiştir; nasıl ki Arapçada " ابل، ابل "," اذن، اذن " kelimelerinde dahi böyle olmuştur.

[+] ایرو kelimesine, Arapçada gösterilen mana pek uymıyor; çünkü misalde gelmiş olan ایرو kelimesinin "başka" manasına olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim Radloff dahi bu manaya almıştır. B. A.

[++] بو نانك انك اغری اول örneği, metnin "hırsız" anlamına kaydettiği "uğru" kelimesine uymıyor. Çünkü örnek olarak verilen bu cümlede "uğru" anlamı yoktur. Örnek buraya yanlış konulmuş olmalıdır. B. A.

اکری egri : Eğri. Şu savda da gelmiştir : " يلان كندو اكريسين بلماس . تقى بوينن اكرى تير yılan kendü egrisin bilmes tewi boynın egri tér = yılan kendi eğrisini bilmez, deve boynuna eğri der". Bu sav, kendinde olan bir şeyle başkasını kınayan kimse için söylenir.

اکرا ügre : Tutmaca benzer şehriye çorbası; tutmaç daha sulu olur.

الری elri : Oğlak derisi. Bir د ziyadesiyle " الدری eldiri" dahi denir.

ارژو arju : Çakal. (İki çıkak arasındaki ژ ile). Bir takım kimseler bir şeyin etrafında toplandıkları zaman " كيشى ارژوليو اری kişi arjulayu kurı" denir, "halk, çakalların insan yemek için toplandıkları gibi, bir şeyin etrafında toplandı" demektir.

ارسو arsu : Değersiz şey. Oğuzca.

ارغو argu : İki dağ arası. Bundan alınarak " طراز Talas" ile Balasağun arasındaki şehirlere dahi "Argu" denir; çünkü orası iki dağ arasıdır.

أرْغا urga : Büyük ağaç. Oğuzca. Argu dilinde de böyledir.

إمْغا ımga : Malmüdürü, tahsildar.

انقا anga : " انقا أرْ anga er = değersiz adam". Değersiz her şey için de kullanılır.

إرْوِى irwi : " إرْوِى قُلاق irwi kulak = ince, uzun kulak".

إرْوِى irwi : Hindistandan gelir bir ilâç. Hastalara verilir.

أرْقا arka : Arka, sırt.

أرْقا arka : Sıkıntılı anlarda yardım eden kişi. Şu savda dahi gelmiştir : " أرْقاسِز أرْ چِرِكْ سِيُوماسْ arkasız er çeriğ sıyumas = yiğit, yardımcısı olmadıkça asker yenemez".

أبْكا öpke : Akciğer [+].

أبْكا öpke : Öfke, kızgınlık; çünkü öfke akciğerden gelir. Bu, birini ötekine yaklaştırmıştır; nitekim Arapçada "yağmur"a "gök" dahi denir.

أتْكِى ötki : Bedel, karşılık. Çiğilce. " بُو أتْقا أتْكِى بِرْدِمْ bu atka ötki bêrdim = bu atın karşılığını, bedelini verdim".

أچْكُو eçkü : Keçi.

إچْكُو içkü : İçki, içilen her şey.

أذْكُو edhgü: İyi, güzel. Şu beyitte dahi gelmiştir :

كلسا كِشِى اَتْما اَنكار اُرْتَر كُلا
بَقِلْ اَنكار اَذْكُو لُكُن اَغْزِنْ كُلا

Kelse kişi atma angar örter küle
Bakkıl angar edhgülügün agzın küle
"Sana bir kimse gelse yüzüne yakar kül atma, ağzın gülerek iyilikle bak!". (Sana güleç yüzlü bir kimse geldiğinde onun yüzüne sıcak kül atma, ona güler bir ağızla, iyilikle bak!).

أرْكِى erki : Şek, şüphe bildiren bir edattır. " أل كِلُرْمُو أرْكِى ol kelir mü erki = o gelir mi ki?". Bu edat, istifham edatı yerinde de kullanılır.

أرْكُو örkü : Ürküç, hörküç.

أسْكُو eskü : Süpürge.

أسْكِى eski : Eski. " أسْكِى تُونْ eski ton = eski elbise".

الْكُو ülkü : Ahid, peyman.

الْكا elke : " الْكا بُلاق Elke bulak = Türklerden bir bölük".

أغْلا ogla : Genç, yiğit. Arguca.

أغْلِى uglı : Kaşgarda yetişir beyaz ve tatlı bir havuç.

أذْما adhma: " أذْما يِلْقِى adhma yılkı = yağlı olduğu için yük vurulmayıp bırakılan hayvan".

أرْما örme : " أرْما سَچْ örme saç = örme saç".

[+]Basma nüshada أبْكا kelimesi unutulmuştur; yazma nüshada vardır. B. A.

أزما azma : Taşağının derisi yarıldığı için aşamıyan koç [+].

أُژمَا üjme : Dut ağacı. (İki çıkak arasındaki ژ ile).

اُسْمِى usmı : "اُسْمِى تَرْمْ Usmı tarım = İslâm diyarından Uygur ilinedek akan büyük bir dere". Bu dere Uygur ilinde kumlara karışır.

اَكما egme : Evin kemeri.

اُكما ökme : " اُكْمَا تُبْرَاق ökme toprak = yığma toprak". Yığılan her şeye de böyle denir.

اَلْمَا alma : Elma. Oğuzca. Öbür Türkler " اِلْمَلا almıla" derler.

اُلما olma : Çanak çömlek [++].

اُتْنُو ötnü : Ödünç. "مَن يَرْمَاق اُتْنُو بِيرْدِمْ men yarmak ötnü bèrdim = ben ödünç para verdim".

اَشْنُو aşnu : Önce, evvel. "مَنْ اَنْدَنْ اَشْنُو كَلْدِمْ men andan aşnu keldim = ben ondan önce geldim".

اَنْدا anda : Orada. Oğuzlar "sonra" anlamına kullandıkları zaman الف harfini ن ye çevirerek "andan" derler. Fakat "orada" manasına kullandıkları zaman öbür Türklere uyarlar. الف in ن harfine çevrilmesi Arapçada dahi olagan bir iş -

[+] أزما kelimesi basma nüshada bu şekilde ise de yazma nüshada "أزمان azman" imlâsındadır. Yazma nüshada görülen ازمان kelimesinin sonundaki ن harfi sonradan yapılan bir düzeltme sırasında kırmızı mürekeple konulmuştur. Sonradan yapılan bu düzeltmelere çok güvenemiyorum. Bâb dahi kelimenin أزما olmasını icabettirir. B. A.

[++] Bu kelimenin nasıl yazılacağını bilmiyoruz. Bir yerde ne kendisine, ne de benzerine rastladık. "Oluk" kelimesine ölçümliyerek "olma" dedik. B. A.

tir. Yalavaç Mûsâ'nın hikâyesinde Yüce Tanrı وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ demiştir. Burada, مَا kelimesindeki الف harfi ن dan çevrilmiştir. Çünkü akıl sahipleri için yapılan bir sorguda " مَا هٰذَا = bu ne şeydir" denilmeyip " مَنْ هٰذَا = bu kimdir" denir. Yine Ulu Tanrının لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ sözündeki الف de ن dan çevrilmiştir. اَعْشَى adındaki bir şairin aşağıki sözünde de böyle olmuştur :

وَلَا النُّصُبَ الْمَنْصُوبَ لَا تَعْبُدَنَّهُ لِعَاقِبَةٍ وَاللّٰهَ رَبَّكَ فَاعْبُدَا

Buradaki فَاعْبُدَا söziyle فَاعْبُدَنْ demek istemiştir.

\+ + +

فَعْلِى AYRIMI

اِكى iki : İki.

\+ + +

KENDİSİNDE ح HARFİ BULUNAN GUNNELİLERDEN فعل AYRIMI

اُتْنْج ötünç : Ödünç. "مَنْ اَنْكَارْ يَرْمَاقْ اُتْنْج بِيرْدِمْ men anğar yarmak ötünç bèrdim = ben ona ödünç para verdim".

اُوتْنْج utunç : "اُوتْنْج اِيش utunç ış = utanılacak iş". Aslı "hayâ" anlamına gelen " اُوتْ uwut" sözünden alınmıştır.

اُجْنْج üçünç : Sayıda üçüncü.

اِكِنْج ikinç : Sayıda ikinci.

Bu, bir kuraldır. 10 dan aşağı olan sayılarda köke -kendinden önceki sayının arkasından geldiğini bildirmek için- ن ve ج harfleri getirilmiştir. " تورتنج törtünç", " بيشنج beşinç" gibi ki asılları " تورت tört" ile " بيش beş"dir. Bu anlamı verebilmek için köke ن ve ج harfleri getirilmiştir. Her kökte dahi böyle yapılır. Nitekim onuncuya " اونتج onunç", yirminciye " يكرمنج yigirming" denildiği gibi ki bu, "ondokuzdan sonra gelen" demektir. Bu kural, değişmez.

ارنج erinç: Olur ki, belki. " ال كلدى ارنج ol keldi erinç = o, belki geldi; ola ki geldi".

ارنج urunç: Rüşvet, gevik.

ارنج ērinç: İyi yaşayış, nimet içinde geçiniş. Bir takım diyeleklerde iki çıkak arasındaki ژ ile söylenerek " ارنژ ērinj" denir.

اونج awınç: Bir nesneye alışma (avunma). " ال منكا اقندى ol manga awındı = o, bana alıştı".

اكنج ikinç: Sayıda ikinci olarak gelen.

اكنج ökünç: Pişmanlık. " ال تلم اكنج اكندى ol telim ökünç ökündi = o, çok pişman oldu".

اكنج ögünç: Öğünç. " بو ايشكا نا اكنج كرك bu işke ne ögünç kerek = bu işe öğünmenin ne gereği var ?".

النج ulınç?: " النج يول ulınç yol [+] = doğru olmıyan kıvrımlı yol". Her kıvrımlı nesneye de böyle denir.

النج ilenç: Düşüncesinin yanlışlığı belli olan bir kişinin bir iş üzerine söz söylemesini kınamak.

امنج umunç: Umma. " امنج تنكركا تت umunç Tangrige tut = umudu Tanrıya tut".

اننج onunç: " اننج يرماق onunç yarmak = onuncu para". Başka şeyler için de böyle denir.

اننج ınanç: Güvenilen, inanılan. Buradan alınarak " اننج بك Inanç Beg" denir ki "inanılan, itimad edilen Bey" demektir.

\+
\+ +

HER HAREKESİYLE فعنلى ÖLÇÜSÜ ÜZERİNE OLANIN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

اتنجو atınçu: " اتنجو ننك atınçu neng = atılan nesne".

اتنجو itinçü: " اتنجو ننك itinçü neng = itilen nesne".

اذنجو ıdhınçu: " اذنجو سج ıdhınçu saç = erkeğin son-

[+] Bu kelime basma nüshada yukarıda gördüğünüz imlâda ise de, yazma nüshada اليخ şeklindedir. الف in altındaki esre harekesi siyah ve yine aynı الف in ve ل harfinin üzerindeki üstünlerle الف den sonra gelen ي harfi kırmızı mürekeple yazılmıştır. Aynı ibarenin içerisinde ve altındaki satırda geçen ikinci الخ kelimesi de aynı şekilde yazılmış, yalnız ل harfinin altına hareke konmamıştır. الف den sonra gelen ي harfinin yazıldığı kırmızı mürekep pek iyi çıkmamıştır, dikkat edilirse görülebiliyor. B. A.

radan bırakılan saçı". Başkası için de böyledir. Yük vurulmıyarak bırakılan hayvana da "اِذِنجُيلِقِ ıdhınçu yılkı" denir.

اَرِنجُ arınçu: Günah [+].

اَفِنجُ awınçu: " اَفِنجُ نَانْكْ awınçu neng = avunulan, alışılan şey". Bunun için câriyelere de "awınçu" denir.

اَقِنجُ akınçu: Geceleyin gidip duşmanı basan asker.

+
+ +

BU AYRIMDAN ك HARFİ GUNNELİ

OLANLAR

اَبَنْكْ abang: "Eğer" anlamına bir edattır. "اَبَنْكْ سَنْ بَرْسَا سَنْ. abang sen barsa sen = eğer sen varırsan".

اُتُنْكْ otung: Odun.

اُرُنْكْ ürüng: Ak olan nesne. Oğuzlar " اَقْ ak" derler.

اُرُنْكْ örüng: Gençlerin tırnakları üzerinde bulunan aklık. "تِرْنَكْلَرْ اُرُنْكِي tırngak örüngi=tırnak beyazlığı".

اُرُنْكْ örüng: Arpağcıya, afsuncuya verilen para. "اَلِكْ اُرُنْكِي بِيرْ elig örüngi bèr = el ücretini ver".

اُرَنْكْ ürenğ: Rum ülkesi yakınlarında, kuzay bölgesinde bir yerin adı. Doğrusu "وَرَنْكْ Vereng"dir.

اِرِنْكْ iring: İrin.

اُشَنْكْ üşeng: "اُشَنْكْ تَاشْ üşeng taş = düz kaya". Başka bir diyelekte "يُشَنْكْ yüşeng"dir.

اَلَنْكْ alang: " اَلَنْكْ يَزِي alang yazı = düz ova". Bu kelime "açık kapı" demek olan "اَنْكِلْ angıl" kelimesindeki harflerin yer değiştirmesinden meydana gelmiştir.

+
+ +

BU AYRIMIN MUZAAFI

اَنْكَكْ engek: Ağzın iki yanındaki azıların bittiği yer.

اَنْكَكْ engek: Kadınların baş örtülerine bağladıkları ip.

اُنْكِكْ öngik: Kadınların takma olarak keçi kılından yaptıkları zülüf. "اُنْكِكْ يُرْكَيَكْ öngik yürgeyek = ulanmış zülüf". Aslı "başka" anlamına gelen "اُنْكِي öngi" sözünden alınmıştır.

اُنْكُكْ öngük: Yastıkların uçlarına yapılan ipek salkımlar, saçaklar.

+
+ +

BU AYRIMIN DÖRT HARFLİLERİ

اُنْكِي öngi: Başka. ي harfi ك den çevrilmiştir, aslı " اُنْكِنْ öngin"dir. Nitekim Arapça-

---

[+] اَرِنجُ kelimesi basma nüshada bu şekilde yazılmış ise de, yazma nüshada الف in hem üstünde, hem altında hareke vardır, اَرِنجُ şeklindedir. B. A.

da dahi bu çevrilme vardır. اِنكَش ve
اِنكِي denir ki "gizlendi" demektir.

\+
\+ +

GUNNELİ OLAN AYRIMDAN BAŞKA
BİR ÇEŞİT

آرنكيو ernğeyü: Altı parmaklı adam.

آرنكيو ernğeyü: Çok kısa boylu, boyu iki arşın olan adam.

\+
\+ +

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE
فَعالو ، فُعالو VE فِعالو AYRIMI

الاتو ulatu: Kişinin burun temizlemek için koynunda taşıdığı ipek kumaş parçası.

آلاجو alaçu: Alaçuk.

آباجي abaçı: Umacı. Çocukları korkutmak için "آباجي كلدي abaçı keldi" denir.

آغيجي agıçı: İpek kumaşları muhafaza eden kimse.

الاغو ulagu: "الاغو نانك ulagu neng = kendisiyle bir şey ulanan nesne" (elbise yaması gibi).

اليغو ulıgu: Uluyacak zaman. "بو اغز اول بوري اليغو bu ugur ol böri ulıgu = bu sıra, kurt ve kurda benzer hayvanların uluyacakları vakıttır".

آباقي abakı: Göz değmesin diye bostanlara, bahçelere dikilen korkuluk.

آتاقي atakı: "Babacığım!" anlamına sevgi bildiren bir söz.

اِتاكو itegü : Değirmen taşı üzerine konulan ağaç parçası ki unun biraz kalın olması istenirse taş, bununla biraz yukarı kaldırılır, ince olması istenirse aşağı indirilir.

اِجاكو içegü : Kaburga kemiklerinin iç tarafında bulunan şeylerin adı, içirik.

اُليكا ülike : Ökse otu.

اِناكو inegü : Göbek üzerinde olur, kulunca benzer bir hastalık.

آبالي abalı : Bir şeyi az görme, az bulma zamanında söylenir bir kelimedir [+].

آنومي anumı : Cüzam hastalığı.

اِكاما ikeme : Bir çeşit saz, kubuz gibi çalınan bir çalgı.

\+
\+ +

BU AYRIMDAN OLUP TA KENDİSİNDE
İKİ HARF-İ İLLET BULUNAN

آياكو eyegü : Yan. Çadırın yanlarına da "eyegü" denir. Dağın ortasında bulunan yere "آياكو يير eyegü yer" denir; çünkü orası yokuştur.

\+
\+ +

SONUNA ن GELEN KELİMELERDEN

اشجان Aşçan : Çine giden yol üzerinde konak yeri

[+] Bu kelime yazma nüshada آباكي حرف يقال عند الاستقلال بالشيء şeklinde görülmektedir. Yalnız آباكي kelimesindeki ك harfinin üzerinde bulunan kol, kırmızı mürekeple yazılmıştır. B. A.

olan bir şehir [+].

اَلوُچين aluçın: Yenilen, boğumlu bir ot.

ارُمْ ذُونْ arumdhun: Boya.

اُراغُونْ uragun: Hindistandan gelir bir ilâç.

اُتُوكانْ Ötüken: Tataristan çöllerinde bir yerin adı. Uygur iline yakındır.

+ + +

BU AYRIMIN BAŞKA TÜRLÜSÜ

اَلِملا almıla: Alma, elma.

آرْمَكُو ermegü: Eringen. Şu savda da gelmiştir: "آرْمَكُوكا بُلِتْ يُكْ بُلُورْ ermegüge bulıt yük bolur = eringene bulut yük olur".

اُغلاغُو oglagu: Bolluk içinde büyüyen. Bunun için asaleti olan kadınlara "اُغلاغُو قاتُونْ oglagu katun" denir.

اُخشاغُو oxşagu: Oyuncak. Kadınlara da "oxşagu" denir.

+ + +

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE آفاعُولْ AYRIMI

اَرُوبات arubat: Demirhindi.

اُراغُوتْ uragut: Arvat, avrat.

[+] Bu kelime aslında harekesizdir. Brockelmann "aşçan" şeklinde harekelemişse de bu şekil kelimenin ayrımına uymamaktadır. Bizce "اشچان aşıçan" olmalıdır, ayrımın gereği de budur. Bundan başka yazma nüshada kelimedeki ـشـ harfinden sonra gelen ح ile aralarına ayrıca bir diş daha konulmuş bulunması dahi bizi bu düşünceye götürmüştür. B. A.

آرامُوتْ Aramut: Uygur illerine yakın oturan bir Türk Bölüğü.

آرامُوتْ Aramut: Bir yer adı.

اِقِيلاجْ ıkılaç: Yakışıklı, yüğrük at. Şu savda da gelmiştir: "اَلْبْ اَرِلْكْ يَغْرِتْما . اِقِيلاجْ آرْقاسِنْ يَغْرِتْما alp eriğ yawrıtma ıkılaç arkasın yagrıtma = yiğit kişiyi kötületme, yüğrük atın arkasını yağırlatma". (Yiğit adama kötülük etme, onu zayıf düşürme; yüğrük atın sırtını yağırlatma). Bu savla Beylere öğüt veriyor.

Kelime, şu parçada dahi gelmiştir :

اِقِيلاجِمْ اَرِكْ بُلْدِى   اَرِكْ بُلْغُو يِرِى كُرْدى
بُلِتْ اُورُبْ كُوكْ اُرْتُلْدِى   تُمَنْ تُورُبْ تُلى يَغْدِى

Ikılaçım erik boldı
Erik bolgu yeri kördi
Bulıt örüp kök örtüldi
Tuman türüp tolı yagdı

"Küheylanım yüğrük oldu, yüğrük olmayı yerinde gördü; bulut çıkıp göğü örttü, duman türedi, dolu yağdı".
(Yüğrük atım koştu, yürüyüşte ilerledi, bunu kendisine yaraşır gördü; çünkü bulut türedi, duman toplandı, dolu yağdı).

الاوان alavan : Timsah.

\+

\+ \+

افعلان AYRIMI

ارپغان arpagan: Arpaya benzer bir bitkidir; başağı varsa da evini yoktur.

ارمغان armagan: Gittiği yerden doyumlu gelen birisinin yakınlarına verdiği hediye, armağan. Oğuzca. " يرمقان yarmakan" dahi denir, bu " امچ amuç"dur.

\+

\+ \+

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE

فعلي AYRIMI

اتندي itindi: "اتندي نانك itindi neng = itilmiş nesne".

اقندي akındı: "اقندي سوف akındı suw = akan su".

اكندي ekindi: " اكندي ترغ ekindi tarıg = ekilen tohum".

اكندي ögündi: "اكندي كشي ögündi kişi = öğülen kimse".

اكندي ikindi: " اكندي نانك ikindi neng = ikinci nesne".

اكندي ikindi: İkindi, ikindi namazı vakti.

Üç harfli olan ayrımlar bitti.

\+

\+ \+

DÖRTLÜ OLAN AYRIMLAR

MUZAAF OLAN افعال AYRIMI

ارغاغ argağ: Balık avlamak için kullanılan ucu eğri demir, olta.

ازغاغ ırgağ: Donmuş olan buzu buzluğa çekip getirmek için kullanılan kanca.

\+

\+ \+

BU ÖRNEĞE EKLENENLERDEN

امتلي imtili: " بو ايشغ امتلي قلدي bu ışığ imtili kıldı = bu işi düşünüp taşınmadan, birden bire yaptı". Çiğilce.

امدوچي umduçı: Umucu, dilenci.

ارقچي arkuçı: İki kişi arasında araç (vasıta) olan. Evlenme zamanında dünürler arasında gelir gider olan kişi.

اردني erdini: İri inci. Bundan alınarak kadınlara "اردتي ازوك erttini özük" denir ki "bedeni inci gibi kadın" demektir. د harfi ت de idgam olunmuştur. Nitekim مدكر denir ki aslı مذتكر dir.

اسبري ? : Külde pişirilip yağ içine doğranan ekmektir, üzerine şeker dökülür [+].

\+

\+ \+

[+] Bu kelime basma nüshada harekesiz ise de yazma nüshada اسبري imlasındadır. Brockelmann "esberi" şeklinde yazmış, iyice anlıyamadığı için yanına bir de ? işareti koymuş. Biz bu üç yazılışı da doğru bulmıyoruz. Bunu "aşbörek" kelimesiyle ilgili görüyoruz. Başkırtlarla Tobullarda döş etlerinden yapılan yemeğe "döşpörü" denir. Buna binaen bu kelimenin "اشبري aşpöri" olması ihtimalini kuvvetli buluyoruz. B. A.

ORTASI ŞEDDELİ فَعُّول AYRIMI

اُتُّز ottuz: "اُتُّزْ يَرْماق ottuz yarmak = otuz para". Başka şeyler için de böyle denir. "Otuz" kelimesinin "üç" yerinde kullanıldığı da vardır. Ben bunu Yağma ilinde كُنْكِ de işittim. Bunlar "üç kez içelim" diyecek yerde " اُتُّزْ اِچَلِمْ ottuz içelim" derler. "Otuz" kelimesini bildiğimiz manada dahi kullanırlar. Benim yanımda üçer kez içtiler.

Şu parçada dahi gelmiştir :

اُتُّزْ اِچِبْ قِقْرَلِمْ   يُقارُ قُبُبْ سَكْرَلِمْ
اَرْسَلَنْلَيُو كُكْرَلِمْ   قَچْتِي سَقِنْچْ سَفْنَلِمْ

Ottuz içip kıkralım
Yokar kopup segrelim
Arslanlayu kökrelim
Kaçtı sakınç sewnelim

"Üçer kez içip haykıralım, yukarı kopup zıplıyalım, arslan gibi kükriyelim. Sakınacak şey gitti, sevinelim". (Üçer üçer içelim, ayağa kalkalım, arslan kükreyişiyle kükriyelim, kaygının bizden kaçmış olduğunu gösterelim). Şöyle anlatıyorlar ki "ottuz içip kıkralım" sözünün anlamı "üçer üçer içelim" demektir.

اِسِّز ıssız: " اِسِّزْ كِشي ıssız kişi = yüzsüz, iyilik

bilmez adam". Kelimedeki şedde mübalâğa içindir.

اَسِّز essiz: Acınma anlatır. Arapça يَا اَسَفَا denildiği gibi. "اَسِّزْ اَنِنْكْ يِكِتْلِكِي essiz anıng yigitliği = yazık onun gençliğine!".

اِكِّز ikkiz: " اِكِّزْ اُغْلان ikkiz oglan = ikiz çocuklar".

اَرِّغْ arrığ: "اَرِّغْ نَانْكْ arrığ neng = pek arı nesne". Buradaki şedde obartma içindir.

اَلِّكْ elliğ: "اَلِّكْ يَرْماق elliğ yarmak = elli para". Başka şeyler için de böyle denir.

+
+ +

BİRİNCİ ل HARFİ SÂKİN OLAN فَعْلَلا AYRIMI [+]

اَقْچْغا awıçga: Kocamış kişi.

+
+ +

İLK HARFİ ÖTRE OLAN

اُذْتْما udhıtma: Yaş peynir, taze peynir.

+
+ +

İLK HARFİ ESRE OLAN

اِلْمْغا alımga: Hâkanın mektuplarını Türk yazısiyle yazan [++].

+
+ +

[+] Üçüncü harfi sâkin olan ayrım. B. A.

[++] Bu kelimenin imlâsı basma nüshaya yanlış geçmiştir. Doğrusu yazma nüshadaki yazılışı olan " اِلِنْغا ılınga" şeklidir. Brockelmann dahi yanlış şeklini almıştır. Halbuki kelimenin ayrım başlığında "ilk harfi esre olan" denilmektedir. B.A.

اَفْعالِلْ AYRIMI

اَلْباغُتْ alpagut: Tek başına duşmana saldıran, hiçbir yandan yakalanamıyan yiğit. Şu parçada dahi gelmiştir :

بُذْرَجْ يَما قُدُرْدِى اَلْباغُتِن اِذْرْدِى
سُوسِنْ يَنا قُدُرْدِى كَلْكَالِمَتْ اِرْكِشُورْ [+]

Budhraç yeme kudurdı

Alpagutın adhırdı

Süsin yana kadırdı

Kelgelimet irkeşür

"Budhraç yine kudurdu, yiğitlerini ayırdı, askerini yine döndürdü; gelmek için toplaşıyorlar".

(Yabaku oymağının Beyi olan Budhraç yine askeriyle döndü, yiğitleri seçti, gelmek için toplandı).

اَذْغِراقْ adhgırak: Kulakları ak, vucudunun öbür tarafları kara olan geyik. Dişi koyun için koç ne ise bu da geyik için odur.

اَذْغِراقْ Adhgırak: " اَذْغِراقْ سُبُو Adhgırak suwı = Yağma ilinde bir suyun adı".

ارقچق arkaçak ? : Ağıza ilâç akıtmak için kullanılan içi delik bir aygıt.

[+] Bu parçanın basma nüshadaki yazılışını yukarıda gördünüz. Yazma nüshadaki yazılışı ondan ayrıdır. Bunun için biz yazma nüshanın bu parçasını şuraya almayı uygun bulduk :

بُذْرَجْ يَما قُدُزْدِي اَلْباغُتِنْ اِذْزْدِي
سُوسِنْ يَنا قَدِزْدِي كَلْكَالِمَتْ اِرْكَشُورْ

Bu parçayı, yazma nüshayı göz önüne alarak, yeni harflere çevirdik. B. A.

اَرْذُوتالْ ardhutal: Hamam otu. (Bk: اُرْدُوتالْ).

\+
\+ \+

فَعْلُولِي AYRIMI

اَشْكُرْتِي eşkürti: İpekli, nakışlı Çin kumaşı.

اَقْزُورِي awzurı : Buğday ve arpa unu gibi şeyler karıştırılarak yapılan yemek, karışık yemek.

\+
\+ \+

فَعْلَنْدِي AYRIMI

اُذْرُنْدِي üdhründi: "اُذْرُنْدِي نَانْكْ üdhründi neng = üründülenmiş, seçilmiş nesne".

اَقْرِنْدِي awrındı: "اَقْرِنْدِي نَانْكْ awrındı neng = her şeyin kırıntısı, döküntüsü".

Bu ayrımın binası, Arapçada fiilden alınmış isim olan فُعالَه ayrımı yerindedir, bir şeyin artığını gösterir.

\+
\+ \+

GUNNELİ OLARAK فُعُولِنْ AYRIMI

اُنْكُوژِنْ üngüjin [+]: Çölde insanı öldüren umacı, gulyabani.

Dört harfli olanların ayrımı bitti; aşağıdaki ayrım beşlidir.

X
X X

[+]Yazma nüshada bu kelime " اُنْكُوژِنْ üngüjin" şeklinde harekelenmiş olduğundan, biz, basma nüshadaki şekli almadık. B. A.

فعلعل AYRIMI

Bu ayrım, yalnız isimleri ve sıfatları, eşyanın bulunduğu ve durduğu yeri bildiren mekân isimlerini gösterir.

Mekân isimleri ile sıfatların hakkı, kendi kurallarına bırakılmaktı; lâkin bunlardan bilinmesi gerekli olanlar bulunduğu için ve okuyanlara kuralın genişlemesi için bunları burada söyledim.

اقتلغ uwutluğ: " اُقْتُلُغْ كِشى uwutluğ kişi = utlu, utangaç kimse".

آغِرلِغْ agırlığ: " اَغِرلِغْ اَرْ agırlığ er = herkes tarafından ağırlanan, sayılan kişi".

اغرلغ ogurluğ: " اغرلغ ايش ogurluğ ış = vaktinde ve yerinde yapılan iş".

ابزلغ opuzluğ: " ابزلغ يير opuzluğ yėr = sarp, engebeli yer". Bu anlamda " اوى ابزلغ يير oy opuzluğ yėr" de denir.

اذزلغ udhuzluğ: " اذزلغ كشى udhuzluğ kişi = uyuzlu olan kimse".

اغژلغ agujluğ: " اغژلغ اَرْ agujluğ er = ağızı, ilk südü bulunan kişi".

اغشلغ oguşluğ: " اغشلغ اَرْ oguşluğ er = hısımı olan adam".

اُقشلغ ukuşluğ: " اُقشلغ آرْ ukuşluğ er = anlayışlı adam".

آجغلِغ açıglığ: " آجغلغ آرْ açıglığ er = bolluk içerisinde bulunan kimse". Şu savda dahi gelmiştir: آجغلغ آرْ شابُولْ ــــــ قَرِيماسْ açıglığ er şebük karımas = varlıklı kişi çabuk kocamaz".

آجغلِغ açıglığ: " آجغلغ كُبْ açıglığ küp = içinde ekşi bulunan, içerisine konulan şeyi ekşiten küp".

آذِغلِغ adhıglığ:' آذِغلِغ تاغ adhıglığ tağ = ayısı çok olan dağ" [+].

ارغلغ urugluğ: " اُرُغْلُغْ آلْتُونْ urugluğ altun = para olarak kesilmiş altın". Başka şey için de böyle denir.

آزِغلِغ azıglığ: " آزِغلِغ آتْ azıglığ at = azısı belirmiş olan at". Azısı beliren her hayvana da böyle denir.

اجقلغ oçaklığ: " اُجَقْلِغْ آفْ oçaklığ ew = ocaklı ev".

آجقلغ açukluğ: " آجُقْلُغْ كِشى açukluğ kişi = koçak, huyu güzel kimse".

آسِغلِغ asıglığ: " آسِغلِغ ايش asıglığ ış = faydalı iş".

آذَقلِغ adhaklığ: " آذَقلِغ نانْكْ adhaklığ neng = ayaklı nesne".

آرِقلِغ arıklığ: " آرِقلِغ يير arıklığ yėr = ırmaklı yer".

ارقلغ urukluğ: " اُرُقْلُغْ قوا urukluğ kova = ipli kova,

[+] Basma nüshada bu kelimenin Arapça izahında Bay Kilisli أَىْ جَبَلٌ ذُو دِبَبَةٍ كَثِيرَةٍ diye yazmışsa da, yazma nüshada أَىْ جَبَلٌ ذُو دُبِبٍ كَثِيرٍ şeklinde olduğu açıkça görülmektedir. Bay Rifat'a böyle yaptıran şey كثير kelimesinin -yukarıda görüldüğü üzere- ر harfindeki kıvrıntıdır. Bunun hiç bir vazifesi olmadığı meydandadır. Yazma nüshada bu gibi şeyler çoktur. B. A.

urganlı kova".

أزُقلُغ azukluğ: " أَزُقلُغ أر azukluğ er = azığı olan adam". Şu savda da gelmiştir. " أزُقلُغ أرُق أزماسْ azukluğ aruk ermes = azığı olan adam yorulmaz".

أرَنلِغ aranlığ: " أرَنلِغ أف aranlığ ew = ahırı olan ev".

أتَنلِغ atanlığ: " أتَنلِغ أر atanlığ er = iğdiş edilmiş devesi olan kimse".

الَرلِغ ularlığ: " الَرلِغ تاغ ularlığ tağ = kekliği çok olan dağ".

الِملِغ alımlığ: " الِملِغ أر alımlığ er = alacaklı adam".

الِنلِغ alınlığ: " الِنلِغ أر alınlığ er = alnı geniş adam".

النلُغ ulunluğ: " النلُغ أر ulunluğ er = temrensiz, yeleksiz okları bulunan kişi".

أرنجق orunçak: Emanet. Bu kelime أرنجاق şeklinde dahi yazılabilir. Şu parçada dahi gelmiştir :

أرنجق الِب يرمدى الِملِغ كرو أرمدى
ادشلقلِن أت رمدى [+] قلِن أرن تركشور

Orunçak alıp yermedi
Alımlığ körü armadı
Adaşlık üze turmadı
Kalın eren tirkeşür

"Emaneti alıp yermedi, alacaklıyı görmekten usanmadı, arkadaşlıkta durmadı, kalabalıklı adamlar toplaşır". (Birisini kınayarak diyor ki: Emanet almaktan, hak sahibini görmekten, borcunu uzatmaktan bıkmadı; şimdi de kalabalık bir ordu topladı, benim üzerime gelmek diliyor).

اغلجق ogulçuk: Oğulduruk (ana rahmi).

آغرشق agurşak: Ağırşak.

اغلمق ogulmuk: Üstüne hatıl atılmak için uzatılmış olan düz direk.

اجزلق uçuzluk: Ucuzluk.

اجزلق uçuzluk: Değersizlik, küçüklük.

آدشلق adaşlık: Sadakat, adaşlık.

آدقلق adaklık: Üzüm bağlarında çardak ayakları yapmak için kullanılan ağaç.

ادقلق udukluk: İnsanın bir şeyden gafleti ve dalgınlığı.

اذغلق udhugluk: İşlere karşı uyanıklık.

آرغلق arıglık: Temizlik.

ارغلق urugluk: "ارغلق بغداى urugluk bugday = tohumluk için saklanan buğday". Tohumluk için saklanan başka şeylere de böyle denir.

[+] Bu parçada, basma nüsha büyük bir yanlışlık yapmıştır; yazma nüsha şu şekildedir.

ارنجق الب يرمدى الِملِغ كرو آرمدى
ادشلقازا ترمدى قلِن ارن ترِكشور

Yanlışlık en ziyade 3 üncü mısradadır; tekrar bu mısraı yazıyoruz: ادشلقلِن اترمدى . Bu mısrada Bay Kilisliyi yanlışlığa götüren şey yazma nüshadaki ز harfinin ن şeklinde uzatılmasıdır. Doğrusu ان değil, ازا olacaktır. Bundan sonra gelen kelime de اترمدى değil, ترمدى olacaktır. B. A.

اَجغلق açıglık: Acılık.

اَجُقلُق açukluk: "يُوز اَجُقلُغِى yüz açuklugı = yüz gülümseyişi".

اَجُقلُق açuklug: "قَبغ اَجُقلُغى kapuğ açuklugı = kapı açıklığı".

اُجَقلِق ocaklık: "اُجَقلِق يِير ocaklık yėr = ocak yeri"[+].

"اُجَقلِق تِتِك ocaklık titik = çamur ve çamura benzer ocak yapılacak her nesne".

اَرُقلُق arukluk: Yorgunluk.

اُرُقلُق urukluk: "اُرُقلُق يُونك urukluk yüng = ip yapmak için hazırlanan yün".

اَزُقلُق azukluk: Azık için hazırlanan şey.

اُزَقلِق uzaklık: İşte ağırlık.

اُشَقلِق uşaklık: İşte gösterilen çocukluk. "اُشَقلِق قِلما uşaklık kılma = çocukluk yapma!".

اُلُغلُق ulugluk: Ululuk, şeref. "اُلُغلُق تَنكرِيكا ulugluk Teñrige = ululuk Tanrınındır".

اُلُغلُق ulugluk: Yaşça büyüklük.

اَمَجلِق amaçlık: "اَمَجلِق يِير amaçlık yėr = atış yapmak için nişangâh olarak ayrılan yer".

اَنُقلُق anukluk: İşe hazırlanma.

اُزُتلُك üzütlük: Bir şeyde pintilik.

اَكِتلِك egetlik: "اَكِتلِك قَرَاباش egetlik kara baş = gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın". Geline

[+] Bu kelime basma nüshada "نِتِك nitik" şeklinde ise de yazmada "تِتِك titik"dir. Bk. Dv. I, 323,15. B. A.

de "اَكِتلِك egetliğ" denir [+].

Bu, değişmez bir kuraldır ki isimlerin sonuna sert kâf gelirse, adı verilen şeyin yeri yahut o şeyin konulduğu yer anlamına gelir, yahut ta mastar olur.

Bu üçten birisi olmaz da o şeyin sahibi anlamına gelirse "yumşak kâf" getirilir. Bu kelime sert kâfla "geline hizmet için hazırlanan cariye" anlamınadır. Yumşak kâfla geldiği zaman "cariye sahibi gelin" manası anlaşılır.

Bunların hepsinde anlam böyledir.

اَتَجلِك eteçlik: Ceviz oynamak için çukur açılmış olan yer.

اَذرلِك edherlik: Üzerine eğer konulan ağaç. Kelimenin sonundaki kâf, yumşak olursa "eğer sahibi" anlamınadır.

[+] Bu kelime basma nüshada "اَكِتلِك egetlik" şeklinde harekelenmiştir. Yazma nüshada dahi bu imlâda ise de hemzenin üzerindeki üstün kırmızı mürekeple konmuş, altındaki esre kazınmıştır. Bundan başka yazma nüshanın 37 nci sahifesindeki اَكَت kelimesinin hemzesinde hem üstün, hem esre vardır. Ve yine yazma nüsha sahife 151 de üç defa yazılan bu kelime hep hemzenin üstün harekesiyle görülmektedir. Bundan başka yazma nüsha 148 de dahi اَكِتلِك ، اَكَتلِك imlasındadır. Hemzenin esresiyle "igəmek" ise "eğelemek" anlamınadır. Bk. Dv. III, 192, 1-5.

Bize kalırsa bu hareke (hemzenin harekesi) ne tam üstün, ne tam esredir. Bugün bile Doğu Türklerinin kullanmakta oldukları bu kelime kapalı "e" iledir. Nitekim yazma nüshada اَكَت kelimesindeki hemzenin hem altına, hem üstüne hareke konmakla buna işaret edilmiş olmalıdır. "ėn, ėl, bėz" kelimelerinde olduğu gibi. B. A.

اُكُرْلُكْ ügürlük: Darı konulan yer. Kâf, yumşak olursa "darı sahibi" anlamına gelir.

اُكُرْلُكْ ögürlüg: "اُكُرْلُكْ اَرْ ögürlüg er = koyun ve koyuna benzer hayvanlardan sürüsü bulunan adam". Kısrakları, eşleri bulunan aygıra "اُكُرْلُكْ اَذْغِرْ ögürlüg adhgır" denir.

اَذْزْلِكْ edhizlik: Yükseklik.

اِسِزْلِكْ isizlik : Şer.

اَتَكْلِكْ eteklik : " اَتَكْلِكْ بُوزْ eteklik böz = etek yapılacak olan bez". Bir elbisenin etekli olduğu söylenmek istenirse " اَتَكْلِكْ تُونْ eteklig ton" denir.(Kâf harfi yumşaktır).

اُتُكْلُكْ etüklük: "اُتُكْلُكْ سَغْرِي etüklük sagrı = mest yapmak için ayrılan sahtiyan".

اُتُكْلُكْ ötüklüg: " اُتُكْلُكْ كِشِي ötüklüg kişi = Hâkandan bir dileği olan kimse".

اُزُكْلُكْ üzüklük: Kesilme.

اُرُمْچَكْ örümçek: Örümcek.

اِلْرْسُكْ ilersük: Şalvar uçkuru.

اِسِكْلِكْ isiglik: Sıcaklık.

اِسِكْلِكْ isiglik: Sevgi. Nitekim "كُكُلْ اِسِكْلِكِي كَرَاكْ kön-gül isigligi kerek" denir ki "Gönül sıcaklığı gerek" demektir.

اُرُكْلُكْ erüklük: Eriklik, erik bahçesi.

اِرِكْلِكْ ériklik: Hayvanın istekliliği.

اَشِكْلِكْ eşiklik: " اَشِكْلِكْ يِغَاجْ eşiklik yıgaç = eşik yapmak için hazırlanan ağaç". Başka

şey için de böyle denir.

اَشُكْلُكْ eşüklik: " اَشُكْلُكْ بَرْچِنْ eşüklik barçın = bürgü yapılmak için hazırlanmış olan ipekli kumaş". Yumşak kâfla olursa "kumaş sahibi" anlamına gelir.

اَفْكِلِكْ eweklik: İşlerde ivme, acelecilik.

اَكْكِلِكْ ekeklik: Kadının arsızlığı, yüzsüzlüğü.

اُكَكْلِكْ ükeklik: Sandık yapılmak için ayrılan ağaç. Üzerinde burçlar bulunan kaleye "اُكَكْلِكْ تَامْ ükeklig tam" denir.

اَلِكْلِكْ eliglik: Eldiven, elcik.

اِمِكْلِكْ emikliğ: "اِمِكْلِكْ اِشْلَارْ emikliğ işler = emzikli kadın". Şu savda dahi gelmiştir: "اِمِكْلِكْ اُرَاغُتْ كُسَاكْچِي بُلُورْ emikliğ uragut kösekçi bolur = emzikli kadın iştahlı olur". (Emzikli kadın yemeğe iştahlı olur, ona uygun gelen şey verilir).

اَنُكْلُكْ enüklüg: "اَنُكْلُكْ اَرْسْلَانْ enüklüg arslan = yavrulu arslan".

\+

\+ \+

BİRİNCİ VE İKİNCİ HARFLERİ HER TÜRLÜ HAREKEYLE HAREKELİ فَعَلْعَانْ AYRIMI [+]

Bu ayrım, mevsuftan sıfatların

[+] Basma nüshada bu ayrımın başlığı yazılırken ufak bir yanlışlık yapılarak باب فعلعان بحركة الفاء والعين şeklinde yazılmışsa da yazma nüshada şöyledir: باب فعلعان بحركة الفاء والعين في الحركات. Biz Türkçeye çevirirken yazma nüshayı üstün tuttuk; çünkü ayrıma gereken bu idi. Gerek birinci ve gerek ikinci ayrımda üç harekeyle harekelenmiş bulunuyor. B. A.

çok olarak çıktığını gösterir. Bu, Arapçada -fiilin kendisinden çok olarak çıktığını gösteren- sıfat manasına gelen مِفْعَالْ ayrımı gibidir: مِطْعَامْ çok yemek yediren, مِحْرَابْ çok savaş yapan kimse demektir.

Bu ayrımdaki kelimelerin sonunda ـن bulunmak gerektir. Oğuzlarla Kıpçakların çoğu bu ن harfini ق yaparlar. İçi sıkıntılı kişiye "بُشْغَانْ bușgan" denir. Oğuzlar غ harfini atarak " بُشُوقْ buşak" derler. Bu, gerçek bir kuraldır.

ابتغان abıtgan: "اُلْ آرْ اُلْ اُو زِنْ كِشِيدَنْ اِبْتغانْ" ol er ol özin kişiden abıtgan = o, kendini herkesten gizliyendir" [+].

آجِتْغانْ açıtgan: " اُلْ كُبْ اُلْ سُجِكْنِي اَجِتْغانْ" ol küp ol süçikni açıtgan = o küp, içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır" demektir.

اُذِتْغانْ udhıtgan: " بُو اُتْ اُلْ كِشِنِي اُذِتْغانْ" bu ot ol kişini udhıtgan [++]= bu ilâç o adamı hep uyutmaktadır".

آرِتْغانْ arıtgan: اُلْ كِشِي اُلْ تَرِغْ آرِتْغانْ ol kişi ol tarığ arıtgan = o adam hep buğday a-

[+] ابتغان kelimesi hem yazma, hem basma nüshalarda harekesiz ise de Dv.I,178,11 de اِبْتغانْ şeklinde geçmektedir. Biz bunu "abıtgan" imlâsında aldık. B. A.

[++] بُو اُتْ اُلْ كِشِنِي اُذِتْغانْ cümlesi yazma nüshada اُلْ بُو اُتْ اُلْ كِشِي اُذِتْغانْ şeklinde ise de doğru olanı basma nüshadaki şekildir. Çünkü iki ma'rife edatı bir arada toplanamaz. Bay Kilislinin bu düzeltmesi yerindedir. B. A.

yıklar".

آزِتْغانْ azıtgan: "اُلْ كِشِي اُلْ يُولْدَنْ آزِتْغانْ" ol kişi ol yoldan azıtgan = o kimse, adamı hep yoldan azdırır".

اُزُتْغانْ uzutgan: "بُو آرْ اُلْ اِيشِيغْ اُزُتْغانْ" bu er ol ışığ uzutgan = bu adam işi daima uzatır".

اُزِتْغانْ ozıtgan: " بُو آرْ اُلْ آتِنْ اُزِتْغانْ" bu er ol atın ozıtgan = bu adam atını daima ileri sürer".

اُسِتْغانْ usıtgan: "بُو قُيَاشْ اُلْ كِشِنِي اُسِتْغانْ" bu kuyaş ol kişini usıtgan = bu güneş, şiddetli sıcak adamı çok ısıtır, susatır". Şu parçada da gelmiştir :

اُسِتْغانْ قُيَاشْ قَبْسَدِي امنجلغ اذش يَيْسَدِي
آرْتِشْ سُوِنْ كَجْسَدِي بُودُنْ اَنِنْ اُرْكُشُورْ

Usıtgan kuyaş kapsadı
Umunçluğ adhaş yaysadı
Ertiş suwın keçsedi
Budun anın ürküşür

"Susatan güneş kapladı; umulan arkadaş çekemezlik etti, İrtiş suyunu geçmek istedi, onunla -ondan- ulus ürküşür".

(Yazın sıcağı bizi kuşattı; umulan, beklenen dost bize hased etti. Düşman İrtiş suyunu geçmek üzeredir; bu yüzden ulus arasına ürküntü düştü).

آغِتْغانْ agıtgan: " بُو كِيكْ اُلْ اِتِغْ نَاغْقَا آغِتْغانْ" bu kejik

ol ıtığ tagka agıtgan = bu geyik o köpeği daima dağa ağdırır".

اَقْغَـان akıtgan: " بُوتَاغْ اُلْ تُفْرَاقْ اَقِنْ اَقْغَانْ [+] bu tağ ol tofrak akın akıtgan = bu dağ yağmuru çabuk akıtır".

اُقْغَـان okıtgan: " بُوبِتِكْ اُلْ كِشِنِي اُقْغَانْ bu bitik ol kişini okıtgan = bu kitap insanı çok okutturur".

اُلْغَـان ulıtgan: " بُوارْ اُلْ اِتِنْ اُلْغَانْ bu er ol ıtın ulıtgan = bu adam köpeğini çok ulutur".

اُنْغَـان unıtgan: " بُوارْ اُلْ سُوزْ اُنْغَانْ bu er ol söz unıtgan = bu adam sözünü çok unutur".

اَنْغَـان anıtgan: " بُوارْ اُلْ اِيشِغْ اَنْغَانْ bu er ol ışığ anıtgan = bu adam daima işlere hazırlıklıdır".

اُجْغَـان uçurgan: " بُوارْ اُلْ قُشِغْ اُجْغَانْ bu er ol kuşığ uçurgan = bu adam çok kuş uçurur".

اَجْغَـان açurgan: " بُواَشْ اُلْ كِشِنِي اَجْغَانْ bu aş ol kişini açurgan = bu aş insanı çok acıktırır".

اَسْغَـان asurgan: " بُوارْ اُلْ تِلِمْ اَسْغَانْ bu er ol telim asurgan = bu adam çok aksırır".

اُسْغَـان osurgan: " بُوارْ اُلْ اُسْغَانْ bu er ol osurgan= bu adam çok osurur".

اِسْغَـان ısırgan: " اِسْغَانْ اِتْ ısırgan ıt = ısırgan

[+] Bu örnek basma nüshada yukarıdaki şekilde ise de yazma nüshada بُوتَاغْ اُلْ تُفْرَاقْ اَقِنْ اَقْغَانْ şekildedir. Daha açıkçası Bay Kilislinin "تفراق tofrak" imlâsında yazdığı kelime yazma nüshada doğru olarak " تَفْرَاقْ tawrak"dır; kelime "çabuk" anlamınadır. Nasıl ki Divanın birçok yerlerinde bu şekildedir. Brockelmann doğrusunu almıştır. B. A.

köpek".

اَقْرْغُونْ awujgun: Deri sepilenen palamut ağacı meyvesi [+].

اَتِشْغَانْ atışgan: " اُلْ مَنِكْ بِرْلَا اُقْ اَتِشْغَانْ ol mening birle ok atışgan = onun benimle -yarışmak için- ok atışmak âdetidir".

اُبْرْكَانْ öpürgen: " بُوارْ اُلْ سُوتْ اُبْرْكَانْ bu er ol süt öpürgen = bu adamın âdeti başkasına çok süt içirmektir".

اِجْرْكَانْ içürgen: " بُوارْ اُلْ تِلِمْ سُجِكْ اِجْرْكَانْ bu er ol telim süçik içürgen = bu adamın âdeti çok şarap içirmektir".

اَذْرْكَانْ edhergen: " بُواِتْ اُلْ كِيكِنِي اَذْرْكَانْ bu ıt ol keyikni edhergen = bu köpek yaban hayvanı avını çok aramaktadır". Hakkını daima arıyan kişi için de böyle denir.

اَقْرْكَا تَقْرْكَانْ ewürgen tewürgen: " بُوارْ اُلْ اِيشِغْ اَقْرْكَا تَقْرْكَانْ bu er ol ışığ ewürgen tewürgen = bu adam her zaman işleri evirir, çevirir".

اُذْرْكَانْ ödhürgen: " بُوارْ تَكْمَا نَانْكْ بِي اُذْرْكَانْ bu er tegme nengni ödhürgen = bu adam herşeyi seçen, üyürtleyen adamdır" [++].

اُشْرْكَانْ öşergen: " بُوارْ اُلْ كُوزِي اُشْرْكَانْ bu er ol közi

[+] Brockelmann "اَقْرْغُونْ awujgun" kelimesinin Arapça karşılığı olarak metinde geçen "قرظ" kelimesini "akasya ağacının meyvesi" diye terceme etmişse de bu terceme doğru olmasa gerektir. Çünkü akasya ağacının fasulyeye benziyen meyvesi ile deri sepilenmez. Arapça lûgatlerde bu kelime için birkaç mana verilmişse de biz yukarıdaki manayı aldık. B. A.

[++] Basma nüshada yukarıdaki şekilde görülen örnek, yazma nüshada بُوارْ اُلْ تَكْمَا نَانْكْ بِي اُذْرْكَانْ şeklindedir. Basma nüshada "اُلْ" kelimesi eksiktir. B. A.

öşergen = bu, açlık ve açlığa benzer şeyler yüzünden daima gözü kararan adamdır".

اَكُرْگَان egürgen: Taneleri olan bir bitkidir. Bunu Karluk Türkmenleri yerler.

اَكِرْگَان egirgen: " بُو اِشْلَار اَلْ تَلِم يِپْ اَكِرْگَان bu işler ol telim yıp egirgen = bu kadın çok ip eğirir".

اِتِلْگَان سَيِلْغَان etilgen sayılgan: "بُو اَرْ اَلْ اِتِلْگَان سَيِلْغَان" bu er ol etilgen sayılgan = bu, birçok işlere giren, çıkan adamdır".

اِتِلْگَان etilgen: Atlarda bulunan bir hastalık. Bu, bez hastalığıdır ki bezler yarılarak geçer. Farsçada buna خُنَام derler.

اَتِلْگَان etilgen: " مَنِكْ اِيشِمْ اَذْگُولُكْنْ اَتِلْگَان اَلْ" meninğ ışım edhgülügün etilgen ol = benim işim daima iyiliğe yüz tutmaktadır".

اُزُلْگَان üzülgen: " بُو يِشِغْ اَلْ اُزُلْگَان" bu yışığ ol üzülgen = bu ip daima üzülür, bu daima üzülen iptir".

اُرُلْگَان ürülgen: "بُو اَرْ اَلْ اُبْكَا اُرُلْگَان" bu er ol öpken ürülgen = bu adam öfkeyle tulum gibi kabarır, bu adam öfkeyle tulum gibi kabarandır".

اَشِلْگَان eşilgen: "بُو يِپْ اَلْ اَشِلْگَان" bu yıp ol eşilgen = bu ip daima uzar".

اَشِلْگَان eşilgen: " بُو قَيِرْ اَلْ اَشِلْگَان" bu kayır ol eşilgen= bu, daima eşilen, akan kumdur".

اَكِلْگَان egilgen: " بُو بُتَقْ اَلْ اَكِلْگَان" bu butak ol egilgen = bu dal daima eğilir".

اُكُلْگَان ökülgen: " بُو نَانْكْ اَلْ تُتْجِي اُكُلْگَان" bu neng ol tutçı ökülgen = bu, daima yığılan bir nesnedir".

\+ + +

İLK HARFİYLE İKİNCİ HARFİ HAREKELİ OLAN AYRIMIN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

اُرُمْذَاي urumday: Kendisiyle ağunun zararı giderilen bir taş, panzehir.

\+ + +

اَفْعَلْل AYRIMI

اَرْسَلِق arsalık: Hem erkekliği, hem dişiliği bulunan bir hayvan. Oğuzca.

\+ + +

İLK HARFİ ÖTRE OLANLAR

اُسْنَج ? [+] : Kuru üzüm.

اُكْرَيُك ögreyük: Görenek, âdet. Hakan Afrasyabın ağıdında, zamanı anlatan, şu parçada dahi gelmiştir :

[+] Bu kelime yazma ve basma nüshalarda اُسْنَج şeklinde görülmektedir. Brockelmann, bunu "üskeç" imlâsında yazmış ise de yanılmıştır. Çünkü bu ayrımın icabına göre kelime üç heceli olacaktır; Brockelmann'a göre ise iki hecelidir. Bize kalırsa اُسْنَج kelimesinde ك ile ج arasında bir harf daha bulunmalıdır; nitekim bu harfin dişi yazıda bellidir. Kelime "üskeneç" veya "üsketeç" olmalıdır. B. A.

اُكْرَيُكِي مُنْدَغْ اُقْ مُنْدَا اَذِنْ تِكْدَغْ اُقْ [+]

اَتْسَا اَژُنْ اُغْرَبْ اُقْ تَغْلَرْ بَشِي كَرْتِلُورْ

Ögreyüki mındağ ok

Munda adhın tegdeğ ok

Atsa ajun uğrap ok

Tağlar başı kertilür

"Gerçekten âdeti böyledir; bundan başka ortaya çıkan sebep te vardır. Dünya ok atsa dağların başı kertilir". (Zamanın göreneği böyledir; bundan başka bir takım korkulu sebepler de vardır. Zaman dağ başını dileyerek ok atsa, dağ başı kertilir).

\+
\+ +

فُعَالِلْ AYRIMI

اُسَايُقْ usayuk: " اُسَايُقْ اَرْ usayuk er = gafil adam".

\+
\+ +

BU AYRIMIN MENKUSU

اُيَدْسِلِقْ uyadsılık: " اُيَدْسِلِقْ اَرْ uyadsılık er = kendisine çok utanma gelen, çok utangaç

[+] Bu mısradaki تِكْدَغْ kelimesini iyi anlıyamadık. Brockelmann dahi bunun için bir şey söylememiş. Uygur lehçesinde de bulamadık. Yalnız Radloff'ta "teğdeğ" şeklinde ve "erişen" anlamında bir kelime vardır. Biz bunun, mısradaki kelimeye olan yakınlığını ve anlamca benzerliğini göz önüne alarak gördüğünüz şekilde yazdık ve o yolda mana verdik. Bundan başka yazma nüshada تِكْدَغْ kelimesindeki ت harfinin altındaki esre, kırmızı mürekepledir, güvenilmez. B. A.

adam".

\+
\+ +

BU AYRIMIN MENKUS OLARAK BAŞKA BİR ÇEŞİDİ

اُوهِي ühi : Baykuş. Türklerin çoğu ك ile "اُوكِي ügi" diye söylerler, doğrusu da budur. Çünkü Türk dilinde ه harfinin yeri yoktur.

\+
\+ +

BU AYRIMIN GUNNELİSİ

اُتُكُنْجْ ötküng [+]: Hikâye. "اُتُكُنْجْ اُتْكُدِي ötüküng ötkündi = hikâye söyledi".

\+
\+ +

GUNNELİLERDEN فُعَالِلْ AYRIMI

اَلَانْكِرْ alangır: Türkmenlerin yediği "geleni" adındaki

[+] Biz bu kelimeyi "ötüküng" şeklinde okumak istiyoruz. Buna iki sebep vardır. Birincisi: Bu kelimenin ayrımı فُعَالِلْ dir. Bunun "اُسَايُقْ usayuk" kelimesi gibi "اُتُكُنْجْ ötüküng" ve اُيَدْسِلِقْ uyadsılık" kelimesinin de "uyadıslık" olması gerektir. Çünkü ayrım icabı kelime üç heceli ve birinci, ikinci harfleri harekeli olacaktır.

İkincisi : Yazma nüshada اتكنج kelimelerinin baş harflerinde hareke yok; ikinci harf olan ت lerde birer ötre vardır. Yine bu satırda bulunan اتكدى kelimesinin birinci harfinin üzerinde kırmızı bir ötre görülmekte ve ت harfinin harekesi kazınmış bulunmaktadır; fakat bu hareke iyi bakıldığı zaman seçilmektedir. Her ne kadar Dv. I, 214, 17 ve I, 215, 1 de görülen kelimeler اُتْكُنْمَاكْ ötkünmek" şeklinde iseler de manaları daha ziyade "yarış etmek" anlamınadır.

Bundan başka bu ayrımda gelmiş olan "اُوهِي ühi" kelimesi dahi ayrıma uymamaktadır. B. A.

küçük bir hayvan.

انكامق unğamuk: "انكامق أر unğamuk er = salak adam".

انكايك öngeyük: "انكايك نانك öngeyük neng = bir şeye mahsus olan" demektir. Bir kimseye ayrılan, tahsis edilen her nesneye de "öngeyük" denir.

+

\+ +

BU AYRIMIN BAŞKA ÇEŞİDİ

اتنكلق otunğluk: Odunluk.

Tanrıya şükür olsun hemzeli isimler kitabı bitti.

X

X X

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ ADİYLE

HEMZELİ FİİLLER KİTABI

İKİ HARFLİLER AYRIMI

Bizim, her kitabın fiillerinden -her fiilin mazisini, muzariini, mastarını- bahsedeceğimizi bilmelisin. Biz maziyi gösterip muzari ve mastarı geçeceğiz. Çünkü muzarie ve mastara yaraşan hiç söylenmemekti. Ancak söylenmedikçe muzari sıygasının nasıl

olacağı, ne gibi harekelerle harekeleneceği bilinmediği için yazıldı. Mastar da böyledir. Çünkü söylenmedikçe, hangi mastarın sert kefle ince, hangi mastarın kalın ve çekerek söylenmesi bilinemez.

Bundan sonra, bütün fiillerde kural, sonuna ـك gelen mastarların mazisi, muzarii ince söylenmektir. Sonuna ق gelen mastarlar tok ve ق lı, غ lı kelimeler olması iktiza eder. ك li mastarda, kelimenin ince ve ك li olması gerektir. Bütün fiillerde ve mastarlarda kural budur.

ابدي öpdi: "ال منى ابدي ol meni öpdi = o, beni öptü", (اباز - ابماك öper - öpmek).

Şu savda dahi gelmiştir : "تاشغ اسروماسا ابمش كراك taşığ ısrumasa öpmiş kerek = taşı ısıramıyan öpmeli". Bu sav, dileğine erişmek için işlerinde yumşaklıkla emrolunan kişi için söylenir.

ابدي öpdi : "مون ابدي mün öpdi = çorba içti". Çorbaya benzer şeyler için de böyle denir; (اباز - ابماك öper - öpmek).

اجدي açdı : "قبغ اجدي kapuğ açdı = kapıyı açtı", (اجاز - اجماق açar - açmak).

اجدي uçdı : "قش اجدي kuş uçdı = kuş uçtu";

" اَنِنْكْ قُتى اُچْدى " anıng kutı uçdı = onun devleti gitti"; " اَرْ اَتْتِنْ قُذى اُچْدى " er attın kudhı uçdı = adam attan aşağı düştü"; " اُوتْ اُچْدى " ot uçdı = ateşin alevi söndü"; " اَرْنِنْكْ اُبْكاسى اُچْدى " erning öpkesi uçdı = adamın öfkesi geçti"; " اَرْ تِنى اُچْدى " er tını uçdı = adamın soluğu kesildi". Bunların hepsinde de bu kelime kullanılır; (اُچار - اُچْماق uçar-uçmak).

اِچْدى içdi : " اَرْ سُوفْ اِچْدى " er suw içdi = adam su içti". Herhangi bir şeyi içen, veya sorup içine çeken kimse için de böyle denir; (اِچار - اِچْماكْ içer - içmek).

اَرْدى erdi : " اُلْ اَنْدَغْ اَرْدى " ol andağ erdi = o, öyle oldu, öyle idi" [+]; (اَرُورْ - اَرْماكْ erür - ermek).

اُرْدى ürdi : " اُلْ اُتْ اُرْدى " ol ot ürdi = o, ateş üfledi". Köpek ürdüğü zaman da "اِتْ اُرْدى ıt ürdi" denir; (اُرار - اُرْماكْ ürer - ürmek).

اُرْدى urdı : " اِلِكِنْداكى نانْكْنى يِيرْدا اُرْدى " eligindeki nengni yėrde urdı = elindeki nesneyi yere koydu".

[+] Bugün dilimizde "idi, imiş" gibi şuhudî ve naklî mâzi şekillerinden başka sıygası kalmamış olan bu fiil, bazı Osmanlı gramercileri tarafından "imek" şeklinde gösterilmiş ve bugün kullanılmadığı söylenmiştir. Osmanlı gramercilerinden bir takımları da böyle bir fiil olmadığını söylemişlerse de birincilerin sezişleri yerindedir. Nitekim Dv. I, 99, 2 deki " اَرْكَنْ erken = iken" kelimesi de bunu teyid eder. B. A.

Şu savda da gelmiştir : " كُمُشْ كُنْكا اُرْسا اَلْتُنْ اَذاقِنْ كَلِيرْ " kümüş künge ursa altun adhakın kelir = gümüş güneşe konsa altın ayağıyle gelir". (Para güneşe konursa altın ona doğru yürüyerek gelir). Bu sav, işlerinin görülmesi için parayı esirgememekle emrolunan kişi hakkında söylenir.

" اُلْ قُلِنْ اُرْدى " ol kulın urdı = o, kölesini döğdü". Başkası da böyledir; (اُرُورْ - اُرْماقْ urur - urmak).

اَزْدى ezdi : " اُلْ تَرى اَزْدى " ol teri ezdi = o, deriyi kazıdı, sıyırdı"; (اَزارْ - اَزْماكْ ezer - ezmek).

اُزْدى üzdi : " اُلْ يِبْ اُزْدى " ol yıp üzdi = o, ipi kesti". İplik ve buna benzer şeyler için de böyle denir; (اُزارْ - اُزْماكْ üzer-üzmek).

اَسْدى esdi[+] : " اُلْ يِشِغْ اَسْدى " ol yışığ esdi = o, ipi uzattı". Başka şeyler için de böyle denir; (آسارْ - آسْماكْ eser - esmek).

اَسْدى esdi : " آسِنْ اَسْدى " esin esdi = esinti esti";

اَسْدى esdi : " تَرِغْ اَسْدى " tarığ esdi = tohum savurdu". Başkası için de böyle denir. Yel toprağı savurduğu zaman da böyle

[+] Yazma nüshada اَشْدى - اَشارْ - اَشْماكْ şeklinde olan bu kelimeler basma nüshada اَسْدى - اَسارْ - اَسْماكْ şeklinde geçmiştir ve birinci cildin sonunda düzeltilmemiştir. Divan'da ve Radloff'da bu kelimeler hep ش ile geçmektedir. B. A.

söylenir. Bu kelime müteaddi ve lâzım olarak kullanılır.

اُسْدِی usdı : "اَرْ اُسْدِی[+] er usdı = adam susadı"; (اُسَارْ - اُسْمَاقْ usar - usmak).

اُسْدُمْ usdum: "مَنْ اَيْلَا اُسْدُمْ men eyle usdum = ben öyle sandım". Oğuzca. (Mastarı yukarıdaki gibidir).

اَشْدِی eşdi : "اَلْ قَيِرْنِی اَشْدِی ol kayırnı eşdi = o, kumu eşti". Unu çuvala ve çuvala benzer şeylere akıtıp koymak için de böyle denir; "اَتْلِغْ اَشْدِی atlığ eşdi ? = atlı gitti, yürüdü"; "قَيْنَارْ اَشِچْ اَشْدِی kaynar aşıç eşdi = kaynıyan tencere taştı"; (اَشَارْ - اَشْمَاكْ eşer - eşmek).

اُشْدِی üşdi : "اَلْ اُقْ اُشْدِی ol ok üşdi = o, oku delgiç (makkap) ile deldi"; "اَتْمَاكْ كَا تَلِمْ كِشِی اُشْدِی etmekge telim kişi üşdi = halk ekmeğe üşüştü, birçok kimseler ekmek için toplandı"; (اُشَارْ - اُشْمَاكْ üşer - üşmek).

اُقْدِی öwdi [++]: "اَلْ اَتْمَاكْ اُقْدِی ol etmek öwdi = o, ekmek ufaladı"; (اُقَارْ - اُقْمَاكْ öwer - öwmek).

[+] Basma nüshada bu cümlenin evvelindeki kelime اُرْ şeklinde harekelenmiş ise de doğrusu "اَرْ er" olacaktır. Yazma nüshada dahi böyledir. B. A.

[++] Basma nüshada "mek" ile geçen bu fiil yazma nüshada dahi bu şekilde yazılmışsa da sonradan bir düzeltme görerek اُقَارْ - اُقْمَاكْ şekline girmiştir. Şu halde kelimenin doğrusu bugünkü kullanışa uyan "اُفَارْ - اُفْمَاقْ uwar - uwmak" şekli olacaktır ki "ufalamak" anlamınadır. Nitekim Dv. I, 162, 4 te اُفْشَاقْ şeklindedir. B. A.

اَقْدِی ewdi : "كُرُنْچْكَا كِشِی اَقْدِی körüngge kişi ewdi = halk, görülecek şeye koşuştu". (Halk görmek için bir şeyin etrafına toplandı); (اَقَارْ - اَقْمَاكْ ewer - ewmek).

اِقْدِی ėwdi : "اَرْ اِقْدِی er ėwdi = adam acele etti".

Şu parçada da gelmiştir :

اُذُو بَارِبْ اُكُشْ اِقْدِمْ . تَلِمْ يُورِبْ كُچِی كَقْدِمْ
اَتِمْ بِرْلَا تَكُو اِقْدِمْ . مَنِی كُورُبْ يِسِی اَغْدِی [+]

Üdhü barıp öküş ėwdim
Telim yorıp küçi kewdim
Atım birle tegü ewdim
Meni körüp yini ağdı

"ardınca varıp çok ivdim, çok yorup kuvvetini gevşettim, atımla erişmeğe çabaladım; beni görerek tüyleri ürperdi".

[+] Bu parçanın son mısraındaki يسى kelimesi yazma ve basma nüshalarda bu şekilde görülmekte ise de doğru değildir. Doğrusu "يِنِی yini" olacaktır. Nitekim Divan'ın birçok yerlerinde ve hele I, 186, 14 teki "اَنِكْ يِنِی اُرْپَرْدِی anıng yini ürperdi" sözü "onun teni ürperdi, tüyleri ürperdi" anlamına alınabilir. Bu parçanın son mısraındaki يسى kelimesi de 186 ıncı sahifedeki يِنِی kelimesi gibi aynı manaya gelmektedir. Brockelmann I, 220, 13 teki ve I, 385, 16 daki يِين kelimelerini "deri" anlamına almışsa da doğru yapmamıştır. Bu kelimenin "vücut, ceset, ten" anlamına geldiği açıkça görülmektedir. Sayın bilgin Brockelmann bu parçanın Arapça izahındaki اقشعرّ جلده sözüne aldanmış, يين kelimesini "deri" ile anlatıp geçmiştir. "Derisi ürperdi" sözü Arapçaya özger bir deyiştir. Herhangi bir dilin öz deyişi, öz savı başka bir dile, olduğu gibi geçirilemez. Nitekim bugün Batı Türkleri bu gibi yerlerde "tüyleri ürperdi" derler. Doğu Türklerinin vaktiyle buna "yini ağdı, yini ürperdi" dedikleri anlaşılmaktadır. Fakat hiçbir yerde Türklerin "derim ürperdi" dedikleri işitilmemiştir. Bu parçada görülen يسى kelimesi yazma nüshada ufak bir bozuntuya uğramıştır. İyice bakılacak olursa kelimenin üzerinden bir nokta kazınmış ve yukarıda görülen yanlış şekli almıştır; silinen noktanın yeri besbellidir. B. A.

(Kurdu anlatıyor ve diyor ki: Onu bulmak için acele ettim, çok kovalıyarak kuvvetini gevşettim, atımla ona eriştim, beni görünce tüyleri ürperdi); (اِفْماكْ - اِفازْ ėwer - ėwmek).

اَقْدِى **akdı** : "سُوفْ اَقْدِى suw akdı = su aktı", "يَغِى اَقْدِى yagı akdı = duşman aktı"; (اَقارْ - اَقْماقْ akar - akmak).

اُقْدِى **ukdı** : "اَرْ اِيشِنْ اُقْدِى er ışın ukdı = adam işini anladı"; (اُقارْ - اُقْماقْ ukar - ukmak)[+].

اَكْدِى **ekdi** : "اُلْ تَرِغْ اَكْدِى ol tarıg ekdi = o, tohum ekti". Bir şey üzerine ezilmiş bir nesne veya ilâç ekmek için de böyle denir; (اَكارْ - اَكْماكْ eker - ekmek).

اُكْدِى **ökdi** : "اُلْ يَرْماقْ اُكْدِى ol yarmak ökdi = o, para biriktirdi". Başka şey için de böyle denir; (اُكارْ - اُكْماكْ öker - ökmek).

اَكْدِى **egdi** : "اُلْ بُتَقْ اَكْدِى ol butak egdi = o, dal eğdi". Başka şey için de böyle denir; (اَكارْ - اَكْماكْ eger - egmek).

اَلْدِى **aldı** : "اُلْ اَلِمِنْ اَلْدِى ol alımın aldı = o, alacağını aldı", "بَكْ اِيلْ اَلْدِى Beg ėl aldı = Bey vilâyet aldı"; (اَلِرْ - اَلْماقْ alır - almak).

[+] Basma nüshada "اَرْ اِيشِنْ اُقْدِى er ışın ukdı" şeklinde geçen bu cümle, yazma nüshada "اُلْ اَرْ اِيشِنْ اُقْدِى ol er ışın ukdı" şeklindedir. Halbuki gerek yazma, gerek basma nüshalarda اَىْ اَنَّ ذٰلِكَ الرَّجُلَ فَطِنَ اَمْرَهُ diye görülmektedir. Bunun manası "o adam işini anladı" demektir. Bay Kilisli buradan yukarıdaki yanlışlığı sezmeliydi. B. A.

اُلْدِى **uldı** : "اَتْ بِشِبْ اُلْدِى et pışıp uldı = et pişerek erpidi". Eskiyerek yıpranan ve yırtılan elbiseye de böyle denir; (اُلُرْ - اُلْماقْ ulur - ulmak).

اِلْدِى **ildi** : "تِكانْ تُونُغْ اِلْدِى tiken tonuğ ildi = diken elbiseye iliştı". Başka şeyler için de böyle denir; "اَرْ تاغْدَنْ قُدِى اِلْدِى er tağdan kıdhı ıldı = adam dağdan aşağı indi". Muzari sıygası ilk örnekte (diken ilişmek örneğinde), ل harfi üstün, ikinci örnekte ötre okunarak teşkil edilir. Birincide "اِلَرْ iler", ikincide "اِلُرْ ılur" olacaktır.

"İlişmek" anlamına gelen kelimenin mastarı ك ile "اِلْماكْ ilmek","inmek" anlamına olan kelimenin mastarı ise ق ile "اِلْماقْ ılmak"dır.

اَمْدِى **emdi** : "كَنْجْ اَناسِنْ اَمْدِى kenç anasın emdi = çocuk anasını emdi". Hayvanların emmesi de böyledir; (اَمارْ - اَماكْ emer - emmek).

اُمْدِى **umdı** : "اُلْ مَنْدَنْ نانْكْ اُمْدِى ol menden neng umdı = o, benden bir şey umdu"; (اُمارْ - اُماقْ umar - ummak).

اُنْدِى **öndi** : "اُتْ اُنْدِى ot öndi = ot bitti", "اُلْ اَفْكا اُنْدِى ol ewge öndi = o, evine gitti". Uygurca. (اُنارْ - اُنْماكْ öner - önmek).

اِنْدِى **indi** : "اُلْ تاغْدَنْ قُدِى اِنْدِى ol tağdan kudhı indi = o, dağdan aşağı indi". ن harfi ل den

çevrilmedir. Nitekim Arapçada رَجُلٌ كِبْنُ الدَّلْوِ وَكَبْلُهَا ve شَثْنُ الْاَصَابِعِ وَشَثْلُهَا sözlerinde de böyledir.

+
+ +

BU AYRIMIN - ÖNÜ HEMZELİ OLAN AYRIMIN - MUZAAFI

اَتّى attı : " اَرْاُقْ اَتّى er ok attı = adam ok attı", " تَنْكْ اَتّى tanğ attı = tan açtı, şafak söktü", " اُلْ اَتّى نَانْكْنِي ol attı nengni = o adam o şeyi attı"; (اَتَارْ - اَتْمَاقْ atar - atmak).

اُتّى uttı : " اُلْ اَنِى اُتّى ol anı uttı = c, oyunda onu yuttu, üttü". Başkası da böyledir; (اُتَارْ - اُتْمَاقْ utar - utmak).

Şu parçada dahi gelmiştir :

قِشْ يَايْ بِلَا تُقُشْتِي . قِنْكِرْ كُوزُنْ بَقِشْتِي
تُتُشْقَلِي يَقِشْتِي . اُتْغَالِمَتْ اُغْرَشُورْ

Kış yay bile tokuştı
Kınğır közün bakıştı
Tutuşkalı yakıştı
Utgalımat[+] ograşur

"Kış yazla vuruştu, kızgın gözle bakıştı, tutuşmak için yaklaştı, birbirini utmağa uğraşır".

[+] Bu parçanın son mısraındaki kelime اُعَالِمَتْ şeklinde ve ikinci harfi noktasızdır. Yazma nüshada dahi böyle ise de ikinci harfin üzerindeki noktanın kazınmış olduğu görülmektedir. Bu kelime, "utar -,utmak" fiilinin tanıkları arasında gelmiş olduğundan "اُتْغَالِمَتْ utgalımat" olacağı açıktır. B. A.

(Yaz ile kış öceştiler ve savaşa girdiler, kızgın gözle birbirlerine bakıştılar, arkadaşını tutmak için birbirlerine yaklaştılar, biri öbürünü yutmak için uğraşır).

اُتّى ötti : " اُوقْ كَيِكْتَنْ اُتّى ok keyikten ötti = ok geyiğe geçti". Başka bir şeye geçen her nesne için dahi böyle denir." قَرِنْ اُتّى karın ötti = karın boşaldı, sürdü"; (اُتَارْ - اُتْمَاكْ öter - ötmek).

اُتّى ütti : " اُلْ بَاشِغْ اُتّى ol başığ ütti = o, başın saçlarını yaktı, üttü"; (اُتَارْ - اُتْمَاكْ üter - ütmek).

اِتّى itti : " اُلْ اَنِى اِتّى ol anı itti = o, onu itti, çarptı, eliyle veya ayağiyle itti, onu yere düşürdü"; (اِتَارْ - اِتْمَاكْ iter-itmek).

اِتّى ėtti : " تَنْكْرِي مَنِنْكْ اِيشِمْ اِتّى Tengri mening ışım ėtti = Tanrı benim işimi iyiliğe koydu", " اُلْ يُكُنْجْ اِتّى ol yükünç ėtti = o, namaz kıldı". Oğuzca.Oğuzlar bir şey yaptıkları zaman " اِتّى ėtti" sözünü kullanırlar, öbür Türkler "قِلْدِى kıldı" derler. Yalnız, bu kelime kadınla çiftleşmekte kullanıldığı için Oğuzlar -kadınlar sıkılmasın diye- bunu kullanmaktan vaz geçmişlerdir; (اِتَارْ - اِتْمَاكْ ėter - ėtmek). Bu kelimenin misal ayrımından olması dahi ca-

izdir.

\+
\+ +

BU AYRIMIN MENKUSU

اوبدى opdı : "اَرْسُوف اوبدى er suw opdı = adam suyu höpürdeterek içti". Başkası da böyledir; (اوبار - اوبماق opar - opmak).

اجّى açtı : " اَرْ اجّى er açtı = adam acıktı"; (اجار - اجماق açar - açmak).

اردى ardı : "اَرْ اردى er ardı = adam yoruldu, dermansız kaldı". Başkası da böyledir. "اُلْ اَنى اردى ol anı ardı = o, onu aldattı"; (ارار - ارماق arar-armak).

اوردى ördi : "اُلْ سَج اوردى ol saç ördi = o, saç ördü". Örülen herşey için de böyle denir; (اورار - اورماك örer - örmek).

اوردى ordı [+]: "اُلْ اوت اوردى ol ot ordı = o, ot kesti, biçti". Biçilen ekin ve diğer şeyler için de böyle denir; (اورار - اورماق orar - ormak).

ايردى érdi : "اَرْ ايردى er érdi = adam yalnızlık duydu, irkildi", "اُلْ تام ايردى ol tam érdi = o, duvarı yardı". Başkası da böyledir; (ايرار - ايرماك érer - érmek).

[+] Brockelmann bu kelimeyi "urmak" şeklinde yazmışsa da doğru yapmamıştır sanırım. Bana kalırsa "ormak" olacaktır. Nitekim Radloff I, 1047 de "ormak" sözü bütün Doğu dillerince "kesmek, biçmek" anlamlarına gelmektedir. Batı Türkçesinde bulunan "orak" kelimesi de bizim görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. B. A.

اوردى ördi: "بُلِتْ اوردى bulıt ördi = bulut belirdi", "قوى اوردى koy ördi = koyun ağıldan çıktı, yayılmak için yaylağa yöneldi". Koyunlar gece başıboş bir halde otlağa terkedildikleri zaman da böyle denir. "اُلْ سَقْدِج اوردى ol sawdıç ördi = o, sepet ördü; hurma lifinden zenbil ördü". Elle örülen her şey için de böyle denir; (اورار - اورماك örer - örmek).

ازدى azdı: "اُلْ يُولْ ازدى ol yol azdı=o, yolu şaşırdı", (ازار - ازماق azar - azmak).

اوزدى uzdı: "اَنِكْ اَتى اوزدى anıng atı uzdı = onun atı geçti". Başkasını geçen her şey için de böyle denir; (اوزار - اوزماق uzar - uzmak).

اسْدى asdı: "اُلْ اَتْ اسْدى ol et asdı = o, et astı". Çiviye asılan nesneler ve asılan adam için de böyle denir; (اسار - اسماق asar - asmak).

اشْتى aştı: "اُلْ تاغ اشْتى ol tağ aştı = o, dağı aştı". Başkası da böyledir; (اشار - اشماق aşar - aşmak).

اغدى agdı: "اُلْ تاغقا اغدى ol tağka agdı = o, dağa ağdı". Başka şeyi aşmak ta böyledir; (اغار - اغماق agar - agmak), "بُلِتْ اغدى bulıt agdı = bulut belirdi, "اَنِكْ يُوزى اغدى anıng yüzi agdı = onun rengi bozuldu".

اقذي awdı : "انكر كيشي اقذي anğar kişi awdı = halk onun etrafına toplandı"; (اقار - اقماق awar - awmak).

اوكدي ögdi : "اول مني اوكدي ol meni ögdi = o, beni öğdü"; (اوكار - اوكماك öger - ögmek).

+
\+ +

BU AYRIMIN DÖRT HARFLİLERİ

آيذي aydı : "اول منكا سوز آيذي ol manğa söz aydı = o, bana söz söyledi"; (آيور - آيماق ayur - aymak).

اويذي oydı : "اول قاغون اويذي ol kagun oydı = o, kavun oydu". Başkası da böyledir; (اويار - اويماق oyar - oymak).

ايذي oydı : " اول اونغ ايذي ol unuğ oydı = o, unu basarak sıkıştırdı". Bir şeyi yerleştirmek ve sıkıştırmak için de böyle denir; (ايار - ايماق oyar - oymak).

+
\+ +

BU AYRIMIN GUNNELİLERİ

انكدي engdi: " ار انكدي er engdi = adam şaştı, engi yangı oldu"; (انكار - انكماك enger - engmek).

انكدي öngdi: "اول يغاج انكدي ol yıgaç öngdi = o, ağaç deldi". Duvarın temelini ve başka şeyleri delmek te böyledir; (انكار انكماك önger - öngmek).

انكدي ongdı: " برچن بدوغي انكدي barçın budugı ongdı = ipek kumaşın rengi soldu"; (انكار - انكماك ongar - ongmak) [+] . Buna "انكقتي onguktı" dahi denir.

+
\+ +

K U R A L

Bu ayrımdan emrihazır sıygası iki harf üzerinedir: " يرماق ال yarmak al", " اتتن ال attın ıl" sözlerindeki "al, ıl" kelimeleri gibi ki "para al", "attan in" demektir.

Bundan sonra, Türk dilinde fiil köklerinin emir sıygası olduğunu bilesin; emir sıygası olarak kararlaşan şekil asıldır. Birçok sebepler, birçok anlamlar dolayısiyle bu köke bir takım harfler eklenir.

Nehiy yapma yolu, bütün fiillerde emir sıygasının sonuna الف، م getirmekledir. " الما alma = alma", " الما ılma = inme" gibi.

Bütün kuralların, ölçümlerin toplandığı yer "Sâlim Kitabı"dır. Tanrı dilerse orada anlatılacaktır.

İki harfliler ayrımı bitti.

X
X X

[+] Bu fiil, yazma nüshada " انكماق ongmak" şeklindedir. Basma nüsha yanlıştır. B. A.

ÜÇ HARFLİLER AYRIMI

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE ORTALARI

HAREKELİ OLAN فَعَلَ AYRIMI

اَبْرْدِى öpürdi: " اُلْ مَنْكَا مُنْ اَبْرْدِى ol manğa mün öpürdi = o, bana çorba içirdi". Başkası da böyledir; (اَبُرْمَاكْ - اَبُرُرْ öpürür - öpürmek).

اَتْرْدِى ötürdi: "اُلْ سِبِزْغُو اَتْرْدِى ol sıbuzgu ötürdi = o, düdük öttürdü". Başkası da böyledir; (اَتُرْمَاكْ - اَتُرُرْ ötürür - ötürmek).

اَتْرْدِى uturdı: " اُلْ سَجْ اَتْرْدِى ol saç uturdı = o,saç kesti". Urba ve urbaya benzer şeyleri kesmek te böyledir; (اَتُرْمَاكْ - اَتُرُرْ uturur - uturmak) [+].

اَتْرْدِى ötürdi: "اُلْ تَامْ اَتْرْدِى ol tam ötürdi = o, damı deldi"; (اَتُرْمَاكْ - اَتُرُرْ ötürür - ötürmek).

اَجْرْدِى uçurdı: "اُلْ قُشْ اَجْرْدِى ol kuş uçurdı = o, kuş uçurdu", "اُلْ اَنِى اَتْتِنْ اَجْرْدِى ol anı attın uçurdı = o, onu attan düşürdü" [++]; (اَجُرُورْ - اَجُرْمَاقْ uçurur - uçurmak).

اَجْرْدِى öçürdi: "اُلْ اَتُغْ اَجْرْدِى ol otuğ öçürdi = o, ateşi söndürdü", "اَنِكْ اُبْكَاسِنْ اَجْرْدِى anıng öpkesin öçürdi = onun öfkesini yatış-

---

[+] Yazma nüshada " اَتُرْ - اَتُرْمَاقْ uturur,- uturmak" olduğu halde, basma nüshada, bu kelime " اَتُرْ - اَتُرْمَاكْ ütürür - ütürmek" şeklinde yazılmıştır.

[++] Bu Türkçe cümlenin Arapça karşılığında gerek yazma ve gerek basma nüshalar şöyle demektetir: "اَىْ اَنْتَ اَسْقَطَهُ مِنْ عَلَى الْفَرَسِ" Bu ibare yanlıştır; عَلَى kelimesi fazladır; iki harficer bir arada bulunamaz. B. A.

tırdı", " اُلْ اَنِى اُرُبْ تِنِنْ اَجْرْدِى ol anı urup tını öçürdi = o, onu döğerek soluğunu kesti".

Şu savda dahi gelmiştir: " اُتُغْ اُذْغُجْ بِرْلَا اَجْرْمَاسْ [+]otuğ odhguç birle öçürmes = ateş alevle söndürülmez". Bu sav, bozut (fitne) bozutla bastırılmaz, barışla bastırılır, denecek yerde kullanılır; (اَجُرُرْ - اَجْرْمَاكْ öçürür - öçürmek).

اِجْرْدِى içürdi: "اُلْ اَنْكَارْ سُوفْ اِجْرْدِى ol angar suw içürdi = o, ona su içirdi". Başkası da böyledir; (اِجُرُرْ - اِجْرْمَاكْ içürür - içürmek).

اَذْرْدِى edhirdi: "اُلْ اَذْكُوكْنِى يَاوْلَاقْتِنْ اَذْرْدِى ol edhgüni yawlaktan edhirdi = o, iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırdı". Şu savda da gelmiştir: " اِتْلِى تِرْنَاكْلِقْ اَذْرْمَاسْ etli tırnğaklı edhirmes = et tırnaktan ayrılmaz". Bu sav, tırnaklarla etin arası ayrılmadığı gibi hısımların da birbirinden ayrılmıyacağını bildirmek için söylenir [++] ; (اَذُرُرْ - اَذْرْمَاكْ edhirür - edhirmek).

اَذْرْدِى edhirdi: " اُلْ اَذْرْدِى نَانْكْنِى ol edhirdi nengni = o, bir şeyi seçti"; (اَذُرُرْ - اَذْرْمَاكْ edhirür-

---

[+] Bu kelime " اُتْ ot" olsa daha doğru olurdu. B. A.

[++] Bu sav, bugün bile Batı Türk İlinde "hısım hısımdan ayrılmaz" diyecek yerde "et tırnaktan ayrılmaz" diye kullanılmaktadır. B. A.

edhirmek).

اُذْرَدِمْ üdherdim: " مَنْ اَنِي اُذْرَدِمْ men anı üdherdim = ben ona uydum, izince gittim";(اُذَارُرْ - اُذْرَماكْ üdherür - üdhermek).

اَسُرْدِي asurdı: " اَرْ اَسُرْدِي er asurdı = adam aksırdı"; (اَسُرُرْ - اَسُرْماقْ asurur - asurmak).

اُسُرْدِي osurdı: "اَرْ اُسُرْدِي er osurdı = adam osurdu"; (اُسُرُرْ - اُسُرْماقْ osurur - osurmak).

اِسِرْدِي ısırdı: " اِتْ اِسِرْدِي ıt ısırdı = köpek ısırdı". Şu savda da gelmiştir : "اِتْ اِسِرْماسْ اَتْ تَپْماسْ تيما ıt ısırmas, at tepmes tème = it ısırmaz, at tepmez deme"; çünkü onların yaradılışı o yoldadır;(اِسِرُرْ - اِسِرْماقْ ısırur - ısırmak).

اُشَرْدِي öşerdi: " اَنِكْ كُوزِي اُشَرْدِي anıng közi öşerdi = onun gözü karardı, açlıktan gözü karardı"; (اُشادُرْ - اُشَرْماكْ öşerür - öşermek).

اُغُرْدِي ogurdı: "اَرْ سُنْكُكْ اُغُرْدِي er süngük ogurdı = o, kemiği bitiştirdi ve ayırdı"?;(اُغُرُرْ - اُغُرْماقْ ogurur - ogurmak).

اَفُرْدِي ewürdi: " اُلْ مَنِي يُولْدِنْ اَفُرْدِي ol meni yoldın ewürdi = o, beni yoldan çevirdi";" اُلْ اَيَاقْ اَفُرْدِي ol ayak ewürdi = o, kap çevirdi". Başkası da böyledir; (اَفُرارْ - اَفُرْماكْ ewürer - ewürmek).

اَكِرْدِي egirdi: " بَكْ كَنْدْ اَكِرْدِي Beg kend egirdi = Bey şehri kuşattı"; " اُراغُتْ يِپْ اَكِرْدِي uragut yıp egirdi = kadın ip eğirdi", "سُوفْ كَمِي اَكِرْدِي suw kemini egirdi = su gemiyi döndürdü"; (اَكِرارْ - اَكِرْماكْ egirer - egirmek); "اُلْ مَنِي اِيشْقا اَكِرْدِي ol meni ışka egirdi = o, beni işe sürdü".

اَلَرْدِي alardı: " تَلْقا اَلَرْدِي talka alardı = koruk kızardı", " اَنِكْ كُوزِي اَلَرْدِي anıng közi alardı = onun gözü kamaştı"," كِشِي يِنِي اَلَرْدِي kişi yini alardı = adamın bedeni ala oldu"; (اَلادُرْ - اَلَرْماقْ alarur - alarmak).

اِلَرْدِي ilerdi: "مَنِكْ كُوزُمانَنْكْ اِلَرْدِي mening közüme neng ilerdi = benim gözüme bir şey ilişti"; (Karanlıktan, yahut uzaktan gözüme bir şey ilişti). Şu parçada dahi gelmiştir :

قَقْلارْ قَمُغْ كُلادْدِي تَغْلارْ بَشِي اِلَرْدِي
آژُنْ تِنِي يِلِرْدِي تُوتُو چَچَكْ چَرْكَشُورْ

Kaklar kamuğ kölerdi
Taglar başı ilerdi
Ajun tını yılırdı
Tütü çeçek çerkeşür

"Kuru yerler hep gölerdi; dağ başları göründü, göze ilişti; dünyanın soluğu ılıdı, türlü çiçekler sıralandı".

(Sular çoğaldı, çukur yerlere doldu; dağ başları hayal meyâl göründü; dünyanın nefesi ısındı; ağaçlar açıldı, canlı varlıklar çiftleşti, her cins-

ten tomurcuklar sıralandı).

امزدى emüzdi: "اراغت اغلنكا سوت امزدى uragut oglınga süt emüzdi = kadın oğluna süt emzirdi"; (امزر - امزماك emüzür - emüzmek).

ابشدى öpüşdi: "ال منك برلا ابشدى ol meniñ birle öpüşdi = o, benimle öpüştü"; (ابشر - ابشماك öpüşür - öpüşmek).

اتشدى atışdı: "ال منك برلا اق اتشدى ol meniñ birle ok atışdı = o, benimle ok atışdı". Herhangi bir şey atmak için de böyle denir; (اتشر - اتشماق atışur - atışmak).

اتشدى utuşdı: "ال منك برلا يرماق اتشدى ol meniñ birle yarmak utuşdı = o, benimle para yutuştu"; (اتشر - اتشماق utuşur - utuşmak).

اتشدى itişdi: " ال انك برلا اتشدى ol anıñ birle itişdi = o, onunla itişti"; (اتشور - اتشماك itişür - itişmek). Bir şeyi müdafaada yardımlaşmak, yahut yarışmak için de böyle denir,

اجشدى açışdı: "ال منكا قبغ اجشدى ol manğa kapuğ açışdı = o, bana kapıyı açmakta yardım etti". Yarış yapıldığı zaman da böyle denir; (اجشور - اجشماق açışur - açışmak) [+].

[+] Burada, basma nüshada Dv. I,158,5 den sonra aşağıdaki ibare unutulmuştur. Yazma nüshanın 100 üncü sahifesinin 4 üncü satırında olan bu parçayı alıyoruz :
" ازم اجشدى üzüm açışdı = üzüm ekşidi". B. A.

اچشدى öçeşdi: "ال منك برلا اچشدى ol meniñ birle öçeşdi = o, benimle yarış yaptı, öçeşti"; (اچشور - اچشماك öçeşür - öçeşmek).

اچشدى içişdi: "ال منك برلا سوت اچشدى ol meniñ birle süt içişdi = o, benimle süt içmekte yarış etti". Yardımlaşmak ta böyledir; (اچشور - اچشماك içişür - içişmek).

Bu çeşit fiiller iki türlüdür.

Birincisi : İki fail arasında müteaddi olan fiildir. Bu, Arapçanın مفاعلة ayrımı gibidir Bu kısım bir iş üzerinde yardımlaşma ve yarışma dahi bildirir.

İkincisi: Failin bütün parçalarına dağılmış, içerisine sinmiş bir fiil olmaktır. " سركا اچشدى sirke açışdı = sirkenin her tarafı acılaştı"; (تون ترنى اچشدى ton terni içişdi = elbise teri içerisine çekti). Fiillerin birçokları bu yoldadır.

اذشدى adhışdı: " ار اذاقى اذشدى er adhakı adhışdı = adamın ayağı apıştı"; (اذشور - اذشماق adhışur - adhışmak). Birbirinden açılan, ayrılan her nesne için de böyle denir.

اذشدى udhuşdı: " ال منك برلا اذشدى ol meniñ birle udhuşdı = o, benimle uyumakta yarış etti" (Hangimiz daha çok uyuyacağız diye

o, benimle uyumakta yarış etti);" اَذاق اُذُشْدِی adhak udhışdı = ayak uyuştu"; " يُغُرتْ اُذُشْدِی yogurt udhışdı = yoğurt pıhtılaştı"; (اُذُشُورْ - اُذُشْماق udhışur - udhışmak).

اِذْشْدِی ıdhışdı: " اَلْ مَنْكا اَرْتُتْ اِذْشْدِی ol manğa artut ıdhışdı = o, benimle armağanlaştı" (o bana armağan verdi, ben ona armağan verdim). Başkasiyle yapılan her yarış ta böyledir; (اِذْشُورْ - اِذْشْماق ıdhışur - ıdhışmak).

الرْشْدِی arışdı: " الارْ اِكّی الرْشْدِی olar ikki arışdı = onlar birbirlerini aldattı"; (الرْشُورْ - الرْشْماق arışur - arışmak).

اَرُشْدِی aruşdı: " ياغْ اَرُشْدِی yağ aruşdı = yağ eridi". Başkası da böyledir; (اَرُشُورْ - اَرُشْماق aruşur - aruşmak) [+].

اُرُشْدِی uruşdı: " اَنِكْ بِرْلَا اُرُشْدِی anıng birle uruşdı = onunla vuruştu". Beyler ve Beylerden başkası vuruştuğu zaman da böyle denir; (اُرُشُورْ - اُرُشْماق uruşur - uruşmak).

Şu savda dahi gelmiştir :

"اَلْپلار بِرْلا اُرُشْما . بَكلار بِرْلا تُرُشْما alplar birle uruşma, Begler birle turuşma = yiğitlerle vuruşma, Beylerle duruşma!".

[+] Basma nüshada اَرُشُورْ - اَرُشْماق şeklinde geçen bu fiil, yazma nüshada "اَرُشُورْ - اَرُشْماك erüşür - erüşmek" şeklindedir; doğrusu da budur. Çünkü ortaklaşma ve yardımlaşma edatı bulunmıyan asıl kök fiil "اروملك erümek"tir. B. A.

Aşağıdaki parçada da gelmiştir :

اَرَنْ اَلْپِی اُقُشْتِیلارْ . قِنكِرْ كُوزُنْ بَقِشْتِیلارْ
قَمُغْ تُلْمُنْ تُقُشْتِیلارْ قِلِچْ قِنْقا كُجْرُسِغْدِی

Eren alpı okuştılar
Kıngır közün bakıştılar
Kamuğ tolmun tokuştılar
Kılıç kınka küçün sıgdı

"Yiğitler çağrıştılar -erler yiğidi çağrıştılar-, yan gözle bakıştılar, bütün silâhlarla vuruştular, kılıç kına güç sığdı".

(Yiğitler birbirlerini çağırdılar, kızgın gözle bakıştılar, bütün silâhlarla vuruştular, öyle ki üzerlerinde kuruyan kanın çokluğu dolayısiyle kılıç kına zorla sığdı).

اُرُشْدِی ürüşdi: " اَلْ مَنْكا اُتْ اُرُشْدِی ol manğa ot ürüşdi = o, bana ateş üflemekte yardım etti"; (اُرُشُورْ - اُرُشْماك ürüşür - ürüşmek).

اُرُشْدِی örüşdi: " اَلْ مَنْكا يِشِغْ اُرُشْدِی ol manğa yışığ örüşdi = o, bana ip örmekte yardım etti". Herhangi bir şeyi örmekte yarışmak ta böyledir; (اُرُشُورْ - اُرُشْماك örüşür - örüşmek).

Yardımlaşmadan yarışmayı ayırt etmek istiyen, onu sıla edatı

ile tanımalıdır. Sıla edatı " مَنْكَا manğa" şeklinde fiille birleşirse "benim için" demek olur. Fiil bu halde "yardım" anlamınadır.

Fiile " مَنِكْ بِرْلا mening birle" sözü eklenirse "benimle" demek olur. İki kişi arasında yapılan işlerin hepsinde dahi asıl olan budur.

Gaip fiil murad olunursa "اَنْكَرْ angar" kelimesi getirilir, "ona" demektir. Bu, yardım anlamına alındığı zaman böyledir. Yarış anlamı murad edilirse " اَنِكْ بِرْلا anıng birle" sözü getirilir, "onunla" demektir. Bunu iyi belle!.

اُزُشْدِى üzüşdi: "اُلْ مَنْكَا اُزُمْ اُزُشْدِى ol manğa üzüm üzüşdi= o, bana üzüm toplamakta yardım etti". İpin, ipe benzer şeylerin ayağı kesmesinde, sıyırmasında da böyle denir. Yarış için de böyle söylenir; (اُزُشُورْ - اُزُشْمَاكْ üzüşür - üzüşmek).

اُزُشْدِى özüşdi: "اُلْ مَنِكْ بِرْلا اَتْ اُزُشْدِى ol mening birle at özüşdi = o, benimle at koşturmakta yarış etti". Yardımlaşmak ta böyledir; (اُزُشُورْ - اُزُشْمَاكْ özüşür - özüşmek).

اَسِشْدِى asışdı: "اُلْ مَنْكَا اَتْ اَسِشْدِى ol manğa et asışdı= o, bana et asmakta yardım etti"; (اَسِشُورْ اَسِشْمَاقْ asışur - asışmak).

اَسِشْدِى esişdi: "اُلْ مَنْكَا يِبْ اَسِشْدِى ol manğa yıp esişdi = o, bana ip çekmekte yardım etti". Yarış ta böyledir; (اَسِشُورْ - اَسِشْمَاكْ esişür - esişmek) [+].

اِسِشْدِى ısışdı: "اِسِشْدِى نَانْكْ ısışdı neng = nesne ısındı, sıcaklık onun bütün parçaları arasına girdi"; (اِسِشُورْ - اِسِشْمَاقْ ısışur - ısışmak).

اَشِشْدِى eşişdi: "اُلْ مَنْكَا تُبْرَاقْ اَشِشْدِى ol manğa toprak eşişdi = o, bana toprak eşmekte yardım etti". Yarış ta böyledir; (اَشِشُورْ - اَشِشْمَاكْ eşişür - eşişmek).

اَغِشْدِى agışdı: "اُلْ مَنِكْ بِرْلا تَاغْقَا اَغِشْدِى ol mening birle tağka agışdı = o, benimle dağa çıkmakta yarış etti". Başkası da böyledir; (اَغِشُورْ - اَغِشْمَاقْ agışur - agışmak); "اُلْ مَنِكْ بِرْلا بِرْ اَلْتُونْدَا اَغِشْدِى ol mening birle bir altunda agışdı = o, narkı bir altına yükseltmekte benimle yarış etti"; "بَكْلَارْ بِيرْ اِكِنْدِى بِرْلا اَغِشْدِى Begler bir ikindi birle agışdı = Beyler birbirlerini koğmakta yarış ettiler".

اُفُشْدِى uwuşdı: " اُلْ مَنْكَا اَتْمَاكْ اُفُشْدِى ol manğa etmek uwuşdı = o, bana ekmek ufalamakta yardım etti". Yarış ta böyledir; (اُفُشُورْ اُفُشْمَاقْ uwuşur - uwuşmak).

[+] Bizim burada اَسِشُورْ - اَسِشْمَاكْ şeklinde yazdığımız sıygalar basma nüshada اَسِشُورْ - اَسِشْمَاقْ şeklinde çıkmıştır. Bizim yazışımız, yazma nüshaya uygundur. B. A.

إيقِشدى ėwigdi: "كِشيلار ايشقا ايقِشدى kişiler ışka ėwigdi = herkes işe koşuştu"; (إيقِشور - إيقِشماك ėwigür - ėwişmek).

آقِشدى akışdı: "سُفلار آقِشدى suwlar akışdı = sular akıştı" (Bütün yollardan sular akıştı).

Şu parçada dahi gelmiştir :

قار بوز قَمُغ اَرُشدى . تَغلار سُقى آقِشدى
كُكْشِن بلت اُرُشدى . قَيغُق بُلُب اَكرِشور

Kar buz kamuğ erüşdi

Taglar suwı akışdı

Kökşin bulıt örüşdi

Kayguk bolup egrişür

"Kar, buz eridi; dağların suyu aktı; göğümsü bulut belirdi, kayık gibi dolanır".

(Yazı anlatarak diyor ki : Bütün kar, buz eridi, dağların suyu aktı; mavi bulut belirdi, kayığın su üzerinde salınışı gibi gök bulut ta havada salınır).

اُقُشتيلار ukuştılar: " اُلار بو ايشِغ اُقُشتيلار olar bu ışığ ukuştılar = onlar bu işi anladılar"; (اُقُشورلار - اُقُشماق ukuşurlar-ukuşmak).

اُقِشتيلار okıştılar: "اُلار بير اِكِندى بِرلا اُقِشتيلار olar bir ikindi birle okıştılar = onlar birbirlerini çağırdılar"; (اُقِشور - اُقِشماق okışur - okışmak). "اُل مَنِك بِرلا بِتِك اُقِشدى ol meninğ birle bitik okışdı = o, be-

nimle kitap okumakta yarış etti".Yardım da böyledir.

آكِشدى ekişdi: "اُل مَنكا تَرِغ آكِشدى ol manğa tarığ ekişdi = o, bana tohum ekmekte yardım etti". Yarış ta böyledir ; (آكِشور - آكِشماك ekişür - ekişmek).

آكِشدى egişdi: " اُل مَنكا جكان آكِشدى ol manğa çögen egişdi = o, bana çevgen eğmekte yardım etti". Yarış ta böyledir; (آكِشور - آكِشماك egişür - egişmek).

اُكشدى ögüşdi: "اِكى اَرَن اُكشدى ikki eren ögüşdi = iki kişi birbiriyle öğüştü"; (اُكُشور - اُكُشماك ögüşür - ögüşmek).

اُكشدى ügüşdi: " اُل مَنكا تَرِغ اُكشدى ol manğa tarığ ügüşdi = o, bana buğday öğütmekte yardım etti"; (اُكشور - اُكشماك ügüşür - ügüşmek). Yarış ta böyledir.

اِكَشديلار igeşdiler: "كِشيلار ايشتا بِربِركا اِكَشديلار kişiler ışta birbirige igeşdiler = adamlar, iş hususunda birbirlerine arka oldular, güvendiler"; (اِكشور - اِكشماك igeşür - igeşmek).

اِكَشدى igeşdi: " اُل مَنكا تَمُر اِكَشدى ol manğa temür igeşdi = o, bana demir iğelemekte yardım etti"; (اِكشور - اِكشماك igeşür - igeşmek); "اِكى بُغرا اِكَشدى ikki bogra igeşdi = iki boğa çarpıştı, ısırıştı".

Şu savda da gelmiştir : "اِكى بُغرا اِكاشور

أُرْاِكّكا كُونْ يَنْجِلُورْ ikki bogra igeşür otra kökegün yançılur = iki boğa çarpışır, arada gök sinek incinir". Bu sav, iki Beyin çarpışmasında, arada, zayıfların ezilmesi üzerine söylenir.

اَلِشْدِى alışdı: " اُلْ مَنْكا اَلِمْ اَلِشْدِى ol manğa alım alışdı = o, bana alacağımı almakta yardım etti". Başkası da böyledir; (اَلِشُوْرْ - اَلِشْماقْ alışur - alışmak).

اِلِشْدِى ılışdı: " اِكِّى نانْكْ بِرْلا اِلِشْدِى ikki neng birle ılışdı = iki şey birbirine iliştI"; (اِلِشُوْرْ - اِلِشْماقْ ılışur - ılışmak) [+]. "قَنْجِقْ اِلِشْدِى kançık ilişdi = erkek köpeğin çavı kancığınkine ilişti, çatıştı"; " اِكِّى اَذْغِرْ اِلِشْدِى ikki adhgır ilişdi = iki aygır ısırıştı". Deve için de böyle denir.

اُلِشْدِى ulışdı: " بُرِى بَرْجا اُلِشْدِى böri barça ulışdı = bütün kurtlar uluştu". Başkası da böyledir.

Şu parçada dahi gelmiştir:

اُلِشْباَ رْنبُورِكيو . يِرْتِنْ يقا اُورْكيو
سِقْرِبْ اونى يُوْرْكيو . سِغْتَبْ كُوْزى اُرْتْلُورْ

[+] Bu kelime yazma nüsha 103, 16 da " اِلِشْمالِكْ ilişmek" şeklinde geçmektedir, doğru olan da budur. Çünkü bu kelime "ilmek" aslından gelmiştir. B. A.

Ulşıp eren börleyü
Yırtın yaka urlayu
Sıkrıp üni yurlayu
Sıgtap közi örtülür

"Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağırıyor, ünü çıkasıya haykırıyor, gözü örtülesiye kadar ağlıyor".

(Afrasyaba yandıkları için herkes kurtlar gibi uluşuyor, haykırarak yakasını yırtıyor, bazı kere ırlayıcının sesi gibi ses çıkarıyor, göz yaşları gözü örtünceye değin ağlıyor), (اُلِشُرْ - اُلِشْماقْ ulışur - ulışmak).

اُلَشْدِى üleşdi: " اُلارْ اِكِّى تَقارِنْ اُلَشْدِى olar ikki tawarın üleşdi = onlar ikisi mallarını üleştiler", (اُلَشُورْ - اُلَشْماكْ üleşür - üleşmek).

اُلَشْدِى ulaşdı: " بِرْ نانْكْ بِرْكا اُلَشْدِى bir neng birge ulaşdı = bir nesne bir nesneye ulaştı", (اُلَشُورْ - اُلَشْماقْ ulaşur - ulaşmak).

اُلِشْدِى ölişdi: " اُلِشْدِى نانْكْ ölişdi neng = nesne nemlendi, nem o şeyin bütün parçalarına öğdü" [+].

[+] Basma nüshada, burada, bir satır unutulmuştur. Yazma nüshada mevcut olan bu satırı olduğu gibi buraya yazıyoruz :
وَيُقالُ اُلِشْدِى نانْكْ اَىْ اِبْتَلَّ الشَّيْئُ وَنَفَذَتِ الرُّطُوبَةُ فى اَجْزائِهِ اُلِشُوْرْ - اُلِشْمالِكْ

اِلِشْدِی ılışdı: "اَلْ مَنِكْ بِرْلَا تَاغْدِنْ قُدِى اِلِشْدِی ol mening birle tagdın kudhı ılışdı = o, benimle dağdan aşağı inmekte yarıştı", (اِلِشُورْ - اِلِشْمَاقْ ılışur - ılışmak).

اِلِشْدِی ılışdı: "اَلْ مَنِكْ بِرْلَا تُبِقْ اِلِشْدِی ol mening birle topık ılışdı = o, benimle top asmakta yarıştı", (Hangimiz topu daha iyi asacağız diye yarıştı), (اِلِشُورْ - اِلِشْمَاقْ ılışur - ılışmak) [+].

اَمُشْدِی amuşdı: "اَرْ اَمُشْدِی amuşdı er = adam -kendisine yapılan çıkışma veya kınama dolayısiyle- apışdı, kaldı". Başkası da böyledir; (اَمِشُورْ - اَمِشْمَاقْ amışur - amışmak).

اُنَشْدِيلَارْ onaşdılar: "بُو اِيشِغْ الَارْ قَمُغْ اُنَشْدِيلَارْ bu ışığ olar kamuğ onaşdılar = onların hepsi bu işte uyuştular, kabullendiler". Başkası da böyledir; (اُنَاشُورْلَارْ - اُنَشْمَاقْ onaşurlar - onaşmak).

اِنِشْدِی ınışdı: "اُلْ مَنِكْ بِرْلَا تَاغْدِنْ اِنِشْدِی ol mening birle tagdın ınışdı = o, benimle dağdan inişti", (اِنِشُورْ - اِنِشْمَاقْ ınışur - ınışmak).

اَجِقْتِی açıktı: "اَرْ اَجِقْتِی er açıktı = adam acıktı, açlıktan kıvrandı", (اَجِقَارْ - اَجِقْمَاقْ açıkar - açıkmak).

[+] Yazma nüshada "اِلِشُورْ - اِلِشْمَاكْ ilişür - ilişmek" şeklinde yazılan bu kelime basma nüshada "اِلِشُورْ - اِلِشْمَاقْ ılışur - ılışmak" şeklinde görülmektedir; bu şekil yanlıştır. B. A.

اُجُقْتِی uçuktı: "اِيشْ اُجُقْتِی ış uçuktı = iş sonuna vardı", (اُجُقَارْ - اُجُقْمَاقْ uçukar - uçukmak).

اُسُقْتِی usuktı: "اَرْ اُسُقْتِی er usuktı = adam susadı", (اُسُقَارْ - اُسُقْمَاقْ usukar - usukmak).

Şu savda da gelmiştir: "اُسُقْمِشْقَا سَاقِغْ قَمُغْ سُوفْ كُرُونُورْ usukmışa sakığ kamuğ suw körünür = susamışa ılgın (serâb) bütün su görünür". Bu sav, ihtiyacı olduğu nesnenin her şey tarafından yerine getirileceğini sanan kimse için söylenir.

اَشُقْتِی aşuktı: "اُلْ اَفْكَا اَشُقْتِی ol ewge aşuktı = o, evini özledi". Başkası da böyledir. Bir şeyi özliyen, bir şeye düşkün olan kimse için de böyle denir; (اَشُقَارْ - اَشُقْمَاقْ aşukar - aşukmak).

اَغُقْتِی aguktı: "اَرْ اَغُقْتِی er aguktı = adam ağılandı". Bu fiil lâzımdır; nasıl ki Arapçada حُمِي dan gelen حُمَّ الرَّجُلُ sözü de böyledir. (اَغُقَارْ - اَغُقْمَاقْ agukar - agukmak).

اَلِقْتِی alıktı: "اَرْ اَلِقْتِی er alıktı = adam alçaldı"; "بَاشْ اَلِقْتِی baş alıktı = yara azdı, bozuldu". Cünüp, aybaşı, lohusa olan kimselerin bakmasından bozulan her şeye de böyle denir; (اَلِقَارْ - اَلِقْمَاقْ alıkar - alıkmak).

Şu parçada da gelmiştir :

باشى آنينك آلقيق   قانى يزب ترقى [+]
بالغ بلب تغقيق   امدى انى كيم يتسار

Başı anıñ alıktı
Kanı yozup turuktı
Balığ bolup tagıktı
Emdi anı kim yeter

"Onun yarası azdı, kanı çok akıp durdu, yaralanıp dağa çıktı, şimdi ona kim yetişir ?".

(Kanı soğuyan, donan bir yaralıyı anlatarak diyor ki: Onun yarası azdı, dağa çıktı, yarasından çok kan aktı ve ağırlaştı; şimdi ona kim erişir ?).

آتكتى etikti: " اغلان آتكتى oglan etikti = çocuk yetişti, tombullaştı, büyüdü", (- آتكار آتكاك etiker - etikmek).

اچكتى içikti: " ار اچكتى er içikti = adam bir savaşta karşı tarafa teslim oldu ve isteğiyle yeni bir savaşa girdi", (- اچكار اچكاك içiker - içikmek).

اچكدى üçükdi: " ار تينى اچكدى er tını üçükdi = savaşta adamın sesi kısıldı, veya üzerine soğuk su dökülmekten, yahut çok döğülmekten soluğu kesildi", (- اچكار اچكاك üçüker - üçükmek).

[+] Bu mısradaki " يزب yozup" kelimesini Brockelmann "yüzüp" şeklinde almıştır. Bana kalırsa doğru yapmamıştır. Çünkü burada kelime "yüzmek" mastarından değil, "çok akmak" anlamına gelen "yozmak" mastarındandır.Bk.Rad.III,566. B.A.

ابلدى öpüldi: " سوت ابلدى süt öpüldi = süt içildi". Başkası da böyledir. Asıl olan budur ki mâzi sıygasında ل harfi ziyade kılınırsa fiil, meçhul olur; (- ابلر ابلماك öpülür - öpülmek).

اتلدى atıldı: " اوق اتلدى ok atıldı = ok atıldı", (- اتلر اتلماق atılur - atılmak)." چچاك اغزى اتلدى çeçek ağzı atıldı = tomurcuk açıldı". Çiçek ve büsbütün ayrılmıyarak açılan her nesne için de böyle denir.

اتلدى öteldi: " ال بو ايشتا اتلدى ol bu ışta öteldi = o, bu işte çalıştı, yoruldu", (- اتلر اتلماك ötelür - ötelmek).

اتلدى otuldı: " ترغ اتلدى tarığ otuldı = otlar kesildi, başı vuruldu". Ekini bozan ve fena yapan her bitki için de böyle denir; (- اتلر اتلماق otulur - otulmak).

اتلدى ütüldi: " قوى باشى اتلدى koy başı ütüldi = koyunun başı, koyunun başındaki kıllar ütüldü". Başkası da böyledir; (- اتلر اتلماك ütülür - ütülmek).

ايتلدى itildi: " ايتلدى ناڭ itildi neñ = bir şey itildi, def'edildi", " اغلان ايتلدى oglan itildi = çocuk serpildi, büyüdü", (- ايتلر ايتلماك itilür - itilmek).

اچلدى açıldı: " ايش اچلدى [+] ış açıldı = iş açıldı", " كوك اچلدى kök açıldı = gök-

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir :
ويقال كوك اجلدى اى انفتح الامر وكذلك اذا تقشعت السماء
Bu ibare yanlıştır; çünkü انفتح الامر sözü "gök açıldı" demek değildir. Biz yukarıda gördüğünüz şekilde düzelttik. B.A.

yüzü açıldı"; " كنكل آجلدى köngül açıldı = gönül açıldı". Herhangi bir şey açılırsa yine böyle denir; (آجلور - آجلاق açılur - açılmak).

اِجلدى içildi: "سوق اِجلدى suw içildi = su içildi". Başkası da böyledir; (اِجلر - اِجلاك içilür - içilmek).

آذلدى adhıldı: "اَسرك آذلدى esrük adhıldı = sarhoş ayıldı", (آذلر - آذلاق adhılur - adhılmak).

اِذلدى ıdhıldı: "تتغن اِذلدى tutgun ıdhıldı = tutsak olan veya bağlanmış bulunan kimse kurtuldu". Başkası da böyledir; (اِذلر - اِذلاق ıdhılur - ıdhılmak).

ارلدى uruldı: "آر ارلدى er uruldı = adam vuruldu, döğüldü". Başkası da böyledir; (ارلور - ارلاق urulur - urulmak). "ترکی ارلدى tergi uruldı = sofra kuruldu", "توغ ارلدى tuğ uruldı = nöbet davulu vuruldu".

ارلدى oruldı: " ترغ ارلدى tarıg oruldı = ekin biçildi". Şu parçada da gelmiştir:

قروى جوج قرلدى توغم تكب ارلدى
سوسى اتن ارلدى [+] قنجق قجار اول تتار

Kurvı çuvaç kuruldı
Tugum tikip uruldı
Süsi otun oruldı
Kançuk kaçar ol tutar

"Hanın yuvarlak çadırı kuruldu; tuğ dikilip nöbet davulu vuruldu; düşman askeri ot gibi biçildi; nereye kaçarsa o tutar".

(Savaşı anlatarak diyor ki: Hanın çadırı kurulduğunda -bu çadır ipekten yapılır, Hanlara özgerdir, şiddetli sıcaktan, yağmurdan, kardan korunmak için kullanılır- savaş alâmetleri dikilir, davul vurulur, düşman askeri ekin gibi biçilir; şimdi onların büyüğü benden nasıl kaçar ?).

ارلدى uruldı: "ارکان ارلدى örgen uruldı = urgan örüldü". Başkası da böyledir. (ارلر - ارلاق urulur - urulmak).

ارلدى ürüldi: "آر افکاسندا ارلدى er öfkesinde ürüldi = adam öfkesinden şişti, kabardı", "قاب ارلدى kap ürüldi = tulum şişirildi", "اوت ارلدى ot ürüldi = ateş üflendi". Bu fiil hem müteaddi, hem lâzımdır.

Şu savda dahi gelmiştir :

" يلنكوق ارلمش قاب اول . آغزى يزلب القنور "

yalnğuk ürülmiş kap ol,agzı yazlıp alkınur = adam oğlu şişirilmiş tulum gi-

[+] Bu parçanın III üncü mısraındaki ارلدى kelimesini biz "oruldı" şeklinde yazdık. Brockelmann "uruldı" diye yazmıştır. Biz bunu iki sebepten yaptık.
I- Bu parçanın ikinci mısraı "uruldı" kelimesiyle bitiyor, 3 üncü mısraın da aynı kelimeyle bitmesi doğru değildir.
II- Radloff I,1047 de Uygur lehçesinde ve bütün Doğu Türkçesinde "ormak" kelimesi "biçmek" anlamına gelmektedir. Brockelmann Kazan diyeleğini almıştır. Halbuki Divan Uygur lehçesine yakındır. B. A.

bidir, ağzı açıldığında sener".

ارِلْدِى irildi: "اَرْاِرِلْدِى سِرِلْدِى er irildi serildi = adam kaygudan sarsıldı ve yerindi", (اِرِلُر - اِرِلْمَاكْ irilür - irilmek).

اُزْلْدِى üzüldi: "اَنِنْكْ اَتِى اُزْلْدِى anıng eti üzüldi = onun eti üzüldü". Uzunlamasına üzülen her şey için de böyle denir; (اُزْلُرْ - اُزْلْمَاكْ üzülür - üzülmek).

آزِلْدِى azıldı: "يُولْ آزِلْدِى yol azıldı = yol şaşırıldı", (آزِلُرْ - آزِلْمَاقْ azılur - azılmak).

اُزَلْدِى üzeldi: "اَرْ اُزَلْدِى er üzeldi = adam yoruldu, kurtulamıyacağı bir işe düştü", "اِكْلِكْ اُزَلْدِى iklig üzeldi = hastaya can vermesi güç geldi, sanki ölümün şiddetinden canı çıkamıyor"; (اُزَالُرْ - اُزَالْمَاكْ üzelür - üzelmek).

اُزْلْدِى üzüldi: "اُزْلْدِى نَانْكْ üzüldi neng = nesne üzüldü, kesildi, koptu, kırıldı", (اُزْلُرْ - اُزْلْمَاكْ üzülür - üzülmek).

آسِلْدِى asıldı: "يِشِغْ آسِلْدِى yışıg asıldı = ip uzadı". Başkası da böyledir. İp uzadığı, uzatıldığı zaman da böyle denir [+], (آسِلُرْ - آسِلْمَاقْ asılur - asılmak).

آسِلْدِى asıldı: "بِرْ نَانْكْ بِرْكَا آسِلْدِى bir neng birge asıldı = bir nesne bir nesneye asıldı", (آسِلُرْ - آسِلْمَاقْ asılur - asılmak).

[+] Basma nüshada "آسِلْمَاقْ asılmak" şeklinde geçen bu kelime yazma nüshada "آسِلْمَاكْ esilmek" şeklindedir; doğrusu da budur. B. A.

اُشَلْدِى uşaldı: "اَتْمَاكْ اُشَلْدِى etmek uşaldı = ekmek ufalandı". Başkası da böyledir; (اُشَالُرْ - اُشَلْمَاقْ uşalur - uşalmak).

آشُلْدِى aşuldı: "اَنِنْكْ اُزَا يُغُرْقَانْ آشُلْدِى anıng üze yogurkan aşuldı = onun üzerine yorgan örtüldü", (آشُلُرْ - آشُلْمَاقْ aşulur - aşulmak) [+].

اَشِلْدِى eşildi: "قُمْ اَشِلْدِى kum eşildi = kum eşildi". Başkası da böyledir; (اَشِلُرْ - اَشِلْمَاكْ eşilür - eşilmek).

اِشِلْدِى işildi: "اَنِنْكْ اِلِكِى اِيشْقَا اِشِلْدِى anıng eligi ışka işildi = onun eli işe yattı". Başkası da böyledir; (اِشِلُرْ - اِشِلْمَاكْ işilür - işilmek).

اُشَلْدِى üşeldi: "اَنِنْكْ اَوِى اُشَلْدِى anıng ewi üşeldi = onun evi arandı". Aradığın her şey için de böyle denir; (اُشَالُرْ - اُشَلْمَاكْ üşelür - üşelmek).

اُقْلْدِى uwuldı: "اُقْلْدِى نَانْكْ uwuldı neng = nesne ufalandı", (اُقْلُرْ - اُقْلْمَاقْ uwulur - uwulmak).

اُقْلْدِى ukuldı: "بُو سُوزْ اُقْلْدِى bu söz ukuldı = bu söz bilindi, anlaşıldı", (اُقْلُرْ - اُقْلْمَاقْ ukulur - ukulmak).

اُقِلْدِى okıldı: "بِتِكْ اُقِلْدِى bitik okıldı = kitap okundu", (اُقِلُرْ - اُقِلْمَاقْ okılur - okılmak).

[+] Yazma nüshada "آشُلُرْ - آشُلْمَاكْ eşülür - eşülmek" şeklinde bulunan bu kelime yanlış olarak basma nüshada "آشُلُرْ - آشُلْمَاقْ aşulur - aşulmak" şeklindedir. B. A.

اَكِلْدِى ekildi: " تَرِغْ اَكِلْدِى tarığ ekildi = tohum ekildi". Bir şey başka bir şey üzerine ekildiği zaman da böyle denir; (اَكِلُرْ - اَكِلْمَاكْ ekilür - ekilmek) [+].

اَكِلْدِى egildi: " يِغَاجْ اَكِلْدِى yığaç egildi = ağaç eğildi". Başkası da böyledir ; (اَكِلُرْ - اَكِلْمَاكْ egilür - egilmek).

Şu savda da gelmiştir : " قُرُغْ يِغَاجْ اَكِلْمَاسْ . قُرْمِشْ كِرِشْ تُكُلْمَاسْ kuruğ yıgaç egilmes kurmış kiriş tügülmes = kuru ağaç eğilmez, kurulu kiriş düğülmez". Bu sav, bi.· şeyin kullanıldıktan sonra eski haline dönmiyeceği yolunda söylenir.

اُكُلْدِى öküldi: " تُبْرَاقْ اُكُلْدِى toprak öküldi = toprak yığıldı". Başkası da böyledir; (اُكُلُرْ - اُكُلْمَاكْ öküllür - okülmek).

اُكُلْدِى ögüldi: " اَرْ اُكُلْدِى er ögüldi = adam öğüldü", (اُكُلُرْ - اُكُلْمَاكْ ögülür - ögülmek).

اُبَنْدِى ubandı: " اُلْ مَنْدِنْ اُبَنْدِى ol mendin ubandı = o, benden gizlendi", (اُبَنُرْ - اُبَنْمَاقْ ubanur - ubanmak).

اُپُنْدِى öpündi: " اُلْ مُونْ اُپُنْدِى ol mün öpündi = o, çorba içer gibi göründü, gerçekten içmedi", (اُپُنُرْ - اُپُنْمَاكْ öpünür - öpünmek).

Bu anlamda bir takım fiillere ن harfi gelir. Bunun sebebi, failin

---

[+] " اَكِلْدِى ekildi" kelimesi yazma nüshada " اِكِلْدِى ikildi" şeklinde ise de ilk harf olan hemzenin altındaki esre harekesi kırmızı mürekeple konmuştur. Kırmızı mürekeple yapılan düzeltmelere çok güvenmemelidir. B. A.

hakikatte yapmadığı bir işi yapar gibi görünmüş olmasını bildirmek içindir. Ya da başkasından yardım görmeden bir işin başlıbaşına yapıldığını göstermek için gelir.

اَتَنْدِى atındı: " اُلْ نَارُو اَتَنْدِى ol naru atındı = o,bir tarafa atıldı, yuvarlandı". Başkasının kuvvetiyle bir yana atılan şey için de böyle denir; (اَتَنُورْ - اَتَنْمَاقْ atınur - atınmak).

اَتَنْدِى atındı: " اُلْ اُقْ اَتَنْدِى ol ok atındı = o, ok atmamışken kendini ok atar gibi gösterdi", (اَتَنُورْ - اَتَنْمَاقْ atınur - atınmak).

اُتَنْدِى utandı: " اُلْ مَنْدِنْ اُتَنْدِى ol mendin utandı = o, benden utandı", (اُتَنُورْ - اُتَنْمَاقْ utanur - utanmak). Oğuzca.

اُتُنْدِى ötündi: " اُلْ خَانْقَا اُتُكْ اُتُنْدِى ol Xanka ötük ötündi = o, Hana hâlini anlattı". Başkası da böyledir. Aslı " اُتْكُنْدِى ötkündi"dir, "işittiği gibi hikâye etti" demektir; (اُتُنُورْ - اُتُنْمَاكْ ötünür - ötünmek).

اَجْنْدِى açındı: " بَكْ اَرِنْ اَجِنْدِى Beg erin açındı = Bey askerine doyumluk verdi, kerem kıldı". Başkası da böyledir, " اَرْ اَتِنْ اَجِنْدِى er atın açındı = adam, atına yem verdi", " اَرْ قُويِنْ اَجِنْدِى er koyın açındı =

adam koynunu açar gibi göründü". Beşikteki çocuk, yataktaki hasta örtüyü açtığı zaman da böyle denir; (آجنور - آجنماق açınur - açınmak).

اذندی udhundı: "ار اذندی er udhundı = adam uykudan uyandı", (اذنور - اذنماق udhunur- udhunmak).

اذندی odhundı: "اوت اذندی ot odhundı = ateş söndü", "یلا اذندی yula odhundı = kandil söndü". Başkası da böyledir; (اذنور - اذنماق odhunur - odhunmak);" آنك قتی اذندی anıng kutı odhundı = onun bahtı söndü".

Şu parçada da gelmiştir :

آمدی اودن اذندی کیدن تلم اکندی
ایل بلغالی اکندی اندغ ارك کیم اتار

Emdi udhın udhundı
Kidin telim ökündi
El bulgalı igendi
Andağ eriğ kim utar [+]

"Şimdi uykusundan uyandı, sonra çok pişman oldu, barış olacağı zaman çekindi; öyle bir eri kim yener ?". (Şimdi duşman uykusundan uyandı, sonra barış zamanındaki gevşeklikten pişman oldu, barıştan çekindi; bunun gibi bir adamı benden başka kim yener ?).

[+] Bu parça gerek yazma, gerek basma nüshalarda " اوت اذندی ot odhundı" kelimesinden ve bunun izahından sonra gelmişse de yeri burası değildir. Bu kelimeden evvel geçen " ار اذندی er udhundı" sözünden sonra gelmesi gerekti; çünkü birinci mısradaki اودن اذندی sözü "uykusundan uyandı" demektir. B. A.

ارندی arındı: " ار ارندی er arındı = adam yundu ve iyileşti", " ار ارندی er arındı = adam ot tutundu"; (ارنور - ارنماق arınur - arınmak).

ارندی urundı: " اول اوزن ارندی ol özin urundı = o, bir işte pişman olduğu için kendi kendine döğündü". Birisinin, gerçekten döğmeyip te, döğer gibi göründüğü zaman da böyle denir. " ار سقلوق ارندی er suwluk urundı = adam sarık sarındı", " اراغت بورنچك ارندی uragut bürünçük urundı = kadın baş örtüsünü örtündü", (ارنور - ارنماق urunur - urunmak).

ارندی urundı: " ار سکی ارندی er siki urundı = adamın siki kalktı", (ارنور - ارنماق urunur-urunmak) [+].

ارندی erindi: " ار ایشقا ارندی er ışka erindi = adam işe erindi", (ارنور - ارنماك erinür - erinmek).

اسندی asındı: " ات اسندی at asındı = at, kurtulmak için ipi çekti, koparayazdı".

اسندم ısındım: " من انكار اسندم men angar ısındım = ben onu sevdim", " الانقا اسندی

[+] Yazma nüshada " ارنور - ارنماك ürünür - ürünmek" şeklinde geçen bu kelime, basma nüshada yanlış olarak ارنماق şeklindedir. B. A.

ol otka ısındı = o, ateşte ısındı", " اَلْ كُوْنْدا اِسِنْدِي ol künde ısındı = o, güneşte ısındı", (اِسِنُوْرْ - اِسِنْمَاقْ ısınur = ısınmak) [+].

اِشَنْدِي işendi: " اَلْ مَنْكا اِشَنْدِي ol manğa işendi = o, bana inandı, bir işte bana güvendi", (اِشَنُرْ - اِشَنْمَاكْ işenür - işenmek).

اَشُنْدِي aşundı: " اَلْ مَنْدِنْ اَشُنْدِي ol mendin aşundı = o, beni geçti", (اَشُنُرْ - اَشُنْمَاقْ aşunur - aşunmak).

اَفْنْدِي awındı: " اَلْ مَنْكا اَفْنْدِي ol manğa awındı = o, bana alıştı", (اَفِنُرْ - اَفِنْمَاقْ awınur - awınmak).

اُفْنْدِي uwundı: " اَلْ اُزِنْكا اَتْمَاكْ اُفْنْدِي ol özinğe etmek uwundı = o, kendi kendine ekmek ufaladı", (اُفْنُرْ - اُفْنْمَاقْ uwunur - uwunmak). " اَلْ اَلِكِ اُفْنْدِي ol eligin owundı = o, kendine yapılan fenalık veya acı bir haber, yahut bir ağrı yüzünden ellerini oğuşturdu".

اُقْنْدِي okındı: " بِتِكْ اُقْنْدِي bitik okındı = kitap okundu", " اَلْ بِتِكْ اُقْنْدِي ol bitik okındı = o, gerçekten okumadığı halde, kendini kitap okur gibi gösterdi",

[+] Yazma nüshada "اِسِنْمَاكْ isinmek" şeklinde geçen bu kelime, basma nüshada "اِسِنْمَاقْ ısınmak" şeklindedir. Bu kökten burada gösterilmiş olan bütün fiiller bu yolda düzeltilmelidir. Bay Kilisli bu kelimeyi, bugün, Batı Türkçesinde kullanılan şekilde yazmışsa da doğru yapmamıştır. Bu kelime Uygurcada "isinmek" şeklindedir. Nitekim Anadoluda çok sıcak yüzünden vucutta çıkan şeye "isilik" denir. B. A.

(اُقْنُرْ - اُقْنْمَاقْ okınur - okınmak).

Bu ك harfi ل harfinden çevrilmiştir.

اِكْنْدِي ekindi: " اَلْ اُزِنْكا تَارِغْ اِكْنْدِي ol özinğe tarıg ekindi = o, kendisi için tohum ekti", (اِكْنُرْ - اِكْنْمَاكْ ekinür - ekinmek).

اُكْنْدِي ökündi: " اَلْ يَازُقِنْكا اُكْنْدِي ol yazukınğa ökündi = o, günahına pişman oldu". Her pişmanlık için de böyle denir; (اُكْنُرْ - اُكْنْمَاكْ ökünür - ökünmek).

اُكْنْدِي ögündi: " اَلْ اُزِنْ اُكْنْدِي ol özin ögündi = o, kendini öğdü", (اُكْنُرْ - اُكْنْمَاكْ ögünür - ögünmek).

Şu savda da gelmiştir: " اُكْنْكُوجِي اِتْنِا اَرْتَاتُرْ ögüngüçi üminde artatur = kendini öğen, donunu kirletir" (Şöyle ki sınandığı zaman bir şey yapamıyan ve önce öğünen kimse utanır, donuna pisler). Bu sav, kendini öğmeği bırakmakla emrolunan kimse hakkında söylenir.

اِكْنْدِي igendi: " اَتْ اِكْنْدِي at igendi = at harınlaştı", (اِكْنُرْ - اِكْنْمَاكْ igenür - igenmek). " قِسْرَاقْ اِكْنْدِي kısrak igendi = kısrak gebe kaldı".

اَلِنْدِي alındı: " اَلْ اَلِمِنْ اَلِنْدِي ol alımın alındı = o, başkasının yardımı olmaksızın, kendi başına alacağını aldı", (اَلِنُرْ - اَلِنْمَاقْ alınur - alınmak).

اُلَنْدِى ulandı: " اُلَنْدِى نَانْكْ ulandı neñ = bir şey bir şeye ulandı", (اُلَارْ - اُلَنْمَاقْ ula-nur - ulanmak).

اُلُنْدِى ulundı: " اُلُنْدِى نَانْكْ ulundı neñ = bir şey, ipin ağaç etrafında dolandığı gibi dolandı, yılanın çöreklenmesi gibi kıvrıldı", " يُولْ اُلُنْدِى yol ulundı = yol kıvrıldı", (اُلُنُرْ - اُلُنْمَاقْ ulu-nur - ulunmak).

اِلِنْدِمْ ulındım: " مَنْ بُو اِيشْتَا اِلِنْدِمْ men bu ışta u-lındım = ben bu işten usandım, bık - tım", (اِلِنُرْ - اِلِنْمَاقْ ulınur - ulınmak).

اِلَنْدِى ilendi: " اُلْ اَنْكَارْ اِلَنْدِى ol añgar ilendi = o, onu, işine güvendiği ve güvendiği gibi çıkmadığı için ayıpladı". Melâ-met için de " اِلَنْجْ ileñç" denir ; (اِلَنُرْ اِلَنْمَاكْ ilenür - ilenmek).

اِلِنْدِى ılındı: " تِكَانْ تُونْقَا اِلِنْدِى tiken tonka ılındı = diken elbiseye iliştı", (اِلِنُرْ- اِلِنْمَاقْ ılınur - ılınmak) [+].

Şu parçada da gelmiştir:

[+] Bu kelime yazma nüshada doğru olarak " اِلِنْمَاكْ ilinmek" şeklindedir. B. A.

تَبْدُو [+] مَنْكَا اِلِنْدِى . [++] اَمْكَاكْ كَرُو اِلِنْدِى
قِلْمِشِنْكَا اِلَنْدِى تُتْغُنْ بُولُبْ اُلْ قَتَارْ

Tapdu manğa ilindi
Emgek kerü[+++]ulındı
Kılmışınğa ilendi
Tutgun bolup ol katar

"Tapdu bana tutsak oldu, zahmet görüp canı sıkıldı, yaptığına pişman oldu, tutsak olup sıkıntıya düştü".

(Duşman eline tutsak düştü, çektiği zahmetten sıkıldı, canından bıktı,yap-tığına pişman oldu, kendi kendini kına-dı; bolluktan sonra şimdi derdi arttı).

" اَرْ يَغِقَا اِلِنْدِى er yagıka ilindi = a-dam duşmana esir oldu", " كِيكْ تُزَاقْقَا اِلِنْدِى

[+] تَبْدُو kelimesi gerek yazma, gerek basma nüshalarda bu şe-kildedir. İyice anlıyamadık. " تَبْدُو tapdu" şeklinde bir kişi adı olsa gerektir.

[++] Bu mısradaki اُلِنْدِى kelimesi basma nüshada yanlış olarak bu şekilde çıkmıştır. Bize kalırsa bu kelime " اِلِنْدِى ilin-di" olmalıdır. Bizi bu düşünceye götüren bir takım sebep-ler vardır:

I - "alındı" kelimesi, dört kelime önce geçmiştir. An-lamca burayla hiç bir ilgisi yoktur.

II - Bu parça "ilinmek" kelimesinin izahında gelmiştir.

III - Divan sahibi bu parçanın anlamını bildirdikten son-ra " اَرْ يَغِقَا اِلِنْدِى er yagıka ilindi" demiştir ki "adam duşmana esir oldu" demektir.

IV - Yine Divan sahibi " كِيكْ تُزَاقْقَا اِلِنْدِى keyik tuzakka ilin-di" diyor ki "geyik tuzağa takıldı" demektir.

Bütün bu fiiller "ilinmek" kökündendir-ler. "Alınmak" anlamının burada yeri yoktur. İlk mısraın manası "Tapdu bana tutsak oldu, ilindi, ta-kıldı" demektir.

[+++] Bu mısradaki كَرُو kelimesini biz " كَرُوبْ körüp" gibi oku-mak istiyoruz;sözün gelişinden anlaşılan da budur. B. A.

keyik tuzakka ilindi = geyik tuzağa yakalandı".

امنْدُم umundum: "مَنْ تَنْكرِي دَنْ اُمنْدُمْ men Teñgriden umundum = ben Tanrıya umutlandım", (- اُمنُرْ امُنْمَاقْ umunur - umunmak).

آنُنْدِي anundı: "اُلْ يَاغِي قَا آنُنْدِي ol yagıka anundı = o, duşmana hazırlandı". Başkası da böyledir; (اَنُنُرْ - اَنُنْمَاقْ anunur - anunmak).

اِنَنْدِمْ ınandım: "مَنْ اَنْكَارْ اِنَنْدِمْ men añgar ınandım = ben ona inandım, güvendim", (اِنَانُرْ - اِنَنْمَاقْ ınanur - ınanmak). Bundan alınarak kendisine güvenilen Beye "اِنَنْجْ بَكْ Inanç Beg" denir.

\+
\+ \+

BU AYRIMDAN MUZAAF OLANLAR

اَبِتِّي abıttı: "اُلْ اُزِنْ مَنْدِنْ اَبِتِّي ol özin mendin abıttı = o, kendini benden gizledi". Örtülen ve gizlenen herhangi bir şey için de böyle denir; (اَبِتُرْ - اَبِتْمَاقْ abıtur - abıtmak).

اَتَتِّي atattı: " تَايْ اَتَتِّي tay atattı = tay atlaştı, at oldu". Nitekim Arapçada فُتِّيَتِ الْجَارِيَةُ denir ki "cariye oldu, cariyeler sırasına girdi" demektir.

Şu savda da gelmiştir:" تَايْ اَتَتْسَا اَتْ تِنُورْ . اُغُولْ اَرَذْسَا اَتَا تِنُورْ tay atatsa at tınur , ogul eredhse ata tınur = tay yetişirse at dinlenir, oğul yetişirse baba dinlenir";(Tay at olduğu zaman at, üzerine binilmekten kurtulduğu için, dinlenir. Çocuk yetiştiği zaman babalık işini yaptığı için, baba dinlenir).

Şu beyitte de gelmiştir :

تَكُورْ مَنِنْكْ سَاوِمْنِي بِلْكَا لِكَا اَيْ
تِنُرْ قَلِي اَتَتْسَا قِسْرَقْ سَبِي تَايْ [+]

Tegür meniñ sawımnı bilgelige ay!
Tınur kalı atatsa kısrak seni tay

"Hey! sözümü bilgelere eriştir, kısrağın tayı at olursa kısrak dinlenir".

اَتَتِّي etetti: " اُلْ اَنِي اَتَتِّي ol anı etetti = o, onu sıkıntıya koydu", (اَتَاتُرْ - اَتَتْمَاكْ etetür - etetmek).

اَجِتِّي açıttı: "اُلْ سِرْكَا اَجِتِّي ol sirke açıttı = o,sirkeyi ekşitti". Başkası da böyledir; " اُلْ اَنِنْكْ كُونْكِلِنْ اَجِتِّي ol anıñ köñglin açıttı = o, acıklı bir şeyle onun gönlünü acıttı", (اَجِتُرْ - اَجِتْمَاقْ açıtur - açıtmak).

اُذِتِّي udhıttı: "اُلْ مَنِي اُذِتِّي ol meni udhıttı = o, beni uyuttu", " اُلْ يُغُرْتْ اُذِتِّي ol

[+] Bu beyitin ikinci mısraındaki سَبِي kelimesinin yeri yoktur; çünkü anlamda hiç bir yakışık almıyor. Bu "سِپِي sıpı" olmalıdır. Divan I, 268, 5 te " سِپْ sıp" "iki yaşına girmiş tay" anlamınadır. Bk. I, 403, 13 " سِپَاقُرْ sıpakur".B. A.

yogurt udhıttı = o, yoğurt çaldı, yoğurdu katılaştırdı", " اُلْ اُدْغَا اُذِتِي ol udhıtma udhıttı = o, peynir yaptı", " اُلْ اُتْ اُذِتِي ol ot udhıttı = o, ateş söndürdü", (اُذِتَاق - اُذِتُرْ udhıtur - udhıtmak).

أرِتِي arıttı: " اُلْ تَرِغْ أرِتِي ol tarığ arıttı = o, buğday arıttı". Başkası da böyledir; (أرِتُرْ - أرِتْمَاقْ arıtur - arıtmak).

أرِتِي eritti [+] : " اُلْ قُوزِي أرِتِي ol kuzı eritti = o, kuzunun taşağını çıkardı". " اُغْلَانْ أرَتِّي oglan eretti = çocuk adamlaştı, erkekleşti". Çocuk sünnet edildiği zaman da böyle denir. Kelimenin aslı " أرَذْتِي eredhti"dir, idgam olunmuştur; Arapçadaki مُدَّكِرْ kelimesi gibi; (أرَذُورْ - أرَذْمَاكْ eredhür - eredhmek).

أرُتِّي erütti: " اُلْ يَاغْ أرُتِّي ol yağ erütti [++] = o, yağ eritti", (أرُتُرْ - أرُتْمَاكْ erütür - erütmek).

أزِتِّي azıttı: " اُلْ أنْكَارْ يُولْ أزِتِّي ol angar yol azıttı = o, ona yolunu şaşırttı", (أزِتُرْ - أزِتْمَاقْ azıtur - azıtmak).

أزِتِّي ezitti: " اُلْ اُغْلَانْ قُلَاقِنْ أزِتِّي ol oglan kulakın ezitti = o, çocuğun kulağını yirdi". Uzunlamasına yirilen her şey için de böyle denir; (أزِتُرْ - أزِتْمَاكْ ezitür - ezitmek).

أزَتِّي uzattı: " اُلْ يِشِغْ أزَتِّي ol yışığ uzattı = o, ipi uzattı", " اُلْ ايشِغْ أزَتِّي ol ışığ uzattı = o, işi uzattı, geciktirdi", (أزَاتُرْ - أزَاتْمَاقْ uzatur - uzatmak).

أزِتِّي üzitti: " اُلْ أنِكْ قُلَاقِنْ أزِتِّي ol anıng kulakın üzitti = o, çok söylemek yüzünden onun kulağını ağırlaştırdı, sağırlaştırdı", " سِرْكَا كُبْنِي أزِتِّي sirke küpni üzitti = sirke, ekşiliği yüzünden, küpten dışarı sızdı". Başkası da böyledir; (أزِتُرْ - أزِتْمَاكْ üzitür - üzitmek).

أسِتِّي esitti: " اُلْ أرُقْنِي أسِتِّي ol urukın esitti = o, ipi uzattı". Başkası da böyledir; (أسِتُرْ - أسِتْمَاكْ esitür - esitmek).

أسِتِّي usıttı: " تُوزْلُغْ أتْ مَنِي أسِتِّي tuzluğ et meni usıttı = tuzlu et beni susattı"; (أسِتُرْ - أسِتْمَاقْ usıtur - usıtmak).

إسِتِّي isitti: " اُلْ مُونْ إسِتِّي ol mün isitti = o, çorba ısıttı". Demir ve demirden başka şeyler ısıtıldığı zaman da böyle denir; " أرْ إسِتِّي er isitti = adam sıtmaya

---

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda اُلْ قُوزِي أرِتِي sözündeki أرِتِي kelimesi yanlıştır. Doğrusu " أرَتِّي eretti" olacaktır. Nitekim bundan sonraki اُغْلَانْ أرَتِّي sözü ve أرَذْمَاكْ eredhmek" mastarı da bunu gösterir. B. A.

[++] Basma nüshada ر harfinin ötre harekesiyle أرُتْمَاكْ ,أرُتِّي şeklinde çıkan bu fiilin yazma nüshadaki harekesi iki şıkka da gidebilecek yoldadır. Her üç kelimedeki ر harfinin üzerinde ötre olduğu gibi, aynı harflerin altında birer de esre vardır. Demek ki (r) harfleri sonradan bir düzeltme görerek altlarına esre konmuştur. Doğru olan da budur. B. A.

tutuldu". Fiil, bu son cümlede lâzım, evvelkinde müteaddidir; (اِسِتُرْ - اِسِتْماكْ isitür - isitmek).

آشَتِى aşattı: "اَلْ مَنْكا آشْ آشَتِى ol manğa aş aşattı = o, bana yemek yedirdi". Bu kelimeyi Türklerin çoğu Hanların ve büyüklerin yemeklerinde kullanırlar. Oğuzlar her yemek için böyle söylerler. Oğuzların söyleyişi kurala uygundur; (آشَتُرْ - آشَتْماقْ aşatur - aşatmak).

آشُتِى aşuttı: "اَلْ مَنْكا يُغُرْقانْ آشُتِى ol manğa yogurkan aşuttı = o, bana yorgan örttürdü, başkasına, bana yorgan örtmesi için emretti". Başkasının üzerine bir şey örtmekle emrolunan herhangi bir adam için de böyle denir; (آشُتُرْ - آشُتْماقْ aşutur - aşutmak).

Şu parçada dahi gelmiştir :

اِذو بيرب بشتم تفار يولغ تشتم
اردن اسن اشتم يكزن برجا ازى جغدى

Idhu berüp boşuttum
Tawar yoluğ taşuttum
Eren essin ? aşuttum
yükün barça özi çagdı

"Serbestlik verip bıraktım, kendini kurtarmak için mal bulsun diye dışarı çıkardım, herkesin ayıbını örttüm;o, bütün yükünü kendisi sardı".

(Bir tutsağı anlatarak diyor ki: Kendini kurtarmak için fidye bulmıya gitsin diye bıraktım, fidyeyi yerine getirmesini ve herkesin kötülüğünü toprak altına örtmesini emrettim, ululari yardımcı bulamıyarak yükünü öz eliyle sardı).

اُشُتِى üşütti: "اَلْ مَنى تُمْلِغْقا اُشُتِى ol meni tumlığka üşütti = o, beni soğukta üşüttü". Ve yine "اَلْ سُجِكْ اُشُتِى ol süçik üşütti = o, soğusun diye içilecek şeyi soğuğa koydu", (اُشُتُرْ - اُشُتْماكْ üşütür - üşütmek).

اُشَتِى üşetti: "اَلْ اَتْماكْ اُشَتِى ol etmek üşetti = o, ekmeği ufaladı". Başka şeyler de böyledir. Parçalanan ve ufalanan her şey için de böyle denir, (اُشَتُرْ - اُشَتْماكْ üşetür - üşetmek [+]).

اَشِتِى eşitti: "اُلْ اَنِكْ اَوِنْ اَشِتِى ol anınğ evin eşitti = o, onun evini araştırdı, eştirdi". Herhangi bir şey eşildiği zaman da böyle denir; (اَشِتُرْ - اَشِتْماكْ eşitür - eşitmek).

Şu savda da gelmiştir:

قلدق اَشِتْسا كوكُلْ بِلِيزْ
كوزْ كورْسا اُذُكْ كَلِيزْ

[+] Basma nüshada "اُشَتْماكْ üşetmek" diye geçen bu kelime, yazma nüshada "اُشَتْماقْ uşatmak" şeklindedir, doğru olan da budur. B. A.

Kulak eşitse köñgül bilir

Köz körse üdhik kelir

"Kulak işitirse gönül bilir, göz sevgilisini görünce coşkunluk gelir" [+].

اَغتى agıttı: " اَلْ آنِ تاغ قا اَغتى ol anı tağka agıttı = o, onu dağa çıkardı". Başkası da böyledir. " تَنْكْرى بُلِتْ اَغتى Teñgri bulıt agıttı = Tanrı bulut belirtti", (اَغتَر - اَغتماق agıtur - agıtmak).

اَقتى akıttı: " تَنْكْرى اَقِن اَقتى Teñgri akın akıttı= Tanrı sel akıttı". Ve yine " اَلْ سُوف اَقتى ol suw akıttı", " بَكْ اَقِنجى اَقتى Beg akınçı akıttı" denir ki "o, su akıttı", "Bey akıncı gönderdi" demektir; (اَقتَر - اَقتماق akıtur - akıtmak).

اُقتى okıttı: " اَلْ مَنْكا بِتِكْ اُقتى ol manğa bitik okıttı = o, bana kitap okuttu". Başkası da böyledir; (اُقتَر - اُقتماق okıtur - okıtmak).

اَكتى ekitti: " اَلْ تَرِغ اَكتى ol tarığ ekitti"

[+] Basma nüshada اَشتماك şeklinde geçen bu kelime, yazma nüshada doğru olarak " اُشتماك üşetmek" şeklindedir.

Bundan başka "kulak eşitse..." savının buraya gelmiş olması bir yanlışlık eseridir; çünkü burada "işitmek" anlamı yoktur, savda ise bu, vardır. Yahut burada ayrıca "işitmek" fiili yazılacak iken unutulmuş olabilir. Bk.Dv. III,191,6. B. A.

denir ki "o, ona tohum ektirdi" demektir. Her ektirilen tohum için de böyle denir; (اَكتَر - اَكتماك ekitür - ekitmek).

اُكتى ügitti: " اَلْ تَرِغ اُكتى ol tarığ ügitti = o, buğday üğüttü". Başkası da böyledir; (اُكتَر - اُكتماك ügitür - ügitmek).

اِكتى ikitti:" اَلْ اَنِ اِكتى ol anı ikitti = o, onu terbiye etti, yetiştirdi". Aslı " اِكذتى ikidhti"dir. ذ harfi ت de idgam olunmuştur. (اِكذتَر - اِكذتماك ikidhür - ikidhmek).

اُولتى ulattı:" اَلْ يِپ اُولتى ol yıp ulattı = o, ip ulattı", (اُولتَر - اُولتماق ulatur - ulatmak).

اُولتى ulıttı:" اَلْ اَنِ اُرُب اُولتى ol anı urup ulıttı = o, onu döğüp uluttu" (Kurt ulur gibi uluttu),(اُولتَر - اُولتماق ulıtur - ulıtmak).

اُولتى ulıttı:" اَلْ اَنِكْ بُيُن اُولتى ol anıñ boynın ulıttı = o, ona boynunu eğdirdi". Başkası da böyledir; (اُلتَر - اُلتماق ulıtur - ulıtmak).

اُلتى ölitti:" اَلْ تُون اُلتى ol ton ölitti = o, elbisesini ıslattı". Başkası da böyledir; (اُلتَر - اُلتماك ölitür - ölitmek)[+].

[+] "Ölitmek" kelimesini Brockelmann "ülitmek" imlâsında yazmışsa da doğru yapmamıştır; çünkü Radloff'a göre bütün Doğu Türkçesinde bu kelime, "ö" sesiyle kullanılmakta olduğu gibi Batı Türkçesinde ve hele Anadoluda "öl" ve "höl" diye kullanılmaktadır. Yine Radloff'ta Çagatay diyeleğinde bu kelimenin "höl" şeklinde olduğu görülmektedir. B. A.

اِلْتِى iletti: "اَلْ قَاغُوْنْ اَفْكَا اِلْتِى ol kagun ewge iletti = o, evine kavun götürdü". Başkası da böyledir; (اِلْتَرْ - اِلْتَمَاكْ iletür - iletmek).

اُلْتِى ületti: "اَلْ چِغَايْقَا يَرْمَاقْ اُلْتِى ol çıgayka yarmak ületti = o, yoksullara para üleştirdi", (اُلْتَرْ - اُلْتَمَاكْ ületür - ületmek).

اَمِتِّى emitti: "تَامْ اَمِتِّى tam emitti = duvar yıkılmak üzere eğildi". Başkası da böyledir. Ve yine "كُنْكُلُمْ اَنْكَرَ اَمِتِّى könğlüm anğar emitti" denir ki "gönlüm ona meyletti, aktı" demektir; (اَمِتَرْ - اَمِتْمَاكْ emitür - emitmek). Şu parçada dahi gelmiştir :

قُلَانْ تُكَالْ قُمِتِّى   اَرْقَارْ سُقَقْ يُمِتِّى
يَيْلَاغْ تَبَا اَمِتِّى   تِزِكْ تُرُبْ سَكْرِشُورْ

Kolan tükel komuttı
Arkar sukak yumuttı
Yaylağ taba emitti
Tizik [+] turup segrişür

"Bütün kolanlar coştu, geyik, sığın toplandı, yaylaya doğru akıştı, sıra olup koşuştu".

(Baharı anlatarak diyor ki: Bahar, kolanı, geyiği, sığını coşturarak bir araya topladı, bunlar yaylaya doğru akıştılar, sıra sıra olup sevinçlerinden zıpladılar).

[+] Bu parçanın Arapça yazı ile yazılmış olan dördüncü mısraında تَرْكُقْ diye bir kelime geçmektedir. Bu, yanlıştır, Brockelmann'ın dahi yazdığı üzere "saf, sıra" manasına "Tizik" olmalıdır, nitekim I,324 de böyle geçmektedir. B. A.

اَنُتِّى anuttı: "اَلْ يَغِيقَا تُلُمْ اَنُتِّى ol yagıka tolum anuttı = o, duşmana silâh hazırladı". Hazırlanan her şey için de böyle denir; (اَنُتُورْ - اَنُتْمَاقْ anutur - anutmak). Şu savda da gelmiştir : "تُلُمْ اَنُتْسَا قُلُنْ بُلُورْ تُلُمْ اُنُتْسَا بُلُنْ بُلُورْ tolum anutsa kulun bulur, tolum unutsa bulun bolur = silâh hazırlıyan tay da bulur, silâhı unutan tutsak olur". Bu sav, her işte hazır bulunmayı emreder.

اُنَتِّى unattı: "مَنْ اُنَامَاسْ اَرْدِمْ اَلْ مِنِى اُنَتِّى men unamas erdim ol meni unattı = ben, çekinirdim, o, beni razı etti", (اُنَاتُرْ - اُنَاتْمَاقْ unatur - unatmak).

اُنِتِّى unıttı: "اَلْ سُوزِنْ اُنِتِّى ol sözin unıttı = o, sözünü unuttu". Başkası da böyledir; (اُنِتُرْ - اُنِتْمَاقْ unıtur - unıtmak).

اِنَتِّى enetti: "اَلْ قُوْيِنْ اِنَتِّى ol koyın enetti = o, koyununu inetti", (اِنَتُورْ - اِنَتْمَاكْ enetür - enetmek).

\+
\+ +

BU AYRIMIN MENKUSU

اَيِتِّى ayıttı: "اَلْ مَنْكَا سُوزْ اَيِتِّى ol manğa söz ayıttı = o, benden söz sordu". Oğuzlar " مَنْ اَنْكَا ...

سُوزْاَيِتْمْ men anğar söz ayıttım" derler ki "ben ona söz söyledim" demektir. Bu, kurala uygun değildir. (اَيِتُورْ - اَيِتْمَاقْ ayıtur - ayıtmak).

اُيَتْجِى uyattı: " اَلْ مَنْدِنْ اُيَتْجِى ol mendin uyattı = o, benden utandı". Aslı " اُيَاذْتِى uyadhtı" dır; İdgam olunmuştur. (اُيَاذُرْ - اُيَاذْمَاقْ uyadhur - uyadhmak).

+
\+ +

BU AYRIMDAN DÖRTLÜLER

اَبِدْدِى abıttı: " اَلْ اَنِى كِشِيدِنْ اَبِدْدِى ol anı kişidin abıddı = o, onu herkesten gizledi, sakladı". Başkasından gizlenen her şey için de böyle denir; (اَبِتُرْ - اَبِتْمَاقْ abıtur - abıtmak).

+
\+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLANLAR

اَنْكُقْتِى onğuktı: " اَرْ يُوزِى اَنْكُقْتِى er yüzi onğuktı = adamın yüzü soldu". Ve yine " بَرْجِنْ اَنْكُقْتِى barçın onğuktı" denir ki "ipek kumaşın rengi soldu" demektir. Başkası da böyledir; (اَنْكُقَارْ - اَنْكُقْمَاقْ onğukar - onğukmak).

اَنْكُلْتِى onğultı: " سُكَلْ اَنْكُلْتِى sükel onğultı = hasta iyileşti". Ve yine " اِيشْ اَنْكُلْتِى ış onğultı" denir ki "karışık iş düzeldi" demektir. (اَنْكُلُورْ - اَنْكُلْمَاقْ onğulur - onğulmak).

Üç harfliler ayrımı bitti.

X

X X

DÖRT HARFLİLER AYRIMI

ORTASI VE SONU SÂKİN OLAN HER

HAREKESİYLE فَعْلَلْدِى AYRIMI

اُرْبُرْدِى ürperdi: " اَرْ اُرْبُرْدِى er ürperdi = adam -öfkesinden, ya da savaş için- ürperdi". Ve yine " تَقَاغُو اُرْبُرْدِى takagu ürperdi", " اَنِنْكْ يِنِى اُرْبُرْدِى anınğ yini ürperdi" denir ki "tavuk ürperdi", "adamın tüyleri ürperdi" demektir. (اُرْبُرُرْ - اُرْبُرْمَاكْ ürperür - ürpermek).

اُبْتُرْدِى öptürdi: " اَلْ اَنِى اُبْتُرْدِى ol anı öptürdi = o, onu öptürdü", (اُبْتُرُرْ - اُبْتُرْمَاكْ öptürür - öptürmek).

اَتْرْدِى atturdı: " اَلْ اُقْ اَتْرْدِى ol ok atturdı = o, ok attırdı, ok atmasını emretti". Bir şey attırıldığı zaman da böyle denir; (اَتْرُرْ - اَتْرْمَاقْ atturur - atturmak).

اُتْرْدِى öttürdi: " سِبِزْغُو اُتْرْدِى sıbızgu öttürdi = düdük öttürdü". Senin işlemen yüzünden ses çıkaran her şey için de böyle denir; (اُتْرُرْ - اُتْرْمَاكْ öttürür - öttürmek).

اِتْرْدِى ettürdi: " اَلْ مَنِنْكْ اِيشِمْ اِتْرْدِى ol meninğ ışım

ettürdi = o, benim işimin düzelmesini emretti", "اَلْ اَتْلِكْ اِيتْرْدِي ol etük ettürdi = o, edik onarttı". Başkası da böyledir; (اِيتْرُرْ - اِيتْرْمَاكْ ettürür - ettürmek)

اَجْتُرْدِي açturdı: "اَلْ قَبُغْ اَجْتُرْدِي ol kapuğ açturdı = o, kapının açılmasını emretti". Açtırılan herhangi bir şey için de böyle denir; (اَجْتُرُرْ - اَجْتُرْمَاقْ açturur - açturmak).

اِجْتُرْدِي içtürdi: "اَلْ مَنْكَا سُوْقْ اِجْتُرْدِي ol manğa suw içtürdi= o, bana su içirdi". Başkası da böyledir; (اِجْتُرُرْ - اِجْتُرْمَاكْ içtürür - içtürmek). Bu anlamda " اِجْرْدِي içürdi" dahi denir. "سُوْقْ اِجْرْمَاسْكَا سُوتْ بِيرْ suw içürmesge süt ber" savında dahi gelmiştir, "su içirmiyene süt ver" demektir. "Sana kötülük edene, iyilik et!" yerindedir.

Bu gibi fiillerde asıl olan, iki fail ile müteaddi olmaktır: Birincisi, işi yapmakla emreder; öbürüsü işi yapar. Bunlarda kural, iki harfli olup, yukarıda söylediğim anlam için, kendisine iki harf ziyade kılınır. Bu gibi şeyler, kural ile bellenilmez; onun için burada yazdım.

اَخْتَرْدِي axtardı: "اَرْ تَاشِغْ اَخْتَرْدِي er taşığ axtardı = adam taşı aktardı, çevirdi". Yine " تُپِي يِغَاجِغْ اَخْتَرْدِي tüpi yıgaçığ axtardı" denir ki "tipi ağacı devirdi" demektir. Bir şeyi çeviren her nesne için de böyle denir. خ harfi, bu kelimede غ dan çevrilmiştir. Arapçadaki خَتَّارْ وَغَدَّارْ kelimeleri ile خُمَارُ النَّاسِ وَغُمَارُهُمْ sözü gibi. Ve yine "اَلْ يِيرْ اَخْتَرْدِي ol yer axtardı" denir ki "o, yeri aktardı, sürdü" demektir. (اَخْتَرُرْ - اَخْتَرْمَاقْ axtarur - axtarmak).

اَرْتُرْدِي arturdı: "اُونْ يَرْمَاقْ اُوزَا بِيرْ اَرْتُرْدِي on yarmak üze bir arturdı = on paraya bir para artırdı". Ve yine " اَرْ اَرْتُرْدِي er arturdı" denir ki "adam aşırı gitti, haddini aştı" demektir; (اَرْتُرُرْ - اَرْتُرْمَاقْ arturur - arturmak).

Şu parçada dahi gelmiştir:

كَلْدِي بَرُو اَرْتُرُو　　بِيرْدِي اِيلِنْ اَرْتُرُو
مُنْدَا قَلِبْ اُلْتُرُو　　بُكْرِي بُلُبْ اُنْ بُتَارْ

Keldi berü arturu
Berdi elin arturu
Munda kalıp olturu
Bügri bolup ün büter

"Bize aşırı, taşkın bir halde geldi,

üstesine vilâyetini verdi, burada oturmıya kaldı, sesi çıkmaz, beli bükük oldu".

(Tutsak olmuş bir Beyi anlatarak diyor ki: Bize çalım satarak, aşırı giderek, kalabalık bir ordu ile geldi, sonra vilâyetini bize armağan etti, yanımızda kaldı, beli bükük, sesi kısık oldu).

ارتردی ertürdi: "اَنِكْ يازُقِنْ اَرْتُرْدِی anıng yazukın ertürdi = o, onun günahından vaz geçti".Ve yine "اَنِكْ اِيشِنْ اَرْتُرْدِی anıng ışın ertürdi" denir ki "onun işini kabullendi, geçirdi" demektir. Bir yerden başka bir yere bir nesneyi geçiren kimse için de böyle denir; (اَرْتُرُرْ - اَرْتُرْماكْ ertürür - ertürmek).

ازتردی eztürdi: "اَلْ اُغْلِی قُلاقِنْ اَزْتُرْدِی ol oglı kulakın eztürdi = o, oğlunun kulağını yirdirdi". Deri üzerinde uzunlamasına olan her yirik ve çizik te böyledir; (اَزْتُرُرْ - اَزْتُرْماكْ eztürür - eztürmek).

ازتردی üztürdi: "اَلْ يِبْ اُزْتُرْدِی ol yıp üztürdi = o, ipi üzdürdü". Başkası da böyledir; (اُزْتُرُرْ - اُزْتُرْماكْ üztürür - üztürmek).

استردی asturdı: "اَلْ اَرْ اَسْتُرْدِی ol er asturdı = o, adam astırdı", "اَلْ اَتْ اَسْتُرْدِی ol et asturdı = o, et astırdı, çengele etin asılmasını emretti". Başkası da böyledir; (اَسْتُرْماقْ - اَسْتُرُرْ asturur - asturmak).

استردی estürdi: "اُرُقْ اَسْتُرْدِی uruk estürdi = o, urganı uzattı", "اَلْ قَوِقْ اَسْتُرْدِی ol kawık estürdi = o, kepek eletti, o, unu kepeğinden ayırmak için emretti". Her savrulan ve elenen nesne için de böyle denir [+]; (اَسْتُرُرْ - اَسْتُرْماكْ estürür - estürmek).

استردی üsterdi: "اَلْ مَنْكَا اُسْتَرْدِی ol manga üsterdi = o, bana üst gelmek için yarış etti", "اَلْ قِلْمِشْ اِيشِنْ اُسْتَرْدِی ol kılmış ışın üsterdi = o, yaptığı işi inkâr etti"; (اُسْتَرُرْ - اُسْتَرْماكْ üsterür - üstermek). Herhangi bir şeyde tanımayış ve inkâr ediş te böyledir. Şu savda da gelmiştir: "تُوزُنْ بِرْلا اُرُشْ اُتُنْ بِرْلا اُسْتَرْما tüzün birle uruş, utun birle üsterme = yumşak huylu kimse ile çarpış, alçak adamla yarışma"; çünkü o, kabarır, kötülük eder".

اشتردی eştürdi: "اَلْ مَنْكا اَذْكُو سُوزْ اَشْتُرْدِی ol manga edhgü söz eştürdi = o, bana iyi söz işittirdi". Aslı, ت harfinin şeddesiyle

[+] "اَسْتُرْماكْ estürmek", "اَسْتُرُرْ estürür" ve "اَسْتُرْدِی estürdi" kelimeleri yazma nüshada hep "üstermek, üsterür, üsterdi" şeklinde harekelenmiş ise de yanlış yapılmıştır. Basma nüshada çıkan şekil doğrudur. Yazma nüshada bulunan bu ötre harekeler kırmızı mürekepledir, sonradan konmuştur. Kırmızı mürekeple yapılan düzeltmelere çok güvenilmemelidir. B. A.

"اَشْتَرْدِى êşittürdi" [+] dir. (اَشْتَرُ - اَشْتَرْمَاكْ êşittürür - êşittürmek).

اَشْتَرْدِى eştürdi: "اَلْ قُمْ اَشْتَرْدِى ol kum eştürdi = o, kum eştirdi". Dağarcığa un koymasını emretmek te böyledir; (اَشْتَرُ - اَشْتَرْمَاكْ eştürür - eştürmek).

اُشْتَرْدِى üştürdi: "اَلْ اُقْ اُشْتَرْدِى ol ok üştürdi = o, okun temrenini delmekle emretti, deldirdi". Dar olan her delik için de böyle denir; (اُشْتَرُ - اُشْتَرْمَاكْ üştürür-üştürmek).

اَقْتَرْدِى akturdı: "اَلْ سُوقْ اَقْتَرْدِى ol suw akturdı = o, suyun akıtılmasını emretti", (اَقْتَرُ - اَقْتَرْمَاقْ akturur - akturmak). Şu beyitte dahi gelmiştir :

اَقْتَرُ كُوزُمْ يُلاقْ مُتْشَلَنُرْ اُرْدَكْ يُغَاقْ

Akturur közüm yolak
Tüşlenür ördek yugak

"Gözüm çay akıtır, orada ördek yuğak toplanır".
(Diyor ki: Gözümün yaşı su pınarları gibi akıyor, orada ördek ve ördeğe benzer su kuşları toplanıyor).

[+] اَشْتَرْدِى ، اَشْتَرُ ، اَشْتَرْمَاكْ "eştürdi, eştürür, eştürmek" kelimeleriyle "اَشْتَرْدِى eşittürdi" kelimesinin baş harflerinin harekesi yanlıştır; bütün bu hemzelerin harekeleri esre olacaktır. Nitekim Divan I, 315, 7 de ve I, 358, 7 de dahi hep böyledir. Brockelmann burada basma nüshaya bakarak yanılmıştır. Yazma nüshada ilk kelime اِشْتَرْدِى şeklindedir. Hemzeye hem üstün, hem esre harekesi konmuştur; Bay Kilisliyi yanıltan şey de bu çifte hareke olsa gerektir. B. A.

اُقْتَرْدِى ukturdı: "اَلْ مَنْكَا اَنِكْ سُوزِنْ اُقْتَرْدِى ol manğa anınğ sözin ukturdı = o, bana onun sözünü anlattı". Başkası da böyledir; (اُقْتَرُ - اُقْتَرْمَاقْ ukturur - ukturmak).

اَكْتَرْدِى ektürdi: "اَلْ تَرِغْ اَكْتَرْدِى ol tarığ ektürdi = o, tohum ektirdi". Başkası da böyledir; (اَكْتَرُ - اَكْتَرْمَاكْ ektürür - ektürmek).

اَكْتَرْدِى egtürdi: "اَلْ چُكَانْ اَكْتَرْدِى ol çögen egtürdi = o, çevgen eğdirdi". Eğdirilen her şey için de böyle denir; (اَكْتَرُ - اَكْتَرْمَاكْ egtürür - egtürmek).

اُكْتَرْدِى ögtürdi: "اَلْ مَنِى اُكْتَرْدِى ol meni ögtürdi = o, beni öğdürdü, o bir kimseyi, beni öğmesi için kındırdı", (اُكْتَرُ - اُكْتَرْمَاكْ ögtürür - ögtürmek).

اُكْتَرْدِى öktürdi: "اَلْ اَنْكَرْ يَرْمَاقْ اُكْتَرْدِى ol anğar yarmak öktürdi = o, ona para yığdırdı". Başkası da böyledir; (اُكْتَرُ - اُكْتَرْمَاكْ öktürür - öktürmek).

اَلْتَرْدِمْ alturdum: "مَنْ اَنْدَنْ يَرْمَاقْ اَلْتَرْدِمْ men andan yarmak alturdum = ben ondan para aldırdım", (اَلْتَرُرْمَنْ - اَلْتَرْمَاقْ alturumen - alturmak).

اُلْتَرْدِى ulturdı: "اَلْ اَشِجْ اِجْرَا اَتْ اُلْتَرْدِى ol aşıç içre et ulturdı = o, tencerede eti erpitti". Elbise ve elbiseye benzer şeyler erpidiği ve yıpradığı zaman da böyle

denir; (اُلْتُرْماق - اُلْتُرُرْ ulturur - ulturmak).

اُلْتُرْدِي olturdı: " اُلْ اَرْ اُلْتُرْدِي ol er olturdı = o adam oturdu". Başkası da böyledir ; (اُلْتُرْماق - اُلْتُرُرْ olturur - olturmak). " بُتُنْ اُومْلُكْ قَنْچا قُلْسا اُلْتُرُرْ bütün ümlüğ kança kolsa olturur" savında dahi gelmiştir, "donu sağlam olan nereye istese oturur" demektir. Bu sav, temiz olanın hiç bir töhmetle lekelenemiyeceğini bildirmek için söylenir.

اِلْتُرْدِي iltürdi: " اُلْ مَنْكا كَيِكْ اِلْتُرْدِي ol manğa keyik iltürdi = o, bana geyiği tuzağa iliştirtti".Herhangi bir şeyi iliştirmek, astırtmakta böyledir; (اِلْتُرْماكْ - اِلْتُرُرْ iltürür - iltürmek).

اُلْدُرْدِي öldürdi: "اُلْ اُغْرِي نِي اُلْدُرْدِي ol ogrını öldürdi = o, hırsızı öldürdü". Başkası da böyledir; (اُلْدُرْماكْ - اُلْدُرُرْ öldürür - öldürmek).

اِلْدُرْدِي ıldurdı: "اُلْ اَنِي تاغْدِنْ اِلْدُرْدِي ol anı tagdın ıldurdı = o, onu dağdan indirdi".Başkası da böyledir; (اِلْدُرْماكْ - اِلْدُرُرْ ıldurur - ıldurmak). Bu kelime ن ile اِنْدُرْدِي şeklinde dahi söylenir [+].

[+] Basma nüshada yukarıdaki şekilde yazılan bu kelime, yazma nüshada dahi böyleçe yazılmış ise de sonradan bir düzeltme görerek " اِلْدُرْماق ıldurmak" şekline konulmuştur, doğru olan da budur. Bu mastarın bütün fiilleri bu yolda düzeltilmelidir. B. A.

اُونْدُرْدِي öndürdi: "تَنْكْرِي اُوتْ اُونْدُرْدِي Tengri ot öndürdi = Tanrı bitki bitirdi", " اُلْ اَنِي اَفْكا اُونْدُرْدِي ol anı ewge öndürdi = o, onu eve yöneltti". Uygurca. Bunu Oğuzlar bilmez. (اُنْدُرْماكْ - اُنْدُرُرْ öndürür - öndürmek).

اَتْغَرْدِي atgardı: " اُلْ مَنِي اَتْغَرْدِي ol meni atgardı = o, beni ata bindirdi". Başkası da böyledir; (اَتْغَرْماق - اَتْغَرُرْ atgarur - atgarmak).

اُتْغَرْدِي otgardı: " اُلْ اَتْ اُتْغَرْدِي ol at otgardı = o, at otlattı". Başkası da böyledir ; (اُتْغَرْماق - اُتْغَرُرْ otgarur - otgarmak).

اُذْغُرْدِي udhgurdı: "اُلْ مَنِي اُذْغُرْدِي ol meni udhgurdı = o, beni uykudan uyardı", (اُذْغُرْماق - اُذْغُرُورْ udhgurur - udhgurmak).

اُذْغَرْدِي odhgardı: " اُلْ اَنِي كِيدِنْ اُذْغَرْدِي ol anı kidin odhgardı = o, onu, düşündükten sonra,biraz geçtikten sonra anladı", (اُذْغَرُرْ - اُذْغَرْماق odhgarur - odhgarmak).

اَرْغَرْدِي argardı: " اُلْ اَتِنْ اَرْغَرْدِي ol atın argardı = o, atını yordu", (اَرْغَرْماق - اَرْغَرُرْ argarur - argarmak). Şu parçada dahi gelmiştir:

كُنْكْلُمْ اَنْكَرْ قَيْنَيُو اِچْتِنْ اَنْكَرْ اُيْنَيُو
كَلْدِي مَنْكا بُنْيُو اُيْنَبْ مَنِي اَرْغَرُورْ

Könğlüm anğar kaynayu
İçtin anğar oynayu

Keldi manğa boynayu

Oynap meni argarur

"Gönlüm ona kaynıyor, içeride onunla oynaşırken. Bana kurularak geldi, oynıyarak beni yoruyor".

(Evin içerisinde sevgilimle oynaştığım zaman gönlüm coştu, kaynaştı. Kurularak bana geldi, beni yorasıya kadar oynadı). Yorduğun her hayvan için de böyle denir.

انقردی angardı: " ال اَنی اَنقَردی ol anı angardı = o, ona and içirdi". Aslı " اَنذغَردی andgardı"dır. Yeğnilik olmak için د harfi atılmıştır. Yüce Tanrının فَظَلتُم تَفَكَّهُونَ sözü de böyledir; aslı فَظَلِلتُم dür, ل ın biri atılmıştır. (انذغرر - انذغرماق andgarur - andgarmak).

القردی elwirdi: " ال اَنك يُوزِنكا القردی ol anınğ yüzünğe elwirdi = o, çekişmeyi andırır bir sözle onun yüzüne atıldı", (القرار - القرماك elwirer - elwirmek) [+].

اتكردی ötgürdi: " اُتُرم قَرِن اتكردی ötrüm karın ötgürdi = ötürtecek nesne -müshil- karnı ötürttü, sürdürdü", " ال اَفكا بِتِك اتكردی ol ewge bitik ötgürdi = o, eve mektup gönderdi". Bir şeyi bir şeyden öte geçiren kimse için de böyle denir; (اتكرر - اتكرماك ötgürür - ötgürmek).

اچكردی içgerdi: " ال اَتِن اَفكا اچكردی ol atın ewge içgerdi = o, atını evden içeriye koydu". Başkası da böyledir, (اچكرر - اچكرماك içgerür - içgermek). " ال اَنی بَككا اچكردی ol anı Begge içgerdi = o, onu Beye geçti, suçlarını söyledi". Başkası da böyledir.

اذكردی edhgerdi: " ال كچك سوزك اذكردی ol kiçik sözüğ edhgerdi = o, küçük sözü, bayağı sözü iyi gördü, onu tuttu". Bu fiil çok kere nefiy halde kullanılır. " ال انك سوزن اذكرمدی ol anınğ sözin edhgermedi = o, onun sözünü saymadı, tınmadı, kulak asmadı", " ال يَفز نانككني اذكردی ol yawuz nenğni edhgerdi = o, kötü şeyi düzeltti", (اذكرر - اذكرماك edhgerür - edhgermek).

اركردی ergürdi: " ال ياغ اركردی ol yağ ergürdi = o, yağ eritti", (اركرر - اركرماك ergürür-ergürmek).

اركردی ergürdi: " ال اَشقا اركردی ol aşka ergürdi = o, aşa vaktinde yetişti". Herhangi bir şeye sırasında erişmek te böyle-

---

[+] Basma nüshada bu şekilde geçen yukarıdaki fiil, yazma nüshada da bu şekilde iken, bir düzeltme görerek " القرماق alwırmak"olmuştur. Şu halde gerek bu mastarın ve gerek fiillerinin ona göre düzeltilmesi gerektir. B. A.

dir; (اَرْكُرْماكْ - اَرْكُرُرْ ergürür - ergürmek) [+].

اَسْكِرْدِي eskirdi: "تُونْ اَسْكِرْدِي ton eskirdi = elbise eskidi". Başkası da böyledir; (اَسْكِرُرْ - اَسْكِرْماكْ eskirür - eskirmek).

اُشْكُرْدِي üşgürdi: "اَلْ اِتِغْ كِيكْكَا اُشْكُرْدِي ol ıtığ keyikge üşgürdi = o, köpeğini geyiğe kışkırttı". Bir adam bir şey üzerine kışkırtıldığı zaman da böyle denir. "يِلَانْ اُشْكُرْدِي yılan üşgürdi = yılan ıslık çaldı"; insanın ve kerkes kuşunun ıslık çalmasına da böyle denir. Şu savda dahi gelmiştir: "اُسْ اُشْكُرْسَا اُلُورْ us üşgürse ölür = kerkes kuşu bir adamın yüzüne karşı ıslık çalarsa uğur sayılmaz; bu, ölüme işarettir". (اُشْكُرُرْ - اُشْكُرْماكْ üşgürür - üşgürmek) [++].

اُشْكُرْدِي üşkürdi: "اَلْ اُنُتْمِشْ سُوزُكْ اُشْكُرْدِي ol unıtmış sözüğ üşkürdi = o, unuttuğu sözü hatırladı". Başkası da böyledir; (اُشْكُرُرْ - اُشْكُرْماكْ üşkürür - üşkürmek).

[+] Basma nüshada اَرْكُرْماكْ ، اَرْكُرُرْ ، اَرْكُرْدِي şeklinde geçen bu kelimeler, yazma nüshada -önceden- "اُرْكُرْدِي، اُرْكُرُرْ، اُرْكُرْماكْ ürgürdi, ürgürür, ürgürmek" şeklinde iken, sonradan bir kalem oynıyarak hemzelerin üzerinde bulunan ötre harekelerinin üstüne birer de üstün harekesi konmuş ise de yanlış yapılmıştır. Radloff I,1859 da "ülgürmek" sözü bu anlamdadır. Dilimizde "r" ile "l" in yer değiştirdikleri her zaman görülen şeylerdendir. B. A.

[++] Bu kelimenin harekesi şüphelidir. Basma nüsha gördüğünüz gibidir; yazma nüshada "اُشْكِرُرْ - اُشْكِرْماكْ üşkirür - üşkirmek, üşkürmek" şeklindedir. Mastarında, كْ in üzerinde ötre, altında da esre vardır; "اُشْكِرُرْ üşkirür" de yalnız esre vardır. B. A.

Lâzım bir fiil müteaddî yapılmak istendiği, yahut iki faile geçmesi arzu olunduğu vakit fiile bir ت harfi ziyade kılınır, ve mâzi sıygasının د harfi bu ت ile şeddelenir; o vakit ت iki olur; birisi د den çevrilen ve idgam olunan ت dir; ikincisi, kelimeyi müteaddî kılan ت dir. "سُوزْ اُشْكُرْدِي söz üşkürdi" demek, "sözü hatırladı" demektir; "اُشْكُرْتِّي üşkürtti" demek ise "hatırlattı" demektir. İki fail ile müteaddi olan fiile örnek, "اَنِكْ اَتِنْ اَرْغُرْتِّي anıng atın argurttı" sözü gibidir, "onun atını yordurdu" demektir. Bunun bir başka türlüsü daha vardır, "اَرْغُرْتُرْدِي argurturdı" ve "اَشْكُرْتُرْدِي eşkürtürdi" gibi. Fakat bu, doğru değildir; doğrusu ilk şeklidir.

اُرْپَشْتِي örpeşti [+]: "اَرَنْ اُرْپَشْتِي eren örpeşti = yiğitler bölük bölük oldu, kızarak birbirlerine kabardılar". Başkası da böyledir; (اُرْپَشُورْ - اُرْپَشْماكْ örpeşür - örpeşmek). Şu parçada dahi gelmiştir :

[+] Basma nüshada gördüğünüz şekilde geçen bu dört kelime yazma nüshada اُرْبَشْتِي، اُرْيِشُورْ، اُرْيِشْماكْ، اُرْبَشْتُرْ şekillerindedir. Yazma nüshada اُرْبَشْتِي diye geçen kelimenin üçüncü harfi olan ب nin vaktiyle پ olduğu ve bir noktasının kazınarak ب haline konulduğu görülmektedir. İkinci ve üçüncü kelimeler اُرْيِشُورْ, اُرْيِشْماكْ şeklinde görülmektedir. Bunlar üzerinde hiç bir düzeltme yapılmamıştır. Dördüncü kelime olan اُرْبَشْتُرْ ün ر sinin altında bir esre varken kazınmış, üçüncü harfi dahi پ iken ب yapılmış. Sözün kısası, burada acemice bir düzeltme yapılmış. Doğrusu basma nüshadaki şekildir. B. A.

اَرَنْ اَرِغْ اُرْپَشُرْ اُوجِنْ كَكِنْ اِرْتَشُرْ
سَقَلْ تُتُبْ تَرْتِشُرْ كُكْسِي اَرَا اُوتْ تُتَرْ

Eren arığ örpeşür
Öçin kekin irteşür
Sakal tutup tartışur
Köksi ara ot tüter

"Adamlar yaman kabarıyorlar, öcünü, hıncını almak için didişiyorlar, sakallarından tutup tartışıyorlar; herkesin göğsünde ateş yanıyor".
(Yiğitler birbirlerine kızgın gözle bakarak öc almak istiyorlar, savaş kızıştığı için birbirlerinin sakallarına asılıyorlar, sanki öc ateşi göğüslerinde tütüyor).

اِرْتَشْتِيلَرْ irteştiler: "اُلَارْ بُو سُوزُكْ اِرْتَشْتِيلَرْ olar bu sözüğ irteştiler = onlar bu sözü irdeştiler, bu sözün, bu işin iç yüzünü araştırdılar"; (اِرْتَشُورْ - اِرْتَشْمَاكْ irteşür - irteşmek).

اَرْتَشْدِي artaşdı: "يَلِنْكُوقْ اِجِنْ اَرْتَشْدِي yalnğuk için artaşdı = insanlar birbirlerini görerek bozuldular". Birbirini bozan her çokluk ta böyledir; (اَرْتَشُرْ - اَرْتَشْمَاقْ artaşur - artaşmak).

اُرْتُشْدِي örtüşdi: "اُلَارْ بُو اِشِغْ اُرْتُشْدِي olar bu ışığ örtüşdi = onlar bu işi örttüler". Bir şeyi örtmek üzere başkasına yardım eden bir kimse için dahi böyle denir; (اُرْتُشُورْ - اُرْتُشْمَاكْ örtüşür - örtüşmek).

اُرْتَشْدِي örteşdi: "بُودُنْ بِيرْ اِكِنْدِينِكْ اَفْلَارِنْ اُرْتَشْدِي budhun bir ikindining ewlerin örteşdi = halk birbirinin evlerini yaktı". Yardımlaşmak ve yarışmak ta böyledir; (اُرْتَشُورْ - اُرْتَشْمَاكْ örteşür - örteşmek).

اَرْتِشْتِي ertişti: "اُلْ مَنِكْ بِرْلَا اَرْسْلَانْدَنْ اَرْتِشْتِي ol mening birle arslandan ertişti = o, benimle arslanın yanından geçmekte yarıştı". Her korkunç şeyden geçiş için de böyle denir; (اَرْتِشُورْ . اَرْتِشْمَاكْ ertişür - ertişmek).

اَرْتِشْدِي artışdı: "اُلْ مَنْكَا اَرْچِي اَرْتِشْدِي ol manğa arçı artışdı = o, bana heybeyi artmakta yardım etti", (اَرْتِشُرْ - اَرْتِشْمَاقْ artışur - artışmak). Herhangi bir şeyi ardmak ve yüklemekte yarış dahi böyledir.

اُقْتَشْتِي oktaştı: "اُلْ اَنِكْ بِرْلَا اُقْتَشْتِي ol anıng birle oktaştı = o, onunla ok atıştı", kur'a için ok atışırlarsa yine böyle denir. (اُقْتَشُورْ - اُقْتَشْمَاقْ oktaşur-oktaşmak).

اُنْدَشْدِي ündeşdi: "اُلْ اَنِكْ بِرْلَا اُنْدَشْدِي ol anıng birle ündeşdi = o, onunla çağrıştı, ünleşti", (اُنْدَشُورْ - اُنْدَشْمَاكْ ündeşür - ündeşmek).

اُبْرَشْتِي obraştı: "تُونْلَارْ اُبْرَشْتِي tonlar obraştı=elbiseler yıpradı". Başkası da böyledir;

(اُبْرَشْوُرْ - اُبْرَشْماقْ obraşur - obraşmak). Şu savda dahi gelmiştir : كَنْكاشْلِيغْ بِلِيكْ اُذْرَشُورْ . كَنْكاشْسِيزْ بِلِيكْ اُبْرَشُورْ kengeşlig bilig üdhreşür, Kengeşsiz bilig obraşur = danışıklı bilgi güzelleşir, danışıksız bilgi yıprar". (Düşünme, danışma ile aşılanırsa hergün güzelliği artar, danışıksız olursa hergün bir parça daha eskir).

اُبْرُشْدِى opruşdı: "اُلْ مَنْكا مُونْ اُبْرُشْدِى ol manğa mün opruşdı = o, bana çorba içmekte yardım etti". Başkası da böyledir; (اُبْرُشُورْ - اُبْرُشْماقْ opruşur - opruşmak). Yarış ta böyledir [+].

اُتْرُشْدِى ötrüşdi: "اُلارْ بِرْ بِرْكا بِتِكْ اُتْرُشْدِى olar bir birge bitik ötrüşdi = onlar birbirlerine mektup gönderdiler", (اُتْرُشُورْ - اُتْرُشْماكْ ötrüşür - ötrüşmek). Bunun aslı "اُتْكُرُشْدِى ötgürüşdi" [++] dir. Herhangi bir şeyde yarış ve yardım için de böyle denir.

اُتْرُشْدِى utruşdı: "اُلْ اَنْكارْ اُتْرُشْدِى ol angar utruşdı = o, ona karşı koydu", (اُتْرُشُورْ - اُتْرُشْماقْ utruşur - utruşmak).

[+] Basma nüshada "اُبْرُشْماقْ opruşmak" şeklinde olan bu kelime, yazma nüshada "اُبْرُشْماكْ öprüşmek" imlâsındadır. Doğru olan da budur. B. A.

[++] Basma nüshada "اُتْكُرْشْدِى ötükrüşdi" diye geçen bu kelime, yazma nüshada "اُتْكُرُشْدِى ötkürüşdi" şeklin..edir, doğru olan şekil de bu olsa gerektir; çünkü Dv.I,193,13,14,16 da hep اُتْكُرْزِى, اُتْكُرْزُ - اُتْكُرْماكْ diye geçmektedir, ikisinin anlamı da birdir. B.A.

اُتْرُشْدِى utruşdı: "اُلْ مَنْكا كَسْما اُتْرُشْدِى ol manğa kesme utruşdı = o, bana zülüf kesmekte yardım etti". Artığı makasla kesilen her şey için de böyle denir; (اُتْرُشُورْ - اُتْرُشْماقْ utruşur - utruşmak).

اُجْرُشْدِى uçruşdı: "اُلْ مَنْكا قُشْ اُجْرُشْدِى ol manğa kuş uçruşdı = o, kuş uçurmakta bana yardım etti". Yarış ta böyledir; (اُجْرُشُورْ - اُجْرُشْماقْ uçruşur - uçruşmak).

اُجْرُشْدِى öçrüşdi: "اُلْ اَنِنْكْ اُبْكاسِنْ مَنِنْكْ بِرْلا اُجْرُشْدِى ol anıng öpkesin mening birle öçrüşdi = o, onun öfkesini benimle birlikte yatıştırdı". Ateşin alevini söndürmek için de böyle denir; (اُجْرُشُورْ - اُجْرُشْماكْ öçrüşür - öçrüşmek).

اِجْرُشْدِى içrüşdi: "اُلْ مَنْكا سُوقْ اِجْرُشْدِى ol manğa suw içrüşdi = o, bana su içmekte yardım etti". Yarış ta böyledir; (اِجْرُشُورْ - اِجْرُشْماكْ içrüşür - içrüşmek).

اَذْرِشْدِى adhrışdı: "اُلارْ اِكِى اَذْرِشْدِى olar iki adhrışdı = o, iki arkadaş birbirinden ayrıldı", (اَذْرِشُورْ - اَذْرِشْماقْ adhrışur - adhrışmak). Şu parçada dahi gelmiştir :

تُمانْ جِچَكْ تِزِلْدِى بُكُنْدَنْ اُلْ يَزِلْدِى
اُكُشْ يَتِبْ اُزَلْدِى يِيِزْ داقِيا اَذْرِشُورْ

Tümen çeçek tizildi
Bükünden ol yazıldı
Öküş yatıp üzeldi

Yérde kopa adhrışur

"Tümen tümen çiçek dizildi, tomurcuklarından yayıldı, -yer altında- çok yatarak sıkıldı, yerden biterek ayrışır".

(Yazı anlatarak diyor ki: Türlü türlü çiçekler dizildi, yer altında yatmaktan sıkılan bitki yerden fışkırıyor ve birbirinden ayrılıyor).

اُذْرُشْدِى ödhrüşdi: "اُلْ مَنْكا تَوار اُذْرُشْدِى ol manğa tavar ödhrüşdi = o, mal seçmekte bana yardım etti", (اُذْرُشُور - اُذْرُشْماك ödhrüşür - ödhrüşmek). Yarış ta böyledir.

اِسْرِشْتِى ısrıştı: " اِكِى اَذْغِرْ بِرْلا اِسْرِشْتِى ikki adhgır birle ısrıştı = iki aygır birbiriyle ısırıştı", (اِسْرِشُور - اِسْرِشْماق ısrışur - ısrışmak). Isırmakta yardım ve yarış ta böyledir.

آسْرُشْدِى asruşdı: " اِكِى اَرْ آسْرُشْدِى ikki er asruşdı = iki adam, hangimiz daha çok aksıracağız diye aksırmakta yarış etti", (آسْرُشُور - آسْرُشْماق asruşur - asruşmak).

اُسْرُشْدِى osruşdı: "اُلار اِكِى اُسْرُشْدِى olar ikki osruşdı = onlar ikisi osurmakta yarış ettiler", (اُسْرُشُور - اُسْرُشْماق osruşur - osruşmak).

اُغْرَشْدِى ograşdı: "اِكِى يَغِى اُغْرَشْدِى ikki yagı ograşdı = iki duşman birbiriyle uğraştı".

Başkası da böyledir; (اُغْرَشُور - اُغْرَشْماق ograşur - ograşmak).

اَغْرِشْتِى لار agrıştılar: " اُلار بُو اِيشْدا اَغْرِشْتِى لار olar bu ışka agrıştılar = onlar bu işte sızlandılar", (اَغْرِشُور - اَغْرِشْماق agrışur - agrışmak).

اُغْرُشْتِى ogruştı: "اُلْ مَنْكا سُنْكُوك اُغْرُشْتِى ol manğa süngük ogruştı = o, kemiği birleştirip ayırmakta bana yardım etti?". Yarış ta böyledir; (اُغْرُشُور - اُغْرُشْماق ogruşur - ogruşmak).

اَوْرِشْتِى ewrişti: " اَنِكْ بِرْلا تَلِم اَوْرِشْتِى anıng birle telim ewrişti = o, onunla çok uğraştı, çok çabalaştı"; " اَنِكْ قَجْمِش اَتِغْ اَوْرِشْتِى anıng kaçmış atığ ewrişti" ve " اُلْ مَنْكا تَوار اَوْرِشْتِى ol manğa tavar ewrişti" denir ki "onun kaçan atını çevirmekte yardım etti" ve "o, bana davar çevirmekte yardım etti" demektir; (اَوْرِشُور - اَوْرِشْماك ewrişür - ewrişmek). Bu, 'bir şeyin altını üstüne çevirmektir.

اُقْرَشْدِى okraşdı " يُنْدْ قَمُغْ اُقْرَشْدِى yund kamuğ okraşdı = bütün atlar -yemi görünce- kişnediler", (اُقْرَشُور - اُقْرَشْماق okraşur - okraşmak). Şu parçada dahi gelmiştir:

كَشِنْ اَتِب يَشْنَدِى ، تُمان تُورُب تِشْنَدِى

اَذْغِرْ قِيب كِشْنَدِى ، اَكْلَب اُقْرَشُور

Yaşın atıp yaşnadı
Tuman turup tuşnadı
Adhgır kısır kişnedi
Ögür alıp okraşur

"Şimşek çaktı, bulut durup karşılaştı, aygır kısrak kişnedi, öğür alıp okraşur".

(Baharı anlatarak diyor ki: Bulut, şimşek çaktırdı ve bulutlar coştu, kısrakla aygır baharın geldiğini görerek kişnediler. Her aygır kısrağını aldı).

اَكْرِشْتِى egrişti: "اُل بَكْكَا كَنْدْ اَكْرِشْتِى ol Begge kend egrişti = o, şehri sarmakta Beye yardım etti", "قِزْ اَنَاسِى بِرْلَا يِبْ اَكْرِشْتِى kız anası birle yıp egrişti = kız anası ile ip eğirmekte yarıştı". Yardım ettiği zaman da böyle denir; (اَكْرِشُورْ - اَكْرِشْمَاكْ egrişür - egrişmek).

اُكْرِشْتِى ügrişti: "اُل اَنْكَرْ بِيشِكْ اُكْرِشْتِى ol angar bėşik ügrişti = o, ona beşik sallamakta yardım etti", (اُكْرِشُورْ - اُكْرِشْمَاكْ ügrişür-ügrişmek).

اَمْرِشْتِى emrişti: "اَتِمْ بَرْجَا اَمْرِشْتِى etim barça emrişti = bütün vücudum kaşındı", (اَمْرِشُورْ - اَمْرِشْمَاكْ emrişür - emrişmek).

اَرْوَشْدِى arwaşdı: "قَامْلَارْ قَمُغْ اَرْوَشْدِى Kamlar kamuğ arwaşdı = Kamlar -kâhinler- anlaşılmı-

yan bir takım sözler söylediler". Cin çarpmasına karşı yapılan üfürükler de böyledir; (اَرْوَشُورْ - اَرْوَشْمَاقْ arwaşur - arwaşmak).

اَرْقَشْتِى arkaştı: "اُل اَنِكْ بِرْلَا يُكْ اَرْقَشْتِى ol anıng birle yük arkaştı = o, onunla yardım için yük yükleşti". Bu, her birinin yardım için arkadaşının yükünü sırtlamasıdır. (اَرْقَشُورْ - اَرْقَشْمَاقْ arkaşur - arkaşmak).

اَلْقِشْتِى alkıştı: "بُويْ اِكْكِى بِلَا اَلْقِشْتِى boy ikki bile alkıştı = iki boy birbirini yok etti". Herhangi bir şeyi yok etmek için yarışmak ta böyledir; (اَلْقِشُورْ - اَلْقِشْمَاقْ alkışur-alkışmak).

اَلْقَشْدِى alkaşdı: "اُل مَنِكْ بِرْلَا اَلْقِشْ اَلْقَشْدِى ol meninğ birle alkış alkaşdı = o, benimle alkış alkışladı". Öğmekle alkışta yarış yapmak dahi böyledir; (اَلْقَشُورْ - اَلْقَشْمَاقْ alkaşur - alkaşmak). Şu parçada da gelmiştir:

اَلْپ لَارْ اَرِغْ اَلْقِشُورْ   كُچْ بِرْ قِلِبْ اَرْقَشُورْ
بِرْ بِرْ اُوزَا اَلْقَشُورْ   اَذْكَرْمَذِبْ اُقْ اَتَارْ

Alplar arığ alkışur
Küç bir kılıp arkaşur
Bir bir üze alkaşur
Edhgermedhip ok atar

"Yiğitler kıyak öldürüşüyorlar, kuvvetlerini birleştirerek birbirine arka

oluyorlar, birbirlerini öğüyorlar,düşünmeden ok atıyorlar".

(Harbi anlatarak diyor ki: Yiğitler birbirini öldürüyorlar, yardım ederek kuvvetlerini birleştiriyorlar, yardımlaşarak birbirlerini öğüyorlar, savaşta ölümden korkmıyarak ok atıyorlar).

اِرْكِشْتِى irkişti: " اُلْ مَنْكَا تَوَارْ اِرْكِشْتِى ol manğa tavar irkişti = o, mal irkmekte bana yardım etti". Başkası da böyledir. Yarış için de böyle denir; (اِرْكِشُورْ - اِرْكِشْمَاكْ irkişür - irkişmek).

اِلْكَشْتِى elgeşti: "اُلْ اَنْكَرْ اُونْ اِلْكَشْتِى ol anğar un elgeşti = o, un elemekte ona yardım etti". Yarış ta böyledir; اِلْكَشُورْ - اِلْكَشْمَاكْ elgeşür - elgeşmek).

اَمْكَشْتِى emgeşti: "بُودُنْ اِيشْدَا بُويْ اَمْكَشْتِى bu ışda boy emgeşti = halk birbiri yüzünden, bu işte yoruldu", (اَمْكَشُورْ - اَمْكَشْمَاكْ emgeşür - emgeşmek).

اُبْلَشْدِى üpleşdi: "بُودُنْ اِكِنْدِى تَوَارِينْ اُبْلَشْدِى [+] budun ikindi tawarın üpleşdi = halk birbirinin malını yağma etti"; (اُبْلَشُورْ - اُبْلَشْمَاكْ üpleşür - üpleşmek).

اُتْلَشْدِى ötleşdi: "نَانْكْ اُتْلَشْدِى ötleşdi neng = eşya delik deşik oldu", (اُتْلَشُورْ - اُتْلَشْمَاكْ

[+] Burada ibare بُودُنْ بِرَاكِنْدِى تَوَارِينْ اُبْلَشْدِى şeklinde olsa gerektir; günkü اِكِنْدِى kelimesinden evvel daima بِرْ kelimesi gelmektedir. Yazma nüshada burada bir kazıntı vardır. B. A.

ötleşür - ötleşmek). Yağma için de böyle denir.

اُتْلَشْدِى ötleşdi: "اَلْپْ لَارْ اُتْلَشْدِى alplar ötleşdi = yiğitler savaştı, uğraştı", (اُتْلَشُورْ - اُتْلَشْمَاكْ ötleşür - ötleşmek).

اِتْلِشْدِى itlişdi: "نَانْكْ اِتْلِشْدِى itlişdi neng = nesneler itildi", (اِتْلِشُورْ - اِتْلِشْمَاكْ itlişür - itlişmek).

اَجْلِشْدِى açlışdı: "قَبْغْلَارْ اَجْلِشْدِى kapuğlar açlışdı = kapılar açıldı". Kapalı işler açılırsa yine böyle denir; (اَجْلِشُورْ - اَجْلِشْمَاقْ açlışur - açlışmak).

اَذْلَشْدِى edhleşdi: "اُلَارْ بِرْ اِكِنْدِى اَذْلَشْدِى olar bir ikindini edhleşdi = onlar birbirini ağırladı", (اَذْلَشُورْ - اَذْلَشْمَاكْ edhleşür - edhleşmek).

اُذْلَشْدِى üdhleşdi: "اِقْبِيقْ بِرْكَا اُذْلَشْدِى ıwık birbirge üdhleşdi = geyikler birbiri ardınca yürüdü", (اُذْلَشُورْ - اُذْلَشْمَاكْ üdhleşür - üdhleşmek) [+].

اَرْلَشْدِى erleşdi: "اُلَارْ اِكِّى اَرْلَشْدِى olar ikki erleşdi = onlar birbiriyle erkeklikte yarış ettiler", (اَرْلَشُورْ - اَرْلَشْمَاكْ erleşür - erleşmek).

اُرْلَشْدِى orlaşdı: "بُودُنْ قَمْغْ اُرْلَشْدِى budun kamuğ orlaşdı = bütün halk bağrıştı, çağrıştı, gürültü etti"; (اُرْلَشُورْ - اُرْلَشْمَاقْ orlaşur - orlaşmak). Aslı "اُرِلَشْتِى orılaştı"dır.

[+] Bu kelime yazma nüshada doğru olarak (اُذْلَشْمَاقْ udhlaşmak) şeklindedir. Basma nüsha yanlıştır. B. A.

اُزْلُشْدِى üzlüşdi: "نَنْكْ اُزْلُشْدِى üzlüşdi neng = o şey üzüldü, koptu". Ve yine "بَكْ كِشِى اُزْلُشْدِى begi kişi üzlüşdi" ve "اَلِمْلِغْ بِرِمْلِكْدِنْ اُزْلُشْدِى alımlığ berimliğdin üzlüşdi" denir ki "karı ile koca ayrıldılar", "alacaklı borçludan uzaklaştı" demektir, (اُزْلُشُورْ - اُزْلُشْمَاكْ üzlüşür - üzlüşmek).

اِشْلَشْدِى işleşdi: "اُلْ مَنِكْ بِرْلَا اِشْلَشْدِى ol mening birle işleşdi = o, benimle işte yarış etti"; yardım da böyledir, (اِشْلَشُورْ - اِشْلَشْمَاكْ işleşür - işleşmek).

اِغْلَشْتِى ıglaştı: "اُغْلَانْ اِغْلَشْتِى oglan ıglaştı = çocuklar ağlaştı". Bu kelime ى ile "yıglaştı" diye dahi kullanılır; (اِغْلَشُرْ - اِغْلَشْمَاقْ ıglaşur - ıglaşmak).

اَفْلَشْدِى ewleşdi: "كِشِى اَفْلَشْدِى kişi ewleşdi = halk toplandı, yığıldı", (اَفْلَشُورْ - اَفْلَشْمَاكْ ewleşür - ewleşmek)[+].

اَفْلَشْتِى awlaştı: "اُلْ بَكْ بِرْلَا اَفْلَشْتِى اِيْنَابْ ol Beg birle awlaştı oynap = o, evini ortaya koyarak Beyle oyun oynadı". Bu, bir kuraldır, kumarda ortaya konan nesnenin adı söylenir; sonra ona "لَشْتِى leşti"

[+] Basma nüshada "اَفْلَشْمَاكْ ewleşmek" şeklinde görülen bu kelime, yazma nüshada "اَفْلَشْمَاقْ awlaşmak" şeklindedir. Buna göre öbür kelimeler de "اَفْلَشْدِى awlaşdı, اَفْلَشُورْ awlaşur" olacaktır. B. A.

edatı eklenir. Bu suretle kurulan fiilin anlamında kumar bulunur. (اَفْلَشُورْ - اَفْلَشْمَاقْ awlaşur - awlaşmak) [+].

اُكْلُشْدِى öklüşdi: "بِرْ نَانْكْ بِرْ اُزَا اُكْلُشْدِى bir neng bir üze öklüşdi = bir şey, bir şey üzerine yığıldı" (kumun bir yere, çekirgenin kamış üzerine, halkın kalabalıkta toplanması gibi bir şey, bir şey üzerine yığıldı) demektir. (اُكْلُشُرْ - اُكْلُشْمَاكْ öklüşür - öklüşmek).

اَقْلِشْدِى aklışdı: "تَكْمَا يَنْكَاقْتِنْ بُودُنْ اَقْلِشْدِى tegme yangaktın budun aklışdı = her taraftan halk akıştı". Her dereden suyun gelip akışmasına da böyle denir; (اَقْلِشُورْ - اَقْلِشْمَاقْ aklışur - aklışmak).

اَكْلَشْدِى egleşdi: "اُلَارْ قَمُغْ اَدَاقْ اَكْلَشْدِيلَارْ olar kamuğ adak egleşdiler = onlar birbirine uyup durdular". Bu, bir şey üzerinde halkın birleşmesinden ibarettir; bir nesneyi ayakla çiğnemek işinde birbirine yardım etmek dahi böyledir; (اَكْلَشُرْ - اَكْلَشْمَاكْ egleşür - egleşmek).

اِكْلَشْدِى igleşdi: "يِلْقِى اَرِغْ اِكْلَشْدِى yılkı arığ igleşdi = yılkı iyiden iyiye hastalandı", (اِكْلَشُورْ - اِكْلَشْمَاكْ igleşür - igleşmek).

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda bu kelime "اَفْلَشْمَاقْ awlaşmak" şeklinde ise de, bize göre yanlış olsa gerektir. Kelimenin kökü "ew" olduğuna göre bundan yapılacak fiilin yeğni ahenk ile "ewleşmek" olması gerektir. B. A.

آمْلَشْدِىلَارْ emleşdiler: "بَالِغْلَارْ آمْلَشْدِىلَارْ balıglar emleşdiler = yaralar ilâçlandı", (آمْلَشُورْلَارْ - آمْلَشْمَاكْ emleşürler - emleşmek).

اُمْلَشُو ümleşü: "اُولْ آنِنْكْ بِرْلَا چُكَانْ اُرْدِى اُمْلَشُو ol anıñg birle çögen urdı ümleşü = o, onunla şalvarını ortaya koyarak çevgen oynadı", (اُمْلَشُورْ - اُمْلَشْمَاكْ ümleşür - ümleşmek).

اِمْلَشْدِى imleşdi: "اُولْ آنِنْكْ بِلَا اَلِكِنْ اِمْلَشْدِى ol anıñg bile eligin imleşdi = o, onunla elle işaretleşti", (اِمْلَشُرْ - اِمْلَشْمَاكْ imleşür - imleşmek).

اُتْسُقْتِى utsuktı: "اُولْ يَرْمَاقْ اُتْسُقْتِى ol yarmak utsuktı = o, oyunda para yutuldu". Başkası da böyledir; (اُتْسُقَارْ - اُتْسُقْمَاقْ utsukar - utsukmak). Şu savda dahi gelmiştir: "سِنَامَاسَا آرْسِقَارْ ، سَقِنْمَاسَا اُتْسُقَارْ sınamasa arsıkar, sakınmasa utsukar = insan sınamasa aldanır, sakınmasa yutulur". (Bir şey sınanmasa adam aldatılır, bir işin başlangıcında düşünülmezse kaybedilir) [+].

آرْسِقْتِى arsıktı: "اَرْ آرْسِقْتِى er arsıktı = adam aldandı", (آرْسِقَارْ - آرْسِقْمَاقْ arsıkar - arsıkmak).

اُرْسُقْتِى ursuktı: "اَرْ اُرْسُقْتِى er ursuktı = döğmede adam yenildi, döğüldü", (اُرْسُقَارْ - اُرْسُقْمَاقْ ursukar - ursukmak).

[+] Bu sav, korku ve sınama zamanında söylenir. Basma nüshanın I, 206, 2 de فِى الْجَرِيَةِ وَالْكَذِرِ şeklinde bir parça vardır; bunun ikinci kelimesi çıkmamıştır. Doğrusu فِى التَّجْرِبَةِ وَالْحَذَرِ olacaktır. Yazma nüsha böyledir. B. A.

آلْسِقْتِى alsıktı: "اُولْ تَاوَارِنْ آلْسِقْتِى ol tawarın alsıktı = onun malı alındı, soyuldu", (آلْسِقَارْ - آلْسِقْمَاقْ alsıkar - alsıkmak).

آنْدِقْتِى andıktı: "اَرْ آنْدِقْتِى er andıktı = adam and içti". Şu parçada dahi gelmiştir:

قُيْغَشِبْ يَتْسَا آنِنْكْ يُوزِنْكَا
آلْسِقَارْ اُوكِنْ آنِنْكْ سُوزِنْكَا
مِنْكْ كِشِى يُولِغِى بُولُبْ اُوزِنْكَا
بِرْكَالَارْ اُودْهِنْ آنِنْكْ كُوزِنْكَا [+]

Koygaşup yatsa anıñg yüzinge
Alsıkar ökin anıñg sözinge
Miñg kişi yolugı bolup özinge
Bergeler ödhin anıñg közinge

"Kim onun koynuna girip yüzüne bakarak yatsa, onun sözleriyle aklını aldırır. Bin kişi kendini ona fedâ eder, onun gözlerine kendilerini verirler".

(Bir kimse onunla yatsa ve yüzünü görse, sözünün güzelliğinden, şarkılarıyle aklı gider, binlerce kişi onun güzelliğine kendisini feda eder), (آنْدِقَارْ - آنْدِقْمَاقْ andıkar - andıkmak).

اِنْچِكْتِى inçikti: "اَرْ اِنْچِكْتِى er inçikti = adamın soğuk su dökmekten duygusu gitti, sanki bayıldı, büzüldü, titredi", (اِنْچِكَارْ - اِنْچِكْمَاكْ

[+] Bu parça آنْدِقْمَاقْ kelimesinden evvel geçen آلْسِقْمَاقْ kelimesinden sonra gelmesi lâzımken nasılsa buraya konmuş; biz de bozmadık. B. A.

inçiker - inçikmek).

اُسْتِكْدِى östikti: "اُلْ بُو اِيشْقَا اُسْتِكْدِى ol bu ışka östikti = o, bu işi özledi, bu işe istek gösterdi", (اُسْتِكَارْ - اُسْتِكْمَاكْ östiker-östikmek). Aslı "اُوزْتِكْدِى öztikti"dir.

اِرْپَلْدِى irpeldi: "يِغَاچْ اِرْپَلْدِى yıgaç irpeldi = ağaç biçildi", (اِرْپَلُورْ - اِرْپَلْمَاكْ irpelür-irpelmek). Şu savda dahi gelmiştir : " اُنْكَايْ اِرْپَلْدِى اِيشْ ongay irpeldi ış = iş düzeltilmek istendi, fakat bozuldu" [+].

اَرْتُلْدِى artıldı: " اَرْ اَتْ اُزَا اَرْتُلْدِى er at üze artıldı= adam atın üzerine artıldı". Bu, insan vücudunun yarısı bir tarafta, öbür yarısı öteki tarafta olmak üzere bulunmasıdır. " تَغَارْ اَشْيَاكْ اُزَا اَرْتُلْدِى tagar eşyek üze artıldı = dağarcık eşeğin üstüne artıldı". Başkası da böyledir; (اَرْتُلُورْ - اَرْتُلْمَاقْ artılur - artılmak).

اُرْتُلْدِى örtüldi: " اِيشْ اَرْ اُزَا اُرْتُلْدِى ış er üze örtüldi = iş adama örtüldü, kapalı kaldı", " كُوكْ اُرْتُلْدِى kök örtüldi = gök kapandı, bulutlandı", (اُرْتُلُورْ - اُرْتُلْمَاكْ örtülür-örtülmek). Bunun aslı, bir nesne,baş-

[+] Bu cümlede iki yanlışlık vardır: Birincisi "ış" kelimesi fiilden evvel gelecek iken, sonra gelmiştir. İkincisi,gerek basma ve gerek yazma nüshalarda اُكَاى şeklinde bulunan kelime yanlış olmalıdır. Doğrusu kolay manasına olan "ongay" olacaktır. Bk: Rad. I. Sa. 1026. Cümlenin doğrusu "ongay ış irpeldi" şeklinde olmalıdır. B. A.

ka bir şeyin altında örtülü kalmasıdır.

اُرْتَلْدِى örteldi: " بُكْ اُرْتَلْدِى bük örteldi = bük, ağaçlık yakıldı". Başkası da böyledir; (اُرْتَلُورْ - اُرْتَلْمَاكْ örtelür - örtelmek).

اِرْتَلْدِى irteldi: " اِرْتَلْدِى نَانْكْ irteldi neng = o şey arandı, araştırıldı", (اِرْتَلُورْ - اِرْتَلْمَاكْ irtelür - irtelmek). Şu parçada dahi gelmiştir:

كُنْكْلُمْ اِچُنْ اُرْتَدِى يِتْمِشْ يَشِغْ قَرْتَدِى [+]
كَچْمِشْ اُدْهُكْ اِرْتَدِى تُنْ كُنْ كَچِپْ اِرْتَلُورْ

Könglüm içün örtedi
Yetmiş yaşığ kartadı
Keçmiş üdhük irtedi
Tün kün keçüp irtelür

"Gönlüm içten yandı,onulmuş yarayı tırmaladı, geçmiş günleri aradı, gece gündüz geçerek aranır".
(Ağıt olarak anlatıyor: Belâ ateşiyle yandım; onulmuş yaranın başı açıldı; geçen zamanı aradı. Felek onu yakaladı durmadan kovalıyor, araştırıyor).

اُپْرُلْدِى öprüldi: " مُونْ اُپْرُلْدِى mün öprüldi = çorba içil-

[+] Bu mısrada geçen " يَشِغْ yaşığ" kelimesi, yazma ve basma nüshalarda bu şekilde ise de doğru olmasa gerektir. Doğrusu " بَشِغْ başığ" olmalıdır. "Baş"ın eski Türkçede bir manası da "yara"dır. Bu kelime bu manada Türkiyede dahi kullanılmıştır. Nitekim Süleyman Çelebinin Mevlidinde şu beyitte gelmiştir: "Bağrı başı Hakkıçün aşıkların, gözü yaşı Hakkıçün sadıkların". B. A.

di". Başkası da böyledir; (اُبْرُلْ - اُبْرُلْماكْ öprülür - öprülmek).

اُسْتَلْدِى üsteldi: "سُوْقْ اُسْتَلْدِى suw üsteldi = su arttı, çoğaldı". Artırılırsa dahi böyle denir, (اُسْتَلُرْ - اُسْتَلْماكْ üstelür - üstelmek). Başkası da böyledir.

اِسْتَلْدِى isteldi: "اِسْتَلْدِى نَانْكْ isteldi nenğ = o şey istendi", (اِسْتَلُرْ - اِسْتَلْماكْ istelür - istelmek).

اَشْتِلْدِى eştildi: "بُو سُوزْ اَشْتِلْدِى bu söz eştildi = bu söz işitildi". Başkası da böyledir; (اَشْتِلُرْ - اَشْتِلْماكْ eştilür - eştilmek).

اَغْتِلْدِى agtıldı: "اَرْ اَغْتِلْدِى er agtıldı = adam yere vuruldu, sarsıldı". Aslı " اَغْتَرِلْدِى agtarıldı"dır. (اَغْتِلُرْ - اَغْتِلْماقْ agtılur - agtılmak).

اَفْدِلْدِى ewdildi: "اَفْدِلْدِى نَانْكْ ewdildi nenğ = o şey ele geçirildi, toplandı", (اَفْدِلُرْ - اَفْدِلْماكْ ewdilür - ewdilmek).

اِكْدِلْدِى ikdildi: "اُغُلْ اِكْدِلْدِى ogul ikdildi = çocuk terbiye edildi, beslendi". Başkası da böyledir; (اِكْدِلُرْ - اِكْدِلْماكْ ikdilür - ikdilmek).

اُتْرُلْدِى ötrüldi: "سِبِزْغُو اُتْرُلْدِى sıbızgu ötrüldi = düdük öttürüldü". Başkası da böyledir; (اُتْرُلُرْ - اُتْرُلْماكْ ötrülür - ötrülmek).

اُتْرُلْدِى utruldı: " صَجْ اُتْرُلْدِى saç utruldı = saç kesildi". Başkası da böyledir; (اُتْرُلُرْ - اُتْرُلْماقْ utrulur - utrulmak).

اَذْرِلْدِى adhrıldı: "يُولْ اَذْرِلْدِى yol adhrıldı = iki yol ayrıldı". İki arkadaş birbirinden ayrıldığı zaman da böyle denir. Yılların ayrılması ve uzaklaşması da böyledir; (اَذْرِلُرْ - اَذْرِلْماقْ adhrılur - adhrılmak).

اُذْرُلْدِى üdhrüldi: "اُذْرُلْدِى نَانْكْ üdhrüldi nenğ = nesne ayrıldı, seçildi, üründülendi". Bir bölük kimselerin bir yana çekilmeleri de böyledir. "اَنِكْ اَرَانِى اُذْرُلْدِى anınğ ereni üdhrüldi = onun adamları ayrıldı". (اُذْرُلُرْ - اُذْرُلْماكْ üdhrülür - üdhrülmek).

اِسْرِلْدِى ısrıldı: " اَتْمَاكْ اِسْرِلْدِى etmek ısrıldı = ekmek ısırıldı". Başkası da böyledir; (اِسْرِلُرْ - اِسْرِلْماقْ ısrılur - ısrılmak).

اَشْرُلْدِى aşruldı: "يُوكْ اَرْتِنْ اَشْرُلْدِى yük arttın aşruldı = yük tepeden aşırıldı". Başkası da böyledir; (اَشْرُلُرْ - اَشْرُلْماقْ aşrulur - aşrulmak).

اَغْرَلْدِى ograldı: "اُلْ يِيرْكَا اُغْرَلْدِى ol yerge ograldı = o yere uğranıldı", (اُغْرَلُرْ - اُغْرَلْماقْ ogralur - ogralmak).

اُغْرُلْدِى ogruldı: "سُنْكُوكْ اُغْرُلْدِى süngük ogruldı = kemik ayrıldı ve birleşti?", (اُغْرُلُرْ - اُغْرُلْماقْ ogrulur - ogrulmak).

Şu parçada dahi gelmiştir :

بلجق بلق يغرلور   چغاى يقر يغرلور
ارنكك لرى اغرلور   اذغج بلا اقرشور

Balçık balık yugrulur

Çıgay yawuz yıgrılur

Ernğekleri ogrulur

Odhguç bile ewrişür

"Balçık çamur yuğrulur, yoksul, miskin kötüleşir, büzülür, parmakları kavuşmaz, az ateşle oğunur".

(Yaz ile kışın karşılaşmasını anlatarak diyor ki: Balçık çamur toplanır, yoksul, miskin başını yakasının içine çekip büzülür, soğuğun şiddetinden parmakları ayrılır, bir ateş parçasiyle el oğuşturur).

افرلدى ewrüldi: "ار افرلدى er ewrüldi = adam yöneldiği yerden çevrildi". Yöneltisinden çevrilen her kimse için de böyle denir; (افرلر - افرلماك ewrülür - ewrülmek).

اكرلدى egrildi: "كند اكرلدى kend egrildi = şehir muhasara edildi, sarıldı", (اكرلر - اكرلماك egrilür - egrilmek). "يب اكرلدى yıp egrildi = ip eğrildi".

اكرلدى ügrildi: "بشك اكرلدى beşik ügrildi = beşik ırlandı, sallandı", (اكرلر - اكرلماك ügrilür - ügrilmek).

امرلدى emrüldi: " قينار اشج امرلدى kaynar aşıç emrüldi = kaynar tencere sendi" (Soğuk su dökülmesi yüzünden kaynıyan tencerenin kaynaması durduğu gibi). "ار تينى امرلدى er tını emrüldi[+]= adamın canı çıktı, soluğu kesildi". Coşkunluktan sonra senen her şey için de böyle denir; (امرلر - امرلماك emrülür - emrülmek).

ارغلدى ırgaldı: "يغاج ارغلدى yıgaç ırgaldı = ağaç ırgalandı". Irgalanan her şey de böyledir; (ارغلر - ارغلماق ırgalur - ırgalmak).

ارفلدى arwaldı[++]: " ارقش ارفلدى arkış arwaldı = afsun yapıldı", (ارفلر - ارفلماق arwalur - arwalmak).

القلدى alkaldı: " بكا القش القلدى Begge alkış alkaldı = Bey öğüldü, alkışlandı", (القلر - القلماق alkalur - alkalmak).

اركلدى irkildi: " سو تلم اركلدى sü telim irkildi = asker çok toplandı". Çoğalan ve irkilen her şey de böyledir; (اركلر - اركلماق irkilür - irkilmek)[+++]. Bir başkası

[+] Basma nüshada امرلماك şeklinde geçen bu kelime yazma nüshada " امرلماق amrulmak"tır. Doğrusu da budur. Bu mastardan çıkan yukarıdaki fiillerin buna göre düzeltilmesi gerektir. B. A.

[++] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda " ارقش arkış" diye geçen bu kelime " ارفش arwış" olacaktır. "Arkış" kervan anlamınadır. Bk. Dv. I, 89, 14. Brockelmann dahi bu yanlışlığın farkına varmıştır. B. A.

[+++] Basma nüshada اركلاق şeklinde geçen bu fiil yanlıştır. Doğrusu " اركلماك irkilmek" olacaktır. Bugün bile kullanış bu yoldadır. B. A.

toplasa dahi böyle denir. Bu fiil, yerine göre müteaddi, yerine göre lâzım olur.

اُرْكُلْدِى ürküldi: " اُرْكُچْ بُلُبْ اُرْكُلْدِى ürküng bolup ürküldi = ürküntü, kargaşalık olup ürküldü", (اُرْكُلُرْ - اُرْكُلْمَاكْ ürkülür - ürkülmek) [+].

اَلْكَلْدِى elgeldi: " اُونْ اَلْكَلْدِى un elgeldi = un elendi". Başkası da böyledir; (اَلْكَلُرْ - اَلْكَلْمَاكْ elgelür - elgelmek).

اَرْتِنْدِى artındı: " اَرْ اَرْچِيسِنْ اَرْتِنْدِى er argısın artındı = adam heybesini ardındı". Başkası da böyledir; (اَرْتِنُرْ - اَرْتِنْمَاقْ artınur - artınmak).

اُرْتُنْدِى örtündi: " اُرَاغُتْ يُوزِنْ اُرْتُنْدِى uragut yüzin örtündi = kadın, avrat yüzünü açtı ?". Yüzünü örterse yine böyle denir;(اُرْتُنُرْ - اُرْتُنْمَاكْ örtünür - örtünmek) [++].

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "örkülmek" ve "örkünç" diye yazmış ise de yanılmıştır; doğrusu "ürkülmek" ve "ürkünç" olacaktır. Brockelmann'ı bu yanlışlığa götüren Radloff olmalıdır. Çünkü Radloff Lugatinde C.I,1227 de "örkmek" şeklinde yazılmış ve Osmanlıcadan, Çagataycadan geldiği gösterilmiştir. Ve yine Radloff I,1835 te "ürkmek" şeklinde yazılarak Osmanlıcadan ve bütün Doğu lehçelerinden geldiği gösterilmiş. Halbuki Radloff burada açık bir tenakuz yapmıştır. Şöyle ki bir yerde aynı kelimeyi "örkmek",bir yerde "ürkmek" diye yazmıştır.

Brockelmann dahi aynı tenakuza düşmüş. Nitekim Dv.I,137 de geçen "ürkünç" sözünü "ü" ile yazmış. Yine bu kelimeyi kitabının 236 ncı sahifesinde de "ürkmek" diye yazmıştır. B. A.

[++] Biz asıl metnin ibaresinde bir artıklık görüyoruz. İbare şudur : اُرَاغُتْ يُوزِنْ اُرْتُنْدِى اَىْ سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ وَجْهَهَا وَكَذٰلِكَ اِذَا سَتَرَتْ

Bu ibarede "örtündü" kelimesine hem açmak ve hem örtmek mânâları verilmiş. Bize kalırsa سَفَرَتِ الْمَرْأَةُ وَجْهَهَا sözündeki سَفَرَتْ kelimesi fazla olsa gerektir. "Örtünmek" fiilinin anlamı bellidir. Bunda bir de "açmak", "açılmak" gibi mânâ yoktur. B. A.

اُرْتَنْدِى örtendi: " اُرْتَنْدِى نَاْنْكْ örtendi neng = nesne yandı", (اُرْتَنُرْ - اُرْتَنْمَاكْ örtenür - örtenmek). Güneş indikten sonra bulutların kızardığı zaman " بُلِتْ اُرْتَنْدِى bulıt örtendi" denir. Türkler bunu uğur sayarlar. Şu savda dahi gelmiştir:

" تُنْلَا بُلِتْ اُرْتَنْسَا اَفْلَكْ اَرِى كَلْدُرْمِشْچَا بُلُورْ .

تَنْكْدَا بُلِتْ اُرْتَنْسَا اَفْكَا يَغِى كِرْمِشْچَا بُلُورْ tünle bulıt örtense ewlük urı keldürmişçe bolur. Tanğda bulıt örtense ewge yagı kirmişçe bolur = akşamlayın bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Tanlayın bulut kızarırsa eve duşman girmişe benzer". Türkler, sabahleyin bulutun kızarmasını uğur saymazlar.

اَفْدِنْدِى ewdindi: " اُلْ اُوزِنْكَا يَمِيشْ اَفْدِنْدِى ol özinğe yemiş ewdindi = o, kendisi için meyva topladı". Başkası da böyledir; (اَفْدِنُرْ - اَفْدِنْمَاكْ ewdinür - ewdinmek).

اُتْرُنْدِى utrundı: " اُلْ مَنْكَا اُتْرُنْدِى ol manğa utrundı = o, bana dayatmak, karşı koymak istedi", " يِيلْ يِغَاچْقَا اُتْرُنْدِى yel yıgaçka utrundı = yel ağaca yöneldi", (اُتْرُنُرْ - اُتْرُنْمَاقْ utrunur - utrunmak).

اِسْرِنْدِى ısrındı: " اَرْ اِسْرِنْدِى er ısrındı = adam, bir şeye öfkelenip derlendi, toplandı, çekildi, büzüldü". Bu kelime, karnaba-

har ve karnabahara benzer şeyler üzerine iyice pişmeden soğuk su konursa artık pişmiyerek çiy kalması, sinirsek olması halinde söylenir. Yumşak huylu bir kimsenin sertelmesi de böyledir. (اِسْرِنُرْ - اِسْرِنْغَاقْ ısrınur - ısrınmak).

اَغْرِنْدِى agrındı: " بَالِغْ اَغْرِنْدِى balığ agrındı = yaralı adam acındı, yaralı kimse yaralarından acı duydu", (اَغْرِنُرْ - اَغْرِنْغَاقْ agrınur - agrınmak).

اُكْرَنْدِى ögrendi: " اُلْ بِلِكْ اُكْرَنْدِى ol bilig ögrendi = o, bilgi öğrendi", (اُكْرَنُرْ - اُكْرَنْمَاكْ ögrenür - ögrenmek). Şu parçada dahi gelmiştir :

اَرْدَمْ تِلَا اُكْرَنِيبَنْ بُلْمَا كُفَازْ
اَرْدَمْسِزِنْ اُكْنُسَا اَنْكَمْكُوذَا اَنْكَارْ

Erdem tile ögrenüben bolma küwez
Erdemsizin ögünse engmegüdhe angar[+]
"Fazilet iste, öğrenirken gururlanma, bilgisiz kimse öğünse sınav zamanında şaşalar".
(Bilgi ve hikmet için çalış, öğrenmekten çekinme, kibirlenme, bir şey öğrenmeksizin bilgi ve edep taslamak istiyen imtihan zamanında şaşırır).

[+] اَرْدَمْ تِلَا اُكْرَنِيبَنْ بُلْمَا كُفَازْ sözündeki اُكْرَنِيبَنْ kelimesi yanlış olsa gerektir. Doğrusu " اُكْرَنُبَنْ ögrenüben" olmalıdır. B. A.

" اَرْ اُزْلُقْ اُكْرَنْدِى er uzluk ögrendi = adam sanat öğrendi".

اُكْرَنْدِى egrindi: " اُرَاغُتْ يِبْ اُكْرَنْدِى uragut yıp egrindi = kadın kendisi için ip eğirdi". "Kendisini ip eğirir gibi gösterdi" demek için de bu kelime kullanılır; (اُكْرِنُرْ - اُكْرِنْمَاكْ egrinür - egrinmek).

اُخْسِنْدِى oxsındı: " اُلْ قِلْمِشْ اِيشِنْكَا اُخْسِنْدِى ol kılmış işinge oxsındı = o, yaptığı işe pişman oldu", (اُخْسِنُرْ - اُخْسِنْمَاقْ oxsınur - oxsınmak).

اَرْسِنْدِى ersindi: " اُغُلْ اَرْسِنْدِى ogul ersindi = çocuk erkekleşti", (اَرْسِنُرْ - اَرْسِنْمَاكْ ersinür - ersinmek).

اَفْسِنْدِى ewsindi: " اُلْ بُو اَفْنِى اَفْسِنْدِى ol bu ewni ewsindi = o, bu evi kendi evi saydı, orada yerleşti bile"; (اَفْسِنُرْ - اَفْسِنْمَاكْ ewsinür - ewsinmek).

اِجْغِنْدِى ıçgındı: " اُلْ قُشْنِى اِلِكْدَا اِجْغِنْدِى ol kuşnı eligden ıçgındı = o, kuşu elinden kaçırdı". Nitekim şu " يَقَادَاقِى يَلْغَاغَالِى اِلِكْدَاكِى اِجْغِنُورْ yakadakı yalgagalı eligdeki ıçgınur" savında dahi gelmiştir; "yakadaki yalanırken eldeki kaybedilir" (Yakasındaki yemek döküntülerini yalamakla uğraşan kimse, elindeki çanak ve çanağa benzer şeyleri kaybeder) demektir. Bu sav bir şeye ihtiyacı olan kimsenin önce elindekini koruması

yolunda söylenir." اَرْ اِجْغِنْدِى er ıçgındı = adamcağız bir yerde kendini tutamıyarak yellendi ve bu yüzden utandı", (اِجْغِنُورْ - اِجْغِنْمَاقْ ıçgınur - ıçgınmak).

اِرْغَنْدِى ırgandı: " يِغَاجْ اِرْغَنْدِى yıgaç ırgandı = ağaç ırgalandı", (اِرْغَنُورْ - اِرْغَنْمَاقْ ırganur - ırganmak).

اَشْغِنْدِى aşgındı: " تَاشْ اَشْغِنْدِى taş aşgındı = taş aşındı". Her sert şey aşındığı vakit te böyle denir. (اَشْغِنُورْ - اَشْغِنْمَاقْ aşgınur - aşgınmak).

اَلْقِنْدِى alkındı: " اَلْقِنْدِى نَانْكْ alkındı nenğ = bir şey büsbütün bitti, tükendi"; " اَرْ اَلْقِنْدِى er alkındı = adam öldü", (اَلْقِنُورْ - اَلْقِنْمَاقْ alkınur - alkınmak).

اُتْكُنْدِى ötgündi: " اُلْ مَنْكَا اُتْكُنْدِى ol manğa ötgündi = o, beni yansıladı, işimde beni taklit etti". Yarış ta böyledir. Şu savda da gelmiştir: " قَرْغَا قَازْغَا اُتْكُنْسَا بُتِى سِنُورْ karga kazga ötgünse butı sınur = karga kazı yansılasa budu sınar" (karga uçuşta ve kuvvette kazı taklit etmek istese ayağı kırılır). Bu sav, bir kimseye, kendi haddini aşmaması için söylenir.

اِرْكِنْدِى irkindi: " اُلْ اُزِنْكَا نَنْكْ اِرْكِنْدِى ol özinğe nenğ irkindi = o, kendisi için bir şeyler irkti, mal irkti". Başkası da böyle-

dir; (اِرْكِنُورْ - اِرْكِنْمَاكْ irkinür - irkinmek).

اِسْكَنْدِى iskendi: " اَتْ اُتْ اِسْكَنْدِى at ot iskendi = at, otu -yavaş yavaş- kopardı". Kıl veya kısa ot koparan kimse için de böyle denir; (اِسْكَنُورْ - اِسْكَنْمَاكْ iskenür - iskenmek).

اَلْكَنْدِى elgendi: " اُرَاغُتْ اُونْ اَلْكَنْدِى urağut un elgendi = kadın -kendisi için- un eledi", (اَلْكَنُورْ - اَلْكَنْمَاكْ elgenür - elgenmek).

اَمْكَنْدِى emgendi: " اُلْ بُو اِيشْتَا تَالِمْ اَمْكَنْدِى ol bu ışta telim emgendi = o adam, bu işte çok emendi, çok yoruldu". Bundan alınarak "خَانْ قَرْشِيقَا اَمْكَنْدِى Xan karşıka emgendi" denir ki "Han saraya indi" demektir; şöyle ki "Han bu yolda yoruldu ve indi" anlamınadır. Bu söz, Beyler ve büyükler için çok ince bir söz olarak söylenir. (اَمْكَنُورْ - اَمْكَنْمَاكْ emgenür - emgenmek). Oğuzlar bunu bilmezler [+].

اُبْلَنْدِى üplendi: " اَنِنْكْ تَوَارِى اُبْلَنْدِى anınğ tawarı üplendi = onun malı yağmalandı, talandı", (اُبْلَنُورْ - اُبْلَنْمَاكْ üplenür - üplenmek).

اَتْلَنْدِى atlandı: " اَرْ اَتْلَنْدِى er atlandı = adam at-

---

[+] Kâşgarlı, "bunu Oğuzlar bilmez" demiş ise de bu söz yerinde olmasa gerektir. Oğuzlardan olan Batı Türkleri ve hele Kütahya, Afyon, Uşak, Denizli taraflarının halkı bugün bile bu anlamda "emenmek" fiilini kullanırlar "bu iş için çok emendim" derler ki "çok emek çektim, yoruldum" demektir. B. A.

landı, ata bindi", " اُلْ تاغقا اَتْلَنْدِى ol tağka atlandı = o, dağa çıktı". Oğuzca. Herhangi bir şeye çıkmak ta böyledir; (اَتْلَنُرْ - اَتْلَنْماقْ atlanur - atlanmak).

اَتْلَنْدِى etlendi: " اُغُلْ اَتْلَنْدِى ogul etlendi = çocuk etlendi". Arık iken semiren her şeye de böyle denir; (اَتْلَنُرْ - اَتْلَنْماكْ etlenür - etlenmek).

اِتْلِنْدِى itlindi: " تاشْ اِتْلِنْدِى taş itlindi = taş itildi". Başkası da böyledir; (اِتْلِنُورْ - اِتْلِنْماكْ itlinür - itlinmek). Çocuk imeklemeye başladığı zaman da böyle denir. "Karşımdan çekil !" denecek yerde " مَنِكْ يُوزْدِنْ اِتْلِنْ . meniñ yüzdin itlin !" denilir. Bu söz kızgınlık zamanında kullanılır.

اَجْلِنْدِى açlındı: " قَپُغْ اَجْلِنْدِى kapuğ açlındı = kapı açıldı". Başkası da böyledir. Başka bir söyleyişe göre " اَجِلْدِى açıldı" dahi denir. (اَجْلِنُورْ - اَجْلِنْماقْ açlınur - açlınmak).

اُجْلَنْدِى üçlendi: " اُجْلَنْدِى نانْكْ üçlendi neñ = bir şey üç oldu"; nasıl ki, iki kaz üç olduğu zaman " اِكِى قازْ اُجْلَنْدِى iki kaz üçlendi" denir; (اُجْلَنُرْ - اُجْلَنْماكْ üçlenür - üçlenmek).

اِجْلَنْدِى içlendi: " تَرِغْ اِجْلَنْدِى tarığ içlendi = ekin

içlendi, dane bağladı". Yenecek şeylerin ortası, yenilecek hale geldiği zaman da böyle denir; (اِجْلَنُرْ - اِجْلَنْماكْ içlenür - içlenmek).

اُجْلَنْدِى uçlandı: " اُجْلَنْدِى نانْكْ uçlandı neñ = bir şeyin ucu peyda oldu", (اُجْلَنُرْ - اُجْلَنْماقْ uçlanur - uçlanmak).

اَذْلَنْدِى edhlendi: " اَذْلَنْدِى نانْكْ edhlendi neñ = o şey, bir nesne için kullanıldı, yüzüstü bırakılmadı". (Deriden kürk, keçeden çizme yapılması gibi); (اَذْلَنُرْ - اَذْلَنْماكْ edhlenür - edhlenmek).

اُذْلَنْدِى üdhlendi: " يِلْقِى اُذْلَنْدِى yılkı üdhlendi = yılkı kösnedi, erkek istedi,(اُذْلَنُرْ - اُذْلَنْماكْ üdhlenür - üdhlenmek).

اَرْلَنْدِى erlendi: " اُراغُتْ اَرْلَنْدِى uragut erlendi = kadın evlendi", (اَرْلَنُرْ - اَرْلَنْماكْ erlenür - erlenmek).

اُرْلَنْدِى örlendi: " بُلِتْ اُرْلَنْدِى bulıt örlendi = bulut belirdi", (اُرْلَنُرْ - اُرْلَنْماكْ örlenür - örlenmek). En güzeli " اُرْدِى ördi" diye söylemektir.

Şu parçada dahi gelmiştir :

آى قَپُبْ اَقْلَنُبْ
آقْ بُلِتْ اُرْلَنُبْ
يِزْيِزاوُزا اَكْلَنُبْ
سَجِلِبْ سُوْ اَنْكْ شُوزْ

Ay kopup [+] ewlenüp

Ak bulıt örlenüp

Bir bir üze öklümüp

Saçlüp suwı enğreşür

"Ay, çıkıp ağıllanır, ak bulutlar belirir, birbiri üzerine yığılır, suyunu saçarak inler".

(Ay doğup etrafını hâleler çevirdiği zaman bulutlar yükselir, toplanır, gürültü ile yeryüzüne sularını döker).

Ay ağıllandığı zaman Türkler, yağmur yağacak diye uğur bilirler.

اوزلندى üzlündi: "ارق اوزلندى [++] urk üzlündi = ip üzüldü, koptu". Başkası da böyledir; (اززلنور - اززلنماك üzlünür - üzlünmek).

ازلندى üzlendi: "اشج ازلندى [+++] aşıç üzlendi = tencerenin kapağı kabardı", (- ازلنر ازلنماك üzlenür - üzlenmek).

اسلندى eslindi: " اسلندى نانك eslindi neng = bir şey

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda bu kelime "قوب kapup" şeklinde harekelenmişse de yanlış olmalıdır; kelime "قوب kopup" olacaktır. Eski Türkçede "kopm..." "zuhur etmek, belirmek" anlamınadır. "Kıyamet kopacak" sözünde dahi bu anlam vardır. Batı Anadoluda kadınlar, kızdıklari çocuğa "dürüyüp kopmayası" diye ilenirler ki "neşvü nema bulmayası, yaşamıyası, yükselmiyesi" demektir. Bk. Dv. II, 4. B. A.

[++] Bu kelime burada "ارق urk" şeklinde geçiyorsa da yanlış olsa gerektir. Divanın başka yerlerinde "uruk" diye geçmektedir. Bk. Dv. I,63; I, 181,1·B. A.

[+++] Brockelmann, her ne kadar bu kelimeyi "özlendi" şeklinde yazmışsa da, bize kalırsa, kelime "üzlenmek" ve "üzlendi" olmalıdır; çünkü bunun "öz" ile hiç bir ilgisi yoktur. "Üst" ve "üze" kelimeleriyle yakınlığı açıktır; çünkü "üzlenmek","kabarmak ve yükselmek" demektir. B.

bir şeye takıldı", (اسلنماك - اسلنر eslinür - eslinmek) [+].

اقلندى ewlendi: "آى اقلندى ay ewlendi = ay ağıllandı, hâlelendi", "ال بو اقنى اقلندى ol bu ewni ewlendi = o adam bu evi kendine ev edindi"; (اقلنماك - اقلنر ewlenür - ewlenmek).

اكلندى öklendi: "ارق ار اكلندى aruk er öklendi = yorgun adam dinlendi", (اكلنماك - اكلنر öklenür - öklenmek). Bir adam önceden anlamayıp ta sonradan anlarsa yine "اكلندى öklendi" denir. Aslı "اوكلندى öklendi"dir.

اكلندى iglendi: "اراغت اكلندى uragut iglendi = kadını ağrı tuttu". Bir kimsenin bir parça hastalanması da böyledir [++].

املندى emlendi: "ار املندى er emlendi = adam kendine ilâç etti", (املنماك - املنر emlenür - emlenmek).

\+

\+ \+

BU AYRIMDAN MUZAAF OLAN

ارپتى orpattı: "ار باشن ارپتى er başın orpattı=

[+] Bu fiil, yazma nüshada "اسلنماك aslınmak" imlâsındadır. B. A.

[++] Brockelmann bu kelimeyi "ik" şeklinde almışsa da doğru yapmamıştır. Radloff dahi bu yanlışlığa düşmüştür. Bay Caferoğlunun "Uygur Sözlüğü"nde sahife 65 da ve son çıkan Uygur metinlerinde hep "ig" şeklindedir. Türkiyatçı ünlü W. Thomsen'in "Sur le système des consonnes dans la langue Ouïgoure" adlı etüdünde bu ve buna benzer seslerin hususiyetleri gösterilmiştir. (K.SZ.II.) B. A.

adam başını ürpertti, saçını dağıttı", (اُرْپَتَاقْ - اُرْپَتُرْ orpatur - orpatmak).

اِرْپَتْدِي irpetti: "اُلْ يِغَاجْ اِرْپَتْدِي ol yıgaç irpetti = o, ağaç biçtirdi", (اِرْپَتْمَاكْ - اِرْپَتُرْ irpetür - irpetmek).

اَرْتَتْدِي artattı: "اُلْ اَرْتَتْدِي ol artattı = o, o şeyi bozdu", (اَرْتَتْمَاقْ - اَرْتَتُرْ artatur - artatmak).

اِرْتَتْدِي irtetti: " اُلْ اَنِي اِرْتَتْدِي ol anı irtetti = o, onu istetti, arattı", (اِرْتَتْمَاكْ - اِرْتَتُرْ irtetür - irtetmek).

اُرْتَتْدِي örtetti: " اُلْ بُكْ اُرْتَتْدِي ol bük örtetti = o, bükü yaktırdı", Başkası da böyledir; (اُرْتَتْمَاكْ - اُرْتَتُرْ örtetür - örtetmek).

اِسْتَتْدِمْ istettim: " مَنْ اَنِي اِسْتَتْدِمْ men anı istettim = ben onu istettim, ben onun aranması için arkasından adam gönderdim", (اِسْتَتُرْ - اِسْتَتْمَاكْ istetür - istetmek).

اُقْتَتْدِي oktattı: " بَكْ اَنِي اُقْتَتْدِي Beg anı oktattı = Bey ona ok attırdı", (اُقْتَتْمَاقْ - اُقْتَتُرْ oktatur - oktatmak).

اُلْخُتْدِي olxuttı: " اُلْ مَنِي اُلْخُتْدِي ol meni olxuttı = o, beni oturttu", (اُلْخُتْمَاقْ - اُلْخُتُرْ olxutur - olxutmak). Aslı غ iledir, " اُلْغُتْدِي olguttı"dır. Çünkü خ ile fiil müteaddi olmaz; arasıra غ ile müteaddi olur; nitekim "uyardı" demek olan " اُذْغُرْدِي udhgurdı" ve "do

yurdu" demek olan " تُذْغُرْدِي todhgurdı" kelimeleri de böyledir. Burada fiil غ ile müteaddi yapılmıştır.

اُبْرَتْدِي obrattı: "اُلْ تُونِنْ اُبْرَتْدِي ol tonın obrattı = o, elbisesini yıprattı". Başkası da böyledir, (اُبْرَتْمَاقْ - اُبْرَتُرْ obratur - obratmak).

اُذْرَتْدِي üdhretti: "اُلْ تَوَارِغْ اُذْرَتْدِي ol tawarıg üdhretti = o, malını üretti, çoğalttı", (اُذْرَتْمَاكْ - اُذْرَتُرْ üdhretür - üdhretmek).

اَغْرِتْدِي agrıttı: " اُلْ اَنِي اَغْرِتْدِي ol anı agrıttı = o, onu ağrıttı, acıttı", (اَغْرِتْمَاقْ - اَغْرِتُرْ agrıtur - agrıtmak).

اُغْرَتْدِي ograttı: "اُلْ مَنِي اِشْقَا اُغْرَتْدِي ol meni ışka ograttı = o, beni işe gönderdi", (اُغْرَتُرْ - اُغْرَتْمَاقْ ogratur - ogratmak).

اُكْرَتْدِي ögretti: " اُلْ مَنْكَا بِلِكْ اُكْرَتْدِي ol manğa bilig ögretti = o, bana bilgi, edeb, hikmet öğretti". Başkası da böyledir; (اُكْرَتْمَاكْ - اُكْرَتُوزْ ögretür - ögretmek).

اُكْرِتْدِي ügritti: "اُلْ اَنْكَا بِشِكْ اُكْرِتْدِي ol anğar beşik ügritti = o, ona beşik sallattı", (اُكْرِتُوزْ - اُكْرِتْمَاكْ ügritür - ügritmek).

اَمْرِتْدِي emritti: " قَشِنْمَاقْ مَنِكْ يِنِمْ اَمْرِتْدِي kaşınmak menin̆ yinim emritti = kaşınmak benim vücudumu gıdıklandırdı"; şöyle ki bu, bir

kimsenin koltuk altı veya boynu kaşınırsa bütün beden bundan gıdıklanır, adamcağız gülmeğe başlar. (أمْرِتُرْ - أمْرِتْمَاكْ emritür - emritmek).

أتْسَتْتِي etsetti: " أُلْ مَنِي أتْسَتْتِي ol meni etsetti = o, beni etsetti, ete isteğimi getirtti", (أتْسَتُرْ - أتْسَتْمَاكْ etsetür - etsetmek).

أخْسَتْتِي axsattı: " أُلْ أنِي أخْسَتْتِي ol anı axsattı = o, onu aksattı, topallattı", (أخْسَتُرْ - أخْسَتْمَاقْ axsatur - axsatmak).

أشْسَتْتِي aşsattı: " أُلْ أنِي أشْسَتْتِي ol anı aşsattı = o, ona yemek arzulattı". أشْسَتُرْ - أشْسَتْمَاقْ aşsatur - aşsatmak).

أفْسَتْتِي ewsetti: " أُغْلُمْ مَنِي أفْسَتْتِي oglum meni ewsetti = çocuğum bana evi istetti, özletti", (أفْسَتُرْ - أفْسَتْمَاكْ ewsetür - ewsetmek).

أخْشَتْتِي oxşattı: " أُلْ مَنِي أتَامَا أخْشَتْتِي ol meni atama oxşattı = o, beni atama benzetti", (أخْشَتُرْ أخْشَتْمَاقْ oxşatur - oxşatmak).

أفْشَتْتِي uwşattı: " أُلْ أتْمَاكْ أفْشَتْتِي ol etmek uwşattı = o, ekmek ufalattı". Başkası da böyledir, (أفْشَتُرْ - أفْشَتْمَاقْ uwşatur - uwşatmak). Doğru olan budur. " أشَتْتِي uşattı" dahi denir.

الشتّي " أُلْ أنِي الشتّي ol anı ? ...... = o, onu acıktırdı; öyle ki gözleri seçmez

oldu, gözü döndü". (الشَتُرْ - الشتْمَاكْ[+] ....).

إرْغَتْتِي ırgattı: " أُلْ يِغَاجْ إرْغَتْتِي ol yıgaç ırgattı = o, ağaç ırgalattı". Başkası da böyledir. Şu parçada dahi gelmiştir:

يِكِتْ لَرِكْ إشْلَتُو يِغَاجْ يَمِشْ إرْغَتُو
قُلَانْ كِيكْ أفْلَتُو بَذْرَمْ قِلِبْ أفْنَلِمْ

Yigitleriğ ışlatu
Yıgaç yemiş ırgatu
Kolan keyik awlatu
Bedhrem kılıp awnalım

"Gençleri çalıştırarak, meyva toplatarak, kolan ve geyik avlatarak bayram yapıp avunalım".

(Bir gezintiyi anlatarak diyor ki: Gençleri meyva toplamakta, ağaç silkmekte, yaban hayvanları avlamakta kullanalım; günlerce sevinç yaparak vakit geçirelim). (إرْغَتُرْ - إرْغَتْمَاقْ ırgatur - ırgatmak).

الْغَتْتِي ulgattı: " أغْلَانْ الْغَتْتِي oglan ulgattı = çocuk büyüdü". Aslı " الْغَاذْتِي ulgadhtı"dır, idgam olunmuştur; (الْغَتُرْ - الْغَتْمَاقْ ulgatur - ulgatmak).

أُرْكِتْتِي ürkütti: " أُلْ قُويْ أُرْكِتْتِي ol koy ürkütti =

[+] Bu fiilin gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ilk harfinin harekesi yoktur. Brockelmann "elşetmek" şeklinde harekelemiş ise de, kaynak göstermemiştir. Biz, bunu kanaat verici bulmadığımız için olduğu gibi yazıp geçtik. Elimizdeki kaynakların hiç birinde de bir ip ucu bulamadık.B.A.

o adam koyun ürküttü". Başkası da böyledir, (أُرْكُوتُرْ - أُرْكُتْمَاكْ) ürkütür - ürkütmek).

آمْگَتْي emgetti: "[+] اَلْ آمْگَتِي ol emgetti = o, yordu, emek çektirdi", (آمْگَتُرْ - آمْگَتْمَاكْ emgetür - emgetmek).

اَلْگَتِي elgetti: " اَلْ اَنِي اُونْ اَلْگَتِي ol anı un elgetti= o, ona un eletti", (اَلْگَتُرْ - اَلْگَتْمَاكْ elgetür - elgetmek).

اُبْلَتِي üpletti: " اَلْ اَنِكْ تَوَارِنْ اُبْلَتِي ol anıng tawarın üpletti = o, onun malını yağma ettirdi", (اُبْلَتُرْ - اُبْلَتْمَاكْ üpletür - üpletmek).

اَتْلَتِي etletti: " اَلْ قُويْ اَتْلَتِي ol koy etletti = o, koyunu kestirip et haline getirtti"; (اَتْلَتُرْ - اَتْلَتْمَاكْ etletür - etletmek).

اُكْلَتِي öklütti: " اَلْ نَنْكِنِي اُكْلَتِي ol nengni öklütti= o, malını çoğalttı", (اُكْلَتُرْ - اُكْلَتْمَاكْ öklütür - öklütmek).

اَذْلَتِي edhletti: " اَلْ تَوَارِنْ اَذْلَتِي ol tavarın edhletti = o, malını iyileştirdi, yüzüstü bırakılmış olan malını ıslah ettirdi", (اَذْلَتُرْ - اَذْلَتْمَاكْ edhletür - edhletmek).

اُذْلَتِي udhlattı: " اَلْ اُغْلِنْ مَنْكَا اُذْلَتِي ol oglın manga udhlattı = o, oğlunu bana uydurdu, benim arkama düşürdü". Başkası da böyledir; (اُذْلَتُرْ - اُذْلَتْمَاقْ udhlatur - udhlatmak).

اِشْلَتِي işletti: " اَلْ اَنْكَارْ اِيشْ اِشْلَتِي ol angar iş işletti = o, ona iş işletti", (اِشْلَتُرْ - اِشْلَتْمَاكْ işletür - işletmek) [+].

اَشْلَتِي aşlattı: " اَلْ اَيَاقْ اَشْلَتِي ol ayak aşlattı = o, kabı kenetletti", (اَشْلَتُرْ - اَشْلَتْمَاقْ aşlatur - aşlatmak).

اَغْلَتِي aglattı: " اَلْ كِشِينِي اَغْلَتِي ol kişini aglattı= o, herkesi savdı, istediği şeyi yapabilmek için yanından herkesi uzaklaştırdı"; (اَغْلَتُرْ - اَغْلَتْمَاقْ aglatur - aglatmak).

اُغْلِتِي oglıttı: " اَلْ تَوَارِنْ اُغْلِتِي ol tavarın oglıttı= o, malını çoğalttı, üretti", (اُغْلِتُرْ - اُغْلِتْمَاقْ oglıtur - oglıtmak).

اَفْلَتِي awlattı: " اَلْ مَنْكَا اِيقْ اَفْلَتِي ol manga ıwık awlattı = o, bana geyik avlattı". Başkası da böyledir; (اَفْلَتُرْ - اَفْلَتْمَاقْ awlatur - awlatmak).

اِكْلَتِي ikletti: " اَلْ اَنْكَارْ يِيرْ اِكْلَتِي ol angar yer ikletti [++] = o, ona yer çiğnetti". Başkası da böyledir; (اِكْلَتُرْ - اِكْلَتْمَاكْ ikletür - ikletmek).

[+] Yazma nüshada bu cümle şöyledir : " اَلْ اَنِي اَمْگَتِي ol anı emgetti". B. A.

[+] Bugün "iş" diye kullandığımız bu kelime, eskiden "iş" ve "ış" şekillerinde kullanılırmış. "İş" şeklinde kullanıldığına burada geçen "işletmek" fiili tanıktır. "Iş" şeklinde kullanıldığına tanık ta Dv. III, 141,11 deki " اَلْ اِيشِغْ كِچُرْدِي ol ışığ kiçürdi" sözüdür. B. A.

[++] Basma nüshada harekesiz geçen bu fiil, yazma nüshada " اِكْلَتِي ikletti" şeklinde geçmektedir. B. A.

اِكْلَتْتِى igletti: " بُو يِيرْ اَنِى اِكْلَتْتِى bu yėr anı igletti = bu yer onu hastalandırdı", (اِكْلَتُرْ - اِكْلَتْمَاكْ igletür - igletmek).

اَمْلَتْتِمْ emlettim: " مَنْ اَنِى اَمْلَتْتِمْ men anı emlettim = ben onu ilâçlattım", (اَمْلَتُرْ - اَمْلَتْمَاكْ emletür - emletmek).

اِمْلَتْتِمْ imlettim: " مَنْ اَنِى اِمْلَتْتِمْ men anı imlettim = ben onu -elle veya göz kırpmakla- işaret ettirdim" [+]; (اِمْلَتُرْمَنْ - اِمْلَتْمَاكْ imletürmen - imletmek).

اَذْنَتْتِى edhnetti: " اَرْ اَذْنَتْتِى er edhnetti = adam değişti, bulunduğu halden başka bir hâle geçti". Bir halden, ayrı bir hâle geçen her nesne için de böyle denir ; (اَذْنَتُرْ - اَذْنَتْمَاكْ edhnetür - edhnetmek) [++].

اُرْنَتْتِمْ ornattım: " مَنْ نَانْكْ اُرْنَتْتِمْ men neng ornattım = ben, o şeyi yerine koydum", (اُرْنَتُرْمَنْ - اُرْنَتْمَاقْ ornaturmen - ornatmak).

اَسْنَتِى esnetti: " تَنْكْرِى اَسِينْ اَسْنَتِى Tengri esir esnetti = Tanrı yel estirdi"." يَلْكْ اَنِى اَسْنَتِى [+++]

[+] مَنْ اَنِى اِمْلَتْتِمْ sözünün Arapça izahında, metin şu yoldadır : اَىْ اَنَا اَمَرْتُ مَنْ اَشَارَ اِلَيْهِ بِيَدٍ اَوْ بِغَمْزِ عَيْنٍ dir. Burada bir yanlışlık olsa gerektir; çünkü, bu ibarenin manası "kendisine el ile veya göz ile işaret edene emrettim" demek olur; halbuki "emretmek" fiili, iki meful alır. Burada mefulün birisi yoktur; şöyle ki, ona elle veya göz kırpmakla işaret eden adama ne emrettiği söylenmiyor. Türkçe cümleden anlaşıldığına göre bunun Arapça ibaresi şöyle olmalıdır: اِنِّى اَمَرْتُهُ اَنْ اَشَارَ اِلَيْهِ بِيَدٍ اَوْ بِغَمْزِ عَيْنٍ. B. A.

[++] Bu fiil basma nüshada " اَذْنَتْمَاكْ edhnetmek" şeklinde ise de yazma nüshada " اَذْنَتْمَاقْ adhnatmak"dır. B. A.

[+++] Yazma nüshada اَسْنَتِى şeklinde olan bu kelime basma nüshada yanlış olarak اَسْتَنْدِى şeklinde çıkmıştır. B. A.

yek anı esnetti = şeytan onu esnetti", (اَسْنَتُرْ - اَسْنَتْمَاكْ esnetür - esnetmek).

اُسْنَتْتِمْ usnattım: " مَنْ اَنْكَارْ اُسْنَتْتِمْ men angar usnattım = ben ona benzettim" (onu, o zannettim). (اُسْنَتُرْ - اُسْنَتْمَاقْ usnatur - usnatmak).

اَغْنَتِى agnattı: " اُلْ اَتْ تُبْرَاقْقَا اَغْنَتِى ol atın toprakka agnattı = o, atını toprakta ağnattı", " اُلْ يَغَاقْ اَنِكْ تِلِنْ اَغْنَتِى ol yagak anıng tılın agnattı = o ceviz onun dilini buruşturdu, kekeme yaptı"; (اَغْنَتُرْ - اَغْنَتْمَاقْ agnatur - agnatmak).

اُلْنَتِى ulnattı: " اُلْ اُقْ اُلْنَتِى ol okın ulnattı = o adam okunun ağacını, altını üstüne getirterek düzelttirdi", (اُلْنَتُرْ - اُلْنَتْمَاقْ ulnatur - ulnatmak).

\+ + +

MENKUSUN BAŞKA BİR TÜRLÜSÜ

اُوتْرْدِى ötürdi: " اُلْ مَنْكَا سُوزْ اُوتْرْدِى ol manğa söz ötürdi = o, bana sözü hatırlattı". Başkası da böyledir. (اُوتْرُرْ - اُوتْرْمَاكْ ötürür - ötürmek) [+].

اِتْتُرْدِى ėttürdi: " اُلْ اَنْكَارْ بِلِكْ اِتْتُرْدِى ol anğar belik ėttürdi = o, ona fitil büktürdü". Her

[+] Bu kelime, basma ve yazma nüshalarda yukarıdaki şekilde ise de bize kalırsa burada bir yanlışlık olsa gerektir. Kelime, "öytürdi" ve "öytürmek" olacaktır; çünkü "öy ve oy" "akıl" anlamınadır ve çünkü menkus olan babın icabı da budur. Bk. Çagatay Lûgatı. 42; Radloff I,969. B. A.

bükülen şeye de böyle denir; (- ايترر
ايترماك éttürür - éttürmek) [+].

اجردى açurdı: "ال آنى اجرْدى ol anı açurdı = o, onu acıktırdı", (اجرور - اجرماق açurur - açurmak).

ايشدى oyuşdı: "الار ايكى قاغون ايشدى olar ikki kagun oyuşdı = o iki kişi kavun oymakta yarıştılar". Yardım etmek te böyledir; (ايشر - ايشماق oyuşur - oyuşmak).

ايشدى oyuşdı: "ال انكر قابقا اون ايشدى ol anğar kapka un oyuşdı = o, ona, çuvala veya dağarcığa un basmakta yardım etti". Başkası da böyledir; (ايشر - ايشماق oyuşur - oyuşmak).

ايكدى üyükti: "اينك اداقى قمدا ايكدى anıng adhakı kumda üyükti = onun ayağı kuma gömüldü". Başkası da böyledir, "اينك اداقى ايكدى anıng adhakı üyükti = onun ayağı -taşa dokunarak- incindi, berelendi"; (ايكار - ايكماك üyüker - üyükmek).

ايلدى ayıldı: "انكر سوز ايلدى anğar söz ayıldı = ona söz söylendi", (ايلر - ايلماق ayılur - ayılmak).

ايلدى oyuldı: "يير ايلدى yér oyuldı = yer oyuldu,

[+] Basma ve yazma nüshalarda yukarıda görülen şekilde yazılmış olan bu fiil dahi yanlış olmalıdır. Doğrusu "iytürdi, iytürmek" olacaktır. Fiilin kökü "ig" ve onun başka bir şekli olan "iy"den gelmiş olmalıdır; nitekim "igirmek" denildiği gibi "iyirmek" dahi denir. Bugün bile her iki şekil de kullanılmaktadır. Ayrımın gereği de budur; çünkü bu ayrım muzaaf değil, menkus ayrımıdır. B. A.

çukurlaştı", "كو ايلدى kötü oyuldı = yağmur yüzünden dam oyuldu"; (ايلور ايلماق oyulur - oyulmak).

ايلدى oyuldı: "ايلدى نانك oyuldı neng=bir şey sıkıştırıldı",(unun dağarcığa sıkışması gibi), (ايلور - ايلماق oyulur - oyulmak).

ايلدى uyaldı: "ال مندن ايلدى ol mendin uyaldı = o, benden bir işte utandı ve o işi üstelemekten çekindi", (ايلر - ايلماق uyalur - uyalmak).

اينذى ıyındı: "ار اينذى er ıyındı = adam ıkındı, aptes bozmak için kendini zorladı", (اينور - اينماق ıyınur - ıyınmak).

\+
\+ +

BU AYRIMDAN DÖRTLÜLER

ايترذى ayturdı: "ال منكا سوز ايترذى ol manğa söz ayturdı = o, bana söz söyletti"; (ايترر - ايترماق aytırur - ayturmak).

ايترذى oyturdı: "ال منكا قاغون ايترذى ol manğa kagun oyturdı = o, bana kavun oydurdu". Başkası da böyledir; (ايترر - ايترماق oyturur - oyturmak).

ايترذى oyturdı: "ال اون ايترذى ol un oyturdı = o, un bastırdı". Başkası da böyledir; (ايترر - ايترماق oyturur - oyturmak).

ايغرذى uygurdı: "ال منى ايغرذى ol meni uygurdı = o,

beni uyardı". ذ ile dahi söylenir; (اُيغُرُرْ - اُيغُرْماقْ uygurur - uygurmak).

اَيْرِشْدِى ayrışdı: "اَلارْ اِكِى اَيْرِشْدِى olar ikki ayrışdı = onlar ikisi birbirinden ayrıldı". (اَيْرِشُورْ - اَيْرِشْماقْ ayrışur - ayrışmak). ذ ile dahi söylenir.

اَيْتِلْدِى aytıldı: "سُوزْ اَيْتِلْدِى söz aytıldı = sözden ve söz gibi şeyden soruldu", (اَيْتِلُرْ - اَيْتِلْماقْ aytılur - aytılmak).

اَيْتِنْدِى aytındı: "سُوزْ اَيْتِنْدِى söz aytındı = söz sormayı kendi üzerine aldı", (اَيْتِنُرْ - اَيْتِنْماقْ aytınur - aytınmak).

اَيْمَنْدِى eymendi: "اَلْ مَنْدِنْ بُو اِشْتا اَيْمَنْدِى ol mendin bu ışta eymendi = o, benden bu işte utandı, ileri gitmekten çekindi"; (اَيْمَنُرْ - اَيْمَنْماكْ eymenür - eymenmek).

اِرِلْدِى érildi: "تامْ اِرِلْدِى tam érildi = dam gedildi ve gedik açıldı". Başkası da böyledir; (اِرِلُرْ - اِرِلْماكْ érilür - érilmek). Bu sözden alınarak -ay sonuna doğru, ay eksilmiye yüz tuttuğu zaman- "اَيْ اِرِلْدِى ay érildi" denir.

اِسِلْدِى ésildi: "نَنْكْ اِسِلْدِى ésildi neng = nesne eksildi", (اِسِلُرْ - اِسِلْماكْ ésilür - ésilmek).

اِيشِلْدِى éwildi [+]: "اِيشْقا اِيشِلْدِى ışka éwildi = işe ivildi", (اِيشِلُرْ - اِيشِلْماكْ éwilür - éwilmek).

\+
\+ +

BU AYRIMDAN MUZAAF OLANLAR

اَيْنَتْتِى oynattı: "اَلْ اَنِى اَيْنَتْتِى ol anı oynattı = o, onu oynattı", (اَيْنَتُرْ - اَيْنَتْماقْ oynatur-oynatmak).

\+
\+ +

BUNUN BAŞKA TÜRLÜSÜ

آيادِى ayadı: "اَلْ تُونِنْ آيادِى ol tonın ayadı = o, elbisesini korudu". Başkası da böyledir; "خانْ اَنْكَرْ آياغْ آيادِى Xan angar ayağ ayadı = Han ona lâkap verdi", (آيارْ - آياماقْ ayar - ayamak).

X

X X

DÖRTLÜLERDEN ÜÇLÜ OLANLAR

اِرْپادِى irpedi: "اَلْ يِغاچْ اِرْپادِى ol yıgaç irpedi = o, ağaç biçti", "اَلْ اِيشِغْ اِرْپادِى ol ışığ irpedi = o, işi düzeltmek isterken bozdu"; (اِرْپارْ - اِرْپاماكْ irper - irpemek).

[+] Bu ayrım dört harfli ve menkus olduğuna göre اِيشِلْدِى. اِيشِلْماكْ fiilinin "iywildi, iywilmek" şeklinde yazılması gereklidir. اِرِلْدِى ve اِسِلْدِى kelimeleri için de böyle düşünülebilir. B. A.

آرْتادِي artadı: "نَنْكْ آرْتادِي artadı neng = nesne bozuldu", (آرْتارْ - آرْتاماقْ artar - artamak).

اُرْتادِي örtedi: "اُلْ اُتُنْكْ اُرْتادِي ol otung örtedi = o, odun yaktı". Başkası da böyledir; (اُرْتارْ - اُرْتاماكْ örter - örtemek).

اِرْتادِي irtedi: "آرْ اِيشِغْ اِرْتادِي er ışığ irtedi = adam işi istedi, arkasına düştü", (اِرْتارْ - اِرْتاماكْ irter - irtemek).

اِسْتادِي istedi: Bu da "اِرْتادِي irtedi" gibidir. (اِسْتارْ - اِسْتاماكْ ister - istemek). Şu kıtada dahi gelmiştir :

يِغْلَبْ اُذُو آرْتَدِمْ بَغْرِمْ بَشِنْ قَرْتَدِمْ
قَچْمِشْ قُتُغْ اِرْتَدِمْ يَغْمُرْ كُنِي قانْ سَچارْ

Yıglap udhu artadım
Bagrım başın kartadım
Kaçmış kutuğ irtedim
Yagmur küni kan saçar [+]

"Arkasından ağlıyarak bozuldum, bağrımın yarasını deştim, giden saadeti aradım, gözüm yağmur gibi kan saçar".

(Bozulacak kadar sevgilimin arkasından ağladım, kapandıktan sonra yüreğimin yarasını yeni baştan açtım; kaçmış talihin arkasına düştüm, gözüm yağmur gibi kan akıtır).

[+] Bu parçanın dördüncü mısraındaki كُنِي kelimesi yanlış olsa gerektir. Bu kelimenin bildiğimiz manalarından hiç birisi buraya gelmiyor. Doğrusu "كِبِي kibi, gibi" olsa gerektir. Brockelmann da bunu kabul etmiştir. B. A.

اُنْدادِي ündedi: "اُلْ مَنِي اُنْدادِي ol meni ündedi = o, beni ünledi, çağırdı", (اُنْدارْ - اُنْداماكْ ünder - ündemek).

آفْدِيدِي ewdidi: "اُلْ يِنْچُو آفْدِيدِي ol yincü ewdidi = o, inci topladı". Başka şey ve yemiş toplamak ta böyledir; (آفْدِيرْ - آفْدِيماكْ ewdir - ewdimek).

آلْدادِي aldadı: "اُلْ ياغِينِي آلْدادِي ol yagını aldadı = o, düşmanı aldattı", (آلْدارْ - آلْداماقْ aldar - aldamak).

اُلْدِيدِي uldıdı: "آتْ اُلْدِيدِي at uldıdı = at yalınayak kaldı, takasız (nalsız) kaldı". Başkası da böyledir; (اُلْدِيرْ - اُلْدِيماقْ uldır - uldımak).

اُبْرادِي obradı: "تُونْ اُبْرادِي ton obradı = elbise yıpradı". Başkası da böyledir; (اُبْرارْ - اُبْراماقْ obrar - obramak).

اُذْرادِي üdhredi: "نَنْكْ اُذْرادِي neng üdhredi = şey üredi, çoğaldı, (اُذْرارْ - اُذْراماكْ üdhrer-üdhremek).

آغْرُودِي agrudı: "نَنْكْ آغْرُودِي agrudı neng = nesne ağırlaştı", "اِكْلِكْ آغْرُودِي iglig agrudı = hasta ağırlaştı"; (آغْرُورْ - آغْرُوماقْ agrur - agrumak).

آغْرِيدِي agrıdı: "اَنِكْ بَشِي آغْرِيدِي anıng başı agrıdı = onun başı ağrıdı". Nasıl olursa olsun insanın bir yerinin veya yara-

sının ağrıması da böyledir; (- آغريز

آغرماق agrır - agrımak). Şu savda da

gelmiştir : "بزتين باشى اغرسا قموغ تين باشى اغرماس

bir toyın başı ağrısa kamuğ toyın ba-

şı agrımas = (müslüman olmıyan) bir

din ulusunun başı ağrırsa, bütün din

ulularının başı ağrımaz". Bu sav, ar-

kadaşları bir şey istedikleri, kabul-

lendikleri ve yedikleri halde, biri-

nin bunu istememesi halinde söylenir.

اغرادى ogradı: "بك انكار اغرادى Beg anğar ogradı = Bey

ona uğradı". Her uğrama için de böyle

denir, (اغراماق - اغرار ograr - ogramak).

Şu beyitte dahi gelmiştir :

قلسا قلى اغرين بركل تقى ازوقلوق

قرغيش قلز اما لار ينچغ كروب قنقلوق

Kolsa kalı oğraban [+] bėrgil takı azukluk

Kargış kılur umalar yunçığ körüp konukluk

"Konuk sana uğrıyarak,isterse ona a-

zıklık ver; konuklar, konuklukta ra-

hatsız olurlarsa ilenirler".

(Sana bir konuk gelip bir şey istese,

[+] İlk mısrada bulunan اغرين kelimesi Dv.C.I,213,5 te bulunan اكريين kelimesi gibi yanlış olsa gerektir; doğrusu " اغربن ograban" olmalıdır; çünkü "oğrayın" şeklinde bir fiil sıygası bilmiyoruz. Bu davamızı kuvvetlendiren bir tanık ta yazma nüshada bu kelime üzerinde yapılmış olan ufak bir düzeltmedir. Önce اغرين şeklinde iken sonradan kırmızı mürekeple اغربن şekline konulmuştur. Nitekim Dv.C.I,269,15 te geçen كدا ايشى يكسبن بوقاز اغا ر mısraındaki " يكسبن yükseben" kelimesi de bizi teyid etmektedir. B. A.

azık dilese, ona ver; çünkü konuk,

çıkarılan yemeği iyi bulmazsa sahibi-

ne lânet eder).

اقرادى okradı: "ات اقرادى at okradı = at kişnedi,

yem zamanında at homurdandı", (- اقرار

اقراماق okrar - okramak).

اكريدى ügridi: "اراغت بشك اكريدى uragut bėşik ügridi=

kadın beşik salladı". Birine karşı

hilesini -yaltaklanmalar arasında-

gizliyen kimse için de böyle denir.

" ال انى اشكريدى ol anı ügridi = o,

çocukmuş gibi onu salladı"; (- اكرير

اكريمك ügrir - ügrimek).

امريدى emridi: " ال منك يينيم امريدى ol meninğ yinim

emridi = o, benim vücudumu kaşıdı",

(امريمك - امرير emrir - emrimek).

اوزادى ewzedi: "ال سوزنى انكار اوزادى ol sözni anğar ew-

zedi = o, onu bu sözle koğladı", (- اوزار

اوزامك ewzer - ewzemek).

اپسادم öpsedim: "من انى اپسادم men anı öpsedim = ben

onu öpmek istedim", (اپسامك - اپسادمن

öpsermen - öpsemek).

اتسادى etsedi: "ار اتسادى er etsedi = adamın canı

et istedi, etsedi", (اتسامك - اتسار

etser - etsemek).

آتسادى atsadı: "ال اوق آتسادى ol ok atsadı = o, ok

atmak istedi". Başkası da böyledir ;

(آتساماق - آتسار atsar - atsamak).

اُتْسادِى ötsedi: "اُلْ اُوتْرَنْ اُتْسادِى ol öttin ötsedi = o, delikten öte geçmek istedi", (اُتْسار - اُتْسامَاكْ ötser - ötsemek). Herhangi bir şeyden öte geçmek te böyledir.

اِتْسادِى itsedi: "اُلْ تاشِغْ اِتْسادِى ol taşığ itsedi = o, taşı itmek istedi". Başkası da böyledir; (اِتْسار - اِتْسامَاكْ itser - itsemek).

اَجْسادِى açsadı: "اَرْ قَبُغْ اَجْسادِى er kapuğ açsadı = adam kapıyı açmak istedi". Her şeyi açmak istemek te böyledir; (اَجْسار - اَجْسامَاقْ açsar - açsamak).

اِجْسادِى içsedi: "اُلْ سُوْقْ اِجْسادِى ol suw içsedi = o, su içmek istedi". Başkası da böyledir; (اِجْسار - اِجْسامَاكْ içser - içsemek).

اَخْسادِى axsadı: "اَتْ اَخْسادِى at axsadı = at topalladı, aksadı"; (اَخْسار - اَخْسامَاقْ axsar - axsamak). Başkası da böyledir.

اِذْسادِى ıdhsadı: "اُلْ قُلِنْ مَنْكا اِذْسادِى ol kulın manğa ıdhsadı [+] = o, kulunu bana göndermek istedi", (اِذْسار - اِذْسامَاقْ ıdhsar - ıdhsamak).

اُرْسادِى ursadı: "اُلْ اَنِى اُرْسادِى ol anı ursadı = o, onu vurmak istedi", (اُرْسار - اُرْسامَاقْ ursar - ursamak).

اُزْسادِى uzsadı: "اُلْ يِشِغْ اُزْسادِى ol yışığ uzsadı =

[+] Her ne kadar yazma nüshada bu fiil "اِذْسادِى ıdhısadı", اِذْسار اِذْسامَاقْ imlâsında yazılmış ise de ذ harfinin altındaki esre kırmızı mürekkepledir; buna güvenilemez. Ayrımın gereğince ذ harfı sakin olmalıdır. B. A.

o, ipi üzmek, koparmak istedi", (اُزْسار - اُزْسامَاقْ [+] uzsar - uzsamak).

اَشْسادِى aşsadı: "اُلْ اَرْتْ اَشْسادِى ol art aşsadı = o, yokuşu aşmak istedi". Yemek arzu edildiği zaman da bu fiil kullanılır. (اَشْسار - اَشْسامَاقْ aşsar - aşsamak).

اَغْسادِى agsadı: "اُلْ تاغْقا اَغْسادِى ol tağka agsadı = o, dağa ağmak istedi". Başkası da böyledir; (اَغْسار - اَغْسامَاقْ [++] agsar - agsamak).

اَفْسادِى ewsedi: "اَرْ اَفْسادِى er ewsedi = adam evini özledi", (اَفْسار - اَفْسامَاكْ ewser - ewsemek).

اِفْسادِى éwsedi: "اَرْ اِفْسادِى er éwsedi = adam ivmek, acele etmek istedi", (اِفْسار - اِفْسامَاكْ éwser - éwsemek).

اُقْسادِى uksadı: "اَرْ سُوزُكْ اُقْسادِى er sözüğ uksadı = adam sözü anlamak istedi", (اُقْسار - اُقْسامَاقْ uksar - uksamak).

اَكْسادِمْ egsedim: "مَنْ بُتَقْ اَكْسادِمْ men butak egsedim= ben, budağı, dalı eğmek istedim", (اَكْسارْمَنْ - اَكْسامَاكْ egsermen - egsemek). Başkası da böyledir.

اُكْسادِى ögsedi: "اُلْ مَنِى اُكْسادِى ol meni ögsedi = o,

[+] Basma nüshada bu şekilde yazılmış olan bu kelime, yazma nüshada "اُزْسامَاكْ üzsemek" şeklindedir; doğru olan da budur. B.A.

[++] Yazma nüshada bu fiil "اَغِسادِى agısadı", اَغِسار - اَغِسامَاقْ imlâsında işe de bu da "اِذِسامَاقْ ıdhısamak" gibi yanlış olmalıdır. ع harfinin esre harekesi kırmızı mürekeple olduğu gibi, babın gereğince de bu harf sâkin olmalıdır. B.A.

beni öğmek istedi", (اُكْسَار - اُكْسَامَاكْ
ögser - ögsemek).

اَكْسُودِى eksüdi: "اَكْسُودِى نَانْكْ eksüdi neng = nesne eksildi", (اَكْسُوْرْ - اَكْسُومَاكْ eksür - eksümek).

اُكْسَادِى öksedi: "اُلْ تُبْرَاقْ اُكْسَادِى ol toprak öksedi = o, toprak yığmak istedi". Buğday ve başka şey yığmak istemek te böyledir; (اُكْسَارْ - اُكْسَامَاكْ ökser - öksemek).

اَلْسَادِى alsadı: "اُلْ اَتْ اَلْسَادِى ol at alsadı = o, at almak istedi". Başkası da böyle - dir; (اَلْسَارْ - اَلْسَامَاقْ alsar - alsamak).

اُلْسَادِى ölsedi: "اُلْ اَرْ اُلْسَادِى ol er ölsedi = o adam ölmek istedi", (اُلْسَارْ - اُلْسَامَاكْ ölser - ölsemek).

اِلْسَادِى ılsadı: "اَرْ تَاغْدِنْ اِلْسَادِى er tagdın ılsadı = adam dağdan inmek istedi". Başkası da böyledir; (اِلْسَارْ - اِلْسَامَاقْ ılsar - ılsamak).

اَمْسَادِى emsedi: "كَنْجْ اَنَاسِنْ اَمْسَادِى kenç anasın emsedi = çocuk anasını emmek istedi", (اَمْسَارْ - اَمْسَامَاكْ emser - emsemek).

اِنْسَادِى insedi: "اَرْ كُوتُودِنْ اِنْسَادِى er kötüdin insedi = adam damdan inmek istedi". Başkası da böyledir; (اِنْسَارْ - اِنْسَامَاكْ inser - insemek). ن , ل dan çevrilmedir.

X

X X

KURAL

س ve الف harflerinin iki, üç harfli isimlere olduğu gibi, iki üç harfli fiillere de geldiğini bilmelisin. Böyle sıygalar işin henüz yapılmadığını, fakat yapılmak istenildiğini ve işleyenin o işi yapmak dileğinde olduğunu bildirir. Yapısı iki veya üç harfli olan isimlerle bu çeşit fiillerden ziyade olanlara -dört ve beş harfli olanlara- bu " سا sa" edatı gelmek kural ise de az kullanılır.
İki harfli isimlere geldiğine örnek: "اَرْ اَتْسَادِى er etsedi = adam et yemek istedi". "Et" kelimesi iki harflidir; sonuna سا getirmekle "istemek, arzulamak" anlamı meydana gelmiştir. "اَرْ اَفْسَادِى er ewsedi" sözü de böyledir, "adam evini özledi" demektir. "اَفْ ew" iki harflidir; سا getirilerek terkip edildiği için "arzu etmek ve dilemek" anlamı meydana gelmiştir.

Üç harfli isimlere سا getirildiğine örnek: "اَرْ اَجِغْسَادِى er açıgsadı", "اَرْ تَتِغْسَادِى er tatıgsadı" gibi. "Adamın canı ekşi istedi", "adamın

canı tatlı istedi" demektir.

Yapısı üç harften artık olan isimlere geldiğine örnek: " اَرْ قاغُونْسادِی er kagunsadı", "اَرْچِنُشْتُرُكْسادِی er çinüştürüksedi" gibi ki "adamın canı kavun istedi", "adamın canı çinüştürük istedi" demektir. "Çinüştürük" turfanda olarak Çinde yetişen -fındık büyüklüğünde- bir yemiştir.

Kural, hepsine uyar, fakat biz, bir takımlarını söyledik; gerisi buradan anlaşılır. İki harfli fiillere örnek: " اَرْ قِیزِنْ اَبْسادِی er kızın öpsedi", " اُلْ یا اَتْسادِی ol ya atsadı" gibi; "adam, kızını öpmek istedi", "o, ok atmak istedi" demektir. Asılları "اُبْدِی öpdi", " اَتِّی attı"dır.

Üç harfli fiillere örnek : " اَرْ یُكْ كُتُرْسادِی er yük kötürsedi", " اُلْ قُشْ اُچْرْسادِی ol kuş uçursadı" gibi ki, "adam yük götürmek istedi", "o, kuş uçurmak istedi" demektir.

Harfi üçten artık olanlara örnek: "اُلْ تَنْكْرِیكا كِرْتْكِنْسادِی ol Teñgrige kirtkinsedi = o, Tanrının birliğini açıkça söylemek istedi". Bu kural sonunda " ر r" harfi bulunan kelimelerde çok kere değişir. Böyle sonunda ر olan kelimeler tok ve kalın âhenkli olursa " سا sa" harfinden önce bir غ harfi gelir. Kök olan fiilin mastarı "mek"li ise veya ince âhenkli olursa سا ekinden evvel bir " ك k" gelir: "اُلْ اَفْكا بَرِغْسادِی ol ewge barıgsadı", " مَنْ سَنِی كُرُكْسادِمْ men seni körügsedim"gibi ki o kimse eve varmak diledi", "ben seni görümsedim" demektir. "بَرِغْسادِی barıgsadı" yerine " بَرْسادِی barsadı", " كُرُكْسادِی körügsedi" yerine "كُرْسادِی körsedi" denilse dahi olabilir. Fakat ben kullanılan şekli gösterdim; bunların aslı "بَرْدِی bardı" ve " كُرْدِی kördi"dir.

Kelimenin sonunda " ل l" harfi bulunursa bu, kurala uyar. " اُلْ اَنْدِنْ یَرْماقْ اَلِغْسادِی ol andın yarmak alıgsadı = o, ondan para almak istedi". Arzu etmek anlamının bu سا، سه edatından çıkarılması Türklerin "bir şey saydı" demek olan " سادِی نانْكْنِی sadı nengni" sözünden alınmıştır. Sanki işleyen, o işi kendi dilekleri arasında saymış ta onu dilemiş, istemiş. Nitekim "اَرْ سُفْسادِی er suwsadı" denir ki "adam susadı" demektir. Ve "su o adamın dilekleri arasında sayılmış-

tır" anlamınadır.

سا edatındaki الف , ى ye çevrilirse anlam değişir ve o, kendisine nispet olunan nesnenin halini, tabiatını alır; bulunduğu halden başka hale döndüğünü gösterir. "سُچِك سُوْسِيدِى süçik suwsıdı" ve "اُزُم اِچغْسِيدِى üzüm açıgsıdı" gibi ki "şarap sulandı", "üzüm ekşidi" demektir.

Bir halden başka bir hale geçen akarlarla, başka şeylerde bu kural her zaman böylece söylenir. Bu anlam birinin bir şey kırdığı zaman söylenen "نَانْكْنِى سِيدِى sıdı nengni = nesneyi kırdı" sözünden alınmıştır. Nasıl ki, su, şarabın tadını, ekşilik te üzümün tatlılığını bozar. Başka kurallar hep buradan çıkarılabilir; bu söylediğim kural, bütün Türk dillerinde birdir, bunun üzerinde birleşilmiştir.

اُخْشَادِمْ oxşadım: "مَنْ اَنِى اُخْشَادِمْ men anı oxşadım = ben onu okşadım, şakalaştım, oynaştım". Bu, bir kadının çocuğunu sevmesi gibidir, nitekim şu savda gelmiştir :
"سَقَاقْ بِچَارْ، سَقَالْ اُخْشَارْ sakak bıçar, sakal oxşar" = çene keser, sakal okşar". (Gizlice çeneyi keser, fakat sakalı

okşar). Bu sav, hilesini dalkavuklukla saklıyan kimse için söylenir. Ve yine "بِرْ نَانْكْ بِرْكَا اُخْشَادِى bir neng birge oxşadı" ve "اَتْ اُخْشَادِى at oxşadı" denir ki "bir şey, bir şeye benzedi", "at uyudu" demektir. Bu söz yalnız ata özgerdir, başkasında kullanılmaz. Yemek, Yabaku ve göçebe halkın bir çoklarının dillerince... (اُخْشَارْ - اُخْشَامَاقْ oxşar - oxşamak).

الشَادِى elşedi: "اَرْ اَچِبْ الشَادِى er açıp elşedi = adam acıktı, gözleri karardı, açlığın şiddetinden bayılayazdı". Çiğilce. (الشَار - الشَامَاكْ elşer - elşemek) [+].

اِرْغَادِى ırgadı: "اُلْ يِغَاچْ اِرْغَادِى ol yıgaç ırgadı = o, meyvasını düşürmek için, ağacı salladı". Başkası da böyledir; (اِرْغَارْ - اِرْغَامَاقْ ırgar - ırgamak).

اَرْڤَادِى arwadı: "قَامْ اَرْڤَشْ اَرْڤَادِى Kam arwaş arwadı = Kam, Şaman arpağ arpadı, afsunladı", (اَرْڤَارْ - اَرْڤَامَاقْ arwar - arwamak).

اَرْقَادِى arkadı: "اُلْ اَنِكْ اَوِنْ اَرْقَادِى ol anıng ewin arkadı = o, onun evini yokladı, ve sezdiği şeyi aradı". Oğuzca. "اُلْ اَنِى قَرْغَادِى

[+] Bu kelimeyi Brockelmann gördüğünüz şekilde harekelemiş ve fakat hiç bir kaynak göstermemiştir. Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda hareke yoktur. Bize kalırsa fiil "ölşemek", "ölşer", "ölşedi" imlâsında olmalıdır. Anlamın gereği ve kelimenin yapısı bunu gösterir. "Ölşemek, açlıktan ölmeğe yaklaşmak" demek olmalıdır. Bu kelime hakkında yukarıda da sözümüz geçmiştir. B. A.

ارقادى ol anı kargadı arkadı = o, ona lânet etti, kötülüğünü saydı, döktü". Bu, çift olarak söylenir, yalnız söylenmez. "ارقادى arkadı" sözü "alkış" sözünden alınmıştır. "Arkadı" kelimesi her ne kadar aslında hayır ve iyilik demek ise de "kargadı" söziyle birlikte çok kullanıldığı için şer anlamına dahi gelir olmuştur; buradaki " ر r" harfi " ل l" den çevrilmiştir. Nitekim Ulu Tanrının كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ sözünde olduğu gibi; مَلْصُوصٌ diye de okunur. (ارقار - ارقاماق arkar - arkamak).

اشكادى iskedi: "اُلْ يُونْك اِشكادى ol yünğ iskedi = o, yün ditti", (اِشكار - اِشكاماك isker- iskemek). Başkası da böyledir.

اَلكادى elgedi: "اُلْ اُونْ اَلكادى ol un elgedi = o, un eledi". Başkası da böyledir, (اَلكار - اَلكاماك elger - elgemek).

اَمكادى emgedi: "اَرْ اَمكادى er emgedi = adam emek çekti", (اَمكار - اَمكاماك emger - emgemek).

اُبلادى üpledi: "اُلْ اَنِك تَوارِنْ اُبلادى ol anınğ tawarın üpledi = o, onun malını yağma etti", (اُبلار - اُبلاماك üpler - üplemek).

اَتلادى etledi: "اُلْ قُويغْ اَتلادى ol koyığ etledi = o, koyunu etlik yaptı, et yaptı", (اَتلار - اَتلاماك etler - etlemek).

اُتلادى otladı: "اَتْ اُتلادى at otladı = at otladı". Başka bir hayvan otlasa da böyle denir; (اُتلار - اُتلاماق otlar - otlamak).

اَتلندى atlandı: "اُلْ اَتْ اَتلندى ol at atlandı = o, ata bindi", (اَتْلَنُرْ - اَتْلَنْماق atlanur- atlanmak). Nitekim şu parçada gelmiştir:

يلقى يزن اتلنور [+] اُتْلَب اَنِنْ اَتْلَنُور
بكلر سمز اتلنور سفنب كَرَاسِرِشُور

Yılkı yazın atlanur
Otlap anın etlenür
Begler semiz atlanur
Sewnüp ögür ısrışur

"Yılkı ilkyazın atlaşır -at haline gelir-, otlıyarak etlenir. Beyler semiz ata biner, sevinerek eşler birbirini ısırır".

(Baharı anlatarak diyor ki: Hayvanların hali baharda iyileşir, etlenir, bu yüzden Beyler binmek için semiz atlar bulurlar; baharın muştusiyle, yılkı sevinerek birbirini ısırır).

اِتلادى ıtladı: "اُلْ اَنِى اِتلادى ol anı ıtladı = o, onu köpekletti", (sövdü, kötüledi, kö-

[+] Bu parçanın birinci mısraında bulunan يزن kelimesi, gerek basma ve gerek yazma nüshalarda bu şekilde ise de yanlış olmalıdır; doğrusu "yazın" olacaktır. Çünkü eski Türkçede yaz, "bahar" anlamınadır. Bk: Dv. III, 119. satır 4. B. A.

peğe döndürdü). (اِتْلاماق - اِتْلارْ ıtlar-
ıtlamak).

اِچْلادى içledi: "اُلْ تُونُغْ اِچْلادى ol tonuğ içledi = o, elbiseyi astarladı, astar koydu", (اِچْلارْ - اِچْلاماك içler - içlemek).

آذْلادى edhledi: "اُلْ آذْلادى نَكْنى ol edhledi nengin= o, bir şeyi enine genişletti", (آذْلارْ - آذْلاماك edhler - edhlemek).

اُزْلادى özledi: "اُلْ اُونُغْ اُزْلادى ol unuğ özledi = o, unu külde pişirdi, hamuru külleme, közleme yaptı", (اُزْلارْ - اُزْلاماك özler - özlemek).

اُسْلادى usladı: "اُلْ اُسْلادى نَكْنى ol usladı nengni = o, nesneyi anladı", (hayrı şerden ayırd etti). Oğuzca. (اُسْلارْ - اُسْلاماق uslar- uslamak) [+].

آشْلادى aşladı: "اُلْ آياق آشْلادى ol ayak aşladı = o, kabı kenetledi". Başkası da böyledir; (آشْلارْ - آشْلاماق aşlar - aşlamak).

اِشْلادى işledi: "آرْ اِشْلادى er işledi = adam işledi". Başkası da böyledir; (اِشْلارْ - اِشْلاماك işler - işlemek).

اِغْلادى ıgladı: "اُغْلانْ اِغْلادى oglan ıgladı = çocuk

[+] Bu kelime, basma nüshada "اسلار - اسلاماق uslar-uslamak" ve "اسلادى usladı" şeklinde geçmiş ise de yanlıştır. Brockelmann da bu yanlış şekli almıştır. Yazma nüshada bu üç kelimenin birinci ve ikinci harflerinde hareke yoktur. Bay Kilisli "اس us"a benzeterek bunları yukarıdaki şekilde yazmıştır. Doğrusu "esledi ,esler,eslemek" olacaktır. Yazma nüshada اسلاماك şeklindedir. "Zihnine koymak, hatırlamak" anlamlarınadır. Bk. Radloff. C.I, Sah.884. B.A.

ağladı". "يِغْلادى yıgladı" dahi denir; (اِغْلارْ - اِغْلاماق ıglar - ıglamak).

اَڤْلادى awladı: "بَكْ اَڤْ اَڤْلادى Beg aw awladı = Bey, av avladı", "اَنْكارْ كِشى اَڤْلادى angar kişi awladı = onun etrafına halk toplandı"; (اَڤْلارْ - اَڤْلاماق awlar - awlamak).

اُكْلِيدى öklidi: "اُكْلِيدى نَنْكْ öklidi neng = nesne arttı, büyüdü", (اُكْلِرْ - اُكْلِماكْ öklir - öklimek).

اِكْلادى ikledi: "اُلْ يِرِيكْ اِكْلادى ol yeriğ ikledi = o, yeri çiğnedi". Başkası da böyledir; (اِكْلارْ - اِكْلاماكْ ikler - iklemek) [+].

اِكْلادى igledi: "آرْ اِكْلادى er igledi = adam hastalandı". Başkası da böyledir; (اِكْلارْ - اِكْلاماكْ igler - iglemek).

اَمْلادِمْ emledim: "مَنْ اَنِى اَمْلادِمْ men anı emledim = ben onu ilâçladım, (اَمْلارْمَنْ - اَمْلاماكْ emlermen - emlemek).

اِمْلادِمْ imledim: "مَنْ اَنْكارْ اِمْلادِمْ men angar imledim=

[+] Bu kelime gerek basma ve gerek yazma nüshalarda harekesizdir. Brockelmann D.L.T. C.I, Sah.223, satır 13-14 te geçen اكلتر - اكلتماك fiili ile bu sahifede geçen اكلار - اكلاماك fiilini hep "e" sesiyle "ekletür, ekletmek" ve "ekler, eklemek" imlâsında yazmış. Bu cildin 317 nci sahifesinin 16 ncı satırında geçen " اِكْلادى ikledi" fiilini "i" sesiyle yazmış, üçü de bir manaya gelen aynı fiile ayrı ayrı hareke koymak suretiyle açık bir tenakuza düşmüştür.
Biz daha 223 cü sahifedeki اكلتر - اكلتماك fiilinin izahında bu yanlışlığın farkına varmıştık. Oradaki haşiyemize bakıla.
Doğrusu "ikletür - ikletmek" ve "ikler - iklemek" olacaktır. Nitekim D.L.T. C.I, sah.317, satır 16 daki "ikledi" sözü bizi teyid eder. B. A.

ben ona ışmar ettim", (ben ona gözümle ışmar ettim ve elimle gösterdim). (اِمْلامَاقْ - اِمْلاَرْمَنْ imlermen - imlemek). Şu savda dahi gelmiştir : " آىْ تُولُونْ بُلْسَا اَلِكِكْنْ اِمْلامَاسْ ay tolun bolsa eligin imlemes = ay on dördü olduğunda elle gösterilmez". Bu sav, açıklanmış olan her şey için söylenir.

اَذْنَادِى adhnadı: " يِرْ اَذْنَادِى yėr adhnadı = yer değişti, bozuldu". Başkası da böyledir; (اَذْنَارْ - اَذْنَامَاقْ adhnar - adhnamak).

اُرْنَادِمْ ornadım: "مَنْ بُو يِيرْدَا اُرْنَادِمْ men bu yėrde ornadım = ben bu yerde yerleştim, yer tuttum", "اُرْنَادِى نَانْكْ ornadı neng = nesne yerini buldu, yerleşti"."Güneş kayboldu" anlamına " كُونْ اُرْنَادِى kün ornadı" denir; (اُرْنَارْ - اُرْنَامَاقْ ornar - ornamak).

اُزْنَادِى üznedi: "اُغُلْ اَتَاقَا اُزْنَادِى ogul ataka üznedi = çocuk babasına karşı koydu, sözünü dinlemedi", (اُزْنَارْ - اُزْنَامَاكْ üzner - üznemek).

اَسْنَادِى esnedi: "اَسِنْ اَسْنَادِى esin esnedi = esin esti", "اَرْ اَسْنَادِى er esnedi = adam esnedi"; (اَسْنَارْ - اَسْنَامَاكْ esner - esnemek).

اُسْنَادِى üsnedi: "بِرْ نَانْكْ بِرْ نَانْكْكَا اُسْنَادِى bir neng bir nengge üsnedi = bir nesne bir nesneye benzedi", (اُوسْنَارْ - اُسْنَامَاكْ üsner - üsnemek).

mek).

اَغْنَادِى agnadı: "اَتْ اَغْنَادِى at agnadı = at ağnandı". Birinin dili kekeme olduğu, tutulduğu zaman da "اَرْ اَغْنَادِى er agnadı" denir; (اَغْنَارْ - اَغْنَامَاقْ agnar - agnamak). Bu kelimenin aslı gunnelidir.

+
\+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLAN

اُرْنْكَرْدِى ürngerdi: "اُرْنْكَرْدِى نَانْكْ ürngerdi neng = nesne ağardı", (اُرْنْكَرُرْ - اُرْنْكَرْمَاكْ ürngerür - ürngermek).

آسَنْكَرْدِى asngardı: "اَرْ آسَنْكَرْدِى er asngardı = adam haylazlaştı, işten uzaklaştı, oturdu", (اَسَنْكَرَارْ - اَسَنْكَرْمَاقْ asngarar - asngarmak).

اَنْكْرَشْدِى engreşdi: "اُغْلَانْ اَنْكْرَشْدِى oglan engreşdi = çocuk can sıktı", (اَنْكْرَشُورْ - اَنْكْرَشْمَاكْ engreşür - engreşmek). Başkası da böyledir.

اِنْكْرَنْدِى ıngrandı: "اِنْكَانْ اِنْكْرَنْدِى ıngan ıngrandı = dişi deve inledi", (اِنْكْرَنُورْ - اِنْكْرَنْمَاقْ ıngranur - ıngranmak).

اَنْكْلَنْدِى önglendi: "اُزُمْ اَنْكْلَنْدِى üzüm önglendi = üzüm renklendi, kızardı". İnsan hastalıktan kurtulduktan sonra rengi yerine gelse böyle denir; (اَنْكْلَنُورْ - اَنْكْلَنْمَاكْ önglenür - önglenmek).

اَنْكَتُرْدِى engtürdi: " اَرْنِى اَنْكَتُرْدِى erni engtürdi = adamı işinde şaşırttı, korkuttu", (اَنْكَتُرُ- اَنْكَتُرْمَاك engtürür - engtürmek).

اُنْكَتُرْدِى üngtürdi: " اَلْ اَنْكَرْيغَاجْ اُنْكَتُرْدِى ol angar yıgaç üngtürdi = o, ona ağaç deldirdi", (اُنْكَتُرُ- اُنْكَتُرْمَاك üngtürür - üngtürmek).

\+

\+ +

GUNNELİNİN BAŞKA TÜRLÜSÜ

اَنْكْلَادِى angladı: " اَلْ سُوزْنِى اَنْكْلَادِى ol sözüg angladı = o, sözü anladı". Oğuzca. Başkası da böyledir; (اَنْكْلَارْ - اَنْكْلَامَاق anglar-anglamak).

Dörtlüler ayrımı bitti.

X

X X

BEŞLİ AYRIMLAR

اُقْتْغَرْدِى uwutgardı: " اَلْ مِنِى اُقْتْغَرْدِى ol meni uwutgardı = o, beni utandırdı", (o, beni utanmıya sürükledi, ben de utandım); (اُقْتْغَرُرْ - اُقْتْغَرْمَاق uwutgarur - uwutgarmak).

اِسِرْكَنْدِى isirgendi: " اَنِنْكْ بَشِى اِسِرْكَنْدِى anıng başı isirgendi = onun başı isiriklendi", (uzun zaman tıraşı bıraktığı için onun başında -sıcaklık yüzünden- sivilceler çıktı); (اِسِرْكَنُورْ - اِسِرْكَنْمَاكْ isirgenür - isirgenmek).

اَسِرْكَنْدِى esirgendi: " اَلْ تَوَارِنْكَا اَسِرْكَنْدِى ol tawarınga esirgendi = o, malı için acındı; (اَسِرْكَنُورْ - اَسِرْكَنْمَاكْ esirgenür - esirgenmek).

اُقْتْلَنْدِى uwutlandı: " اَرْ اُقْتْلَنْدِى er uwutlandı = adam utandı". Oğuzlar " اُتَنْدِى utandı" derler, birkaç harfi birden atarlar; (اُقْتْلَنُرْ - اُقْتْلَنْمَاق uwutlanur - uwutlanmak).

اَكَتْلَنْدِى egetlendi: " قِزْ اَكَتْلَنْدِى kız egetlendi = kız hizmetçi sahibi oldu", (gelin kendisiyle birlikte gönderilen cariye sahibi oldu), (اَكَتْلَنُرْ - اَكَتْلَنْمَاكْ egetlenür - egetlenmek).

اَشِجْلَنْدِى eşiçlendi: " اَرْ اَشِجْلَنْدِى er eşiçlendi = adam tencere sahibi oldu" [+]. (اَشِجْلَنُرْ - اَشِجْلَنْمَاكْ eşiçlenür - eşiçlenmek).

اَنْجْلَنْدِى enüçlendi: " اَنِنْكْ كُوزِى اَنْجْلَنْدِى anıng közi enüçlendi = onun gözüne inme indi", (اَنْجْلَنُرْ - اَنْجْلَنْمَاكْ enüçlenür - enüçlenmek).

اَغِرْلَنْدِى agırlandı: " اَرْ اَغِرْلَنْدِى er agırlandı = adam ağırlandı, ikram edildi". (ن harfi ل dan çevrilmiştir). " اَلْ بُو اَتْنِى اَغِرْلَنْدِى ol bu atnı agırlandı = o, bu atı pahalı buldu"; (اَغِرْلَنُرْ - اَغِرْلَنْمَاق

[+] Bu kelime yazma ve basma nüshalarda " اَشِجْلَنْمَاكْ eşiçlenmek" şeklindedir. Fiilin kökü "aş" olduğuna bakılırsa, kelime " اَشِجْلَنْمَاق aşıçlanmak" olmalıdır. Nitekim Dv. C.I, sah.104, sat.3 ve C.II, sah.161, sat.15 te " اَشْلُقْ aşlık" şeklinde geçmektedir. B. A.

agırlanur - agırlanmak). Bir nesneyi yükte ağır görmek te böyledir.

اُغُرْلَنْدِى ogurlandı: "اُغُرْلَنْدِى نَانْك ogurlandı neng = bir şeyin vakti yaklaştı", "يُولْ اُغُرْلَنْدِى yol ogurlandı = yol uğurlu oldu", "اَتْ اُغُرْلَنْدِى at ogurlandı = bağışlanan atın karşılığı verildi". Oğuzca. (اُغُرْلَنُرْ - اُغُرْلَنْمَاقْ ogurlanur - ogurlanmak).

اُكُرْلَنْدِى ögürlendi: "يُنْدْ اُكُرْلَنْدِى yund ögürlendi = at sürüsü aygıra sahip oldu", (اُكُرْلَنُرْ - اُكُرْلَنْمَاكْ ögürlenür - ögürlenmek). Sürü halinde olan başka hayvanlar için de böyle denir.

اَتِزْلَنْدِى etizlendi: "يِيرْ اَتِزْلَنْدِى yer etizlendi = yer ölçüldü, yer ekilmek için parçalara ayrıldı, (اَتِزْلَنُرْ - اَتِزْلَنْمَاكْ etizlenür - etizlenmek) [+].

اُجُزْلَنْدِى uçuzlandı: "اُلْ بُو نَانْكْنِي اُجُزْلَنْدِى ol bu nengni uçuzlandı = o, bu nesneyi ucuz buldu", (اُجُزْلَنُرْ - اُجُزْلَنْمَاقْ uçuzlanur - uçuzlanmak).

اَذِزْلَنْدِى edhizlendi: "اُولْ تَاغْنِي اَذِزْلَنْدِى ol tagnı edhizlendi = o,bu dağı engel saydı", (اَذِزْلَنُرْ -

[+] Bu fiil basma nüshada " اَتِزْلَنْمَاكْ etizlenmek" şeklindedir. Yazma nüshada dahi bu şekilde iken sonradan bir düzeltme görerek " اتزلنماق atızlanmak" şekline konulmuştur, doğru olan da budur. Çünkü Dv.I, 253, 3-4 te " اَتِزْلَامَاقْ atızlamak" imlâsındadır. Ve yine Dv. I, 55, 6 da geçen " اَتِزْ atız" kelimesi de böyledir. Brockelmann bunu "etiz" şeklinde yazmışsa da yanılmıştır. Üç kelimenin de anlamı birdir. B. A.

اَذِزْلَنْمَاكْ edhizlenür - edhizlenmek).

اِسِزْلَنْدِى isizlendi: "اُوغْلَانْ اِسِزْلَنْدِى oglan isizlendi = çocuk sevimsizleşti, yaramazlaştı"; (اِسِزْلَنُرْ - اِسِزْلَنْمَاكْ isizlenür - isizlenmek).

اُغُزْلَنْدِى oguzlandı: "اَرْ اُغُزْلَنْدِى er oguzlandı = adam Oğuzlaştı, Oğuz kılığını aldı"; (اُغُزْلَنُرْ - اُغُزْلَنْمَاقْ oguzlanur - oguzlanmak).

اُكُزْلَنْدِى öküzlendi: "اَرْ اُكُزْلَنْدِى er öküzlendi = adam öküz sahibi oldu", (اُكُزْلَنُرْ - اُكُزْلَنْمَاكْ öküzlenür - öküzlenmek).

اُغُشْلَنْدِى oguşlandı: "اَرْ اُغُشْلَنْدِى er oguşlandı = adam aile ve hısım sahibi oldu"; (اُغُشْلَنُرْ - اُغُشْلَنْمَاقْ oguşlanur - oguşlanmak).

اُرُغْلَنْدِى uruglandı: "تَرِغْ اُرُغْلَنْدِى tarıg uruglandı = ekin tane tuttu", "pamuk tane tuttu" denecek yerde "كَبَازْ اُرُغْلَنْدِى kepez uruglandı" derler. Her meyva için de böyledir; (اُرُغْلَنُرْ - اُرُغْلَنْمَاقْ uruglanur - uruglanmak).

اُجَقْلَنْدِى oçaklandı: "اَفْ اُجَقْلَنْدِى ew oçaklandı = eve ocak yapıldı", (اُجَقْلَنُرْ - اُجَقْلَنْمَاقْ oçaklanur - oçaklanmak).

اَذَقْلَنْدِى adhaklandı: "اَذَقْلَنْدِى نَانْكْ adhaklandı neng = nesne ayaklandı, ayak sahibi oldu", (اَذَاقْلَنُرْ - اَذَاقْلَنْمَاقْ adhaklanur - adhaklanmak). Şu savda dahi gelmiştir:

اَلِمْ كِچْ قَلْسَا اَدَقْـلَنُرْ alım keç kalsa adhaklanur = alacak geç kalırsa ayaklanır", (borçlu üzerinde alacak geç kalırsa, alacaklı, istemek için ayağıyle gider).

اَرِقْلَنْدِى arıklandı: "سُوفْ اَرِقْلَنْدِى suw arıklandı = su ark yaptı, yol açtı". Suyun yerde yarlar ve hendekler açması da böyledir; (اَرِقْلَنُرْ - اَرِقْلَنْمَاقْ arıklanur - arıklanmak).

اَزُقْلَنْدِى azuklandı: "اَرْ اَزُقْلَنْدِى er azuklandı = adam azık sahibi oldu", (اَزُقْلَنُرْ - اَزُقْلَنْمَاقْ azuklanur - azuklanmak).

اَتَكْلَنْدِى eteklendi: "تُونْ اَتَكْلَنْدِى ton eteklendi = elbise eteklendi", (اَتَكْلَنُرْ - اَتَكْلَنْمَاكْ eteklenür - eteklenmek).

اَتُكْلَنْدِى etüklendi: " اَرْ اَتُكْلَنْدِى er etüklendi = adam ayakkabı sahibi oldu", (اَتُكْلَنُرْ - اَتُكْلَنْمَاكْ etüklenür - etüklenmek).

اَرُكْلَنْدِى erüklendi: "يِغَاجْ اَرُكْلَنْدِى yıgaç erüklendi = ağaç erüklendi", (اَرُكْلَنُرْ - اَرُكْلَنْمَاكْ erüklenür - erüklenmek).

اِسِكْلَنْدِى. isiglendi: "اُلْ اَرْ بُو اُغُرْدَا بَرْمَاقْقَا اِسِكْلَنْدِى ol er bu ogurda barmakka isiglendi = o adam varmak için vakti sıcak buldu"; (اِسِكْلَنُرْ - اِسِكْلَنْمَاكْ isiglenür - isiglenmek).

اَنُكْلَنْدِى enüklendi: "اِتْ اَنُكْلَنْدِى ıt enüklendi = köpek enikledi, enik sahibi oldu", (اَنُكْلَنُرْ - اَنُكْلَنْمَاكْ enüklenür - enüklenmek).

اَتَنْلَنْدِى atanlandı: "اَرْ اَتَنْلَنْدِى er atanlandı = adam dişi deve sahibi oldu", (اَتَنْلَنُرْ - اَتَنْلَنْمَاقْ atanlanur - atanlanmak).

اُزُمْلَنْدِى üzümlendi: "بَدْهِجْ اُزُمْلَنْدِى badhıç üzümlendi = asma çardağı üzümlendi", (اُزُمْلَنُرْ - اُزُمْلَنْمَاكْ üzümlenür - üzümlenmek).

+
+ +

KURAL DIŞI MUZAAFLAR

اُبْلَلْدِى üpleldi: " اَرْ تَوَارِى اُبْلَلْدِى er tawarı üpleldi = adamın malı yağma edildi", (اُبْلَلُورْ - اُبْلَلْمَاكْ üplelür - üplelmek).

اَتْلَلْدِى etleldi: "قُويْ اَتْلَلْدِى koy etleldi = koyun et yapıldı". Başkası da böyledir ; (اَتْلَلُورْ - اَتْلَلْمَاكْ etlelür - etlelmek).

اَذْلَلْدِى edhleldi: "نَاكْ اَذْلَلْدِى edhleldi neñ = nesne ıslah olundu", (اَذْلَلُورْ - اَذْلَلْمَاكْ edhlelür - edhlelmek). Bir nesnenin araştırılması da böyledir.

اَشْلَلْدِى aşlaldı: "اَيَاقْ اَشْلَلْدِى ayak aşlaldı = kâse kenetlendi", (اَشْلَلُورْ - اَشْلَلْمَاقْ aşlalur-aşlalmak).

اِشْلَلْدِى işleldi: "اِشْ اِشْلَلْدِى iş işleldi = iş işlendi", (اِشْلَلُرْ - اِشْلَلْمَاكْ işlelür - işlelmek).

اَقْلَلْدِى awlaldı: "كِيكْ اَقْلَلْدِى keyik awlaldı = yaban hayvanı avlandı", (اَقْلَلُرْ - اَقْلَلْمَاقْ awlalur - awlalmak). Şu beyitte dahi

gelmiştir :

اَفْلَلُرْ اُوزُمْ اَنِكْ تُوزُنْكَا اَمْلَلُرْ كُوزُمْ اَنِكْ تُوزِنْكَا

Awlalur özüm anıng tuzunga

Emlelür közüm anıng tozınga

"Gönlüm onun güzelliğiyle avlanır,

gözüm onun ayağının tozuyla ilâçlanır".

اِكْلَلْدِى igleldi: " تَكْمَا تُرْلُكْ اِيكْ اِكْلَلْدِى tegme türlüg ig iglel-di = her türlü hastalıkla hastalandı", (اِكْلَلُرْ - اِكْلَلْمَاكْ iglelür - iglelmek).

اَمْلَلْدِى emleldi: " اِكْلِكْ اَمْلَلْدِى iglig emleldi = hasta ilâçlandı", (اَمْلَلُرْ - اَمْلَلْمَاكْ emlelür - emlelmek).

اِمْلَلْدِى imleldi: " كِشِى اِمْلَلْدِى kişi imleldi = adam göz kırpmakla ve buna benzer şeyle ışmar olundu", (اِمْلَلُرْ - اِمْلَلْمَاكْ imlelür - imlelmek).

\+
\+ \+

MENKUSLARDAN BEŞ HARFLİLER

اَرْبَلَنْدِى arpalandı: " اَتْ اَرْبَلَنْدِى at arpalandı = at arpalandı", (اَرْبَلَنُرْ - اَرْبَلَنْمَاقْ arpalanur-arpalanmak). Başkası da böyledir.

اُرْدُولَنْدِى ordulandı: " بَكْ بِرْ يِيرِكْ اُرْدُولَنْدِى Beg bir yêriğ ordulandı = Bey bir yeri kendisi için şehir edindi", (اُرْدُولَنُرْ - اُرْدُولَنْمَاقْ ordulanur - ordulanmak).

اُتْرُولَنْدِى utrulandı: " اُلْ اَنْكَرْ اُتْرُولَنْدِى ol angar utrulandı = o, onunla yüz yüze geldi", (اُتْرُولَنُرْ - اُتْرُولَنْمَاقْ utrulanur - utrulanmak).

اَرْقَلَنْدِى arkalandı: " اُلْ مَنِى اَرْقَلَنْدِى ol meni arkalandı = o, beni arka bildi, yardımcı bildi", " اُلْ تَاغْنِى اَرْقَلَنْدِى ol tagnı arkalandı = o, arkasını dağa verdi"; (اَرْقَلَنُرْ - اَرْقَلَنْمَاقْ arkalanur - arkalanmak).

اُژْمَلَنْدِى üjümlendi: " يِغَاجْ اُژْمَلَنْدِى yıgaç üjümlendi = ağaç dutlandı, dut verdi"; (اُژْمَلَنُرْ اُژْمَلَنْمَاكْ üjümlenür - üjümlenmek).

\+
\+ \+

BU AYRIMIN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

اُوتْلَنْدِى otlandı: " اَتْ اُوتْلَنْدِى at otlandı = at yürürken ateş kesildi", " اَرْ اُوتْلَنْدِى er otlandı = adam öfkesinden ateş gibi oldu"; (اُوتْلَنُرْ - اُوتْلَنْمَاقْ otlanur - otlanmak).

اَزْلَنْدِى azlandı: " اُلْ بُو يَرْمَاقِغْ اَزْلَنْدِى ol bu yarmakığ azlandı = o, bu parayı azımsadı, az gördü". Başkası da böyledir, (اَزْلَنُرْ - اَزْلَنْمَاقْ azlanur - azlanmak).

اُوزْلَنْدِى uzlandı: " اَرْ اُوزْلَنْدِى er uzlandı = adam usta oldu", (adam sanatında ustalık ve güzellik gösterdi). (اُوزْلَنُرْ - اُوزْلَنْمَاقْ uzlanur - uzlanmak).

اِيشْلَنْدِى işlendi: " اَرْ اِيشْلَنْدِى er işlendi = adam, ken-

dini iş yapar gösterdi" [+], "آفْ اِيشْلَنْدِى ew işlendi = ev islendi ve duman yüzünden karardı". Elbise ve elbiseye benzer şeyler isten kararırsa yine böyle denir, (اِيشْلَنُرْ - اِيشْلَنْماكْ işlenür - işlenmek).

اَاقْلَنْدِى awlandı: "اَرْ اُوزِنْكا اَاقْلَنْدِى er özinğe awlandı = adam kendisi için avlandı", (اَاقْلَنُرْ - اَاقْلَنْماقْ awlanur - awlanmak).

اوكْلَنْدِى öklendi: "اَرُوقْ اَرْ اوكْلَنْدِى aruk er öklendi = yorulmuş adam dinlendi". Çocuk büyüdüğü zaman da böyle denir; (اوكْلَنُرْ - اوكْلَنْماكْ öklenür - öklenmek).

+
+ +

BU AYRIMDAN DÖRT HARFLİLER

اَدْتْلادِى adhutladı: "اَلْ يَرْماقْ اَدْتْلادِى ol yarmak adhutladı = o, parayı avuçladı". Suyu avuçlasa dahi böyle denir; (اَدْتْلارْ - اَدْتْلاماقْ adhutlar - adhutlamak).

اُزْتْلادِى üzütledi: "اُلْ اَنِى اُزْتْلادِى ol anı üzütledi = o, onu pinti gördü", (اُزْتْلارْ - اُزْتْلاماكْ üzütler - üzütlemek).

اُكُتْلادِى ögütledi: "اُلْ اُغْلِنْ اُكُتْلادِى ol oglın ögütledi = o, oğlunu öğütledi, öğüt verdi", (اُكُتْلارْ - اُكُتْلاماكْ ögütler - ögütlemek).

اَكْتْلادِى egetledi: "اُلْ قِيزِنْ اَكْتْلادِى ol kızın egetledi = o, kızına cariye verdi, kızı ile -güveyinin evine- cariye gönderdi", (اَكْتْلارْ - اَكْتْلاماكْ egetler - egetlemek).

اُلْتْلادِى ölütledi: "اَرْ اُلْتْلادِى er ölütledi = adam, çarpıştı, aralarında ölüm olayazdı", (اُلْتْلارْ - اُلْتْلاماكْ ölütler - ölütlemek).

اَمْجْلادِى emeçledi: "اَرْ قُشُغْ اَمْجْلادِى er kuşuğ emeçledi = adam kuşu nişanladı, nişan aldı", (اَمْجْلارْ - اَمْجْلاماكْ emeçler - emeçlemek) [+].

اَنْجْلادِى enüçledi: "اُتاجِى كُوزْكْ اَنْجْلادِى otaçı közüğ enüçledi = otaçı göze inen perdeye ilâç koydu", (اَنْجْلارْ - اَنْجْلاماكْ enüçler-

---

[+] "İşlendi" ve "ıslandı" fiillerinde bir karışıklık vardır. Basma nüshada "adam iş işler göründü" anlamının karşılığında اَرْ اِيشْلَنْدِى ve "ev islendi" anlamının karşılığında "آفْ اِيشْلَنْدِى ew işlendi" denilmiş; her iki fiil için de "اِيشْلَنُرْ - اِيشْلَنْماكْ işlenür - işlenmek" diye mastar ve muzari şekilleri gösterilmiş. Yazma nüshada dahi şu dört fiil yukarıda görülen şekilde iken, sonradan bir düzeltme görerek birinci fiil olduğu halde bırakılmış, ikinci, üçüncü ve dördüncü kelimeler اِيشْلَنْدِى . اِيسْلَنُرْ - اِيسْلَنْماقْ şeklinde düzeltilmiştir. Yazma nüshanın ibaresini olduğu gibi buraya geçiriyorum:
يقال اَرْ اِيشْلَنْدِى اَىْ اُرِىَ الرَّجُلُ اَنَّهُ يَعْمَلُ عَمَلًا وَيُقَالُ آفْ اِيسْلَنْدِى اَىْ لَزِقَ الدُّخَانُ بِالْبَيْتِ وَاسْوَدَّ مِنْهُ وَكَذٰلِكَ الثَّوْبُ وَغَيْرُهُ . اِيسْلَنُرْ اِيسْلَنْماكْ
Bize kalırsa, birinci fiil "işlendi", ikinci fiil "ıslandı" olacaktır, çünkü Dv. C.I, sah.223, sat.4 te bu kelimenin başka bir şekli اِسْلَنْماكْ diye geçmiştir. İkinci fiile gelince bu "آفْ اِيسْلَنْدِى ew ıslandı" şeklinde olacaktır, çünkü yazma nüshanın 151 nci sahifesinde olan bu fiilin mastarı اِيسْلَنْماكْ şeklinde iken bir düzeltme görerek اِيسْلَنْماقْ biçimine konulmuş. Bay Kilisli ve Bay Brockelmann dikkat etmemişler ve yanlış yapmışlar. B. A.

[+] Bu kelime, basma nüshada gördüğünüz şekildedir. Yazma nüshada önce "اَمْجْلاماكْ emeçlemek" diye yazılmış ise de sonradan bir düzeltme görerek "اَمْجْلاماقْ amaçlamak" şekline konulmuştur. Brockelmann da emeçlemek şeklinde yazmışsa da yanılmıştır; nitekim Dv. I, 53, 4 te "amaç" ve I,133, 7 de "amaçlık" diye geçmektedir. B. A.

enüçlemek).

ادْهَرْلادِى edherledi: "اَرْ اَتْ اَدْهَرْلادِى er at edherledi = adam atı eğerledi". Başkası da böyledir; (اَدْهَرْلَرْ - اَدْهَرْلامَاقْ edherler - edherlemek).

اَغِرْلادِى agırladı: "تَنْكْرِي مَنِي اَغِرْلادِى Tengri meni agırladı = Tanrı bana kerem kıldı", (اَغِرْلَرْ - اَغِرْلامَاقْ agırlar - agırlamak). Başkasına ikram eden her adam için de böyle denir.

اُغْرَلادِى ogurladı: "اَرْ اِيشِنْ اُغْرَلادِى er ışın ogurladı = adam işini vaktinde yaptı", (اُغْرَلارْ - اُغْرَلامَاقْ ogurlar - ogurlamak). Bundan alınarak "اَرْ تَوارْ اُغْرَلادِى er tavar ogurladı" denir ki "adam mal çaldı" demektir; çünkü hırsız, vaktını ve fırsatını gözetir. Bu sözde başka bir yöneltke (tevcih) dahi vardır ki "اُغْرِى ogrı" kelimesi "hırsız" anlamına konulmuş bir isimdir; o fiil, bu isimden yapılmıştır; yeğnilik olmak için sonundaki ى harfi atılmış. Bu yöneltke benim hoşuma gider; ikisi de güzeldir. Şu parçada dahi gelmiştir:

بَكِمْ اُوزِنْ اُغْرَلادِى   يَرَغْ بِيلِبْ اُغْرَلادِى

اُلُغْ تَنْكْرِي اَغِرْلادِى   اَنِنْ قُتْ قِوْ تُورِي تَغْدِي

Begim özin ogurladı

Yarağ bilip ogurladı

Uluğ Tengri agırladı

Anın kut kıw türi togdı

"Beyim kendini gizledi, bunu silâh bilerek vaktini gözledi. Tanrı kerem kıldı, onun için kutu, devleti yükseldi".

(Duşman için pusuya girmiş olan Tanğut Beyini anlatarak diyor ki: Beyim kendisini askerden çaldı, saklandı. Fırsat, imkân aradı. Allah ona utku verdi; bu yüzden devleti ve bahtı yükseldi).

اَتِزْلادِى atızladı: "اَرْ يِيرِنْ اَتِزْلادِى er yérin atızladı = adam ekmek için toprağını parçalara ayırdı, ark açtı, sed yaptı"; (اَتِزْلارْ - اَتِزْلامَاقْ atızlar - atızlamak).

اُجُزْلادِى uçuzladı: "بَكْ اَنِي اُجُزْلادِى Beg anı uçuzladı = Bey, ona hakaret etti", (اُجُزْلارْ - اُجُزْلامَاقْ uçuzlar - uçuzlamak).

اُذُزْلادِى udhuzladı: "اُلْ اَنِي اُذُزْلادِى ol anı udhuzladı = o, onun uyuzuna ilâç yaptı"; (اُذُزْلارْ - اُذُزْلامَاقْ udhuzlar - udhuzlamak) [+].

[+] Basma nüshada اُذُزْلامَاقْ şeklinde geçen bu mastar, yazma nüshada "اُذْزْلامَكْ üdhüzlemek" şeklindedir. Dv. I, 129, 16 da her ne kadar "اُذُزْلُغْ udhuzluğ" şeklinde geçmişse de bunun da ايش kelimesinin hem "ış" hem de "iş" şeklinde kullanılmış olduğu gibi "udhuz" ve "üdhüz" şekillerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bugün bile Türkiyede büyük şehirler "uyuz", köyler "üyüz" diye söylemektedirler. B. A.

اَغِزْلادِى agızladı: "اَلْ اَرِقْنِى اَغِـزْلادِى ol arıknı agızladı = o, arka ağız açtı", "اَلْ قُلِنْ اَغِـزْلادِى ol kulın agızladı = o, kölesinin ağzına vurdu". Başkası da böyledir; (اَغِزْلاَرْ - اَغِزْلامَاقْ agızlar - agızlamak).

اُغُزْلادِى oguzladı: "اَلْ مِنِى اُغُزْلادِى ol meni Oguzladı = o, beni Oğuz saydı, Oğuzlara nispet etti", (اُغُزْلاَرْ - اُغُزْلامَاقْ oguzlar - oguzlamak).

اُقِتْسَادِى okıtsadı: "اَلْ بِتِكْ اُقِتْسَادِى ol bitik okıtsadı = o, mektup okutmak istedi". Bir kimse çağırılmak istenirse yine böyle denir; (اُقِتْسَارْ - اُقِتْسَامَاقْ okıtsar - okıtsamak).

اُكِتْسَادِى ügitsedi: "اَلْ تَرِغْ اُكِتْسَادِى ol tarıg ügitsedi = o, buğday üğütmek istedi", (اُكِتْسَارْ - اُكِتْسَامَاكْ ügitser - ügitsemek).

اَكِرْسَادِى egirsedi: "اَرْ اَكِرْسَادِى er egirsedi = adam, eğir -ilâç- kullanmak istedi", "اُرَاغُتْ يِبْ اَكِرْسَادِى uragut yıp egirsedi = kadın ip eğirmek istedi", "بَكْ كَنْدْ اَكِرْسَادِى Beg kend egirsedi = Bey kaleyi sarmak, kuşatmak istedi"; (اَكِرْسَارْ - اَكِرْسَامَاكْ egirser - egirsemek).

اَجِغْسَادِى açıgsadı: "اَرْ اَجِغْسَادِى er açıgsadı = adam ekşi istedi", (اَجِغْسَارْ - اَجِغْسَامَاقْ açıgsar - açıgsamak).

اُلُغْسَادِى ulugsadı: "اَرْ اَتَا اُلُغْسَادِى er atta ulugsadı = adam atın büyüğünü istedi". Her şeyin büyüğünü istemek te böyledir; (اُلُغْسَارْ - اُلُغْسَامَاقْ ulugsar - ulugsamak).

اَرُكْسَادِى erüksedi: "اَرْ اَرُكْسَادِى er erüksedi = adam eriksedi, canı erik istedi". Başkası da böyledir; (اَرُكْسَارْ - اَرُكْسَامَاكْ erükser - erüksemek).

اُلُكْسَادِى ölügsedi: "اَرْ اُلُكْسَادِى er ölügsedi = adam ölmek istedi", (اُلُكْسَارْ - اُلُكْسَامَاكْ ölügser - ölügsemek).

اُكُشْلادِى öküşledi: "اَرْ تَوَارِنْ اُكُشْلادِى er tavarın öküşledi = adam malını çok saydı, çok sandı", (اُكُشْلاَرْ - اُكُشْلامَاكْ öküşler - öküşlemek).

اَرِغْلادِى arıgladı: "اَلْ قُزِى اَرِغْلادِى ol kuzı arıgladı = o, kuzuyu iğdiş yaptı". Başkası da böyledir, "اَلْ يَرْمَاقِغْ اَرِغْلادِى ol yarmakıg arıgladı = o, paranın iyisini topladı". Bir şeyin içerisinden iyisini seçmek te böyledir; (اَرِغْلاَرْ - اَرِغْلامَاقْ arıglar - arıglamak).

اُرُغْلادِى urugladı: "اَلْ كَبَازْ اُرُغْلادِى ol kepez urugladı [+]= o, pamuğun çekirdeğini çıkardı". Herhangi bir meyvanın çekir-

[+] Bu kelime yazma nüshada "اَلْ كَبَازْ اَرِغْلادِى ol kepez arıgladı" ve "اَرِغْلاَرْ - اَرِغْلامَاقْ arıglar - arıglamak" şeklinde ise de doğru değildir, doğrusu basma nüshadaki şekildir. Biz de onu yukarıya aldık. Dv. I,255,5 ve III,256,13 te "uruglamak" ve I, 246, 8 de "uruglanmak" diye geçmektedir. B. A.

değini çıkarmak ta böyledir;(اُرْغلاَ رْ - اُرْغلامَاقْ uruglar - uruglamak).

اَزْغلاَ دِى azıgladı: "تَنْكُزْ اَتِغْ اَزْغلاَ دِى tonğuz atığ azığladı = domuz atı azıladı, azısı ile çaldı ve yaraladı", "مَنْ تَنْكُزْ نِى اَزْغلادِمْ men tonğuznı azıgladım = ben domuzun azısına vurdum". İki tarafta azısı bulunan her yırtıcı hayvan için de böyle denir. (اَزْغلاَ رْ - اَزْغلامَاقْ azıglar - azıglamak).

اُلْغلاَ دِى ulugladı: "تَنْكْرِى مَنِى اُلْغلاَ دِى Tengri meni ulugladı = Tanrı beni yüceltti", "بَكْ مَنِى اُلْغلاَ دِى Beg meni ulugladı = Bey beni ulu saydı"; (اُلْغلاَ رْ - اُلْغلامَاقْ uluglar - uluglamak). Şu savda dahi gelmiştir: "اُلْغُنِى اُلْغلاسَا قُتْ بُلُورْ ulugnı uluglasa kut bulur = birisi ihtiyara saygı gösterirse uğur ve devlet bulur".

اَذْقلاَ دِى adhakladı: "اَلْ اَنِى اَذْقلاَ دِى ol anı adhakladı = o, onun ayağına vurdu", (اَذْقلاَ رْ - اَذْقلامَاقْ adhaklar - adhaklamak).

اَذُقْلاَ دِى adhukladı: "اَلْ اَنِى اَذُقْلاَ دِى ol anı adhukladı = o, onu -tanımadığı için- garip gördü", (اَذُقْلاَ رْ - اَذُقْلامَاقْ adhuklar - adhuklamak).

اَرُقْلاَ دِى arukladı: "بَكْ اَرُقْلاَ دِى Beg arukladı = Bey yorgunluktan dinlendi". Bu, Hakanlılar dilinde "uyumak" anlamınadır. Aslı "yorgunluktan dinlendi" demektir; (اَرُقْلاَ رْ - اَرُقْلامَاقْ aruklar - aruklamak).

اَشُقْلاَ دِى aşukladı: "اَلْ اَنِى اَشُقْلاَ دِى ol anı aşukladı = o, onun aşığına, aşık kemiğine vurdu", (اَشُقْلاَ رْ - اَشُقْلامَاقْ aşuklar - aşuklamak).

اَشَقْلاَ دِى aşakladı: "اَلْ اَنِى اَشَقْلاَ دِى ol anı aşakladı = o, onu aşağı, küçük saydı". Şu savda da gelmiştir: "يَغِيْنِى اَشَقْلاسَا بَشْقَا چِقَارْ yagını aşaklasa başka çıkar = duşman aşağı görülürse başa çıkar".(Duşman küçük görülürse başa biner). Bununla "baş telef edilir" demek istenilir; "iyi düşün, duşmanı küçük görme" demektir.

اُشَقْلاَ دِى uşakladı: "اَلْ مَنِنْكْ سُوزُمْنِى اُشَقْلاَدِى ol meninğ sözümni uşakladı = o, benim sözümü koğladı", (اُشَقْلاَ رْ - اُشَقْلامَاقْ uşaklar - uşaklamak).

اَنُقْلاَ دِى anukladı: "اَلْ اَنُقْلاَ دِى نَانْكْنِى ol anukladı nenğni = o, nesneyi hazır buldu ve aldı", (اَنُقْلاَ رْ - اَنُقْلامَاقْ anuklar - anuklamak).

اِچْكلاَ دِى içükledi: "اَلْ تُونُغْ اِچْكلاَ دِى ol tonuğ içükledi = o, elbiseye iç geçirtti, samur, sansar ve buna benzer kürklerle içini kaplattı"; (اِچْكلاَ رْ - اِچْكلامَاكْ içükler - içüklemek).

اُرْكلادى erükledi: "اَلْ تَرِىْ اُرْكلادى ol teri erükledi = o, deri sepiledi,debağat etti", (اُرْكلار - اُرْكلاماك erükler - erüklemek).

اُزَكلادى özekledi: "اَلْ قُويُغْ اُزَكلادى ol koyuğ özekledi = o, koyunun şah damarını kesti". Bu damar üzerine vurulursa yine böyle denir; (اُزَكلار - اُزَكلاماك özekler - özeklemek).

اِسِكلادى isigledi: "اَرْ اِسِكلادى er isigledi = adam koyu sıcakta gitti", اِسِكلار - اِسِكلاماك isigler - isiglemek).

اُسُكلادى üsügledi: "اَلْ كِرِتْلِكْ اُسُكلادى ol kiritliğ üsügledi = o, kilidi hile ile, anahtarsız açtı", اُسُكلار - اُسُكلاماك üsügler - üsüglemek) [+]. Kençekçe.

اَسِرْكادى esirgedi: "اَلْ اَسِرْكادى نَنْكِى ol esirgedi neng ni = o, bir nesnenin kaybolması üzerine acındı, eseflendi", (اَسِرْكار - اَسِرْكاماك esirger - esirgemek).

اُشِكلادى üşikledi: "اَلْ كَيِكْنِى اُشِكلادى ol keyikni üşikledi = o, geyiği üşümüşken yakaladı". Başkası da böyledir; (اُشِكلار - اُشِكلاماك üşikler - üşiklemek).

اَكَكلادى ekekledi: "اَرْ اُرَاغُتْنِى اَكَكلادى er uragutnı ekekledi = adam karısına söğdü, onu kötülüğe nispet etti", (اَكَكلار - اَكَكلاماك ekekler - ekeklemek).

اُكَكلادى ükekledi: "اَلْ تامِغْ اُكَكلادى ol tamığ ükekledi = o, kale üzerine burçlar yaptı". Herhangi bir şey için sandıklar yapmak ta böyledir; (اُكَكلار - اُكَكلاماك ükekler - ükeklemek).

اَلِكلادى elikledi: "اَلْ اَنِى اَلِكلادى ol anı elikledi = o, onunla alay etti, onu maskaraya aldı", (اَلِكلار - اَلِكلاماك elikler - eliklemek). Şu parçada dahi gelmiştir:

تَنْكُتْ سُوسِنْ اُشِكلادى كِشِى اِشِنْ اَلِكلادى
اَرِنْ اَتِنْ بَلِكلادى بُلُنْ بُولِبْ بَشِى تَغدى

Tanğut süsin üşikledi
Kişi ışın elikledi
Erin atın belikledi
Bulun bolıp başı tıgdı

"Tankut askerini üşümüş iken vurdu, o kişilerin işiyle alay etti, askerlerini, atlarını armağan kıldı, tutsak olup baş eğdi".

(Çine yakın bir vilâyet olan Tankut ilinin askerine zafer bulmasın diye soğukta gece baskını yaptı, sonra onlarla alay etti, bize atlarını ve adamlarını armağan kıldı; kaygı ve

[+] Bu mastar gerek yazma ve gerek basma nüshalarda اسكلاماك şeklinde ise de yazma nüshada اسكلاماق şeklinde bir düzeltme görmüştür. Bize kalırsa kelimenin doğrusu "اسغلاماق osuglamak" olacaktır; çünkü Dv. I,62,4 te " اُسُغْ osuğ" kelimesi vardır; anlam yönünden bu iki kelime birdir. Brockelmann "üsüklemek" şeklinde yazmışsa da o da yanılmıştır. B.A.

sıkıntı yüzünden başını aşağıya eğdi [+].

امكلادى emikledi: "ار ارغتنى امكلادى er uragutnı emikledi = adam karısının memesine vurdu", (امكلار - امكلاماك emikler - emiklemek).

انكلادى enükledi: "ات انكلادى ıt enükledi = köpek enikledi". Arslan yavruladığı zaman da "ارسلان انكلادى arslan enükledi" denir; (انكلار - انكلاماك enükler - enüklemek).

اسنلادى esenledi: "اول منكا اسنلادى ol manğa esenledi = o, beni selâmladı", (اسنلار - اسنلاماك esenler - esenlemek).

+
+ +

BU AYRIMIN BAŞKA TÜRLÜSÜ

اذولادى udhuladı: "اول انى اذولادى ol anı udhuladı = o, ona uydu", (اذولار - اذولاماق udhular - udhulamak).

ارالادى araladı: "اول ايكى كيشى ارالادى ol ikki kişi otra araladı = o iki kişiyi araladı, barıştırdı". İki kişi veya iki şey arasından geçmek te böyledir; "barış" için bazı kere "اريلادى arıladı" de-

[+] Bu parçanın son mısraında bulunan تغدى kelimesi her iki nüshada dahi harekesizdir. Biz bunu "تغدى tıgdı" şeklinde harekeledik. Dv. II, 13, 11 de "تغماق tıgmak" fiili vardır. Yine bu mısraın Arapçaya olan çevirmesinde اسير kelimesi yoksa da asıl Türkçesinde بلن sözü geçmektedir. Biz bu mısraı Türkçeye çevirirken eski Türkçesini göz önüne aldık. B. A.

nir ise de bu, halk söyleyişidir; evelkisi daha doğrudur; (ارالار - ارالاماق aralar - aralamak).

اريلادى urıladı: "ار اريلادى er urıladı = adam bağırdı, sesini yükseltti", (اريلار - اريلاماق urılar - urılamak).

اريلادى urıladı: "ار اريلادى er urıladı = adam kendini öğdü ve öğmekte ileri gitti", (اريلار - اريلاماق urılar - urılamak). Şu parçada dahi gelmiştir:

اذن اكنب اريلادى يرق يريك قريلادى
اتغ كمشب اريلادى اوفت بولب توبو اغدى

Özin ögnüp urıladı
Yırak yèriğ karıladı
Atığ kemşip urıladı
Ufut bolup tüpü agdı

"Kendini öğmekte ileri gitti, uzak yerleri boyladı, arşınladı, atını saldırarak bağırdı; utanarak tepeyi aştı". (Üzerine gelen bir yiğiti anlatarak diyor ki: O, öğündü, öğünmekte ileri gitti, işi büyüttü; yeri arşınlıyarak geldi, atıyle saldırdı, fakat utanarak tepeyi aştı, gitti) [+].

اورولادى örüledi: "اول قونغ اورولادى ol konuğ örüledi = o, koyunu ayakta kesti", (اورولار -

[+] Bu parçanın ikinci mısraında bulunan يرق kelimesi, basma nüshada bu şekilde ise de yazma nüshada يرق şeklindedir. Bize kalırsa bu kelime "uzak" anlamına olan "يرق yırak" olacaktır. Burada "yarık" sözünün yeri yoktur; gerek sözün gelişinden ve gerek Arapçasından anlaşılan da budur. Brockelmann "yarık" şeklinde yazmışsa da yanılmıştır. B. A.

اُرُولَاماك örüler - örülemek).

آغولادى aguladı: " اُلْ آشِنْ آغولادى ol aşın aguladı = o, aşını ağıladı, ağı kattı". Başkası da böyledir; (آغُولَارْ - آغولاماق agular - agulamak).

آڤالادى awaladı: " اَنِكْ تَكْرَاكِيْنى آڤالادى anıng tegre kişi awaladı = onun etrafında halk çepçevre toplandı", (آڤالَارْ - آڤالاماق awalar - awalamak). Bu kelime ancak karışıklık çıktığında kullanılır. Başka yerde " آڤْدى awdı" denir, (آڤْدى، آڤالار- آڤالاماق awdı - awalar - awalamak) [+].

آقيلادى akıladı: " اُلْ مَنى آقيلادى ol meni akıladı = o, beni cömertliğe nispet etti", (آقِيلَارْ - آقِيلَاماق akılar - akılamak).

آكالادى ekeledi: " اُلْ اَنِى آكالادى ol anı ekeledi = o, ona büyük kız kardeş, abla dedi", (آكالَارْ - آكالاماك ekeler - ekelemek).

اُكالادى ökeledi: " اُلْ اَنى اُكالادى ol anı ökeledi = o, ona öke dedi, öke adı verdi"; "öke" ulusun büyüğüdür; (اُكالَارْ - اُكالاماك ökeler - ökelemek).

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda آڤْدى، آڤالَارْ - آڤالاماق diye bir ibare vardır. Burada bir yanlışlık olsa gerektir. Çünkü şuhudî mâzisi " آڤْدى awdı" olan bir kelimenin muzarii ve mastarı "awalar - awalamak" şeklinde olamaz. Bizi teyid eden ikinci bir delil de bu kelimeden evvel geçmiş olan "awaladı - awalar - awalamak" fiilidir. Kaşgarlı "awaladı" fiilinin manasını anlattıktan sonra ayrıca "awdı" fiilinin manasını dahi anlatırken bu kelimeyi getirmiş ve sonra "awalar - awalamak" demiştir. İşte burada "awar - awmak" demek gerektir. B. A.

آنالادى analadı: " اُلْ اَنى آنالادى ol anı analadı = o, kendisi için ona ana dedi, ana edindi", (آنالَارْ - آنالاماق analar - analamak).

+
+ +

BU AYRIMDAN GUNNELİ OLAN

آنكْدِيدى angdıdı: " اَبْجى كَيكْنى آنكْدِيدى awçı keyikni angdıdı = avcı geyiğe hile etti; onu yakalamak için gizlenerek gözledi", " اُلْ اَنِى آنكْدِيدى ol anı angdıdı = o, onu yakalamak için hile yaptı"; (آنكْدِيرْ - آنكْدِيماق angdır - angdımak).

+
+ +

BUNUN BİR BAŞKA TÜRLÜSÜ

آنْكِيلادى angıladı: " اَشْياكْ آنْكِيلادى eşyek angıladı = eşek anırdı", (آنْكِيلَارْ - آنْكِيلاماق angılar - angılamak).

+
+ +

BUNUN BİR BAŞKASI

آنْكِكْلَنْدى ongıklandı: " اُراغُتْ اَنْكِكْلَنْدى [+]uragut ongıklandı = kadın takma zülüf koydu, keçi kı-

---

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda آنككلندى - آنككلنور - آنككلنماق şeklinde geçen bu fiil yanlış olmalıdır. Fiil, yeğni fiillerden, mastarı "mek"li fiillerden olacaktır; çünkü Dv.I, 121, 7 de " اَنْكِكْ öngik" kelimesi kıldan yapılan zülüf manasına olarak geçmekte ve aslının " اَنْكى öngi" olduğu söylenmektedir. Brockelmann dahi bunun farkına varmıştır. B. A.

lından yapma zülüf takındı", (-اڭيگكلنۇر
اڭيگكلنماق ongıklanur - ongıklanmak).

+
\+ +

BU AYRIMDAN BEŞLİLER

اغرقندي agrıkandı: " ار اغرقندي er agrıkandı = adam ağrısından şikâyet etti, acındı", (-اغرقنۇر اغرقناماق agrıkanur - agrıkanmak).

+
\+ +

BU AYRIMDAN İKİ SÂKİNLİLER

اندغردم andgardım: " من انى اندغردم men anı andgardım = ben ona yemin ettirdim", (-اندغرۇرمن اندغرماق andgarurmen - andgarmak).

+
\+ +

BU AYRIMDAN ALTI HARFLİ OLANLAR

ارمتلندي armutlandı: "يغاچ ارمتلندي yıgaç armutlandı = ağaç armutlandı", (ارمتلنۇر - ارمتلنماق armutlanur - armutlanmak).

ارتچلندي artuçlandı: " تاغ ارتچلندي tağ artuçlandı = dağ ardıçlandı, ardıcı çoğaldı", (-ارتچلنۇر ارتچلنماق artuçlanur - artuçlanmak).

ارکچلندي örküçlendi: "سوُو ارکچلندي suw örküçlendi = su dalgalandı", (ارکچلنۇر - ارکچلنمك örküçlenür - örküçlenmek).

ارگچلندي örgüçlendi: "قيز ارگچلندي kız örgüçlendi = kız örgülü saç sahibi oldu", (ارگچلنۇر - ارگچلنمك

örgüçlenür - örgüçlenmek).

ارکچلندي örküçlendi: "اشچ ارکچلندي aşıç örküçlendi = tencere sacayaklandı", (ارکچلنۇر - ارکچلنمك örküçlenür - örküçlenmek).

اذغرلندي adhgırlandı: "تاي اذغرلندي tay adhgırlandı = tay aygırlaştı, aygırın yaptığı işi yaptı". Kısrak, aygır bulduğu zaman dahi böyle denir; (اذغرلنۇر - اذغرلنماق adhgırlanur - adhgırlanmak).

اذمقلندي udhmaklandı: "ار اذمقلندي er udhmaklandı = adam uşak sahibi oldu", (اذمقلنۇر - اذمقلنماق udhmaklanur - udhmaklanmak).

ارتقلندي artuklandı: "ار ارتقلندي er artuklandı = adam artırdı, aşırı gitti", (-ارتقلنۇر ارتقلنماق artuklanur - artuklanmak).

اژمقلندي ıjmaklandı: "تاز باشي اژمقلندي taz başı ıjmaklandı= kelin başı bozuldu, kelliği arttı", "يير اژمقلندي yér ıjmaklandı = yerde şap çoğaldı". Başkası da böyledir; (اژمقلنۇر - اژمقلنماق ıjmaklanur - ıjmaklanmak).

اغرقلندي agruklandı: "اول بو ايشغ اغرقلندي ol bu ışığ agruklandı = o, bu işi ağırsındı". Bir yükü ağır görmek te böyledir; (-اغرقلنۇر اغرقلنماق agruklanur - agruklanmak).

اغرقلندي Ugraklandı: "ار اغرقلندي er Ugraklandı = adam Uğrak kılığına girdi". (اغرقلنۇر - اغرقلنماق Ugraklanur - Ugraklanmak). Uğraklar

Türklerden bir boydur.

اَتْمَكْلَنْدِى etmeklendi: "اَرْ اَتْمَكْلَنْدِى er etmeklendi = adam ekmek sahibi oldu, ekmeği çoğaldı", (اَتْمَكْلَنُرْ - اَتْمَكْلَنْمَاكْ etmeklenür - etmeklenmek). Bu çeşit fiiller çoktur ve isimden yapılır. Bunun Arapçada benzeri çoktur. اَلْبَنَ الرَّجُلُ denir ki "adam süt sahibi oldu, sütü çoğaldı" demektir. Ve yine اَسْحَى denir ki "kürk yapacak, sepilenecek derisi çoğaldı" demektir.

اِچْمَكْلَنْدِى içmeklendi: "اَرْ اِچْمَكْلَنْدِى er içmeklendi = adam kuzu kürkü giydi"; buna sahip olduğu zaman da böyle denir. (اِچْمَكْلَنُرْ - اِچْمَكْلَنْمَاكْ içmeklenür - içmeklenmek).

اَرْسَكْلَنْدِى erseklendi: "اِشْلَارْ اَرْسَكْلَنْدِى işler erseklendi = kadın azgınlığı yüzünden ersedi, erkek istedi", (اَرْسَكْلَنُرْ - اَرْسَكْلَنْمَاكْ erseklenür - erseklenmek).

اُكْمَكْلَنْدِى ökmeklendi: "اُرَاغُتْ اُكْمَكْلَنْدِى uragut ökmeklendi = kadın küpelendi, küpe sahibi oldu", (اُكْمَكْلَنُرْ - اُكْمَكْلَنْمَاكْ ökmeklenür - ökmeklenmek).

اَكْرِمْلَنْدِى egrimlendi: "سُوفْ اَكْرِمْلَنْدِى suw egrimlendi = su göllerde eğreklendi", (اَكْرِمْلَنُرْ - اَكْرِمْلَنْمَاكْ egrimlenür - egrimlenmek).

اِشْتُنْلَنْدِى ıştonlandı: "اَرْ اِشْتُنْلَنْدِى er ıştonlandı = adam iş elbisesi giydi". Aslı اِجْتُنْلَنْدِى dır;

ج harfi -çıkak yakınlığı dolayısiyle- ش ye çevrilmiştir; (اِشْتُنْلَنُرْ - اِشْتُنْلَنْمَاقْ ıştonlanur - ıştonlanmak).

\+

\+ +

BU AYRIMDAN MUZAAF

اَرْقُقْلَنْدِى arkuklandı: "اَرْ اَرْقُقْلَنْدِى er arkuklandı = adam haylazlık yaptı, dikbaşlılık etti", (اَرْقُقْلَنُرْ - اَرْقُقْلَنْمَاقْ arkuklanur - arkuklanmak).

اَمْكَكْلَنْدِى emgeklendi: "اُلْ بُو اِيشِغْ اَمْكَكْلَنْدِى ol bu ışığ emgeklendi = o, bu işi emekli, zahmetli saydı", (اَمْكَكْلَنُرْ - اَمْكَكْلَنْمَاكْ emgeklenür - emgeklenmek).

اَشْكَكْلَنْدِى eşgeklendi: "اَرْ اَشْكَكْلَنْدِى er eşgeklendi = adam eşek sahibi oldu". İki diyeleğin birinde (Türk ve Oğuz diyeleği). اَشْكَكْلَنُرْ - اَشْكَكْلَنْمَاكْ eşgeklenür - eşgeklenmek).

اَرْكَكْلَنْدِى erkeklendi: "سُوفْ اَرْكَكْلَنْدِى suw erkeklendi = su dalgalandı", "اَنِكْ يِنِى اَرْكَكْلَنْدِى anıng yini erkeklendi = onun tüyü ürperdi"; (اَرْكَكْلَنُرْ - اَرْكَكْلَنْمَاكْ erkeklenür - erkeklenmek). Bir kimse erkek-

lik gösterirse yine böyle denir [+].

+
+ +

BU AYRIMDAN DÖRTLÜLER

آرْبالادِی arpaladı: "اُلْ اَتِنْ آرْبالادِی ol atın arpaladı = o, atına arpa verdi", (آرْبالارْ - آرْبالاماقْ arpalar - arpalamak).

اُرْتُولادِی ortuladı: "آرْ یاشِنْ اُرْتُولادِی er yaşın ortuladı = adam yaşının ortasına vardı", (اُرْتُولارْ - اُرْتُولاماقْ ortular - ortulamak).

اِرْتالادِی ırtaladı: "آرْ ایشْقا اِرْتالادِی er ışka ırtaladı = adam işe erken başladı", (اِرْتالارْ - اِرْتالاماقْ ırtalar - ırtalamak) [++].

آسْرِیلادِی esriledi: "اُلْ كِذِزْنِی آسْرِیلادِی ol kidhizni esriledi = o, keçeyi nakışladı, üzerini kaplan derisi gibi renkle süsledi", (آسْرِیلارْ - آسْرِیلاماكْ esriler - esrilemek).

اُغْرِیلادِی ogrıladı: "اُلْ نانْكْ اُغْرِیلادِی ol neng ogrıladı = o, bir şey çaldı". Halk bunu (ر r) harfini sâkin olarak söylerse de yanlıştır. (اُغْرلارْ - اُغْرلاماقْ ogrılar - ogrılamak) [+].

اِكْتُولادِی iktüledi: "اُلْ قُویْ اِكْتُولادِی ol koy iktüledi = o, koyuna ot verdi". Başka hayvana ot vermek te böyledir; (اِكْتُولارْ - اِكْتُولاماكْ iktüler - iktülemek).

آرْغُولادِی arguladı: "اُلْ اِكِّی كِشِی آرا آرْغُولادِی ol ikki kişi ara arguladı = o, iki kişi arasını yardı, geçti", (آرْغُولارْ - آرْغُولاماقْ argular - argulamak).

اُبْكَلادِی öpkeledi: "اُلْ انْكَرْ اُبْكَلادِی ol angar öpkeledi = o, onun ciğerine vurdu", (اُبْكَلارْ - اُبْكَلاماكْ öpkeler - öpkelemek).

اُبْكِیلادِی öpkiledi: "اُلْ اَنْدِنْ اُبْكِیلادِی ol andın öpkiledi = o, ona öfkelendi, kızdığı için yüz çevirdi", (اُبْكِیلارْ - اُبْكِیلاماكْ öpkiler - öpkilemek).

Kuralları yerinde söylenecektir. Tanrıya övüş, hemze kitabı bitti.

X
X X

[+] Bu kelimeler basma nüshada gördüğünüz şekilde işe de yazma nüshada " سُوقْ اِرْكَكْلَنْدِی şuw erkeklendi" ve " اَیانْكْ یِینِی اِرْكَكْلَنْدِی ayanıng yini erkeklendi" imlasında yazılmış iken sonradan bir düzeltme görerek her iki fiilin ilk harekeleri "i" şekline konulmuş ve " اِرْكَكْلَنْدِی irkeklendi" denilmiş. Bundan sonra gelen muzari ve mastar şekilleri ilk yazılışında dahi " اِرْكَكْلَنُرْ irkeklenür", " اِرْكَكْلَنْماكْ irkeklenmek" imlâsındadır. Şu halde bu dört kelimenin ilk sesleri ve ilk harfleri "er" olmayıp "ir" olacaktır. Brockelmann da basma nüshaya bakarak yanılmıştır. B. A.

[++] Irtalamak mastarı yazma nüshada dahi bu şekilde iken sonradan bir düzeltme görerek "irtelemek" şekline konulmuştur; asıl kelimenin "irte" olduğuna bakılırsa, doğrusunun son şekil olduğu meydandadır. B. A.

[+] Basma nüshada "ogurlar - ogurlamak" şeklinde geçen bu kelimeler, yazma nüshada اغرلار ve اغرلاماق şeklindedir, harekesizdir. Kaşgarlı "kelimenin doğrusu اغریلادی dedikten sonra gelen muzari ve mastar şekillerini "ogurlamak", "ogurlar" şeklinde yazmak doğru değildir. Yazma nüshada muzari ve mastar şekillerinde hareke ve tutar işareti yokken, Kilislinin böyle yapması doğru değildir. B. A.

YARLIĞAYAN, ESİRGİYEN TANRININ
ADIYLE

SALİM İSİMLER KİTABI

İKİ HARFLİLER AYRIMI

تَبْ tap : Elverir, yetişir. " بُو آشْ مَنْكَا تَبْ bu aş manğa tap = bu aş bana yeter", "تَبْ بُلْدِي tap boldı = elverdi, yetti".

تُبْ top : Buğday su ile kaynatılır, arpa hamuru ile yuğurularak bir keçeye sarılır, sıcak bir yere bırakılır, erdikten sonra yenir.

جَبْ جَبْ çap çap: Kamçı vurulurken çıkan ses ve dudağın şapırtısının anlatılması " اُلْ اَرُكْ جَبْ جَبْ يِيدِي ol erük çap çap yėdi = o, eriği şapır şupur yedi".

جُبْ çöp ? : Şarabın tortusu, her şeyin çöküntüsü. Bu sözden alınarak değersiz kimselere "جُبْ جَبْ كِشِيلَارْ çöp,çep kişiler" denir.

جِبْ çıp : Her ince ve yumşak dal. Bu kelime "جِبِقْ çıbık" sözünden kısaltılmıştır. Nasıl ki " تُبْ top" sözü " تُبِقْ topık"tan kısaltılmıştır.

جُبْ çöp : Tutmaç parçası. " بِيرْ جُبْ يِيكِلْ bir çöp yėgil = bir parça tutmaç ye". Kesilmiş tutmaç ve erişte parçalarına da böyle denir.

زَبْ زَبْ zap zap: Çabuk çabuk, hızlı hızlı yürümekten çıkan sesi anlatır. "زَبْ زَبْ بَرْغِلْ zap zap bargıl = zıp zıp koş, çabuk git".

سَبْ sep : Gelinin malı olan çeyiz.

سِبْ sıp : İki yaşına girmiş olan tay.

شَبْ şep : İvmeyi anlatır edat. Arabın هَلَاّ sözü gibi. " شَبْ كَلْ şep kel = çabuk gel".

قُبْ kop : Obartma ve pekitme edatı. "اُغُلْ قُبْ بَذُودِي ogul kop bedhüdi = çocuk çok büyüdü", " قُبْ اَذْكُو نَانْكْ kop edhgü neng = çok iyi nesne".

كُبْ köp : " كُبْ نَانْكْ köp neng = sık, dolgun, gür olan nesne", " كُبْ سَجْ köp saç = gür saç"; nitekim şu savda gelmiştir: "كُبْ سُكُتْكَا قُشْ قُنَارْ ، كُرْكلُوكْ كِشِيكَا سُوزْ كَلِيرْ köp söğütge kuş konar; körklüğ kişige söz kelir = gür söğüde kuş konar, güzele söz gelir". Bu sav " يِغَاجْ اُوجِنْكَا يِيلْ تَكِيرْ كُرْكلُكْ كِشِيكَا سُوزْ كَلِيرْ yıgaç uçunga yėl tegir; körklüğ kişige söz kelir" şeklinde dahi söylenir; "Ağacın ucuna yel değer, güzele söz gelir" demektir. Bununla beraber güzel kendisini korumalıdır.

بَتْ pat : Cibre, bir nesnenin çöküntüsü. " بَتْ كَلْ pat kel" çabuklukta "شَبْ كَلْ şep kel"

sözü gibidir. Ağır bir şey düştüğü zaman çıkardığı ses için " بَتْ تُشْدِى pat tüşdi" denir.

بِتْ bit : Bit. Buradan alınarak tahıla düşen ufak hayvancığa da " تَرِغْ بِتِ tarığ biti" denir.

چَتْ چَتْ çat çat: Bir şeyin düştüğü zaman çıkardığı sesi anlatır. "چَتْ چَتْ اُرْدِى çat çat urdı = çat çat vurdu".

چِتْ çit : Kamıştan veya dikenden yapılan duvar.

شَتْ şat : Cür'et, cesaret. " اَنِنْكْ نَا شَتِى بَارْ anıng ne şatı bar = onun -inkâra- ne cür'eti var".

قَتْ kat : Kat. "تُونْ قَتِى ton katı = elbisenin katı". Bu sözden alınarak dağ katlarına ve kıvrımlarına " قَدْرَاقْ kadrak" denir.

قَتْ kat : "Yanında, indinde" anlamınadır. Oğuzca. " بَكْ قَتِنْدَا Beg katında = Beyin yanında, Beye göre".

قُتْ kut : Kutluluk, devlet. Bu sözden alınarak " قُتْلُغْ kutluğ" denir. Şu parçada dahi gelmiştir:

قُتْ قُيْغْ بِيرْسَا اِدْهِمْ قُولِنْكَا
كُنْدَا اِشِى يُكْسَابَنْ يُوقَارْ آغَارْ

Kut kuwiğ bérse idhim kulınğa
Künde ışı yükseben yokar agar

"Tanrım bir kuluna kutluluk ve ululuk verirse hergün onun işi yükselir".

كُتْ köt : Göt, arka.

مَتْ mat : Öyle, ancılayın. " اَنْدَغْ مَتْ andağ mat = o, öyle".

سَجْ saç : Saç.

سُجْ suç : Bir şeyin sapmasını bildirir. " قِلِجْ سُجْ قِلْدِى kılıç suç kıldı = kılıç saptı, kesmedi", " اَرْ سُجْ قِلْدِى er suç kıldı = adam işi üzerine almaktan çekindi".

قَجْ kaç : Kaç. Sayı soran bir edat. " قَجْ يَرْمَاقْ بِيرْدِى kaç yarmak bérdi = kaç para verdi".

قُجْ koç : Koç. Oğuzca. Aslı " قُجْنْغَارْ koçngar" dır.

قَجْ kaç : Kez, kere. " قَجْ قَتَا اَيْدِمْ kaç kata aydım = kaç kere söyledim" [+].

كُجْ köç : Göç. " سُو كُجْتِى sü köçti = asker göçtü".

كُجْ köç : Saat, an. " بِرْ كُجْ كُذْكِلْ bir köç küdhgil = az bir zaman, bir saat dur".

هَجْ هَجْ heç heç: At, başını alıp gitmek istediği zaman, onu yavaşlatmak için kullanılan söz. Bu söz, Arapçaya da uygundur. Bu kelime kuraldan dıştır; çünkü kendisinde ه vardır, halbuki Türkçede ه harfi yoktur.

كَدْ ked : Bu kelime د ile yazıldığı gibi ذ ile

[+] "Kaç kata aydım" örneği buraya gelmez; bu, gelse gelse bundan bir kelime yukarıda bulunan "kaç" kelimesinde gelebilirdi; çünkü metindeki ikinci "kaç" kelimesi "kere" anlamınadır. Bundan bir kelime önce geçen "kaç" kelimesi ise miktar soran bir edattır. "Kaç kata aydım" sözündeki "kaç" kelimesi "kere" manasına değildir. Bu örnekteki "kere" sözü "kata"dan çıkmaktadır. B. A.

dahi yazılır. Bir şeyi anlatmakta obartma ve pekitme arzu edilirse bu edat kullanılır. "كَذْ اَتْ kedh at = ne iyi at!", "كَذْ نَانْكْ kedh neng = ne iyi şey".

بِرْ bir : Sayıda bir. "بِرْ يَرْمَاقْ bir yarmak = bir para". Bu kelime menkus ayrımına götürülerek بِيرْ dahi yapılabilir. Bunun benzerleri çoktur. Lâkin Türk dilinde doğru olan, söylenişte kısa ve çıkakta sert olandır.

تَرْ ter : Ter. "اَرْ تَرْ بُلْدِي er ter boldı = adam utandı, mahcup oldu". Bu اِرْ بُلْدِي yerindedir [+].

جَرْ çer : Vücudun ağırlığını bildirir bir kelimedir. "اَرْ جَرْلَنْدِي er çerlendi = adamın vücudu ağırlaştı". Hakanlılar dilince.

[+] Buradaki Türkçe sözlerin ikisi de yanlış olmalıdır. Basma nüshada gördüğünüz şekilde olan bu ibare yazma nüshada اَرْ تَرْ اَيْ خَجِلَ الرَّجُلُ وَهُوَ بِمَنْزِلَةِ قَوْلِكَ اَرْ بُلْدِي şeklindedir. Sonradan bir düzeltme görerek اِرْ بُلْدِي kelimesinin hemzesinin üzerine kırmızı mürekeple bir üstün atılarak اَرْ بُلْدِي şekline konulmuş. Yazma nüshadaki gerek bu اَرْ بُلْدِي ve gerek تَرْ بُلْدِي sözleri yanlıştır. Çünkü Dv. I,15,10 da ve III,4,12 de geçen تَرْ بُلْدِي kelimeleri hep "ayrıldı" anlamınadır, "utanma" anlamı yoktur. Şu halde bu cümle "اَرْ تَرْ بُلْدِي er ter boldı" şeklinde olacaktır. "Adam utandı, terledi" demek olur.

İkinci kelimeye gelince, bu da "اِرْ بُلْدِي ır boldı" olacaktır. Çünkü Dv. I, 39, 6 da geçen "اِرْ بُلْدِي ır boldı" sözü bizi teyid eder. "ır" I, 42, 12 de "utanma" manasınadır. Orta Anadoluda bugün bile "ırsız" kelimesi "huysuz, sıkılmaz" anlamına kullanılmaktadır. B. A.

جَرْ çer : Vakit. "بُو جَرْلِكْدَا كَلْ bu çerlikde kel = bu vakitte gel" [+].

جَرْ çer : "اَنِنْكْ اَوِي بُو جَرْلِكْدَا anıng ewi bu çerlikde = onun evi şu karşıda". Savaşta karşılıklı duran saflara, sıralara "جَرِكْ çerig" denir.

جِرْ çır : Elbise yırtılmaktan, yırtmaktan çıkan sesi bildirir. "اَنِنْكْ تُونِنْ جِرْ يِرْتِي anıng tonın çır yırttı = onun elbisesini cırt yırttı".

جُرْ çür : Menfaat. "اُلْ اَنْدِنْ نَانْكْ جُرْلَادِي ol andın neng çürledi = o, ondan menfaat elde etti [++].

جُرْ جُرْ çür çür: Süt sağılırken kapta çıkardığı sesi anlatır. Herhangi bir akar, ses çıkardığı zaman da böyle denir.

جِرْ çir : Yağ. "اَشْجْتَا جِرْ يُوقْ aşıçta çir yok = tencerede yağ yok", "بُو اَتَا جِرْ يُوقْ bu ette çir yok = bu ette yağ yok".

جَرْجُرْ çarçur [+++]: "اُلْ جَرْجُرْ يِيدِي ol çarçur yedi = o, eline geçen şeyi yedi, bir şey

---

[+] Bu kelime Batı Anadolunun birçok yerlerinde yalnız köy kadınlarının dilinde kalmış ve "car" şeklinde kullanıldığı görülmüştür. "Tam carında yetiştim" derler ki "tam vaktinde yetiştim" demektir. Bir de "carıma yetişti" derler ki "imdadıma yetişti" gibi bir anlamdadır. B. A.

[++] Burada اُلْ اَنْدِنْ نَانْكْ جُرْلَادِي cümlesindeki جُرْلَادِي kelimesi "جُرْلَنْدِي çürlendi" olsa gerektir. Çünkü, aynı kelime aynı manada Dv.II,193,17-18 de "çürlendi ve çürlenmek" imlâsındadır. "Çürledi" fiili müteaddidir, halbuki mutavaat olması lazımdır. Bu yönden dahi "çürledi" kelimesinin buraya gelmiyeceği meydandadır. B. A.

[+++] Bu kelime ve bunun anlamı yazma nüshada "şar şur" ve "kar kur" kelimeleri arasında iken Bay Kilisli basma nüshada bunu gördüğünüz yere koymuş, iyi de yapmıştır; çünkü kelime "ç" ile başlamaktadır. B. A.

bırakmadı".

سِر sır : Ağustos böceğinin çıkardığı sesi anlatır. "سِرْ اِتِي sır ėtti = ağustos böceği gibi ses çıkardı". Kalem ve kaleme benzer şeylerin çıkardığı ses te böyledir [+].

سِر sır : Kendisiyle Çin kâseleri cilâlanıp üzerine nakış yapılan macun. " سِرْلِغْ اَيَاقْ sırlığ ayak = sırlı, nakışlı kâse".

شَرْشَرْ şar şar: Yağmurun sağanak halinde yağmasından çıkan ses. Herhangi bir akar, ses çıkardığı zaman da böyle denir. Bu kelimedeki ش harfi ح den çevrilmiştir.

قَرْقُرْ kar kur:"قَرْقُرْ اِتِي قَرِنْ kar kur ėtti karın = karın guruldadı". Bu kelime söylenişçe ve anlamca Arapçaya uygundur.

قُرْ kur : Mertebe. " مِنِنْكْ قُرُمْ اُلُغْ mening kurım uluğ = benim mertebem ulu".

قُرْ kur : Kuşak, kemer.

اِچْ قُرْ iç kur: Uçkur.

قِرْ يَغِي kır yagı: Gizli duşman.

قِرْ kır : Kır rengi. " قِرْ آتْ kır at = kır renkli at".

قِرْ kır : Su bendi, germeç.

قِرْ kır : Basık dağ.

كُرْ kür : " كُرْ اَرْ kür er = yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı adam". Şu savda dahi gelmiştir: " كِمْ كُرْ بُلْسَا كُوَازْ بُلُورْ kim kür bolsa köwez bolur = kabadayı olan kurumlu olur". Şu parçada dahi gelmiştir :

> اَرْتِشْ سُوِي يَمَاكِي سِتْغَبْ تُتَرْ بِلَاكِي
> كُرْمَتْ اَنِنْكْ يُرَاكِي كَلْكَالِمَتْ اِرْكِشُورْ
>
> Ertiş suwı Yėmegi
> Sıtgap tutar bilegi
> Kürmet anıng yüregi
> Kelgelimet irkişür

"İrtiş suyunun Yemekleri bileklerini sığadılar, yürekleri pek; bize gelmek üzere toplaşıyorlar".

(Yemek, Kıpçaklardan bir oymaktır. Şair diyor ki: Bu oymak bileklerini sığadı, bize karşı kalpleri sarsılmaz bir halde, binlercesi üzerimize gelmek için toplandı).

بِزْ biz : Biz. " بِزْ كَلْدِيمِزْ biz keldimiz = biz geldik".

تُزْ tüz : Düz, düz olan her şey. " تُزْ يِيرْ tüz yėr = düz yer".

چُزْ çuz : Yaldızlı, kırmızı renkli bir Çin kumaşı.

قُزْ kuz : " قُزْ تَاغْ kuz tağ = güneş görmiyen dağ" (oraya güneş ancak öğleden sonra vurur; güneşin solunda kalır, kar

[+] Basma nüshada gördüğünüz şekilde olan bu kelime, yazma nüshada " سِرْسِرْ اِتِي sır sır ėtti" şeklindedir, doğrusu da budur. Bugün bile Batı Anadolunun birçok yerlerinde ağustos böceğine "cırcır böceği" denir. B. A.

ve soğuk çok olur). Şu savda dahi gelmiştir : "قُزْدا قار اَكْسُوماس، قُوْيدا ياغ اَكْسُوماس" kuzda kar eksümes, koyda yağ eksümes = kuzayda kar, koyunda yağ eksik olmaz".

قِز kız : " قِزْ نَنْك kız neng = pahalı nesne", "بو آت قِز آلدِم" bu at kız aldım = bu atı pahalı aldım".

قِز kız : Cariye. "قِز قِرْقِن" kız kırkın = cariyeler".

قِز kız : Kız. " مَنِنْك قِزِم" meninğ kızım = benim kızım", "اَو قِزِي" ev kızı = aile kızı","يِنْچْكَه قِز" yinçke kız = yatağa alınacak, yetişkin cariye". Bu ad cariye olmıyan kızlara verildiği gibi satın alınan kızlara da verilebilir. Aslı "kız oğlan kız, evlenmemiş kız" demektir. Öbürleri buna benzetmek için söylenmiştir.

قِزْقُوش kızkuş : İnsanın üzerine düşecekmiş gibi alçaktan uçan bir kuş.

قِزْ كِشِي kız kişi: Pinti kişi. Arguca. Şu savda dahi gelmiştir : " قِزْ كِشِي ساوِي يُورِغْلِي بُلْماس" kız kişi sawı yorıglı bolmas = pinti adamın ünü yayılmaz". Bu sav, adının iyi çıkması ve öğülmesi için cömertlikle emredilen kimse hakkında söylenir.

كَز kez : Gez. "اُوق كَزِي" ok kezi = ok gezi".

كَز kez : Süt ve un gibi şeylerin tencere dibinde yapışıp kalan parçaları ki, kazınarak alınır. "اَشِچْ كَزِي" aşıç kezi = tencere dibi" [+].

كُز küz : Güz mevsimi, sonbahar.

كِز kiz : Misk kutusu; taht, kürsü, sandık, heybe gibi şeyler. " كِزْ دا كِ كِزْ يِپار" kizdeki kiz yıpar" [++] savında dahi gelmiştir, "sandıktaki anber kutusuna, sandıktaki miske el sürülmez, saklı kalır ?". Bu sav, kadınların ağızlarının güzel kokusunu miske benzetmek için söylenir.

مِز miz : Biz. م , ب den çevrilmiştir. ب harfi kelime, başta bulunduğu zaman gelir; nasıl ki " مِزْ بَرْدِمِز" biz bardımız"

[+] Yazma nüshada, buraya konması gereken bir parça vardır, basma nüshada unutulmuştur. Parça şudur : كَز اِسْمُ نَوْعٍ مِنْ دِيباجِ الصِّين " كَز kez : Çin kumaşlarından bir çeşit kumaşın adı".

Bu parça basma nüshanın birinci cildinin 274 ncü sahifesinin 17 nci satırına girmesi gerekirdi. B. A.

[++] كِزْ دا كِ كِزْ يِپار sözüne Arapça karşılık olmak üzere metinde نافِجَةُ مِسْكٍ مَصُونَةٌ فِي صِوانٍ denilmiş, tarafımızdan da "sandıktaki anber kutusuna, sandıktaki miske el sürülmez, saklı kalır" diye tercüme edilmişse de biz bu Arapça ibareyi doğru bulmıyoruz.Türkçesinden anlaşıldığına göre ibare şöyle olmalıdır :

نافِجَةُ مِسْكٍ تَفُوحُ فِي صِوانٍ . Bu takdire göre anlam şöyle olur : "Sandıktaki misk kokar". Bu anlam Türkçe metne de uygundur. Çünkü يِپار "misk" anlamına olduğu gibi fiil olarak "kokar" anlamına da gelmektedir. Nitekim Dv.III,5, 14 teki يِپار cümlesindeki يِپار kelimesi fiil olarak "mis gibi kokar" anlamına geldiği açıkça görülmektedir. B. A.

derler, "biz gittik" anlamınadır.

" كلدمز keldimiz" sözü de "geldik" demektir. Bu kural, bütün isimlerle fiillerde birdir; nitekim " اتيمز atımız" sözü de böyledir.

پس pis : Pis. Dağar, tulum gibi şeylerin dibinde kalan çöküntü, tortu. Bu, katran gibi bir şeydir.

تس tes : Obartma edatıdır. Oğuzca. Oğuzlar, yuvarlak bir nesnenin vasfında obartma diledikleri zaman " تستكرما testegirme" derler ki "desdeğirmi" anlamınadır. Bu, kurala uymaz. Çünkü kural, renklerde bir şeyin vasfını obartmak için, sıfatı söylenen kelimenin ilk harfi alınıp -bütün Türk dillerinde- ب eklemekle yapılır ; bu, Oğuzcada م getirmekle olur. Koyu gök renginde olan nesneye Türkler " كپ كوك köp kök", Oğuzlar " كم كوك köm kök" derler, "göm gök" demektir.

Türkler, kelimenin ilk harfi olan ك harfini alarak ب ile birleştirip " كپ köp" demişler. Bu, obartma edatıdır; sonra da rengin adını getirerek " كپ كوك köp kök" derler. Oğuzlar ب yi م e çevirerek "köm kök" demişlerdir, "koyu gök"

demektir.

Sarı nesneye " سرغ sarığ", koyu sarı nesneye " سپ سرغ sapsarığ" denir. "Sarığ" kelimesinin س i alınarak ب ile birleştirilmiş, böylelikle obartma yapılmış; sonra da rengi bildiren kelime getirilmiştir. Bunun gibi, boş yer, açıklık için " يزي yazı" denir. Bunun vasfında obartma istenildiği zaman " يپ يزي yap yazı" [+]denir. Bütün obartmalar hep böyledir. Fakat ب harfini س e çevirmek kural değildir.

تس tas : Her nesnenin kötüsü, bayağısı. Oğuzca. " بو آت تس تكل bu at tas tegül = bu at kötü değil".

تس تس tus tus: Keçe ve elbise gibi her yumşak nesneye vurmaktan çıkan sesi anlatır. " تس تس اردي tus tus urdı = tıp tıp vurdu".

كس kes : Herhangi bir nesnenin parçası " بر كس اتمك bir kes etmek = bir parça ekmek".

كس kes : Kesek; aptest bozduktan sonra bununla temizlenilir.

كيس kis : Karı. " انك كيسي anıng kisi = onun karısı". Bir takımları bunu izafetle kullanırlar " ال كيسي الدي ol kisi al-

[+] Yazı kelimesi bugün Batı Anadoluda, Uşak, Afyon, Kütahya taraflarında ve Orta Anadoluda, Kayseride dahi bu anlamda kullanılmaktadır. B. A.

dı = o, kadın aldı"[+].

بُشْ boş : " بُشْ يِلْقِي boş yılkı = başıboş salınmış hayvan sürüsü". Bu sözden alınarak " اَلْ اِشْلَارْ بُشْ ol işler boş" denir ki "o kadın boştur". (O, kadını boşadı, bıraktı, unuttu) demektir. " اَلْ قُلْ بُشْ قِلْدِى ol kul boş kıldı = o, kölesini azat etti".

Ergin (hür) kimse için de " بُشْ boş" denir. Nitekim şu savda da gelmiştir : " بُشْ نَانْكْ كَا اِدِى بُلْمَاسْ boş nenğge idhi bolmas = boş bırakılan malın sahibi olmaz". Bu sav, kendi malını korumakla emrolunan kimse için söylenir.

تُشْ tüş : Eğlek, durak, yolculukta dinlenilecek yer ve konulacak zaman. Bu sözden alınarak " تُشْ اُودِى tüş ödi" denir ki "konulacak zaman" demektir.

چَشْ çeş : Perüze (Firuze). Şu parçada dahi gelmiştir :

يَرَتِى يَشِلْ چَشْ سَقُرْدِى اُرُنْكْ قَشْ
تِزِلْدِى قَرَاقُشْ تُنْ كُنْ اُزَا يُرْكُنُورْ

Yarattı yaşıl çeş
Sawurdı ürünğ kaş

[+] " اَلْ كِسِى اَلْدِى ol kisi aldı" cümlesinde izafet yoktur, yalnız " كِسِى kisi" kelimesinin aslı " كِسْ kis" olduğuna göre "kisi" kelimesi izafet şeklindedir, yalnız muzafünileyhi yoktur. Yazma nüshada bu cümledeki "kisi" kelimesinin üzerine sonradan kırmızı mürekeple üç nokta konmuş, öbür kelimelere konmamış. B. A.

Tizildi karakuş
Tün kün üze yürkenür

"Perüze gibi yeşil göğü yarattı, üzerine beyaz yüzük kaşları saçtı, karakuş yıldızı dizildi, gece, gündüz üzerine örtülür".

(Şöyle ki, baharı anlatarak, Ulu Tanrı yeşillikte perüze gibi olan göğü yarattı ve üzerine yeşim gibi yıldızlar saçtı -yeşim, beyaz bir taştır ki ondan yüzük kaşı yapılır- Mizan yıldızı dizildi -bu yıldızın adına Türkler Karakuş derler- gece ile gündüz birbiri üzerine örtülüyor).

جِشْ جِشْ çiş çiş: Kadın çocuğu işetmek istediği zaman böyle söyler; binici dahi yürüdükten sonra atı işetmek isterse böyle der.

سِشْ sış : Şiş. Tutmaç dedikleri yemeği dizmek için kullanılan nesneye de " سِشْ sış" derler.

قُشْ kuş : Bütün kuşların adıdır; sonra bundan bir takımları ayrılır; akdoğana " اُرُنْكْ قُشْ ürünğ kuş", tavşancıla " قَرَاقُشْ karakuş", deve kuşuna " تَوِى قُشْ tewi kuş", tavusa " يُونْ قُشْ yun kuş", atmacaya " اِيلْ قُشْ ıl kuş?"; yıldızlardan Müşteriye " قَرَا قُشْ Karakuş" denilir;

bu yıldız doğduğu zaman "قَراقُش تُغْدى Kara-kuş togdı" denir. Bu yıldız oralarda sabah vakti doğar; Oğuzlar, deve ayaklarının ucuna da " قَراقُش karakuş" derler. "Kızkuş" tüylerinin rengi bukalemuna benzer, açılınca renkten renge giren bir kuşun adı.

قِش kış : Kış. Şu savda da gelmiştir : "قِش قُنُقِى اُوت kış konukı ot = kış konuğu ateş".

تَف tef : Dek, al, hile. Nitekim şu savda gelmiştir:" اَبْجِى نَجا تَف بِلْسا اَذْغ اَنْجا يُول بِلير awçı neçe tef bilse adhığ ança yol bilir [+] = avcı ne kadar hile bilse, ayı da o kadar yol bilir".

جِف çıf : Hurma ve üzüm gibi şeylerin şirasının çömlek veya tencerede kaynamasından çıkan sesi anlatır.

قِف kıw : Baht, devlet.

تُوق tok : "تُوق كِشى tok kişi = tok adam". Türklerin saçı gibi, başında saç olmıyan kimseye " تُوق اَر tok er" denir. Boynuzsuz hayvana da " تُوق يِلْقى tok yılkı" denir. " تُوق تُوق اَتى tok tok etti = taşın

[+] Bu sav, yazma nüshada sahife 167 de aşağıdaki gibidir. " اَبْجِى نَجا اَلْ بِلْسا اَذْغ اَنْجا يُول بِلير awçı neçe al bilse adhığ ança yol bilir". Bay Kilisli, basma nüshada - اَلْ kelimesini atarak yerine- تَف kelimesini almış. Bu savın "tef" تَف kelimesinin açıklamasında gelmesi dolayısiyle اَلْ ın تَف olması doğru ise de metni değiştirmek ve "al" ile "yol" kelimelerinin karşılaşmasını bozmak yanlıştır sanırım.B.A.

taşa vurmasından çıkan ses gibi ses verdi", "اَرْ كِشى بِرْلا تُوق تُوق بُلْدى er kissi birle tok tok boldı = karı ile koca arasında geçimsizlik oldu".

جَق çak : Bir şeyin özünü, aynını bildiren kelimedir. " جَق اُل اَتْنى تُتْغِل çak ol atnı tutgıl = ta o atın kendisini yakala", " جَق اَمْجِنى اُرْغِل çak amaçnı urgıl = ta nişangâhı vur".

جَق جُق çak çuk: Odun, ceviz, kemik gibi şeylerin kırılmasından çıkan sesi bildirir ve " جَق جُق اَتى çak çuk etti" denir.

جَق çak : Bu da ses anlatır bir sözdür. "اُلْ اَنِى اُرْدى جاق اَتْمَدى ol anı urdı çak etmedi = o, onu dövdü, çıt etmedi".

زَق زَق zak zak: Koçları tos yapmıya kışkırtmak için kullanılır bir kelime.

سَق سَق sak sak: Nöbetçinin, bekçinin kaleyi, atı koruyabilmesi için uyanık olmasını emreden sözdür. " سَق سَق sak sak = uyanık olun!" demektir. Uyanık ve zeyrek kimseye " سَق اَر sak er" denir.

سُق suk : " سُق يَلِنْكُوس اَر suk yalnğus er = kendisine yardım eden bir kimsesi ve arkadaşı bulunmıyan, yapyalnız adam".

بَك bek : " بَك نَنْك bek nenğ = sağlam nesne".

بُك bük : Ağaçlık yer.

بُك bük : Köşe, bucak. Arguca.

تَكْ tek : Tek, sadece, bir şey dilemiyerek." تَكْ كَلْدِمْ tek keldim = bir şey dilemiyerek geldim, hiç bir arzum yoktur, sadece geliverdim";" تَكْ تُرْ tek tur = tek dur, sus". Oğuzca.

چَكْ چُكْ çek çük: Malın en değersizi, kıvır zıvır.

چُكْ چُكْ çök çök: Deveyi ıhtırmak için kullanılır.

چِكْ چِكْ çik çik: Keçiyi çağırmak için kullanılır ; sürmek için de böyle denir.

چِكْ çik : Aşık oyununda aşığın yan yattığında, çukur tarafı yukarı geldiğinde " چِكْ تُرْدِي çik turdı" denir.

دُكْ dük : "دُكْ اُرْدِي dük urdı = yumruğu ile yavaşçana vurdu".

دُكْ dük : " دُكْ مِنْكْ dük minğ = binler arası"," دُكْ مِنْكْ يَرْمَاقْ dük minğ yarmak = şu kadar bin para".

دِكْ dik : Dik. " دِكْ تُرْدِي dik turdı = dik durdu".

سِكْ sik : Erkeklik aygıtı. Mahmut der ki: Tanrının kitabına karşı saygı ve ululama olmak üzere -Türklerden bilgisiz erkekler ve kadınlar yanında- Kur'an okuyan kişi وَاٰتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكّينًا ve مَا يَفْتَحِ اللّٰهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِه âyetlerini okurken sesini kısmalıdır; çünkü onlar bu âyetlerin anlamını bilmedikleri için, kendi dillerindeki anlama alırlar ve gülerler. Bu yüzden günaha girerler. Y‹ bunun

gibi اِنْ هٰذَا اِلَّا اخْتِلَاقٌ âyeti okunurken dahi sesin kısılması gerektir; çünkü Türk dilinde "تِلَاقْ tılak = dilâk", "kadının kadınlık aygıtı" demektir. Bunculayın -bilgisiz- Oğuzlar yanında ءَاَنْتُمْ اَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ اَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ âyeti okunurken soru edatı olan " اَمْ em" kelimesi yavaş sesle okunmalıdır. Çünkü onların dilinde " اَمْ em" kadınlık örgesidir. Kelimenin anlamını bilenler için nasıl okunsa zararı yoktur.

شُكْ şük : Susturma edatıdır. "Sus!" anlamına Türkler " شُكْ تُرْ şük tur" derler.

مُكْ mük : "اُلْ مُكْ تُرْدِي ol mük turdı = o, rükû' eder gibi belini bükerek durdu" demektir.

بُلْ bül ?: " بُلْ اَتْ bül at = ayaklarında aklık bulunan, sekili olan at"; alnı akıtmalı olan ata da " اُغَرْ بُلْ ugar bül" denir. Üzerinden yıllar geçerek tadı bozulan tahıla " بُلْ تَرِغْ bül tarığ" denir. Yağmurdan, yaşlıktan bozulmuş olursa yine böyle denir. Zaman geçerek eskiyen herhangi bir şeye de "بُلْ bül" denir. Bu kelime hem söylenişçe, hem anlamca Arapçaya yakındır. Arapçasında بَلِيَ, Türkçesinde بُلْ dür.

تِلْ tıl : Söz. "اُلْ اَنْكَرْ تِلْ تَكْرْدِي ol angar tıl te-

gürdi = o, ona söz dokundurdu, dille, sözle incitti".

تِلْ tıl : Dil. Şu savda da gelmiştir: "اَرْدَمْ بَشِى تِلْ erdem başı tıl = faziletin başı dildir". Bu, Arapçadaki اَلْمَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسانِهِ savı gibidir. Bununla iyi sözü murad ediyor.

تِلْ tıl : Lûgat. " اُغُزْ تِلِى Oğuz tılı", "يَباقُو تِلِى Yabaku tılı" gibi. Bu kelime anlam yönünden Arapçaya uygun düşmüştür. Çünkü Arapçada لسان söz ve lûgat anlamlarına gelir; bunun için :

إنِّي أتَتْني لِسانٌ لا أُسَرُّ بِها مِنْ عَلْوَ لا عَجَبٌ فيها ولا سَخَرُ

denilerek لسان kelimesiyle "söz" murad edilmiştir.

تِلْ tıl : Duşmandan alınan tutsak. " تِلْ تُتْتِمْ tıl tuttım = duşmanın ne halde olduğunu anlamak için bir adam yakaladım".

جِلْ çil : Bere, döğmek yüzünden deri üzerinde hasıl olan iz.

شَلْ شُلْ şel şül: " شَلْ شُلْ اِلِكْلِكْ şel şül eligliğ = udumsuz, eli yöntemsiz kişi".

قُلْ kul : Kul, köle. Nitekim şu "قُلْ يَغِى اِتْ بُورِى kul yagı, ıt böri" savında dahi gelmiştir, "kul duşman, köpek kurddur". (Kul, efendisinin malını eline geçirdiğinde onu bitirir, fırsat gözler, duşman gibi davranır; köpek te bulunduğu ev için bir kurt gibidir, çünkü yiyecek bir şey bulduğu zaman hiç çekinmez, yer). Bu sav, kölenin sahibine karşı sevgisi olmadığını göstermek için söylenir.

قِلْ kıl : İnsanın veya başka hayvanların kılı.

قِلْ قُشْ kıl kuş: Ördeğe benzer bir kuştur, ilkbaharda gelir, Beyler onu birbirlerine armağan ederler. Bu kuş için "قِلْ قُذْرُقْ kıl kudhruk = kıl kuyruk" dahi denir.

كُلْ kül : Kül. Şu savda dahi gelmiştir : "كُلْ اُرْكِنْجَا كُوزْ اُرْسا يِيكْ kül ürkünçe köz ürse yik = küle üfliyeceğine köze üflese yeğdir". Bu sav, küçük işleri bırakarak büyük işler yapmakla emrolunan adam için söylenir.

تَمْ tem : Tırkaz. " قَبُغْ تَمْلَتِى kapuğ..... [+] = kapıyı tırkazladı".

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "tam" şeklinde okumuş ve yazmış, fakat bir kaynak göstermemiştir. Bize kalırsa bu kelime "tem" olmalıdır; çünkü "tam"ın anlamı bellidir, "tam" duvar ve çatı anlamlarınadır. Brockelmann قبغ تملتى cümlesini "kapuğ tamlattı" şeklinde yazmış ise de bizce yanlış yapmıştır. Çünkü bu yazılışa göre anlamın iki derece müteaddi olması gerekir ve "tırkazlattı" anlamına gelir; halbuki gerek basma ve gerek yazma nüshalarda bu cümlenin Arapça karşılığı شدّ الباب بالرّاز dir; bunun da anlamı "kapıyı tırkazla berkitti"dir. Buna göre Brockelmann'ın okuyuşu yanlıştır. Sözün doğrusu قبغ تملتى cümlesindeki تملتى fiili "tamlattı" değil, "temledi" olacaktır; çünkü burada fiilin iki dereceli müteaddi olmasına lüzum yoktur; Arapçası da buna tanıktır. Bundan başka, yazma nüshada bu kelimenin yazılışı da bize hak verdirecek yoldadır. Yazma nüshada تملتى şeklinde bulunan bu kelimenin sonundaki ى harfi sonradan konmuş; kalem büsbütün ayrıdır. Kelimenin sonunda büyük bir kazıntı yapıldıktan sonra bu harf oraya konuluvermiştir. Aslında تملدى şeklinde iken yanlış bir düzeltme ile bozulmuş olduğunu görmekteyiz. B. A.

تُمْ tum : Bu kelime aslında soğuk demektir; lâkin " تُمْلُغْ tumluğ" kelimesi hem "soğuk nesne", hem de "soğuk" anlamlarında kullanılır.

تُمْ tüm : At renklerinden düz renk. "تُمْ قَرَا اَتْ tum kara at = düz kara at", "تُمْ تُرُغْ اَتْ tum toruğ at = düz -tamamen- doru at".

جِمْ çim : Bir şeyin çiğ veya yaş olmasında obartma istenildiği zaman kullanılır. "جِمْ يِكْ اَتْ çim yik et = çim çiğ et", "جِمْ اُلْ تُونْ çim öl ton = cip ıslak elbise".

جِمْ çim : Ayrık otu. Yerden yarı köklü kesilip alınır; kurutulduktan sonra ateş yakmak için tuturak yerinde kullanılır. "جِمْ بِجْتِي çim bıçtı = ayrık biçti, çim biçti".

سُمْ süm : "سُمْ سُجُكْ نَانْكْ süm süçük neng = taptatlı, pek tatlı nesne". Oğuzca.

قُمْ kum : Kum. Çiğilce. Bunu Oğuzlar bilmezler?

كَمْ kem : Hastalık. "اَتْ كَمْلَنْدِي at kemlendi = at hastalandı". Başkası da böyledir.

كُمْ köm : Gök renkte obartma istenildiği zaman bu kelime kullanılarak "كُمْ كُوكْ köm kök = göm gök" denir. Oğuzca.

كِمْ kim : Soru edatıdır. Arapçada bunun karşılığı مَنْ dir. مَنْ هٰذَا denir ki "bu kim" demektir. Bu kelime müfret ve cemi için kullanılır. Oğuzlar "بُوي كِمْ boy kim" derler ki "hangi kabile" demektir. Boy, cemi

anlamına gelen bir isimdir.

بَنْ ben : Ben. Oğuzlar "بَنْ بَارْدِمْ ben bardım" derler ki "ben vardım, ben gittim" demektir; öbür Türkler "مَنْ بَرْدِمْ men bardım" derler.

تُنْ tün : Gece. "تُونْلَا كَلْدِمْ tünle keldim = geceleyin geldim".

تِنْ tın : Ruh, nefes. "اَنِنْكْ تِنِي كَسِلْدِي anıng tını kesildi = onun soluğu kesildi, ruhu çıktı".

تِنْ tin : "تِنْ تِزْكِنْ tin tizgin = yular ve dizgin".

جِنْ çın : Doğru, sahih. "جِنْ سُوزْلَارْ çın sözler = o, doğru söyler", "جِنْ اَيْدِ نْكْ çın aydıng = doğru söyledin".

سَنْ sen : Sen. Türkler, bu kelime ile çocuk, uşak gibi kendilerinden yaşça ve urunca küçük olanlara aytarlar. Urunu olan, sayılan kimselere karşı ز ile سِزْ denir. Oğuzlar işi tersine çevirerek büyük için "sen", küçük için "siz" derler. Cem'inde dahi böyle denir. Kural da budur; çünkü "siz" cemi olan bir isimdir.

قِنْ kın : Bıçak ve kılıç gibi şeylerin kını. "قِلِجْ قِنِي kılıç kını" denir.

كَنْ ken : Doğu ülkelerinde her şehre verilen bir addır. Bu kelime " كَنْدْ kend" ke-

limesinin kısaltılmışıdır.

كُنْ kün : Gün, güneş. "كُنْ تَغْدِى kün togdı = güneş doğdu". Şu "كُنْكا بَقْسا كُوزْ قَمار kün-ge baksa köz kamar" savında dahi gelmiştir. "Güneşe bakanın gözü kamaşır" demektir.

كُنْ kün : Gün. "بُو كُنْ بَرْغِل bu kün bargıl = bu gün git". Güne bu yolda ad verilmesinin sebebi, aydınlığın güneşten gelmiş olmasındandır.

كُنْ يپار kün yıpar: Misk göbeği.

مَنْ men : Ben. Türklerce.

مُنْ mün : Çorba. Kaşgarlı Mahmud der ki: Ben Yağma ülkesinde işittim, "çorba getir" diyecek yerde " مَنْ كَلْدُرْ men keldür" [+] derler ve şehriye çorbası getirirler. Bu sözden onu anlarlar. Bu isimlerde Türk yazısında yumşak harf (حرف لين)getirmek te olabilir; lâkin kelimenin dilde söylenişi yazdığım gibidir.

Sâlimden iki harfliler ayrımı bitti.

x

x x

[+] Basma nüshada " مَنْ كَلْدُرْ men keldür" cümlesindeki مَنْ kelimesi yanlıştır; doğrusu " مُنْ كَلْدُرْ mün keldür" olacaktır. "Mün" çorba anlamına olduğundan "mün keldür", "çorba getir" demektir. Yazma nüshada dahi " مُنْ كَلْدُرْ mün keldür" şeklindedir. B. A.

HER TÜRLÜ HAREKEDE ORTASI SÂKİN OLAN

فَعْلٍ، فُعْلٍ، فِعْلٍ AYRIMI

بَرْتْ bart: Şarap ve şaraba benzer akıcı nesnelerin ölçüsü.

بَرْتْ bart: Su içilen bardak [+]. Oğuzca. "بَرْتْ بُرْتْ تُتّي bart burt tuttı = ansızın onu her yandan yakaladı".

بُرْتْ burt: Kâbus, karabasan. Bunun için "كِي بُرْتْ .... burt" denir.

بِرْتْ bert: Efendisinin köleden her sene aldığı vergi. Bu kelimeyi ى ile بيرْتْ yazmak daha iyidir.

تِرْتْ tırt: "اَنِكْ تُونِنْ تِرْتْ تِرْتْ يِرْتِى anıng tonın tırt tırt yırttı = onun elbisesini cart cart yırttı".

تُرْتْ tört: Dört. "تُرْتْ يَرْماق tört yarmak = dört para". Her dört olan şey de böyledir. Bunu و ile تُورْتْ şeklinde yazmak daha iyidir.

جَرْتْ جُرْتْ çart çurt: Her şeyin ufağı, döküntüsü".

جَرْتْ çart: Parça " بِزِنْكْ آنْدا بِيرْ جَرْتْ اَلْغُومِزْ بارْ bizing anda bir çart algumız bar = bizim onda bir parça alacağımız var".

جِرْتْ çirt: "جِرْتْ سُودْتِى çirt südhti = birisi dişle-

[+] Basma nüshada bu بَرْتْ kelimesiyle bundan sonra gelen iki kelime, yani بَرْتْ بُرْتْ ve daha sonra karabasan anlamına gelen بُرْتْ kelimeleri yazma nüshada ى ile "يَرْتْ yart" ve " يَرْتْ يُرْتْ yart yurt" ve " يُرْتْ yurt" şeklindedir. B. A.

rinin arasından "çirt" diye tükrük çıkardı".

سَرْتْ **sart** : Tacir, tecimen. " سَرْتْ أَزُقِي أَرِغْ بُلْسَا يُلْدَا يَيِرْ sart azukı arığ bolsa yolda yėr" savında gelmiştir. (Bunun anlamı bir iki defa geçmiştir).

سَرْتْ سُرْتْ **sart surt**: "أَنِكْ أَذَاقِي سَرْتْ سُرْتْ قِلْدِي anıng adhakı sart surt kıldı = onun ayağı fart furt etti"; bu, ayağın pabuç içinde çıkardığı ses gibidir.

سِرْتْ **sırt** : Kıl, kalın kıl. Oğuzlar bayır ve yokuş gibi yerlere ve küçük derelere dahi "sırt" derler [+].

قَرْتْ **kart** : Yara. Bundan alınarak huysuz kişiye " قَرْتْ أَرْ kart er" denir.

قُرْتْ **kurt** : Soğulcan soyundan olan hayvanlar. Öbür Türklerce. Oğuzlar "böri"ye "kurt" derler.

قَرْتْ قُرْتْ **kart kurt**: " أَلِكْ قَرْتْ قُرْتْ أَتِي elig kart kurt etti = parmaklar çıtladı".

قِرْتْ **kırt** : " قِرْتْ أُتْ kırt ot = kısa ot". Kısa saça " قِرْتْ سَچْ kırt saç", kötü huylu ve pinti adama " قِرْتْ كِشِي kırt kişi" denir.

[+] Bu kelimenin yazma nüshada Arapça karşılığı الهَلَبْ diye gösterilmiş; biz de ona göre çevirmiş isek de bu, الصَّلَبْ olsa gerektir; çünkü الصَّلَبْ "arkada bulunan omurga kemiği" anlamınadır. Birinci mânânın "bayır, yokuş ve küçük dere" gibi anlamlarla hiç bir ilgisi yoktur. "Sırt" kelimesi bugün bile "arka, bayır, yokuş" anlamlarına kullanılmaktadır. Şu halde الهَلَب yanlıştır. B. A.

كُرْتْ كُرْتْ **kürt kürt**: "أَتْ أَرْبَانِي كُرْتْ كُرْتْ يِيدِي at arpanı kürt kürt yėdi = at arpayı kütür kütür yedi". Hıyar ve hıyara benzer şeyleri ses çıkartarak yiyen kimse için de böyle denir.

كُرْتْ **kürt**: Kayın ağacı. Bundan yay, kamçı, değnek gibi şeyler yapılır.

قَرْچْ قُرْچْ **karç kurç**: "أَرْ تُرْمُزْنِي قَرْچْ قُرْچْ يِيدِي er turmuznı karç kurç yėdi = adam şenhıyarını hatır hutur yedi".

قُرْچْ **kurç**: " قُرْچْ تَمُرْ kurç temür = çelik". Dayanıklı ve yiğit adamlara " قُرْچْ أَرَنْ kurç eren" denir. İçi dolu ve som şeylere de böyle denir.

مُرْچْ **murç**: Karabiber.

كَنْدْ **kend**: Şehir. Bu sözden alınarak Kaşgar için " أُرْدُو كَنْدْ Ordu Kend" derler, "Hanın oturduğu şehir" demektir; çünkü Afrasyab -havasının iyiliğinden dolayı- burada otururdu. Burası "Aşağı Çin" dir. Şu savda dahi gelmiştir:

كَلْنِكِزْلَيُو أَقْتِمِزْ كَنْدْلَرْ أُزَا چِقْتِمِزْ
فُرْخَنْ أَوِنْ يِقْتِمِزْ بُرْخَنْ أُزَا سِچْتِمِزْ

Kelngizleyü aktımız
Kendler üze çıktımız
Furxan ewin yıktımız
Burxan üze sıçtımız

"Seller gibi aktık, şehirler üzerine

çıktık, put evini yıktık, putlar üzerine yestehledik".

(Uygurlara yapılan akını anlatarak diyor ki: Onların üzerine sel gibi aktık, şehirleri arasına girdik, put evlerini yıktık, putlarının üzerine pisledik). Müslümanların türeleri budur; bir gâvur ülkesine girdikleri zaman horlamak için putları üzerine yestehlerler.

كَنْدْ kend : Oğuzlarla Oğuzlara uyanlara göre "köy"; Türklerin büyük bir kısmına göre "şehir" demektir. Bundan alınarak "Fergana" kasabasına "Özkend" adı verilmiştir, "kendimizin şehri" demektir. Yine böylece " سَمِزْكَنْدْ Semiz kend" denir; büyük olduğundan böyle denilmiştir. Farscada سَمَرْقَنْدْ derler.

بَرْسْ pars : Yırtıcı bir hayvan.

بَرْسْ pars : Türklerin oniki yılından biri. Bu, şöyle olmuştur: Türkler oniki çeşit hayvanın adını alarak oniki yıla ad olarak vermişler; çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler. Bunun kökü şöyle olmuştur:

Türk Hakanlarından birisi

kendisinden bir kaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine bu iş için Hakan ulusıyle geneş (müşavere) yapar ve kurultayda "biz bu tarihte nasıl yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; öyle ise, biz şimdi göğün oniki burcu ve oniki ay sayısınca her yıla birer ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anlıyalım; bu, aramızda unutulmaz bir andaç olarak kalsın" dedi. Ulus, Hakanın bu önergesini onayladı [+].

Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarını "Ilısu"ya doğru sürsünler diye emreder. Bu, büyük bir ırmaktır. Halk bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar; bir takım hayvanlar suya atılırlar; onikisi suyu geçer; her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi " سِچْغَانْ sıçgan = sıçan" imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmış ve " سِچْغَانْ يِلِي sıçgan yılı" denilmiş; bundan sonra

[+] Bu olaç Türklerde geneş (müşavere) ve kurultay usulünün eskiliğini gösteren çok değerli bir tanıktır. B. A.

sırasiyle geçen hayvanların adları yıllara verilmiş :

اودیلی	ud yılı	: Öküz yılı
برس یلی	pars yılı	: Pars yılı
تفشغان یلی	tawışgan yılı	: Tavşan yılı
ناك یلی	nek yılı	: Timsah yılı
یلان یلی	yılan yılı	: Yılan yılı
یند یلی	yund yılı	: At yılı
قوی یلی	koy yılı	: Koyun yılı
بجن یلی	biçin yılı	: Maymun yılı
تقاغو یلی	takagu yılı	: Tavuk yılı
ات یلی	ıt yılı	: Köpek yılı
تنكز یلی	tonğuz yılı	: Domuz yılı

Sayı "تنكز tonğuz" yılına varınca dönülerek yine "sıçgan yılı"ndan başlar.

Kaşgarlı Mahmud der ki: Biz, şu kitabı yazdığımızda dört yüz altmış altı (466) senesinin Muharrem ayı idi, yılan yılı girmişti. Bu yıl geçipte 467 yılı olunca "yund yılı" girecekti [+]. Hesap, sana gösterdiğim üzere olacaktır.

[+] Yazma nüshada, burada, bir karışıklık vardır. Bunu Bay Kilisli düzeltmişse de biz yazma nüshanın bu parçasını buraya, olduğu gibi, almayı faydalı bulduk: وَالسَّنَةُ الَّتِى كَتَبْنَا هٰذَا الْكِتَابَ كَانَ فِى مُحَرَّمِ سَنَةِ سِتٍّ وَسِتِّينَ وَاَرْبَعِ مَايَةٍ كَانَتْ دَخَلَتْ سَنَةُ الْحَيَّةِ وَهِىَ يِلَانْ يِلِى فَاِذَا امْضَتْ هٰذِهِ السَّنَةُ وَدَخَلَتْ سَنَةُ سَبْعِينَ يَدْخُلُ سَنَةُ الْفَرَسِ
Bu ibarenin sonunda kırmızı mürekeple şöyle bir düzeltme yapılmıştır : الصواب سنه سبعه وستين B. A.

Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet var sanarak onunla fal tutarlar, uğur sayarlar; söz gelimi: Ud yılı girdiğinde savaş çoğalırmış; çünkü öküzler birbirleriyle vuruşurlar, tos yaparlar. Takagu yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkarmış; çünkü tavuğun yemi danedir; daneyi bulabilmek için çöpleri, kırıntıları birbirine karıştırır. Timsah yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş; çünkü timsah suda yaşar. Domuz yılı girince kar ve soğuk çok olur, kargaşalık çıkarmış. Böylece Türkler, her yıl bir şey olacağına inanırlar. Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur; çünkü hafta denilen şey islâmlıktan sonra bilinmiştir.

Ayların adlarına gelince: Şehirlerde Arapça ad kullanılır. Göçebe olan ve müslüman bulunmıyan Türkler, yılı dört ayrıma bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bilinir: Yenigün (Nevruz) den sonra ilkbahara "اغلاق آی oglak ay", sonra "الغ اغلاق آی uluğ oglak ay" derler; çünkü bu ikinci parçada oğlak büyür. Bundan sonra " الغ آی

uluğ ay" denir; çünkü bu parça yaz ortasıdır; yer yüzünde nimet bolarır, hayvanlar büyür, süt çoğalır; başkası da böyledir. Az kullanıldığı için öbür adı söylemiyorum, sen anla!

بَرْس bars : Pire, bit gibi hayvanların ısırmasından, yahut çıban başlangıcından ileri gelen vücuttaki şişlik, kabartı. "اَنِكْ اَتِى بَرْسْ بُلْدِى anıng eti bars boldı" denir ki "onun eti kabardı" demektir.

تَرْس ters : Güç olan her nesne, her güç işe "تَرْس اِيش ters ış" denir.

جَرْسْ جَرْسْ çars çars: "اُلْ اَنِى جَرْسْ جَرْسْ اُرْدِى ol anı çars çars urdı = o, onu çat çat dövdü". تَرْسْ تَرْسْ اُرْدِى denir ki [+] "her yanından, her yanına vurdu" demektir.

قَرْس kars : Deve tüyünden veya koyun tüyünden yapılan elbise.

قَرْسْ قَرْس kars kars: "قَرْسْ قَرْسْ اَيَا يَبْتِى kars kars aya yaptı = o, el ayasını birbirine vurarak ses çıkardı". Bu, el çırpmaktan çıkan sesi anlatır.

كُلْف külf : "تَامْ كُلْفْ يِقِلْدِى tam külf yıkıldı = dam gürültü ile çabukcana yıkıldı".

بَرْق bark : "اَفْ بَرْق ew bark". "Bark" kelimesi yalnız olarak kullanılmaz, "ew" kelime-

[+] تَرْسْ تَرْسْ kelimesinin yazma nüshada harekesi yoktur. Bay Kilisli, bunu تَرْسْ تَرْسْ şeklinde harekelemiş. Brockelmann dahi böyle yapmış, fakat hiç bir tanık göstermemiştir. B. A.

siyle birleştirilerek kullanılır.

تُرْق turk : Her cismin uzunluğuna "turk" denir. "بِرْ سُنْكُو تُرْقِى bir süngü turkı = bir süngü uzunluğunca", "يِرْ اِنِى تُرْقِى yer eni turkı = yerin eni, boyu".

چُلْق çulk : "چُلْقْ اَسْكُرُكْ çulk esgürük? = cılk sarhoş, taşkın sarhoş".

چَلْقْ چُلْق çalk çulk: "چَلْقْ چُلْقْ بدر قِلْدِى çalk çulk badar kıldı = o, onu çarptı, itti". Bu, itmenin çıkardığı sestir [+].

قِرْق kırk : Kırk. Nitekim şu savda gelmiştir: "[++] قِرْق يِلْقَا تَكِين بَاىْ چِغَاىْ تُزْلُنُورْ kırk yılka tegin bay çıgay tüzlinür = kırk yıla değin zengin, yoksul bir olur". (Ya ölümle veya zamanın değişmesiyle zengin, yoksul kırk yıla değin dümdüz olur).

بَرْك berk : "بَرْكْ نَنْكْ berk neng = muhkem nesne". Aslı "بَكْ bek"tir. ر harfi sonradan gelmiştir.

بُرْك börk : Kavuk, başlık. "تَاتْسِيزْ تُرْك بُلْمَاسْ . بَاشْسِيزْ بُرْكْ بُلْمَاسْ tatsız Türk bolmas, başsız börk bol-

[+] چَلْقْ چُلْقْ بدر قِلْدِى cümlesindeki بدر kelimesi burada harekesizdir. Brockelmann, bunu "beder" şeklinde harekelemiş. Dv.I, 301,3 te بَدَرْ بَدَرْ يُكُرْدِى cümlesinde bu kelime gördüğünüz şekilde geçmektedir. Bana kalırsa yeni harflerle bunun "badar" olması gerektir. Çünkü "badar badar yügürdi" demek "patır patır geçti" demektir. B. A.

[++] Basma nüshada تَكِين şeklinde olan bu kelime, yazma nüshada تَكِين imlâsındadır. Doğrusu "تَكِين tegin" olacaktır. Brockelmann doğrusunu yazmıştır. B. A.

mas = Acemsiz Türk, başsız börk olmaz".

ترك [+] : Türk ülkesinde bir şehir adı.

تَرْك terk : " تَرْكْ كَل terk kel = tez gel". Herhangi bir işin çabuk görülmesi emrolunduğu zaman " تَرْكْ قِلْ terk kıl" denir, "çabuk ol" demektir.

تُرْك Türk : Tanrı yarlığayası Nuhun oğlunun adıdır. Bu, Tanrının, Nuh oğlu Türkün oğullarına verdiği bir addır. Nitekim Tanrının هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ sözündeki insan kelimesi "Âdem" anlamına gelmiştir; burada yalnız bir tek kişiyi bildirir. لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ . ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ . إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ . âyetinde bulunan "insan" kelimesi, çokluğu, yığını bildiren bir isimdir. Çünkü, müfretten bir şey çıkarmak doğru olamaz, burada da öyledir. Türk sözü, Nuhun oğlunun adı olduğunda bir tek kişiyi bildirir, oğullarının adı

[+] Bu kelime gerek basma ve gerek yazma nüshalarda harekesiz olarak ترك şeklinde geçmekte olduğu görülmektedir. Bunun " تُرْك Türk" olması yerindedir sanırım; çünkü Türkistanda "Türkistan" adiyle bir şehir vardır. Taşkentle Harzem (Horzum) arasındadır.

Bunun "terek" olması ihtimali de vardır; Türkistanda "Terek davan", Yukarı Kafkasyada "Terek" adında bir şehir vardır.

Bu ikinci şekil, ayrıma uymaz, çünkü bu ayrımın kelimelerinin ortası sâkin olmak gerektir. B. A.

olduğunda, "beşer" kelimesi gibi çokluk ve yığını bildirir. Bu kelime, müfret ve cemi yerinde kullanılır, nitekim "Rum" kelimesi Tanrı yarlığayası İshak'ın oğlu Iysu, Iysu'nun oğlu Rum'un adıdır; oğulları da bu adla anılmıştır, Türk kelimesi de böyledir.

Biz"ad olarak Türk adını Ulu Tanrı vermiştir" dedik. Çünkü bize اَلشَّيْخُ الْإِمَامُ الزَّاهِدُ الْحُسَيْنُ بْنُ خَلَفٍ الْكَاشْغَرِيُّ Kaşgarlı Halef oğlu İmam, Şeyh Hüseyn, ona da اِبْنُ الْغَرْقِ denilen kimse, اِبْنُ أَبِي الدُّنْيَا اَلشَّيْخُ أَبُو بَكْرٍ الْمُفِيدُ الْجُرْجَانِيُّ denmekle tanılan nün ahırzaman üzerine yazmış olduğu kitabında Ulu Yalavac'a (Peygamber)e tanıkla varan bir hadisi yazmış; hadis şöyledir,,: يَقُولُ اللّٰهُ جَلَّ وَعَزَّ إِنَّ لِي جُنْدًا سَمَّيْتُهُمُ التُّرْكَ وَأَسْكَنْتُهُمُ الْمَشْرِقَ فَإِذَا غَضِبْتُ عَلَى قَوْمٍ سَلَّطْتُهُمْ عَلَيْهِمْ Yüce Tanrı "Benim bir ordum vardır, ona "Türk" adı verdim, onları doğuda yerleştirdim. Bir ulusa kızarsam Türkleri, o ulus üzerine musallat kılarım" diyor. İşte bu, Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü, Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır; onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelerinde yerleştirmiş ve onlara"Ken-

di Ordum" demiştir. Bununla beraber Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sâdelik, öğünmemek, yiğitlik, mertlik gibi öğülmiye değer, sayısız iyilikler görülmektedir. Nitekim şu parçada gelmiştir:

قچن كرسا انى ترك بدن انكا اننك ايدچى
منكر تكر اولغلق مندانرو كسلنور

Kaçan körse anı Türk
Budun anğa anınğ aydaçı
Munğer tegir ulugluk
Mundanaru keslinür

"Onu Türk boyları görse, bu adam için büyüklük ve ululuk yaraşır ve ululuk bunda kesilir" der [+].

ترك türk : Türk. Bu kelime hem müfret, hem cemi

[+] Bu parçanın gerek lâfzında ve gerek anlamında bir çapraşıklık vardır. Beytin kitaptaki arapçasının tercemesi şöyledir: "Türk oymakları onu gördüğünde onun için, buna büyüklük ve ululuk yaraşır, büyüklük ve ululuk bunda biter" şeklindedir. Bu parça Türkün büyüklüğü hakkında getirilmiştir. Halbuki böyle bir manayı çıkarmak çok güçtür. Sayın bilgin Bay Zeki Velidî, Adsız mecmuasında sayı 17, sahife 133-137 de bu parçaya şöyle mana vermiştir: "Ne zaman onu Türk milleti görürse, ona, onun -Türk Milletinin- söz söyliyeni diyecektir: - Ululuk buna yaraşır, bunun hissesidir. Bundan sonra münkatı' olur ".

Bay Zeki Velîdinin verdiği bu anlam da karışıktır. Yukarıdaki söylemiş olduğum maksat dahi buradan anlaşılmaz. Bize kalırsa 3 cü mısra yanlış olmalıdır. بدن انكا اننك ايدچى mısraındaki اننك sözü fazla olmalıdır. Hem anlam, hem vezin böyle olmasını gerekli kılar. Şu halde anlam "onu Türk olarak görse, millet ona -buna ululuk yaraşır, ululuk bunda biter-" der. Ancak böylelikle öğülen kişinin Türk olduğu ve ululuğun onda kemale vardığı anlaşılmış olur. B. A.

olarak kullanılır. "Sen kimsin" anlamına olan "كم سن kim sen" denir; buna "تركمن Türkmen" diye cevap verilir, "ben Türküm" demektir. "ترك سوسى اتلندى Türk süsi atlandı = Türk ordusu atlandı".

ترك türk : Vakit anlamına gelen bir kelimedir. Bütün meyvaların olgunlaştığı zamanın ortasıdır. "ترك اوزم اودى türk üzüm ödi = üzümün olgunluk vakti", "ترك قياش اودى türk kuyaş ödi = gün ortası", "ترك يكت türk yigit = gençlik çağının ortası".

سرك serk : Saksı ve saksı kırıkları.

سرك sürk : "اداقى سرك بوز تك anınğ adhakı sürk buz tek = onun ayağı buz gibi soğuk". Bu kelime ancak burada kullanılır.

كرك kürk : Kürk.

كرك körk : Güzellik. Güzel ve gösterişli olana "كركلك körklüğ" denir.

Ortası harekesiz olanlar ayrımı bitti.

\+

\+ \+

ORTASI HAREKELİ OLANLAR

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE فعل فعل

فعل AYRIMI

كلب kelep: Türk yaylalarında biter bir çeşit ot:

davarı çabuk semirtir.

بست basut: Arka, yardımcı, acıyıcı.

بست basut: Yardım. " اُل منكا بست برذي ol manğa basut berdi = o, bana yardım etti, iâne verdi". İkisi de birbirine yakındır.

بلت bulıt: Bulut. " قرا بلت kara bulıt", " اق بلت ak bulıt" denir. " قرا بلتغ يل اجار، ارنج بلا ال اجار " kara bulıtığ yėl açar, urunç bile ėl açar" savında gelmiştir "kara bulutu yel, rüşvet, el açar". (Kara bulutlar gök yüzünü kapattığı zaman onu rüzgâr dağıtır, hükûmet kapıları da rüşvetle açılır). Bu sav, işin bitmesi için malını esirgememekle emrolunan kimse için kullanılır. Saçın gürlüğü dahi buluta benzetilerek " بلت تك سج bulıt tek saçı" denir ki "saçı bulut gibi çok" demektir. Şu parçada dahi gelmiştir :

اغدي بلت ككريو يغمر تلي سكريو
قلواني اكريو قنجا بارر بلكوسوز

Agdı bulıt kökreyü
Yagmur tolı sekriyü
Kalık anı ügriyü
Kança barır belgüsüz

"Bulut kükreyerek yükseldi, yağmur, dolu koşuşur, onu hava sürüyor, nereye gideceği belli değil".

(Bulut, şimşek çakarak, yükseldi; yağmur ve dolu dökülüyor, hava onu toplayıp sürüyor, ne tarafa gideceği bilinmez).

تبت Tübüt: Türk illerinde bulunan kalabalıklı bir kavimdir; onların bulunduğu yerlerde misk geyiği bulunur. Bu geyiklerin göbekleri kesilip alınır; bu bir misk kutusudur; göbek miski budur. Tübütlüler تابت adında birinin oğullarıdır. Bu, Yemenli bir kimsedir, orada birini öldürmüş, korkusundan kaçmış, bir gemiye binerek Çine gelmiş, "Tibet"ülkesi onun hoşuna gitmiş, orada yerleşmiş; çoluğu çocuğu çoğalmış, torunları Türk topraklarından bin beşyüz fersah yer almışlar, Çin ülkesi Tibetin doğu tarafındadır. Batı tarafında Kişmir, kuzayında Uygur illeri, güneyinde Hind Denizi bulunur. Bundan başka, dillerinde Arapça sözler de vardır. Anaya اما, babaya ابا derler.

تكت tėgit: " تكين tėgin" kelimesinin cem'idir. Bu, aslında "köle" demektir; sonra Hakan oğullarına ungun (unvan) olmuştur. Bu, kurala uymıyan bir cemidir.

" اُکا تِکِث öke tėgit" orta halli adamların büyüklerine, Hakan çocuklarının küçüklerine verilen addır. Bu iki kelime birleştirilerek kullanılır." اُکا öke" kelimesinin aslı, Zülkarneyn gününde barış olmadan evvel Türk kollariyle bunun kolları arasında yapılmış olan çarpışmadır.

جُکُث gökut: "جُکُث کِشی gökut kişi = kısa boylu, cüce kişi". Başkası da böyledir.

جِکِث çigit: Pamuk çekirdeği. Arguca.

سِبِث sipüt: Karabiber ve kimyon gibi yemeğe katılan bir ot. Kaşgarca.

سُغُث sogut: Ekşi sütten yapılmış peynir. Karlukça.

سُغُث sogut: Pirinç, et ve baharatla doldurulmuş bağırsak yemeği, bumbar dolması.

سِغِث sıgıt: Ağlayış.

سُکُث sögüt: Söğüt. Şu savda da gelmiştir: "سُکُث سُولِنکا . قَذِنْکْ قاسِنکا sögüt sülinge, kadhıng kasınga = söğüde tazelik, kayına katılık". (Söğüde tazelik, kayın ağacına katılık yaraşır). Bu sav, aslına çeken herşey için söylenir.

قَجُث kaçut: Savaş ve kavgada yiğitlerin birbirleriyle çarpışmaları. Başkası da böyledir.

قَرِث karıt: Türkmence "söğmek". Zannederim ki bu

söz Arapça غارت sözünden alınmıştır.

قُرُت kurut: Keş, yağı alınmış yoğurttan yapılan lor peyniri, çökelek.

قَنَت kanat: Kanat.

قُنَت konat: Birbirlerine yanaşan, toplanan insan kümesi. "اُلْ مَنِکْ قُناتِم اُلْ ol mening konatım ol = o, bana yanaşan, bana sokulan kişidir".

کِبِت kepit: İçki içilen yer, meyhane.

کُجِت Küçet: Harzemde oturan bir Türk boyu.

کُجُت köçüt: At.

کَذُت kedhüt: Geyisi, giyecek. Çokça düğünlerde kullanılan elbise; gerek gelinin ve gerek güveyinin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise. "کَذُت بِرْدِی kedhüt berdi = ona ağırlık olarak elbise verdi".

کِرِت kirit: Anahtar. Bu kelime Arapçaya yakındır; çünkü Arapçası اِقْلِیذ dir. الف atıldıktan sonra ق، ك e, ل، ر ye, ذ، ت ye çevrilmiştir.

کُلُت külüt: Halk arasında gülünç olan nesne.

بُقَج bukaç: Su kabı, saksıdan yapılan çömlek." اَشِج بُقَج aşıç bukaç = tencere, tas". Bu iki kelime birlikte söylenir.

بَکَج Bekeç: Tekinlerin sanı; nitekim "بَکَج اَرْسلان تِکِین Begeç Arslan Tėgin" denir. Bu kelime yumşak kefle söylendiğinde küçültme

bildirir "Beyceğiz" demek olur. Bu da acınmak ve sevmek bildirir; çünkü "بك Beg" yumşak kâf iledir.

بلج Boluç: Erkek adlarından.

توقج tokuç: Çörek. Bu kelime "توق ار tok er" sözünden alınmıştır, "tok adam" demektir; çörek insanı doyurduğu için böyle denilmiştir.

تكج tiküç: Ekmekçilerin ekmek üzerine nakış yapmak için kullandıkları nesne, kuş yeleği.

جنج çanaç: Kendini düzdüren; korkak; iş göremiyen, gevşek.

سنج sanaç: Dağarcık. Kırmızı dağarcığa [+] "سنج كيزلو sanaç kesürgü" denir.

ققج kakaç: Kir, pas, bulaşık. Buradan alınarak "تون ققج بلدى ton kakaç boldı" denir ki "elbise kirlendi" demektir.

قلج Kuluç: Erkek adlarındandır.

قلج kulaç: Bunun aslı "قول اج kol aç"tır. Nitekim "بر قلج برجن bir kulaç barçın" denir ki "bir kulaç ipekli kumaş" demektir.

قلج kılıç: Kılıç. Şu savda da gelmiştir: "قش قلج قنقا سغماس koş kılıç kınka sıgmas = çifte kılıç kına sığmaz". Bu sav, bir iş için çarpışan, karşılaşan, yahut bir kızı istiyen iki adam için söylenir; bununla Hakanlı Beylere ad verilerek "Kılıç Xan" denir ki "kurduğu, düşündüğü işlerde kılıç gibi kesip atan bir Hakan" demektir. Şu parçada dahi gelmiştir:

ارن الپى اقشتيلر قنكر كوزن بقشتيلر
قمغ تلمن تقشتيلر قلج قنقا كچن سغدى

Eren alpı okıştılar
Kıngır közin bakıştılar
Kamuğ tolmın tokıştılar
Kılıç kınka küçün sıgdı

"Yiğitler çağrıştılar, kızgın gözle bakıştılar, bütün silâhlarla çarpıştılar, kılıç kına güç sığdı".

(Bir harbi anlatarak diyor ki: Yiğitler birbirini davet ettiler. Öfkeli gözlerle bakıştılar, bütün silâhlariyle savaş yaptılar; -üzerinde bir çok kanın kuruması yüzünden-kılıç kına sığmaz oldu).

قمج kamıç: Kepçe.

[+] Burada bir yanlışlık olsa gerektir; çünkü hem "sanaç", hem de "kesürgü" ayrı ayrı dağarcık ve tulum anlamına gelir. Burada كيزلو şeklinde çıkan bu kelime "كسركو kesürgü" olacaktır. Bk. Dv. I, 406, 5; III, 36, 14. "Sanaç" ile "kesürgü" kelimeleri burada ard arda, çift olarak kullanılmıştır. Arapça metinde bulunan احمر sözü, Türkçesinde yoktur. Bu kelime gerek yazma ve gerek basma nüshalarda كيزلو şeklinde yazıldığı halde basma nüsha I,406,5 te "كسركو kesürgü" şeklinde harekelenmiş, yazma nüsha 245,18 de dahi bu şekilde kaydolunmuştur. III, 36, 14 te dahi geçen bu kelime "kesürgü" imlâsındadır. İki defa bu şekilde yazıldığı için doğrusu bu olsa gerektir. B. A.

كتج kötiç: Genç çocuğa söğüldüğü zaman söylenir. "Kıç gibi kokmuş" demektir, kıça nispet olunur.

كزج közeç: Bardak, testi. Bu kelime Arapçaya uygun düşmüştür, ancak ه harfi ج e çevrilmiştir.

كذج ködheç: Yukarıdaki gibi testi, bardak demektir. Arguca. Bunun içindir ki Arapçada ذ harfi ز ye çevrilerek دبر kelimesi زبر şeklinde yazılır, "yazı yazdı" anlamınadır. Araplar, acı suya ماء زعاق و ذعاق derler.

كمج kömeç: Küle gömülerek pişirilen çörek.

كمج kömüç: Define, gömü. "اَلْ كُمُجْ بُلْدِى ol kömüç buldı = o, gömü, define buldu".

مشج meşiç: "مَشِجْ اُزُمْ meşiç üzüm = kara üzüm".

بتر butar: "Berdî" denilen hasırın dokumasında arış olarak kullanılan pamuk ipler.

بدر بدر badar badar: "بَدَرْ بَدَرْ يُكُرْدِى badar badar yügürdi = patır patır, ayağının sesi işitilerek geçti".

بسر basar: Dağ sarımsağı.

بغر bagır: Karaciğer. Kimseye boyun eğmiyen adam için "بَدُكْ بَغِرْلِغْ bedük bagırlıg" denir ki "ciğeri büyük" demektir. Yayın orta yerine de يا بغرى adı verilir.

بقر bakır: Bakır. Şu savda dahi gelmiştir: "بار بقر يوق التون bar bakır, yok altun = var olan bakır, yok olan altın". (Elde bulunan şey bakır gibi değersiz sayılır; elde bulunmıyan şey, altın gibi kıymetlidir). Bu sav, bir kimsenin, hısımlarının yanında değeri bilinmediği, ancak yokluğunda arandığı zaman söylenir.

بقر bakır: Çinde geçen bir para. Alışverişleri bununladır.

بقرسقم Bakırsokum: Merih yıldızının adı. Kızıllıkta bakıra benzetilir.

بكر bögür: Böğür.

بكر bükür: "كجا Köçe" şehri ile Uygur ülkesi arasında bulunan dağın başında bir kaledir; burası sınırdır.

تبر tapar: Kıpçak Hanlarından "اِنَالْ اُوزْ İnal öz"ün iki oğlu ? [+].

تتر tatır: "تَتِرْ يِيرْ tatır yėr = suyu, ağacı olmıyan kıraç yer".

تتر titir: Dişi deve.

تقر تقر takır takır: "اَتْ اَذَاقِى تَقَرْ تَقَرْ اِتِى at adhakı takır takır ėtti = atın ayağı takır takır ses çıkardı".

تكر تكر tikir tikir: "تِكِرْ تِكِرْ اِتِى tikir tikir ėtti" denir. Bu da yukarıdaki anlamdadır.

تمر temür: "كُوكْ تَمُرْ كُرُوتْمَاسْ kök temür kėrü tur-

[+] Burada Arapça ibarede ufak bir yanlışlık olsa gerektir. Yukarıdaki tercememiz bulduğumuz ibarenin tercemesidir. Doğrusu "Kıpçak Hanlarından "İnal Öz"ün iki oğlundan birisi" şeklinde olmalıdır. B. A.

mas" savında dahi gelmiştir, "gök demir boş durmaz" (dokunduğu şeyi yaralar) demektir. Bu savın başka bir anlamı daha vardır; Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka boyların halkı andiçtiklerinde, yahut sözleştiklerinde, demiri ululamak için, kılıcı çıkararak yanlamasına öne korlar " بو كوك كرسون قزل چقسون bu kök kirsün kızıl çıksun" derler, "sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın; demir, senden öcünü alsın" demektir. Çünkü onlar demiri büyük sayarlar.

تمر tamur: Damar. Oğuzlar م i üstün söyliyerek " تمر tamar" derler; onlar her zaman yeğniliğe uyarlar; çünkü üstün, harekelerin en yeğnisidir, hep ona doğru giderler.

تقر tawar: Canlı, cansız mal. Oğuzlarla Oğuzlara uyanlar و ile " تور tavar" derler. Şu parçada dahi gelmiştir :

تقر كيمنك اكلسا بكلك انكر كركيور
تقرسزن قلب بك ارنسزن امكيور

Tawar kiming ökilse Beglik angar kergeyür
Tawarsızın kalıp Beg erensizin emgeyür

"Kimin malı çoğalırsa, Beylik ona yaraşır; Bey malsız kalınca, adamsızlıktan sıkıntı çeker".

(Malı çoğalan kimse, başkalarından daha çok Beyliğe yaraşır; Bey, eli boş kalırsa adam toplamakta güçlük çeker; çünkü onlar Beyin malına tamahlanarak, çevresinde toplanırlar).

جبر çübür: Keçi kılı. Buradan alınarak " جبر جبر çübür çebür" denir ki "abur cubur" demektir, malın kötüsü ve değersizi.

جتر çutur: " جتر كشي çutur kişi = huyu kötü kimse".

جغر çagır: Şıra.

جغر çagır: Çakır, şarap. Bu kelime birbirine zıt iki anlama gelen kelimelerdendir.

جغر çagır [+]: Dar yol, küçük yol.

جقر çakır: Çakır, gök gözlü, çakır gözlü. Şu savda dahi gelmiştir: " ات جقرى اتقا تكير ، ات جقرى اتقا تكمس ıt çakırı atka tegir, at çakırı ıtka tegmes = çakır gözlü köpek ata değer, atın çakırı bir ite değmez; çünkü çakır gözlü at iyi görmez"; ondan kaçınmakla emrolunuyor.

جكر جكر çigir çigir: Ekmeğin içerisinde taş kırıntıları olduğu zaman dişin ezemiyerek çıkardığı ses.

سغر sugur: Keler'e benzer bir çeşit ada tavşanı; derisinden yağmurluk yapılır ?.

[+] Bu kelime gerek yazma ve gerek basma nüshalarda " جغر çagır" şeklinde çıkmış ise de "çıgır" olması daha doğru olsa gerektir. Bu kelime bugün bile kullanılır. Brockelmann dahi "çıgır" yazmıştır. B. A.

سِغِرْ sıgır: Hanların halk ile beraber yaptıkları bir çeşit av. Öyle ki, Hanın adamları ormanlara ve kırlara dağılırlar, yaban hayvanlarını önlerine katarak Hanın olduğu yere doğru sürerler; o, yorulmaksızın bulunduğu yerden önüne çıkan hayvanları vurur. Sürgün avı.

سِغِرْ sıgır: Sığır. "سُوقْ سِغِرِي suw sıgırı = manda, dombay".

قَتِرْ katır: Katır.

قَدِرْ kadır: "قَدِرْ نَانْكْ kadır neñ = güç olan nesne". Sarp yere " قَدِرْ يِيرْ kadır yer" denir; bu, dağlarda karın ve kışın çok olmasından ileri gelir.

قَدِرْ قِشْ kadır kış: Zemheri, karakış.

قَدِرْ kadır: Hakanların sert ve çetin olanına denir. Bundan dolayı Hakanlı ulusunun Hanlarına " قَدِرْ خَانْ Kadır Xan" derler. Bu kelime Arapçaya uygun düşmüştür; çünkü sert olmak, güçten ve kudretten ileri gelir, sert olan kişi istediğini yapabilecek kudrettedir.

قِسِرْ kısır: Kısır, doğurmıyan kadın veya hayvan; bundan alınarak "قِسِرْ قِسْرَاقْ kısır kısrak" denir ki "doğurmıyan kısrak" demektir.

كَلَرْ keler: Keler.

بُغَزْ bogaz: Boğaz.

تَبِزْ tebiz: Çorak yer. Bundan alınarak hasetçi kişiye " تَبِزْ كِشِي tebiz kişi" denir.

تُبُزْ topuz: " تُبُزْ يُكْ topuz yük = üzerinde durulamıyan, üstüne binilemiyen hayvan yükü".

تِتِزْ titiz: " تِتِزْ نَانْكْ titiz neñ = tadı helile gibi kekremsi olan her şey".

تُكُزْ tüküz: " تُكُزْ آتْ tüküz at = alnında bir parça beyaz bulunan at".

سَغِزْ sagız: Sakız. "سَغِزْ تُبْرَاقْ sagız toprak = yapışkan toprak".

سَقِزْ sakız [+]: Elbiseye bulaşan meyva suyu veya hurma pekmezi gibi nesneler.

سَكِزْ sekiz: Sekiz. Bu kelime " سَكِّزْ sekkiz"in yeğniltilmişidir.

سَمِزْ semiz: Semiz, semirmiş her hayvan. Bu kelime Arapçaya uygundur; ancak, Türkler ن harfini ز ye çevirmişlerdir. Bu onların dilinde olan şeydir, "sen" ve "siz" gibi. (ز , ن dan çevrilmiştir).

قُبُزْ kubuz: Kubuz, uda benzer bir çalgı.

قُتُزْ kutuz: Yaban sığırı.

قُتُزْ اِتْ kutuz ıt: Kudurmuş köpek.

قَذِزْ kadhız: Ağaç kabuğu.

قُذُزْ kudhuz: Dul kadın.

قِمِزْ kımız: Kımız. Kısrak südü tulumda bekletile-

[+] Bu kelime yazma nüshada " سَقِرْ sakır" şeklindedir. Basma nüshada ve Brockelmann'ın kitabında "sakız" şeklinde geçmektedir; doğrusu ikinci şekli olsa gerektir. B. A.

rek ekşitilir, sonra içilir.

قِمِزْ اَلِمْلا kımız almıla: Ekşi elma; kımıza benzediği için.

كُكُزْ köküz: Göğüs.

كِدِزْ kidhiz: Keçe.

كِوِزْ kiwiz: Halı, kilim gibi şeyler.

كُوِژْ küwij: (İki çıkak arasındaki ژ ile). Söğüt gibi içi çürüyen, içi kovalan her ağaç.

كُوِژْ تُرْما küwij turma: Tadı bozulan, tadı kaçan turp. Tadı kaçan her şey de böyledir.

تَرُسْ tarus: Evin çatısı.

تَلَسْ talas: At yarışında, top oyununda meydanın sonuna çekilen ip.

تَلَسْ talas: Taraz diye tanınmış olan bir şehir. Talas, ikidir; birine "اُلُغْ تَلاسْ uluğ Talas" denir; ikincisi İslâm sınırında bulunur, "كِچِى تَلاسْ ...... Talas" [+]denir.

تُلَسْ tolas: "تُلَسْ يُوزْ tolas yüz = somurtkan yüz".

بِجِشْ bıçış: Büyüklerin konukluğuna, düğününe, davetine gidenlere verilen ipekli kumaş.

[+] Basma nüshada harekesiz bulunan bu kelime, yazma nüshada كِچِى şeklinde harekelenmiştir; yalnız bu harekeler kırmızı mürekeple yapılmış olduğundan çok güvenilemez. Bu kelime Dv. III, 177, 17 de "كِچِى تَلاسْ Kümi Talas" şeklinde geçmektedir. Brockelmann da böyle yazmıştır. Burada kuvvetli bir ihtimal daha vardır. İki Talas olduğuna ve birine "Uluğ Talas" denildiğine göre buna da "Kiçi Talas" denmek gerekir. Bu takdire göre kelime "Kiçi Talas" olmalıdır. B. A.

بُرِشْ burış: Deride ve elbisedeki buruşukluk.

بَغِشْ bagış: Parmakların ve başka uzuvların ek yerleri; kamışla kamışa benziyen şeylerin boğumları da böyledir.

بَقِشْ bakış: Bakış, gözle birbirine bakış.

بِلِشْ biliş: Biliş. Burada sıfattır, mastar değildir [+].

بُلُشْ buluş: Kişinin yaptığı işten kazancı.

بُلُشْ buluş: Sözle yardım. "اُلْ مَنْكا بُلُشْ قِلْدِى ol manğa buluş kıldı = o, bana sözle yardım etti".

تَپِشْ tapış: İki adam işlerini birbirine tapşırma, vekilleşme.

تُتُشْ tutuş: Çıkışma, çekişme. Bu kelime, bundan evvelki kelimeden sesçe daha serttir.

تُتُشْ Tutuş: Erkek adlarındandır.

تَوُشْ tawuş: His, duygu, kımıldama.

تُقِشْ tokış: Cenk, savaş. Şu parçada dahi gelmiştir :

تُقِشْ اِچْرا اُرِشْتِمْ   اُلُغْ بِرْلا قَرِشْتِمْ
تُكُزْ اَتِنْ يَرِشْتِمْ   اَيْدِمْ اَمْدِى اَلْ اُتارْ

Tokış içre urıştım
Uluğ birle karıştım
Tüküz atın yarıştım
Aydım emdi al utar

"Savaşta vuruştum, büyük ile karıştım,

[+] Bugün bile Türkiyede bu kelime "görüş" kelimesiyle birleşerek sıfat halinde kullanılır. "Onunla biliş görüş olduk" denir. B. A.

alnı akıtmalı atla yarış ettim, ona "al, Utar!" dedim".

(Savaşta kavmin büyüğü ile çarpıştım, alnı akıtmalı atımla harbe girdim, ok atarak, "al ! ey Utar!" dedim)."Utar" bir adamın adıdır.

تقش Tokış: Kişi adı.

تكش tegiş: Değişme. Bu, birisine, senin bir lokma vermen, onun da sana vermesi gibidir.

تكش tekiş: Her şeyin sonu, bitimi.

تكش Tekiş: Erkek adlarındandır [+].

چبش çepiş: Çepiş, altı aylık keçi yavrusu.

چغش çawuş: Savaşta safları düzelten, savaş olmadığı zaman da askeri zulum etmeğe bırakmıyan kimse, çavuş.

چقش çıkış: Menfaat, çıkar. "ال ايشتا چقش يوق ol ıştа çıkış yok = o işte çıkar yok".

چلش çalış: Çelme, güreş.

سرش suruş: Buğday başaklarındaki daneler sertleşmeden önce, başak alevde ütülür, sonra döğülerek yenir; firik, ütme.

سقش sıkış: İtişme, çarpışma.

سكش söküş: Söğme, söğüşme.

[+] Basma nüshada ve Brockelmann'da "Tekiş" şeklinde geçen bu kelime bence yanlıştır; çünkü, bu kelime, kişi adı olarak Batı Anadoluda kullanılmaktadır. Hala oğullarına "Tekeş Oğulları" denir. Macarlar dahi bu adı böylece kullanırlarmış. Kelime "Teke" ve "eş" den yuğrulmuştur. Bak "Türk Büyükleri"... Yazma nüshada dahi bu şekilde iken, bir düzeltme görerek, kırmızı mürekeple " تكش tekeş" şeklinde harekelenmiş. B. A.

سكش sögüş: (Yumşak kefle) kebap etmeğe yarar oğlak, yahut kuzu. Oğuzca.

سكش sikiş: Sikiş.

قبش kapış: Kapıp alma, yağma etme.

قبش Kapuş: Argu ilinde bir yer adı.

قچش kaçış: Halk arasında uyuşmazlık, döğüş. Şu savda dahi gelmiştir:" قچش بلسا قيا كرماس kaçış bolsa kıya körmes = halk arasında anlaşmazlık ve ürküntü olsa kimse birbirine yan bakamaz".

قچش koçuş: Kucaklaşma, koçuşma.

قذش kadhaş: Kardaş gibi yakın olan hısım.

قذش kadhış: Kayış; hayvan derisini dilerek yapılmış olan kayışa denir.

قرش karış: Karış. " بر قرش bir karış".

قغش koguş: Sepili, sepisiz deri.

قغش koguş: Değirmen oluğu; oluk.

قغش koguş: "تكرمان قغشى tegirmen koguşı = değirmen oluğu".

قغش koguş: Ok yapmak için kesilen ağaç, huş ağacı.

قمش kamış: Kamış.

كچش keçiş: Irmağın, derenin geçidi. Şu:" الكچشنى سوف التى ol keçişni suw iletti" savında dahi gelmiştir, "su, o geçidi, o köprüyü götürdü" demektir. Bu sav, geçen ve elde edilmesi imkânsız olan iş için kullanılır.

كَرِشْ **keriş:** Üstüne çıkılabilen dağ tepesi. Oğuzca.

كَرِشْ **keriş:** Atın yarnı, sırtı. Şu:"كَرِشْ يَغْرِي اُغُلْقَا قَلِيرْ keriş yagrı ogulka kalır" savında dahi gelmiştir, "sırt yağırı oğula kalır" demektir; çünkü orası oynak yerdir, kolay kolay sağalmaz. Bu sav, yağırdan sakınmak için söylenir.

كَرِشْ **keriş:** Savaşta dayanma.

كُرُشْ **körüş:** Gözle munazara, sözle değil [+].

كِرِشْ **kiriş:** Bir adamın akarlarından olan geliri.

كَرِشْ **keriş:** Kavga, çekiş. "نَالَكْ كَرِشْتِنْكْ nelek [++] keriştinğ = niçin uğraştın, kavga ettin ?".

كَلِشْ **keliş:** Geliş. "كَلِشْ بَرِشْ keliş barış = gidiş geliş". Konuk odasına "كَلِشْلِكْ بَرِشْلِغْ اَفْ keliglig barıglığ ew" denir.

كُمُشْ **kümüş:** Gümüş. Şu parçada dahi gelmiştir :

اَلْپْ اَرَانْ نِي اُذْرُدُمْ   بُيْنِنْ اَنِكْ قَذْرْدِمْ
اَلْتُنْ كُمُشْ يُذْرُدُمْ   سُوْجِي قَلِنْ كِمْ اُتَارْ

Alp eren ni udhurdum
Boynın anınğ kadhırdım
Altun kümüş yudhurdum
Süji kalın kim öter

"Koç yiğitlerini seçtim, boyunlarını büktürdüm, altınlarını, gümüşlerini aldım; askeri çok kim geçer ?".

(Bir savaşı anlatarak diyor ki : Düşman askerini ayırdım, boyunlarını eğdirdim, hazinelerindeki altın ve gümüşleri aldım, askerin çokluğundan öte geçemedim).

كُمُشْ **kümüş:** Akça; çünkü akçada gümüş vardır.

كُمُشْ **Kümüş:** Kadın adlarından.

بَتِغْ **batığ:** Batak, ırmak ve ırmağa benzer şeylerin derin olan yerleri.

بَجِغْ **baçığ [+]:** And, sözleşme (ahdü misak). "اُلْ مَنِنْكْ بِرْلَا بَجِغْ قِلْدِي ol meninğ birle baçığ kıldı = o, benimle andlaştı, ahidleşti".

بَرِغْ **barığ:** "اُلْ بَرِغْ بَرْدِي ol barığ bardı = hiç bir şeye bakmıyarak bir gidiştir ki gitti".

[+] Basma nüshanın 309 ncu sahifesinin sekizinci satırından sonra şöyle bir ibare konulacaktır : كِرِشْ : وَتَـرُ القَوْسِ
Bu ibare yazma nüshada vardır, basmada unutulmuştur;"yay kirişi" demektir. B. A.

[++] Basma nüshada bu kelime "nelek" şeklinde harekelenmiş ise de yazma nüshada "نَالِكْ nelik" imlâsındadır. Yine bu kelime Dv. I, 412, 13 te "نَالَكْ nelek", II. 209, 10 da "نَالُكْ nelük",III,142,4 te "نَالُكْ nelük", III,186,7 de "نَالَكْ nelek", III,285,2 de "نَالِكْ nelik" şekillerinde geçmektedir; düşünülsün. B. A.

[+] Bu kelime basma nüshada gördüğünüz şekilde ise de yazma nüshada بَجِغْ şeklinde yazılmış; ب harfinin üzerinde bir kazıntı var; o kazıntıda üstün harekesi görülmekte; bundan başka ب harfinin altında kırmızı mürekeple bir de esre vardır; şöyle ki, ب harfinin hem altına, hem üstüne hareke konmuş. Bu kelimenin izahında getirilen "اُلْ مَنِنْكْ بِرْلَا بَجِغْ قِلْدِي" cümlesindeki بجغ kelimesinin ب harfi üzerinde hareke yok;altında kırmızı mürekeple bir esre vardır.Kelime "bıçığ" şeklini almış. Bay Kilislinin dikkat etmiyerek yaptığı bu yanlışlığı Brockelmann dahi yapmış. Yukarıdaki tanıktan başka en büyük tanık"andlaşma, sözleşme, bağlaşma" anlamlarına gelen "بِجْغَاسْ bıçgas" kelimesidir. Bk. Dv.I,382,10 ve 11.Gerek "bıçgas" ve gerek "bıçığ" kelimelerinin bir kökten gelmiş oldukları apaçık görülüp durmaktadır. B. A.

بَرِغْ barığ [+]: Kokmuş şey. Bu söz çift olarak kullanılır ve "سَسِغْ بَرِغْ sasığ barığ" denir, "sası, kokmuş" anlamınadır.

بَسِغْ basığ: Gece baskını yapılacak olan ve ansızın duşmanın yakalanacağı yer. "اُلْ اَنِی بَسِغِنْدَا تُتّی ol anı basıgında tuttı = o, ohu baskın yerinde yakaladı".

بُسُغْ pusuğ: Pusu.

بُشُغْ boşuğ: Hanın, elçiye dönüp gitmesi için izin vermesi; elçiye verilen bahşiş dahi böyledir. Bu, Arapçadaki سُفْرَة kelimesi gibidir; konuğa hazırlanan yemeğe denirken, sonradan yemeğin altına konulan "sofra" anlamına kaymıştır. Bunun gibi, hısımlardan biri uzaktan geldiği zaman, dönüşünde şölen yapılır; bütün hısımlar ve başkaları çağırılır; sonra bir takım armağanlar sunularak gitmesine izin verilir. Böylece birlikte yenilen yemeğe "بُشُغْ اَشی [++] boşuğ agı" denir, "izin yemeği" demektir.

بِشِغْ pışığ: "بِشِغْ اَشْ pışığ aş = pişmiş yemek"; her pişen nesneye de böyle denir. Tuğla ve kiremit gibi şeylere de "بِشِغْ كَرْبِجْ pışığ kerpiç" adı verilir.

بِشِغْ pışığ: "بِشِغْ سُچُوكْ pışığ süçük = kaynatılmış şarap".

بَقِغْ bakığ: Bakma, bakış. "اَنِكْ بَقِغِی كُرْ anıng bakıgı kör = onun bakışını gör". Bu kitapta benim dileğim, bu gibi mastarlardan ancak çok kullanılanları söylemektir.

بُشُغْ puşuğ: "بُشُغْ بُشْدِی puşuğ puşdı = çok canı sıkıldı".

تَبُغْ tapuğ: Tapı, hizmet.

تَبُغْ tapuğ: Tapma; "تَنْكْرِی تَبُغِی Tenğri tapuğı = Tanrıya tapma".

تُتُغْ tutuğ: Dutu, rehin.

تُتُغْ tutuğ: Efsun, büyü tutması. "اَنِكْ تُتُغِی بَارْ anıng tutugı bar = onun dutarı var".

تِذِغْ tıdhığ: Bir şeyden alıkoyma, engel olma.

تَرِغْ tarığ: Ekin. Bu, genel bir addır.

تَرِغْ tarığ: Bütün Türklerce "buğday"; yalnız Oğuzlarca "darı". Bu kullanış yanlıştır; onlar buğdaya "اَشْلِقْ aşlık" derler.

تُرُغْ turuğ: Dağlarda sığınılacak yer.

تُرُغْ toruğ: At. "بُو اُغْلَانِغْ بِرْ تُرُغْقَا اَلْدِمْ bu oglanığ bir torugka aldım = bu köleyi bir ata satın aldım". Bazı kere eğretiolarak, benzetme yolıyla deveye ve sığıra da

[+] "Kokmuş şey" manasına gelen بَرِغْ kelimesinin yazma nüshada, ilk harfi bulunan ب nin üzerinde üstün, altında esre vardır. Hem "barığ", hem de "bırığ" gibi okunabilir. Düşünülsün.

[++] Bu kelimeyi Brockelmann "buğuğ" şeklinde yazmış ise de yanılmıştır; çünkü kelimenin aslı "boş"tur. "Boşlamak, boşamak" kelimeleri hep bir köktendir. Brockelmann, Dv.I, 372,11 deki بُشُغْ kelimesini "boşuğ" imlâsında yazarak bir tenakuz yapmıştır; ikinci yazışı daha doğrudur. B.A.

hi bu ad verilir.

تُرِغْ آتْ toruğ at: Doru renkli at.

تُرِغْ turığ: " تُرِغْ اَرْتْ تِيزْ Turığ art tiz?" Kaşgar yaylasının adı.

جَقِغْ çawığ: Kamçı ucu.

سَپِغْ sapığ: Çadırın eteği.

سَتِغْ satığ: Satma, satış.

سِذِغْ sıdhığ: Kaftanın göğse kadar olan iki eteğinden birisi. " سِذِغْ يَپِبْ اُلْتُرْدِى sıdhığ yapıp olturdı = kaftanın iki yanını toplıyarak oturdu". Bu, incelikten ileri gelir.

سِذِغْ sıdhığ: Diş etleri arasındaki açıklık. Sır saklamak için öğüt verilen kimseye بُو سُوزْنِى سِذِغْدِنْ سِيزْتْمَا bu sözni sıdhığdan sızıtma" denir ki "bu sözü dişlerinin arasından sızdırma" demektir.

سَرِغْ sarığ: Sarı, sarı olan her şey. Koyu sarıya "سَپْ سَرِغْ sap sarığ" denir.

سَرِغْ sarığ: "سَرِغْ سُوفْ sarığ suw = sarı su"; bu, karında toplanan sarı sudur. Herhangi bir sarı renge de, birleşik olarak " سَرِغْ سُرِغْ sarığ surığ" denir.

سُرِغْ soruğ: Sorma, soru, yitik arama. "سُرِغْ قِيلْدِى soruğ kıldı = yiten şeyi aradı".

جَلِغْ çalığ: Bu da yukarıdaki gibi "yitik arama"; bir de Beylerin önemli bir işi çıktığında, gelmeleri için köylere, oba-

lara gönderdiği haber.

قَپُغْ kapuğ: Kapı.

قَتِغْ katığ: Her şeyin katı olanı.

قَذِغْ kadhığ: İkileme dikiş, çifte dikiş.

قُذُغْ kudhuğ: Kuyu. Şu savda gelmiştir: "قُذُغْدَا سُوفْ بَارْ اِتْ بُرْنِى تَكْمَاسْ kudhuğda suw bar ıt burnı tegmes = kuyuda su var, itin burnu erişmez". Bu sav, bir işi dileyip te eremiyen, başkasının yemeğine göz dikerek onu ele geçiremiyen kimse için söylenir.

قِذِغْ kıdhığ: Kıyı; deniz, ırmak, dere gibi şeylerin yanı, kıyısı; her şeyin kıyısı, kenarı da böyledir. " اَرِقْ قِذِغِى arık kıdhığı = ırmağın kıyısı", " اَيَقْ قِذِغِى ayak kıdhığı" ve "يَارْ قِذِغِى yar kıdhığı" denir ki "kabın kıyısı", "uçurumun kenarı" demektir.

قُرُغْ kuruğ: "قُرُغْ اَفْ kuruğ ew = içinde kimse bulunmıyan ev". Evde eşya bulunmazsa yine böyle denir. " قُرُغْ اُلْمَا kuruğ ulma = kuru desti". İçi boşaltılan bir kaba da " قُرُغْ kuruğ" denir.

قُرُغْ kuruğ: Kuru. Evvelki anlam buna râcidir.

قُرِغْ korığ: Beylerin veya başkalarının korusu; korunan ve gözetilen her yere "koru" denir.

قَسِغْ kasığ: Ağzın içi, sağ ve sol yanları.

قسغ kısığ: Kısı, hapis. "اُلْ بَكْ قِسِغِنْدا قَلْدِى ol Beg kısıgında kaldı = o, Beyin hapsinde, bir iş için Beyin emri altında kaldı".

قُسغ kusığ: Kusu, kusma. "اَنِى قُسِغْ تُتْتِى anı kusığ tuttı = onu kusma tuttu".

قُشغ koşuğ: Şiir, kaside. Şu beyitte dahi gelmiştir :

تَرْكَنْ قَتُنْ قُتِنْكَا تَكْرْمَنْدِنْ قُشُغ
اَيْغِلْ سِزِنْكْ تَبُغْچِى اُتْنُرْ يَنْكِى تَبُغ

Terken Katun kutınğa[+]tegür mendin koşuğ
Aygıl sizinğ tapuğçı ötnür yenği tapuğ

"Sultan Hatunun huzuruna benden koşma sun, sizin hizmetçi yeni hizmetler umunuyor, de".

قَقغ kakığ: Kakıma, kızma, istemezlik, rağmen. "مَنْ اَنِكْ قَقِغِنْدا بُو اِيش قِلْدِمْ" men anıng kakıgında bu ış kıldım = ben bu işi ona rağmen yaptım".

قَمُغ kamuğ: Hepsi, kamu. "قَمُغ كِشِى تُوزْ اِرْمَاسْ" kamuğ kişi tüz ermes = herkes bir olmaz".

قَنغ kanığ: Sevinç. Şu beyitte dahi gelmiştir:

تُتْچِى يَغَرْ بُلِتِى اَلْتُنْ تَمَرْ اَرِغ
اَقْسَا اَنِنْكْ اَقِنِى قَنْدِى مَنِنْكْ قَنِغ

Tutçı yagar bulıtı altun tamar arığ

[+] Hem yazma, hem de basma nüshada " قتينكا kutınga" imlâsında geçen bu kelime yanlış olsa gerektir; doğrusu " قتينكا katınga" olmalıdır; çünkü anlamın gereği budur. Divan III, 181, 14 teki " قتيندا katında", I, 63, 8 deki " قتن katın" kelimeleri hep bu anlama gelir. B. A.

Aksa anıng akını kandı mening kanığ

"Onun bulutu durmadan yağdırır, halis altın damlar; onun seli bize doğru akarsa sevince kanarım".

بُتُق butık: Budak; her şeyin dalı, budağı.

بُتُق butık: Küçük testi, boduç, kırba. Kaşgarca.

بُتُق butık: Atın ayak derisi çıkarılarak yapılan tulum. İçerisine kımız ve kımıza benzer şeyler konur.

بُتَق butak: Dal. Bir diyelekte. ت harfi üstün ve esre olabilir, şu beyitte dahi gelmiştir :

كِمْ اَيِبْ اِشْتُرْ قُلَاقْ اَىْ اَوِى اَرْتُجْ بُتَاقْ

Kim ayıp iştür kulak
Ay ewi artuç butak

"Kim der ki ay evinin (hâle'nin) ardıç dalı olduğunu işitmiş olsun".
(Burada cariyeyi anlatıyor, yüzünü aya, boyunu dala benzetiyor).

بِچُق bıçuk: Kesik şey, kesilmiş, parçalanmış, her nesnenin yarısı." بِچُقْ يَرْمَاقْ bıçuk yarmak = paranın yarısı".

بِذِق bıdhık: Bıyık.

بَرَق barak: Çok tüylü köpek. Türklerin inandıklarına göre, kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlarmış, bunların üzerine otururmuş, yumurtanın birisinden barak çıkarmış. Bu, köpeklerin en çok

koşanı, en iyi avlıyanı olurmuş. Öbür yumurtadan da bir yavru çıkarmış; bu, son yavrusu olurmuş.

یُرِقْ yorık [+]: Huy, gidiş, insanlarla geçiniş. " بَكْ يُرِقِي نَتَكْ Beg yorıkı netek = Beyin gidişi, huyu nasıldır".

بُرُقْ bıruk: Hakanın yanına, aşamasına göre büyükleri alan, yer gösteren adamın adı, teşrifatçı. Bu kelimenin aslı "buyruk" tan gelmiştir, emir anlamınadır. Çünkü bu adam, onlara böyle emir verir.

بُزُقْ اَوْ bozuk ew: Bozuk ev. Yıkılmış, kırılmış her şey için de böyle denir.

بَشَقْ başak: Okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren.

بَشَقْ başak: Pabuç. Çiğilce. Oğuzlarla Kıpçaklar bir "m" getirerek " بَشْمَقْ başmak" derler; bu Arapçada da yapılır: تَدَرَّعَتِ الْمَرْاَةُ derler; aslı تَدَرَّعَتْ dır, دِرْع kelimesinden gelmiştir. Ve yine تَمَسْكَنَ الرَّجُلُ derler ki, aslı تَسَكَّنَ dir, سُكُونْ kelimesinden gelmiştir.

بُشَقْ اَرْ puşak er: Sıkıntılı adam; Oğuzlarla, başka-

[+] Bu kelime basma nüshada gördüğünüz şekildedir, yazma nüshada önce يُرُقْ şeklinde iken, kırmızı mürekeple ilk harfinin altına bir nokta daha konarak بُرُقْ biçimine sokulmuş; bundan sonra gelen بَكْ بُرُقِي نَتَكْ cümlesi de بَكْ يُرُقِي نَتَكْ şekline konulmuş. Bay Kilisliyi yanıltan şey, bu kelimenin ب harfinde gelmiş olmasıdır. Brockelmann'ı da Kilisli yanıltmıştır. "Yoruk", "gidiş, huy" anlamınadır. Bk. Dv. I, 26, 1; III, 6, 9. B. A.

ları dilince.

بِشِغْ اَتْ pışık et: Pişmiş et. Yağma dilinde " بِشِغْ pışığ" derler.

بَلِقْ balık: Balık. Şu savda dahi gelmiştir: " بَلِقْ سُوْدَا كُوزِى تَشْتِنْ balık suwda közi taştın = balık suda, gözü dışarıda". Bu sav, bir şeyin içerisinde bulunup ta bilmiyormuş gibi görünen insan için kullanılır.

بَلِقْ balık: Çamur. Bir takım Oğuzlarla Argu dilince. Oğuzların bir takımları da, üç sâkin ile " بَالْقْ balk" derler. Türk dilinde ancak iki sâkin bir arada bulunabilir. Arguların dilinde çetrefillik vardır.

بَلِقْ balık: İslâmlıktan çok evvel Türk dilince, sığınak, kal'e, şehir demektir. Uygurcada dahi böyledir. Uygurların en büyük şehirlerinden birisine " بِيشْ بَلِقْ Bėş balık" denir. Burası, Uygurların en büyük şehridir; "beş şehir" demektir. Bundan başka, bir şehirlerine dahi " يَنْكِي بَلِقْ Yengi balık" denir, "Yeni şehir" demektir.

بُلَاقْ اَتْ bulak at: Boyu kısa, sırtı geniş at.

بُلَاقْ Bulak: Türklerden bir oymak. Bunları Kıpçaklar tutsak etmişti. Sonra Yüce Tanrı bunları kurtardı ve " اِلْكَا بُلَاقْ Elke bulak" denir oldu. Bu kelime بُلَقْ ve بُلَاقْ

şeklinde dahi yazılabilir.

بَمُق pamuk: Pamuk.

تُپُق topık: Çevgenle vurulan top, topaç.

تُپُق topık: " تُپُقْ سُنْكُوكْ topık süngük = topuk kemiğinden yapılan yemek, paça".

تُتُق tutuk: Enenmiş, iğdiş edilmiş.

تُرُق turuk: Her şeyin arığı.

آرُقْ تُرُق Aruk turuk: Kaşgarla Fergana arasında bir tepe, bir sarp yer.

تُزَق tuzak: Av için kullanılan tuzak. Şu parçada dahi gelmiştir :

اِكْلَدِي مانِكْ آذاق   كُرْمَذِبْ اُغْرِي تُزاق
اِكْلَدِمْ اَنْذِنْ اُزاق   اَمْلَكِلْ اَمْذِي تُزاق

İkledi meninğ adhak
Körmedhip ogrı tuzak
İgledim andın uzak
Emlegil emdi tuzak

"Ayağım tuzağa takıldı, gizli tuzağı görmiyerek, bundan uzun hastalık çektim. Sevgilim ilâç et!".

تُزَق tuzak: Kişinin sevgilisi, sevgi yönünden söylediği kelime. Bu kelime ى ile " تُزَقِي tuzakı" şeklinde de söylenir.

تَشَق taşak: Taşak. Erkeklik aygıtına da, buna yakın olması dolayısiyle, bu ad verilir.

تُتُق Tutuk: Erkek adlarındandır.

تَنُق tanuk: Tanık, şâhit.

چَپَق çapak: Türk gölünde bulunan ufak bir balık.

چِبِق çıbık: Yaş olan dal, çıbık.

چُچُق çoçuk: Domuz yavrusu, her şeyin küçüğü.

چَرُق çaruk: Çarık. Şu savda dahi gelmiştir: " يَذاغْ اَتِي چَرُق ، كُچِي اَزُق yadhağ atı çaruk küçi azuk = yaya kimsenin atı, çarığı; kuvveti azığıdır". Bu sav, kuvvetsiz düşmemek, ayağını aşındırmamak için hazırlıklı bulunması emrolunan kimseye söylenir.

چَرُق Çaruk: Türklerden bir oymak olup " بَرْچُق Barçuk" ta otururlar. Barçuk şehri Afrasyab'ın şehridir. Orada بُخْتْ نَصَّرْ ın oğlu " بِتْزَن Betzen"i hapsetmişti.

چَلَق çolak: Çolak.

چُلِق çulık: Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu, çulluk.

چُمَق çomak: Çomak, asâ, değnek.

چُمَق çomak: Uygurlarca, bütün müslüman olmıyan halkca müslümanlara verilen ad. " چُمَقْ اَرِي çomak eri" denir ki "müslümanlardan bir adam" demektir.

چَنَق çanak: Tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap.

چَنَق çanak: Çanak. Oğuzca.

سَچُوق saçuk: " سَچُوقْ نَانْكْ saçuk neng = saçılmış nesne".

سُذُق sudhuk: Tükrük.

سِرُق sıruk: Sırık; çadır direği.

سَسِق sasık: Saksı. Sınır ve sınırın arkasındaki halk dilince.

سُسِق susık: Kova. Bir diyelekte; bunu ben işittim.

قَبَق kapak: Göz kapağı.

قَبَق kabak: Kabak, yaş iken yemek yapılan bir sebze.

قَبَق kapak: Kızın kızlığı (bekâret) "قِز قَبَقِى سِيدِى, kız kapakı sıdı = kızın kızlığını bozdu".

قَتِق katık: Sirke, yoğurt gibi tutmaç yemeğine katılan nesne.

قَتِق katık: Herhangi bir nesneye katılan, katgı.

قُجَق kuçak: " بِر قُجَق بُوز bir kuçak böz = bir kucak bez".

قَذِق kadhık: Ağaçtan oyulmuş nesne. Arguca.

قَرَق karak: Göz bebeği. " قَرا قَرَق kara karak = gözün karası", " اُرُنْك قَرَق ürüng karak = gözün beyazı", " اُوت قَرَق ot karak = gözün gören yeri".

قِرُق kıruk: " قِرُق اَر kıruk er = çolak adam", " قِرُق اَذَق kıruk adhak = topal ayak".

قَزُق kazuk: " قَزُق اَرِق kazuk arık = kazılmış ark". Başkası da böyledir.

قَسُق kasuk: At derisinden yapılan tulum olup içerisine süt, kımız gibi nesneler konur.

قَسُق kasuk: Ağaç kabuğu. Aslı " قاس kas"dır. ق sonradan gelmiştir.

قُسِق kosık: Fındık. Bununla kadınlara ad verilir.

قَشَق kaşak: Kındıra otu.

قَشُق kaşuk: Kaşık. Şu savda dahi gelmiştir: " قُرُق قَشُوق اَغِزقا يَرَاماس، قُرُغ سُوز قُلاقِقا يَقِشْماس kuruk kaşuk agızka yaramas, kuruğ söz kulakka yakışmas = kuru kaşık ağıza yaraşmaz, kuru söz kulağa yakışmaz". Bu sav, birisinden bitecek işi olanın, ona bir fayda göstermesi için söylenir.

قَفَق kawak: " قَفَق اَرْت kawak art = Özçentle Kaşgar arasında sarp bir yer adı.

قُفُق kowuk: " قُفُق نَنْك kowuk neng = kovuk nesne".

قَفُق kawuk: Sidiklik, mesâne.

قَفِق kawık: Darı ve darıya benzer şeylerin kepeği, kavuz.

قَلِق kalık: Hava.

قُلَق kulak: Kulak. Bir takımları " قُلْخَق kulxak", bir takımları " قُلْقَق kulkak" derler. Sağlam olanı, ilk önce geçenidir.

قُلَق kulak: " قُلَق تُون kulak ton = yenleri kısa elbise".

قِلِق kılık: Gidiş, halkla geçiniş, huy. Bazı kere ل harfi sâkin olarak " قِلْق kılk" dahi denir.

قُمُق Komuk: Bir zaman yanında bulunduğum Beylerden birinin adı.

قُمُق komuk: At gübresi. Başka gübreye bu ad verilmez.

قَنَق kanak: Kaymak. Argu ve Bulgar dillerince.

ى yi ن a çevirmişlerdir.

قنق konuk: Misafir. Şu parçada dahi gelmiştir :

بَرْدِى آرَنْ قُنُقْ بُلُبْ قُتْقَا سَقَارْ
قَلْدِى اَلِغْ اُيُقْ كُرُبْ اَفْنِى يِقَارْ

Bardı eren konuk bulup kutka sakar
Kaldı alığ oyuk körüp ewni yıkar
"Konuk bulunduğu zaman uğurlu sayan adamlar gitti. Karşıdan bir karaltı görseler -konuk geliyor diye- çadırını yıkıp gidenler kaldı".

قنق konak: Çavdar. Şu savda dahi gelmiştir : " قُنَقْ بَشِى سَذْرَكِى يِكْ konak başı sedhregi yég = çavdar başının seyreği iyidir", çünkü daneler seyrek olursa büyük olur, çok olursa küçük olur. Bu sav, istediğini elde etmek için az emek çekmek istiyen kimseye söylenir.

بتك bitik: Kitap.

بتك bitik: Yazma; bu mastardır. " اَنِكْ بِتِكِى بَلْكُولُكْ anınğ bitigi belgülüğ = onun yazı yazması, yazısı bellidir".

بتك bitik: Muska. Oğuzca.

بجك biçek: Pıçak. Şu savda dahi gelmiştir: " بِجَكْ نَجَا بِتِكْ بِجَاكْ اَرْسَا اُوزْ سَابِنْ يُنُومَاسْ neçe yitik biçek erse öz sapın yonumas = bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını yontmaz". Bu sav, kendi işini beceremeyip

te başkalarının işini görüvermiye yeltenen kimse için söylenir.

بدك bedük: Her şeyin büyüğü. " بَدُكْ تَفِى bedük tewi = büyük deve".

برك bürük: Sofra başı, şalvar uçkuru gibi şeylerde bulunan yuvarlak iplikler; püskül.

بزك bezek: Nakış. Bir lehçede.

بزك bezik: Titreme. " اُلْ بَزِكْ بَزْدِى ol bezik bezdi = o, bir titreme titredi".

بسك püsük: " اُلْ قُلِنْ بُسُكْ بُسْدِى ol kulın püsük püsdi = o, kölesi için pusu kurdu"; döğerse de böyle denir.

بلك bölük: Bölük, hayvanlardan bir bölük. " بِرْ بُلُكْ قُوِى bir bölük koy = bir bölük koyun sürüsü", " بِرْ بُلُكْ كِشِى bir bölük kişi = bir bölük adam". Bu isim, cemi gösteren isimlerdendir. Ulus ve deve gibi.

بلك bilek: Bilek.

بلك belek: Konuğun hısımlarına getirdiği armağan. Bir yerden başka bir yere gönderilen armağana da böyle denir.

بلك belik: Kandil fitili.

بلك belik: Yara yoklamak için kullanılan mil.

بلك bilig: Bilim, ilim. " بِلِكْ اُكْرَنْ bilig ögren = bilim öğren".

بلك bilig: Hikmet. " اُزَاقِى بِلْكَالَازْ uzakı bilgeler = eski hakîmler".

بلك bilig: Us, akıl. Şu savda dahi gelmiştir:

"اَغْلانْ بِلِكْسِيزْ" oglan biligsiz = çocuklarda akıl yok", (Çocuklar akledemez).

بَنَكْ benek: Tane, habbe. Arguca ve bir takımlarının dillerince.

بَنَكْ benek: Bakır para.

تَپُكْ tepük: Kurşun eritilerek iğ ağırşağı şeklinde dökülür, üzerine keçi kılı veya başka bir şey sarılır, çocuklar bunu teperek oynarlar.

تَپِكْ tepik: Tepme. Şu savda dahi gelmiştir: "اَلْقُلْنْ تَپِكْ تَپْدِي ol kulın tepik tepdi = o, kölesini bir tepiş tepti".

تِتِكْ titik: "باشْ تِتِكْ تِتّي baş titik titti = yara çok acıdı". Bu söz, pekit (te'kit) yerinde kullanılır. Nitekim "اَلْ اَرِكْ اُرُغْ اُرْدِي ol eriğ uruğ urdı = o,adamı dövüş dövdü", "اَلْ قَچِغْ قَچْدِي ol kaçığ kaçdı" sözüde böyledir, "o, bir kaçış kaçtı" demektir.

تُتَكْ tütek: İbrik ve ibriğe benzer şeylerin emziği.

تِتِكْ titik: Çamur.

تِرِكْ tiriğ: Diri, her hayvanın dirisi.

تَزَكْ tezek: At gübresi. Şu:"تَزَكْ قارْدا ياتْماسْ , اَذْگُو ايسِيزْ قَتْماسْ tezek karda yatmas, edhgü ısız katması" savında dahi gelmiştir. "Tezek karda yatmaz; iyi, kötüye karışmaz" demektir.(Çünkü, tezeğin sıcaklığı karı eritir; yine böylece, birbirine benze-

medikçe iyi, kötüye karışmaz).

تَزِكْ tezik: Halk arasında ürküntü "تَزِكْ كِشِي tezik kişi = işten kaçan kimse".

تِزِكْ tiziğ: Saf, sıra "بِرْ تِزِكْ تِرَكْ bir tiziğ tirek= bir sıra direk", "بِرْ تِزِكْ يِنْچُو bir tiziğ yincü = bir dizi inci".

تَژِكْ tejik: Tacık, Farslı.(iki çıkak arasındaki ژ ile).

تَشُكْ teşük: Deşik, yarık. Şu savda dahi gelmiştir: "تَشُكْ سُفْدا بَلْكُرارْ teşük suwda belgürer = yarık suda belli olur". Bu sav, bir iş yaptığında öğünen kimseye, işin iyiliği, kötülüğü, meydana çıktığında belli olur, diye söylenir.

تَشِكْ teşik: Obur, karnı doyduğu halde gözü doymıyan kişi.

تُشُكْ tüşük: İşten, güçten kalan haylaza "تُشُكْ كِشِي tüşük kişi" denir.

تُشَكْ töşek: Döşek.

تِشَكْ tişek: Şişek, iki yaşını bitirerek üçüne basmış olan koyun.

تُلَكْ tölek: Dölek, oturamaklı, gönlü sâkin kişi. Şu savda dahi gelmiştir : "اَچْ اِيَكْ تُوقْ تُلَكْ aç ewek, tok tölek = aç aceleci, ivek; tok dölek olur". Oğuzca.

تُلَكْ tülek: Dört ayaklı hayvanların tüylerini attıkları sıra. "اَلْ قُويْ تُلاكِنْدا كَلْدِي ol koy tüleginde keldi = o, koyun kırkımında

geldi".

تَلِكْ telik: Delik.

تُوَكْ tüwek: Yaş söğüt ağacının veya buna benzer bir ağacın kabuğu boru gibi çıkarılır, serçe kuşlarını vurmak için içerisine yuvarlak tane konularak atılır. Bu, borudan dahi yapılabilir. Çiğilce.

چُبَكْ çübek: Çocuk çükü.

چِبَكْ çibek: " چِبَكْ قَرْغوى çibek karguy = Delicedoğan, moymul".

چَتُكْ çetük: Kedi. " كُوكْ چَتُكْ kök çetük = erkek kedi [+].

چَچَكْ çeçek: Çiçek, ağaç çitiği, ot çiçeği.

چَكَكْ çekek: Çiçek hastalığı. Çiğilce.

چَرِكْ çerik: Savaş safı, savaşta sıra, dizi. Şu savda dahi gelmiştir: " آلْبْ چَرِكْدا بِلْكا تِرِكْدا alp çerikde, bilge tirikde = yiğit, harp nizamında, akıllı adam dernekte, dergede sınanır".

چَرِكْ çerik: Her şeyin karşısı. Oğuzca: Her şeyin vakti, sırası.

چُرَكْ çörek: Çörek.

چِلِكْ چِلِكْ çilik çilik: Keçiyi çağırma zamanında kullanılır.

چُنُكْ çünük: Çınar ağacı.

[+] Basma nüshada كُوكْ چَتُكْ sözündeki كُوكْ kelimesi gördüğünüz şekilde ise de yazma nüshada harekesiz olarak كوك şeklindedir. Doğrusu " كُوكْ küvük" olacaktır. Bk. Dv.III, 123,11. B. A.

چُشَكْ çüşek: Ot, çayır. Soğutça.

دُلَكْ dülek: Ağzı kırık saksı, ağzı kırık testi.

سِبَكْ sibek: Değirmen taşının kendi üzerine döndüğü demir.

سِبَكْ sibek: Sübek, çocuğun içerisine işemesi için beşiğine konulan kamış.

سِدُكْ sidük: Sidik (her türlüsü).

سِذِكْ sidhiğ: Kaftanın iki yanından, sağ ve sol taraflarından, birisi. Bu kelime " سِذِغْ sıdhığ" kelimesinden daha güzeldir.

سُرُكْ sürüğ: Sürü, hayvan sürüsü. " بِرْ سُرُكْ قُويْ bir sürüğ koy = bir sürü koyun". Şu parçada dahi gelmiştir :

اُكُرْ سُرُكْ قُويْ تَڤِى يُنْدِى بِلا [+]
يُمُرْلَيُو اَرْكَنِنْ سُوتِنْ سَغارْ

Ögür sürüğ koy tewi yundı bile
Yumurlayu erkenin sütin sagar

"Bir kimsenin koyun, deve, at sürüleri bulunursa, onları erkence toplar, sütünü sağar".

سُزُكْ süzük: " سُزُكْ سُوفْ süzük suw = süzülmüş su". Her süzülmüş ve her temiz şeye böyle denir. Yakut ve yakut gibi şeylere de "süzük" denilir.

[+] تَڤِى kelimesi bazı yerlerde " تَڤِى tewi" şeklinde yazılmıştır; bunun, eski zamanlarda "tewi" ve "tiwi" şekillerinde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bugün bile Özbekler "tive", Türkmenler "teve, deve" demektedirler. B. A.

سَڭُك seğük: "سَڭُك آت seğük at = çözülmüş at".

سَڤُك sewük: "سَڤُك نَنْك sewük neng = sevilen nesne".

سِلِك siliğ: " سِلِك اَر siliğ er = temiz, ince, yakışıklı, tatlı dilli kimse".

شُبِك şöpik: Çörçöp; meyva yenildikten sonra atılan şey. ش harfi چ den çevrilmiştir.

شُتُك şütük: Sığır boynuzundan yapılan divit.

شُتُك şütük: "شُتُك سَقَال şütük sakal = köse sakal".Bu, ona benzetilmiştir, (divite).

شُنُك şünük: Çınar ağacı. ش harfi چ den çevrilmiştir.

كَبَك kepek: Kepek. Küçük inciye " كَبَك يِنْجُو kepek yincü" denir.

كَبَك kepek: Başta bulunan kepek.

كُبُك köpük: Suyun köpüğü.

كُبُك köpük: Kaynıyan tencerenin köpüğü.

كَچِك keçik: Köprü. Nitekim şu savda gelmiştir :
"قَيْنَار اُكُز كَچِكْسِز بُلْمَاس سُو" kaynar öküz keçiksiz bolmas = coşkun su geçitsiz olmaz". Bu sav, herkesin şaşırıp kaldığı bir işte, çıkılacak bir yol bulunabileceğini anlatmak için söylenir.

كَچِك keçik: Sağrı, iki adamın bir hayvana binmesi.

كِچِك kiçik: Her şeyin küçüğü.

كَذْهُك kedhük: Kepenek, yağmurluk.

كَدُك kedük: Tüyden yapılmış bir takke olup tulganın altına giyilir. Çünkü bu, ona benzer.

كُدُك ködük: " اِيش كُدُك ış ködük = iş güç". Bu, yalnız kullanılmaz, ikisi bir arada kullanılır.

كَرَك kerek: Yaraşır. Bu, "yaraşır mı?" demek olan " كَرَكْمُو kerek mü" sözüne cevap olarak söylenir, "evet" anlamınadır.

كُرُك körük: Kuyumcu, ya da demirci körüğü.

كَزَك közek: Çulha aygıtlarındandır; birbiri üzerine düğümlenen bir takım iplikler olup, onunla üsteriş, alterişden ayrılır. Kumaş, kumaşa benzer şeyler dokuyanlara da böyle denir.

كَزِك kezik: İnsanı titreten sıtma, gezek.

سَرِغ كَزِك sarığ kezik: Sarılık hastalığı.

كَزِك kezik: İşte nöbet, gezek. "سَنِڭ كَزِكِڭ كَلْدِى sening kezikiŋ keldi = senin nöbetin, sıran geldi".

كَزِك kezik: Cesaret. " بُو اِيشْتَا سَنْكَا كَزِك كَرَك bu ışta sanğa kezik kerek = bu işte sana cesaret gerek". Bu da önceki gibi sıra anlamınadır.

كُزِك küjik: Perçem, zülüf. Arguca.

كَسَك kesek: Bir nesnenin keseği, bölüğü. "بِرْ كَسَك اَتْمَاك bir kesek etmek = bir parça ekmek".

كَڤَك keweğ: Burundaki kıkırdak. (Yumşak kâfla).

كُڤُك küwük: "كُڤُك مُوش küwük muş = erkek kedi". Çiğilce.

كُلُك külüğ: " كُلُك نَنْك külüğ neng = iğreti nesne".

كُلُك kölük: Arka; gölük, yük yükletilen herhangi bir hayvan.

كَمَك kemek: Çubuklu ve nakışlı bir kumaştır; bundan bürgü yapılır; Kıpçaklar yağmurluk yaparlar.

كُنَك künek: Matara, ibrik.

مَژَك mejek: İt pisliği. (İki çıkak arasındaki ژ ile).

نَتَك netek: Soru edatıdır; "nice, nasıl" demektir. "نَتَك سَن netek sen = nasılsın ?".

نَچُك neçük: Niçin. "نَچُك بَرْدِينْك neçük bardınğ = niçin gittin". Yabakuca.

نَلُك nelük: Niçin. Başka Türklerce.

نَرَك nerek: Neye gerek. " بُو سَنْكَا نَرَك bu sanğa nerek = bu, senin nene gerek". Aslı "نَا كَرَك ne kerek"tir, iki harf atılmıştır.

بَچَل beçel: Sünnet edilmiş kadın, hadım edilmiş erkek, iğdiş edilmiş at ve başka hayvanlar.

بَشِل başıl: "بَشِل قُوى başıl koy = tepesinde beyazı bulunan koyun".

بَدَل آرْت Bedel art: Üç ile Barsgan arasında sarp bir yer, bir tepe [+].

تَسَل tasal: Çevgen oyununda çizilmiş sınır. Bu kelime "تَلَاش talas" kelimesinden çevrilmiştir; nitekim Arapçada مَا فِي الأَرْضِ تَلَاوَة

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "Bedel art" olarak yazmışsa da bizce "Badak Art" olsa gerektir. Çünkü Orta Anadoluda şu kelimeler "merdiven" anlamınadır: Badak, basak, badal. B.A.

denildiği gibi لَتَاق dahi denir; otlak manasınadır.

تَكُل tegül: Değil. Oğuzca. Bu kelime Arguların "دَاغ آل dağ ol" sözünden alınmıştır. Oğuzlar, dillerinde د harfini ت ve غ harfini ك yapmışlar, الف i de atmışlardır.

چِغِل تِغِل çıgıl tıgıl: "اُوق كِيش اِچْرَا چِغِل تِغِل قِلْدِى ok kiş içre çıgıl tıgıl kıldı = ok sadakta cıgıl cıgıl etti".

چِكِل Çigil: Türklerden üç oymağın adıdır; birisi göçebedir, "قَيَاس Kuyas"ta otururlar. Kuyas, Barsgan'ın ötesinde bir kasabadır. İkincisi "طِرَاز Tıraz = Talas" yakınlarında bulunan bir kasabada otururlar. Bunlara da yukarıdakiler gibi "Çiğil" denir. Çiğil adının verilişinde esas şudur: Zülkarneyn Argu ülkesine geldiği zaman, bulutlar musluklarını açmış, yollar çamur içinde kalmış, yürümek güçleşmiş imiş. Bunu gören Zülkarneyn اِينْچَه كِلاسْت demiş. (Bu ne çamur demektir); orada bir kale yapılmasını emretmiş, kale yapılmış; adına "Çigil" denilmiş. Bundan sonra o kalede oturan Türklere "چِكِلى Çigilî" denilmiş. Daha sonra bu ad, yayılmış.

Oğuzlar, buraya yakın oturdukları için her zaman Çiğillerle savaş ederlermiş; duşmanlık aralarında bugüne değin sürüp gelmiştir.

Çiğil kılığına girenlere de bu ad verilir. Oğuzlar Ceyhundan yukarı Çine kadar olan yerlerdeki bütün Türklere "Çiğil" adı verirler. Bu, yanlıştır.

Üçüncüsü, Kaşgarda bulunan bir takım köylerdir. Bu köylerin halkına da "Çiğil" derler; bunlar, bir yerden çıkarak dağılmışlardır.

جُمُل Çomul: Türklerden bir oymak.

سُكَل sükel: Hasta. Oğuzca.

سِكِل sigil: Siyil.

قِزِل kızıl: Her nesneden kızıl olan. Şu savda dahi gelmiştir: " قِلْنُو بِلْسا قِزِلْ كَذَارْ . يَرَانُو بِلْسا يَشِلْ كَذَارْ kılnu bilse kızıl kedher, yaranu bilse yaşıl kedher = kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer, yaranmayı bilse yeşil giyer". (Kadın güzel görünmeyi, iyi geçinmeyi bilirse kırmızı ipekli kumaş giyer, naz etmeyi, kırıtmayı bilirse yeşil giyer). Bu sav iyiliğe ermek için güzel geçinmekle emrolunan kadına söylenir.

قِزِل Kızıl: Kaşgarda bir dere adı. Şu parçada dahi gelmiştir :

قِزِلْ سَرِغْ آرْقَشِبْ يِپْكِنْ يَشِلْ يُزْكَشِبْ
بِرْ بِرْ كَرُو يُرْكَشِبْ يَلِنْكُوقْ آنِي تَنْكْلَشُورْ

Kızıl sarığ arkaşıp
Yipkin yaşıl yüzkeşip
Bir bir kerü yürkeşip
Yalnğuk anı tanğlaşur

"Kızıl sarı çiçekler arka arkaya çıkar, yeşil menekşe yüze çıkar, birbiri üzerine sarılır, insan bunlara şaşar".

كَفَلْ kewel: " كَفَلْ آتْ kewel at = yürüyüşlü, küheylan at".

بِچِمْ bıçım: " بِرْ بِچِمْ قَاغُونْ bir bıçım kagun = bir dilim kavun". Başkası da böyledir.

بُغِمْ bogım: Boğum. Parmakların, kamışın, kındıra otunun boğumu.

بُكُمْ büküm: " بُكُمْ آتُكْ büküm etük = kadın pabucu". Oğuzca. Başka Türkler " مُكِمْ mükim" ve " مُكِنْ mükin" derler. م , ب den, ن de م den çevrilmiştir. Bunun öz Türkçe olmadığını sanıyorum. Lâkin [+]

[+] Basma nüshanın birinci cildinin 331 nci sahifesinin 16 ncı ve yazma nüshanın 199 uncu sahifesinin 13 ncü satırında الأخلاف diye bir kelime vardır. Metin şöyledir: وَلٰكِنْ قِفْجَاقْ وَغَيْرُهُ مِنَ الأخلاف يُسَمُّونَ بِهٰذَا Bu ibareyi Bay Kilisli "lakin Kıpçaklar ve onlar ile her cihetle müttefik olanlar böyle derler" diye dilimize çevirmiş; Bay Atıf ta buna yakın bir mana vermiş ise de ben bunların yanılmış olduklarına inanıyorum; çünkü burada -yazma nüshada dahi olduğu gibi- ne احلاف ne de اخلاف kelimeleri gidebilir. احلاف, حَلْف in cem'idir, bu da "and" demektir. اخلاف , خَلْف in cem'idir, bu da "arda" anlamınadır. Bu iki anlamdan hiç birisi burada yakışık almaz.

Benim anladığıma göre bu kelime الأجلاف olmalıdır; o vakit mana şöyle olur: "Ben bu kelimenin öz Türkçe olmadığını sanıyorum; lakin Kıpçaklarla Kıpçaklardan başka boyların avamı bunu böyle söyler".

Nitekim Dv. I, 280, 13 te şöyle bir parça vardır, bu da bizi tanıklamaktadır : [قَالَ مَحْمُودٌ] إِنَّ مِنَ الأَدَبِ وَصِيَانَةِ حُرْمَةِ كِتَابِ اللّٰهِ تَعَالَى إِذَا قَرَأَ القَارِئُ عِنْدَ أَجْلَافِ التُّرْكِ وَنِسَائِهِمْ الخ...

B. A.

Kıpçaklarla Kıpçaklardan başkasının avam takımı bunu böyle söylerler.

تَرِمْ Tarım: Tekinlere ve Afrasyab soyundan olan Hatunlara ve bunların büyük, küçük çocuklarına karşı söylenen bir kelimedir; ne kadar büyük olursa olsun Hakanlı Hanlarının oğullarından başkasına böyle söylenmez.

آلْتُنْ تَرِمْ Altun Tarım: Büyük kadınların lâkabıdır.

تَرِمْ tarım: Göllere, kumluklara dökülen çay kolları.

تَرِمْ Tarım: Uygur sınırında " كُجَا Köçe" adındaki yerin yanında bir yer adı. "اُسمِى تَرِمْ Usmı Tarım" dahi denir. Buraya akan bir derenin adına da "Tarım" derler.

تُرُمْ turum: Durum, bir adamın boyu kadarınca olan uzunluk. "بِرْ اَرْ تُرُمِى سُوفْ bir er turumı suw = bir adam boyu su". Başkası da böyledir.

تُرُمْ torum: Torum, deve yavrusu. Dişisine " تِشِى تُرُمْ tişi torum" denir.

تِزِمْ tizim: Dizi. " بِرْ تِزِمْ يِنْجُو bir tizim yincü = bir dizi inci".

تُقُمْ tokum: Boğazlanacak hayvan; en çok, boğazlanacak olan at için kullanılır.

تِكِمْ tikim: " بِرْ تِكِمْ تُرْمَاكْ bir tikim türmek = bir parça dürüm (içerisine peynir veya yağ konularak dürülen yufka ekmeği).

تَلِمْ telim: Çok. " تَلِمْ يَرْمَاقْ telim yarmak = çok para".

تُلُمْ tolum: Silâh. Bu, cemi gösteren bir isimdir. Şu parçada dahi gelmiştir:

تَلِمْ بَشْلَرْ يُوَلْدِمَتْ يَغِى اَنْدِنْ يَوَلْدِمَتْ
كُجِى اَنِنْكْ كَوَلْدِمَتْ قِلِجْ قِنْقَا كُجُنْ سِغْدِى

Telim başlar yuwaldımat
Yağı andın yawaldımat
Küçi anıng keweldimet
Kılıç kınka küçün sıgdı

"Bir çok başlar yuvarlandı, duşman ondan yavaşladı, kuvveti gevşedi, kılıç kına gücün sığdı".

(Yiğitlerin başları yuvarlandı; bu yüzden duşmanın hıncı sendi; kuvveti azaldı, üzerinde çok kan kuruduğu için kılıç kına güçle sığdı).

تِلِمْ tilim: Dilim. " بِرْ تِلِمْ اَتْ bir tilim et = bir dilim et". Uzunlamasına kesilen veya yarılan her nesneye de böyle denir.

دِدِمْ didim: Geline gerdek gecesi giydirilen taç.

سَرِمْ sarım: İbrik, testi gibi şeylerden içilecek olan nesnenin süzülmesi için bu kapların ağzına gerilen ipek kumaş parçası.

سَغِمْ sagım: "بِرْ سَغِمْ سُوتْ bir sagım süt = bir sağışta sağılan süt".

سُقِمْ sokım: Bir ağaç parçası çam kozası şeklinde kesilerek içi oyulur, üç tarafından

delinerek okun üzerine konur.

بقرسقم Bakırsokım : Merih yıldızının adı.

قجم kuçam: " بير قجم نانك bir kuçam neng = bir kucak nesne".

قرم korum: Kaya. Yığılmış mala da böyle denir. " ال قرم بلدى ol korum buldı = o, bir yığın mal buldu".

كرم kerem: İzbe, yer altında kazılmış olan izbe. Yukarı ve Aşağı Çin dilinde.

كرم kerim: Duvarlara örtülen nakışlı çarşaf,halı gibi nesne. " تام كرمى tam kerimi = duvara gerilen örtü".

بتن bütün: " چين بتن كشى çın bütün kişi = kendine güvenilebilen, doğru, dürüst kişi".

بتن bütün: Doğru, dürüst, sahih. " بتن يرماق bütün yarmak = bütün para, sağ para".

بذن budhun: Ahâli, halk, avam. Çiğilce.

برن burun: Burun.

برن burun: " تاغ برنى tağ burnı = dağ burnu, dağın ileriye doğru çıkıntısı". Herhangi bir şeyin önüne dahi böyle denir.

برن burun: Önce. " ال مندن برن بردى ol mendin burun bardı = o, benden önce vardı". Bu kelime, yalnız anlamda Arapçaya uygun düşmüştür.

بژن bujın:"Çöpleme"denilen ağılı bir ot. (İki çıkak arasındaki ژ ile).

بسن basan: Ölü gömüldükten sonra yenilen yemek.

Buradan alınarak " يوغ بسن yuğ basan" denir.

بغن bogun: Boğum, kamış boğumu, parmak boğumu.Bu kelimedeki ن , م den çevrilmiştir. Bu, her zaman olan şeydir; nitekim şu beyitte dahi gelmiştir :

يا رب جعد فيهم لو تدرين
يضرب ضرب السبط المقاديم

Nitekim nefiy edatı olarak لم ve لن denir.

بقن bakan: Halka. Altın ve altına benzer şeylerden yapılan halka, toka. " التن بقن altun bakan = altın halka".

بقن bıkın: Böğür, boş böğür.

بكن bükin: Erliksiz, pulç.

بكن bükün: Körbağırsak.

بكن büken: Karpuz, Hind kavunu.

بلن bulun: Tutsak, yakalanan. Şu parçada dahi gelmiştir :

آبنك قلسام اذو بارب تترادم سوسين تا ريب
بلن قليب بشي يا ريب بلغ برجا منكا يغذى

Abang kolsam udhu barıp
Tutar erdim süsin tarıp
Bulun kılıp başı yarıp
Buluğ barça manga yıgdı [+]

"Eğer isteseydim ardı sıra varıp aske-

[+] Basma nüshada " بلغ buluğ" şeklinde olan bu kelime yanlıştır," ع yoluğ" olacaktır; nitekim yazma nüshada dahi böyledir. Bk. Dv. I, 181, 15. B. A.

rini dağıtarak onu tutardım, tutsak edip başını yarardım; nesi varsa kurtulmak için önüme yığdı".

(Yenilen bir adamı anlatarak diyor ki: Ben isteseydim onun ardı sıra gider ve yakalardım; ordusunu dağıtır, onu esir ederdim , kafasını yarardım; lâkin bana kurtulmalık -fidyei necat- olarak birçok mal topladı; ben onu bırakmakla ona minnet ettim).

تَبَن taban: Taban, deve tabanı.

تُبُن tübün [+]: Bir parça yemek, buğday kesmiği. Uç dilince.

تَذُن tadhun: Tosun, iki yaşında olan sığır. Dişisine " تِشِي تَذُن tişi tadhun" denir.

تُذُن tudhun: Köyün büyüğü, tanınmışı; köylülere içme suyunu dağıtan kimse.

تُتُن tütün: Duman. Şu savda dahi gelmiştir : "اوت تُتُنسُز بُلْماس ، يِكِت يازُقسُز بُلْماس" ot tütünsüz bolmas, yigit yazuksuz bolmas = ateş dumansız, genç günahsız olmaz".

تُكُن tügün: Düğün.

تِكَن tiken: Diken. Bu söyleyiş yeğnilik yolıyladır; halbuki kurala göre ك harfinin

[+] Brockelmann bu kelimeyi " تُبُن tubun" şeklinde yazmış, hiç te bir tanık göstermemiştir. Bize kalırsa "tübün" olsa gerektir. "Tüp" dip demektir; nitekim Dv. I, 52, 16 da gelmiştir. "Tübün" kelimesinin sonundaki ن nispet edatıdır; şu halde "tübün" tencerenin dibinde kalan bir parça yemek anlamına gelmiş olmalıdır. B. A.

şeddesiyle " تِكَّن tikken" demek gerektir. Bu kelime bir şeyi delmek, dürtmek, dikmek demek olan "تِكْدِي tikdi" sözünden alınmıştır. İlk ك kelimenin aslındaki ك dir; ikinci ك sıfat olduğu için getirilmiştir; nitekim "eti şişe sapladı" demek olan " تَشْدِي اَتْنِي tewdi etni" sözünden sıfat yapmak istersek, " اَتْنِي تَشْكَن etni tewgen" deriz.

Sıfatlarda kelimenin aslında olmıyan bir ك ziyade edersin. "اَرْ جُمْدِي سُوْدا er çömdi suwda" sözünden sıfat yapmak istersek "سُقْقا جُمْكَان اَرْ suwka çömgen er" deriz ki "suda yüzen, çuman, dalan adam" demektir. Sıfatlarda kelimenin aslında olmıyan bir ك ziyade kılmış oldun. Kelimenin aslında ك bulunursa sıfat belgisi olmak üzere bir ك daha getirirsin; ك lerin birbirine girmesi için şeddelersin; nitekim " اَرْ اُراغُتْنِي سِكْتِي er uragutnı sikti" sözünden sıfat yapmak istersen " سِكَّان اَرْ sikken er" dersin. " تِكَّن tikken" kelimesi de böyledir. Yeğnilik yapılmak için sonradan ك in biri atılmıştır.

تُلُن tulun: Kulakla ağız arasındaki yer, dulun. Türk ve Oğuz dillerinden birinde .

تُلُن tulun: Atın sağ ve sol dulunundaki kemik.

تلن tolun: " تلن آي tolun ay = ayın ondördü".

تمن Taman: Kaşgarın ortasından akan bir dere.

تمن temen: " تمن ينڭنا temen yinğne = timne, çuvaldız".

تمن tümen: Çok. "تمن ترلك سوزلادي tümen türlüğ sözledi = çok çeşit, bir yığın söz söyledi".

تمن منك tümen minğ: Bin kere bin, bir milyon. "تمن منك يرماق tümen minğ yarmak = bir milyon para".

تسن ? [+] Henüz binilmemiş olan tay.

جبن çoban: Köy büyüğünün, muhtarının yamağı.

جقن çıkan: Yiğen, hala oğlu.

جكن çekün: Ada tavşanı yavrusu, göcen.

چكن çögen: Çevgen.

سبن saban: Saban, sapan, bütün aygıtlariyle beraber çift takımı.

سبن saban: Çiftçilik. Şu savda dahi gelmiştir : سبندا سندرش بلسا اورتكونده ارتش بلماس sabanda sandırış bolsa örtkünde irteş bolmas = tarla ekilip sürülürken kavga [++] olursa, harmanda, çeç zamanında gürültü olmaz". Bu sav, sonunda kavga çıkmaması için işi önünden sağ-

[+] Bu kelime yazma nüshada تشن imlâsında olduğu halde Bay Kilisli basma nüshaya تسن şeklinde geçirmiştir. Brockelmann "tosun" imlâsında yazmıştır. Doğrusu da bu olsa gerektir.

[++] Basma nüshanın onbirinci satırında şöyle bir ibare vardır: معناه اذا وقعت المسلاحة اوان الفلاحة Bu ibaredeki مسلاحة kelimesi yanlıştır. Doğrusu ملاحات veya ملاحة olacaktır. B. A.

lam turtmakla emrolunan kişiye söylenir.

سغن sagun: Karluk boyunun büyüklerine verilen bir unkundur. Türk doktorlarına " آتا سغن Atasagun" denir.

سغن sıgan: " سغن سج sıgan saç = sığanmış saç, kıvırcık olmıyan saç".

سكن süken: Eşek yükünün bir tarafında olan sepet, sele gibi şeyler, seklem.

قجن kaçan: Ne vakit. " قجن كلدنك kaçan kelding = ne vakit geldin?". Bu kelime, bazı kere "vakit" ve "zaman" anlamına da gelir. " قجن برسا سن kaçan barsa sen" denir ki "gitmiş olsaydın, gitseydin" demektir. Bazı kere, bu kelime, vakitleme edatı olarak kullanılır, fakat aslî olan ilk mânâdır.

قذن kadhın: Kayın, dünür, hısım. Kıpçaklar bunu ز ile söylerler. Şu savda dahi gelmiştir : " قدش تميش قيمادوق . قذن تميش قيميش kadaş temiş kaymaduk, kadhın temiş kaymış = kardeş demiş tınmamış, dönüp bakmamış (iltifat etmemiş); kayın demiş, iltifat etmiş". Bu sav, hısımlar içinde kayınlara saygı ile emrolunduğu zaman söylenir.

قرن karın: Karın. " قرن اتماق karın atmak = hayvan boğazlandıktan sonra, işkenbesi nişan

alınarak ok atılır. Vuran adam, etinden bir parça alarak götürür.

قُرُن kurun: Kurum, duvara, ocağa sıvaşmış, toplanmış olan duman eseri.

قُقُن kukun: Kıvılcım.

قَلِن kalın: Yığarlı olan her nesne, kalın. Çok askere " قَلِن سو kalın sü" denir.

قُلُن kulun: Tay.

قُلَن kolan: Kolan, bağırdak.

قُلَن اتي kolan eti: Atın kolan geçen yeri.

كَتَن keten: Zahmet, sıkıntı. Zahmet çeken kişiye " كَتَن كُرْدِي، كَراكُو يُذْتِي keten kördi, keregü yüdhti" denir ki "sıkıntıyı gördü, çadırı yüklendi" demektir.

كُدَن küden: Düğün yemeği, düğün.

كُبَن küben: Deve hamudunun altına konulan çul, gölüğe gerekli olan çul ve çula benzer şeyler. Oğuzca.

كُرِن kürin: Kürün, içerisinde kavun, karpuz, hıyar gibi şeyler taşınan küfe.

كُزُن küzün: Kendisiyle serçe kuşu, tarla sıçanı, köstebek gibi şeyler avlanan, sıçan cinsinden bir hayvan [+].

كُسَن Küsen: " كُجَ Köçe" denilen şehrin bir adı. Burası Uygur sınırıdır.

كَلِن kelin: Gelin. Türk yazısında bu gibi isimlerin hakkı, orta harfi üstün ise, üstün olan harften sonra Türkçe hecesinde bir elif ziyade kılmaktır; deve tabanı تَبَن diye yazıldığı gibi تباسن diye dahi yazılabilir. Arap harfleriyle yazılışında, asıl kelimede olmıyan iki الف eklenir. Bunlar, üstün harekesi gösterirler.

Yine böyle, ortası ötre olan kelimelere de bir و eklenir. Buğday kesmiği ahlamına olan تُبُن kelimesi توبون şeklinde dahi yazılır. Gelin kelimesi Türk harfleriyle كيلين diye yazılır. Kural böyledir; ben hepsini söylemedim. Bir uzatma harfi ve yumşak harf ziyade kılmak olabilirse de, doğru ve düzgün olanı, kitapta görülenidir.

Böyle olmasının sebebi şudur: فَعَل kelimesi 'فَعَال kelimesinin, فُعَل kelimesi 'فُعَال kelimesinin, فِعَل kelimesi de 'فِعَال kelimesinin kısaltılmışıdır. Uzatılmış olsa, kelimenin aslından uzaklaşılmış olmaz; kısaltılmış olsa yeğnilik olur. Yeğniliğe uymak daha doğrudur.

Mücerret ayrımları bitti [+].

X

X X

[+] Bu kelime basma nüshada yanlıştır. Yazma nüshada كُزَن şeklindedir, Radloffta dahi " كُزَن küzen" imlâsındadır. B.A.

[+] Mücerret, "yalın" anlamındadır. Kendisine hiç bir harf ziyade kılınmıyan asıl kelime demektir. B. A.

BU AYRIM, KELİMENİN İLK HARFİ İLE İKİNCİ HARFİ ARASINA UZATMA HARFİ ZİYADE KILINAN AYRIMDIR

ÜÇ TÜRLÜ HAREKESİYLE فَاعِلْ AYRIMI

قَاغُتْ kagut: Kavut, darıdan yapılan bir yemektir. Bu, şu suretle yapılır: Darı kaynatılır, kurutulur, sonra dövülür, un gibi inceltilir, yağla ve şekerle karıştırılır, böylelikle yeni doğurmuş olan kadınlara verilen bir yemek olur.

جَاتِرْ çatır: Çadır.

جَاتِرْ çatır: Nişadır. Köçe dilince.

جَاجِرْ çaçır: Çadır. Oğuzlar buna "جَاشِرْ çaşır" derler.

سَاتِرْ satır: Söğme; "piç, aslı belirsiz" demektir.

سَاغِرْ sagır: İçerisine şarap konulan havana benzer, söbü bir kap.

سِيبِزْ sibiz: "سِيبِزْ كِشِى sibiz kişi = alık ve dalgın kişi".

تُودَشْ tüdeş: "تُودَشْ نَنْكْ tüdeş neng = birbirine benziyen, bir cinsten olan nesneler". Aslı " تُو tü"den gelmiştir, "tüy" anlamınadır. Hayvan için " بُو آتْ نَا تُولُكْ bu at ne tülüg = bu at ne renkte" denir. "دَشْ deş" öğürlük ve yakınlık bildirir bir edattır.

Bir anadan doğmuş olan iki çocuğa " قَرِنْدَشْ karındaş" denir. Çünkü, karın kelimesine "deş" edatı eklenince "bir karında beraber bulunmuş" demek olur.

Meme için " اَمِكْ emik" denir. Bir memeden emen iki çocuğa " اَمِكْدَشْ emikdeş" derler;"emmekte arkadaş"anlamınadır. İkisi bir yerden olan kimselere " يِرْدَشْ yerdeş" denir, "hemşeri" anlamınadır. Kardeşe, hısıma " قَدَشْ kadaş" denir, aslı " قَا ka" dır, zarf ve kap anlamınadır. Buna " دَشْ daş" getirilerek " قَدَشْ kadaş" olmuştur. "İkisi bir kapta, zarfta yatmışlar" demek olur ki, o da ana karnıdır.

" كُنْكُلْدَشْ köngüldeş" kelimesi de böyledir. "gönül arkadaşı" demektir. Çünkü kalp, gönüldür.

" تُودَشْ tüdeş" kelimesi de böyledir;"renkte arkadaş" anlamınadır.

تِيدِشْ tıdış: Engellik, engel oluş.

كَاكُشْ keküş: Şişlik için sürülen bir ilâçtır; aksırgan otu.

بَالِغْ balığ: Yaralı. Şu beyitte dahi gelmiştir :

اُرْمُشْ اَاژُنْ بُسُوغِنْ قِلْمِشْ اَنِي بَالِغْ
اَمْ سَمْ اَنْكَرْ تِلاَنِبْ سِزْدَا بُلُرْ يَقِغْ

Urmuş ajun pusuğın kılmış anı balığ
Em sem angar tilenip sizde bulur yakığ

"Dünya pusüsunu kurmuş, onu yaralamış; ilaç, çâre arayıp yakıyı sizde buluyor".

(Kendi halini anlatarak diyor ki: Zaman beni sıkıntı pususuna attı, yaraladı, ilâç aradı, yakıyı senin yanında buldu).

تاتغ tatığ: Tat, dat, lezzet. Birlikte söylenmek üzere " تاتغ تالغ tatığ talığ" denir.

بيشك bėşik: Çocuk beşiği.

ديدك didek: Gelin giderken, yad kimselere görünmemek için örtülen örtü.

بيلك bėlek: Armağan, hediye [+].

تونك tünek: Hapishane, zindan. Barsgan dilince.

سوجك süçik: Tatlı olan her şey.

سوجك süçik: Şarap. Bu kelime birbirine zıt iki anlam bildirir. " ايلا Ila = Ilı" deresi halkı olan Yağma, Toxsı, Çiğil boyları şaraba, kızıl şarap demek olan "قزل سجك kızıl süçik" adını verirler.

سيزك sėzik: Seziş, sezme.

كوپك küpik: Hırka, bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikmek.

[+] Bu kelime basma ve yazma nüshalarda bu şekilde ise de yanlış olsa gerektir, doğrusu " بلك belek" olmalıdır. Çünkü Dv. I, 322, 16 da " بلك belek" şeklinde geçmektedir. Yazma nüshada, önce " بيلك bėlek" şeklinde yazılmış iken sonradan kırmızı mürekeple ب harfinin üzerine bir üstün harekesi konulmuştur. Belek kelimesi bugün Batı Anadolunun bir çok yerlerinde "düğün armağanı" ve yeni doğan çocuk için getirilen "hediye" anlamına kullanılmaktadır. B. A.

كوشك küşik: Örtü, perde.

كولك kölik: Gölge.

قاغل kagıl: Üzüm asmaları bağlanan yaş söğüt dalı. Nitekim şu savda dahi gelmiştir: "قالسا قلماس، قاغل باغى يزلماس kal ? sawı kalmas, kagıl bagı yazılmas = yaşlı adamın sözü bırakılmaz, kağıl bağı çözülmez".

بيرم bėrim: Borç, verim. Şu savda dahi gelmiştir: " الجى ارسلان بيرمجى سجغان alımçı arslan, bėrimçi sıçgan = alacaklı arslan, verecekli, borçlu sıçan".

بچن biçin: Türklerin oniki yıllarından biri.

تيمن tėmin: Demin, "bundan evvel" anlamına bir kelimedir. " تيمن كلدم tėmin keldim = demin geldim".

جوذن çodhın: Tunç ve süzülmüş bakır. " جوذن اشج çodhın aşıç = bakır tencere".

سوغن sogun: Soğan; "sovan" dahi denir.

سوغن يلان sogan yılan: Tulum gibi iri bir yılan.

سيغن sıgun: Yaban sığırı. Kökü insana benziyen bir ot olup erkeklik kuvveti kalmıyanların kullandıkları bu ota " سيغن اتى sıgun otı" derler. Farsçası استرنك dir. Bu otun erkeği ve dişisi olur; erkeği erkeğe, dişisi kadına verilir.

سيغن sıgun: " سيغن سمر Sıgun Samur = بغراخان Boğra Xan'ın ağılandığı yerin adı".

جاذن çadhan: Çıyan, kuyruğuörü, akrep.

لاجن laçin: Şahin. Bu, yırtıcı kuşlardandır; yiğit adama da " لاجن laçin" denir.

\+
\+ \+

قاعول AYRIMI

قاتون katun: Afrasyab kızlarından olanların adıdır. Şu savda dahi gelmiştir: "خان ايشى بلسا قاتون ايشى قلير Xan ışı bolsa katun ışı kalır = Hanın işi, emri olunca, Hatunun işi geri kalır". Bu, Arapların اذا جاء نهر الله بطل نهر عيسى sözü gibidir.

قاغون kagun: Kavun. Şu savda dahi gelmiştir: "قاغون قربا بلسا اذيسى اكى اليكن تكير kagun karma bolsa idhisi ikki eligin tegir = kavun yağma edilirse sahibi iki eliyle yakalar". Bu sav, mal sahibinin malına düşkünlüğünü göstermek için söylenir.

لاغون lagun: Ölçek gibi oyulmuş bir şeydir; bununla süt, ayran ve buna benzer şeyler içilir.

Bu ayrım, kelimenin ortasındaki ve sonundaki harfler arasına uzatma harfi ve yumşak harf getirilen ayrımdır.

\+
\+ \+

HER HAREKESİYLE فعال ، فعول ، فعيل AYRIMI

بقاج ارت Bukaç Art: Bir sarp yerin adıdır.

بقاج bukaç: Tencere, bardak. " اشج بقاج aşıç bukaç" da denir.

تتار Tatar: Türklerden bir bölük.

تغار tagar: Dağarcık, içerisine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar.

تقار tawar: Mal, eşya.

جقار çawar: Ateş yakmak için kullanılan tuturuk; birleşik olarak "جقار جقار çawar çuwar" denir.

سقار sokar: Boynuzsuz olan her hayvan; başı, yanak gibi saçsız olan her adam. Bu sözden alınarak boynuzsuz koyuna da "سقار قوى sokar koy" denir.

خزار Xozar: Türk dünyasından bir yerin adı.

كفاز küfez: Kurumlu kişi, kasalak.

مراز maraz: Karanlık gece.

مراز maraz: Ücretle çalışan adam, ırgat. Argu ve Yağma dillerince " خيار مراز xıyar maraz" denir.

تشوغ taşuğ: Taşınabilen mal ve buna benzer şeyler, menkul mal.

تشاغ tuşağ: Köstek, at ayağına vurulan bukağı.

بجاق paçak: Hıristiyanların orucu.

تلاق talak: Dalak.

تلاق tılak: Kadının avret yeri. Çiğilce.

سلاق sulak: Dalak. Kıpçak dilince. Bu kelimedeki س , ت den çevrilmiştir; nitekim Arapçada ست ve طست denir ki asılları

سِدْسْ ve طَسْ dür. Bu değişmeye örnek olmak üzere nahivciler aşağıdaki beyiti getirirler :

جَزَى اللهُ بَنِي السَّعْلاةِ . عَمْرًا وَقَابُوسَ شِرَارَ النَّاتِ

Buradaki نات kelimesi ناس demektir.

بُدِيك büdik: Oynayış, zıplayış.

بَزَاك bezek: Bezek. " بَزَك bezek" dahi yazılır.

تِرَاك tirek: Direk.

تِلاك tilek: Dilek.

تُلاك tülek: " تُلاك يِلْقِى tülek yılkı = tüleyen, kış tüyünü döken hayvan".

تُكَال tükel: Tamam, tüm. Tam olan bir şey için" تُكَال tükel" denir. " تُكَال اَلْغِل tükel algıl= tamamını, tümünü al".

قِفَال kıwal: " قِفَالْ بُرُنْ kıwal burun = çekme, düzgün burun". Bu, herkesçe sevilir. Şu beyitte dahi gelmiştir:

اَرْدِى سَنِى قِيزْ بُودِى اَنِكْ تَالْ
يَيْلِرْ اَنِكْ اَرْتُجِى بُرْنِى تَقِى قِفَالْ

Ardı seni kız bodı anınğ tal
Yaylır anınğ artuçı burnı takı kıwal

"Kız seni yordu, onun boyu dal gibi; iki yana ardıç gibi salınır, burnu da düzgündür".

(Yumşak vücutlu cariye seni aldattı, onun vücudu, yumşaklıktan eğilir, ardıç dalı gibi salınır; burnu dahi çekmedir).

جُرَام çuram: Yeğni bir okun atılışı;bu,başka tür-

lü ok atımından daha uzaklara gider; atılması şöyledir; adam, sırtüstü yatarak oku atar, bu türlü atılan oka " جُرَامْ اُقِ çuram okı" denir.

قُرَام kuram: "قُرَامْ كِشِيلَارْ kuram kişiler = sanki Hakanın yanında oturur gibi sırayla oturmuş olan kimseler". Buradan alınarak "كِشِيلَارْ قُرَامْ اَلْتُرْدِيلَارْ kişiler kuram oturdılar" denir ki "adamlar, aşama sırasınca oturdular" demektir.

بُلَان bulan: Kıpçak illerinde avlanan iri yarı bir yaban hayvanıdır; küp gibi içi oyuk, yukarıya kalkık bir boynuzu vardır,orada kar veya su toplanır, dişisi diz çökerek erkek oradan su içer, erkeği diz çökerek te dişisi su içer.

تِكِين tigin: Aslında "köle" demektir; buradan alınarak rengi gümüş gibi saf olan köleye "كُمُشْ تِكِين kümüş tigin", yiğit köleye "اَلْبْ تِكِين alp tigin", uğurlu köleye "قُتْلُغْ تِكِين kutluğ tigin" denir.

Sonra, bu kelime Hakanlı aylasının çocuklarına ad olmuştur. Bu,yırtıcı kuşlardan birinin adıyle ekli olarak kullanılır. "جَغْرِى تِكِين çagrı tigin" gibi ki "doğan tekin" demektir. "كُجْ تِكِين küç tigin","kuvvetli tekin" demektir.

Bu adın, kölelerden Afrasyab o-

ğullarına geçmesine gelince, onlar babalarını çok sayarlar, büyük tutarlar; ne vakit babalarına karşı söz söyleyecek olurlarsa, yahut bir şey yazmak isterlerse, kendilerini küçük göstermek, babalarını büyükletmek için "kul şöyle yaptı, kul böyle işledi" derler; giderek bu kelime onlara ad olarak kaldı. Kölelerin adı bunlardan ayrılmak için bu kelimenin yanına bir şey eklenir.

تُزُونْ tüzün: Yumşak huylu adam, halîm. Şu savda dahi gelmiştir : " تُوزُنْ بِرْلَا اُرُشْ، اُتُونْ بِرْلَا تِرَشْمَا tüzün birle uruş, utun birle tireşme = yumşak huylu kimselerle uğraş, kötülerle direşme". (Çünkü yumşak huylu adam bu gibi şeyleri kaldırır, fakat kötü huylu kimse seni ezer).

تُكُونْ tögün: Dağ, döğün, dağlama.

تُمَانْ tuman: Duman, sis.

چَرُونْ çarun: Çınar ağacı. Yağma dilince.

چِكِينْ çikin: Üzüm bağlarında biten başaklı bir ottur, hayvanlara verilir.

چِكِينْ çikin: İbrişim. " چِكِينْ يِپِي çikin yıpı = ibrişim teli".

چِكِينْ çikin: İpek kumaşı kılaptanla -altın sarılı ibrişimle- dikmek. " چِكِينْ چِكَادِي çikin çiknedi = ipek kumaşı bu suretle dikti".

سَمَانْ saman: Saman. Çiğilce.

قُلَانْ kolan: Yaban eşeği.

قَپَانْ Kapan: Erkek adlarındandır.

قُتَانْ Kutan: Erkek adlarındandır.

كُكَانْ kögen: İlmikli köstek. Süt sağılacağı zaman hayvanların ayağına vurulur.

يِلْكَكَانْ ..? [+]: Ebemkuşağı, yeşilkuşak.

\+
\+ +

SON HARFTEN SONRA KENDİSİNE BİR ŞEY ZİYADE OLUNAN AYRIM

ORTASI HAREKESİZ فَعْلِي، فَعْلُو، فَعَلَّى AYRIMI

تُرْبِي turbı: Uyuntu, yardımcı, yâver.

كُرْپَا körpe: " كُرْپَا اُتْ körpe ot = yeni bitmiş ot", " كُرْپَا يَمِشْ körpe yèmiş = taze yemiş". Bu, mevsimi geçtikten sonra, çıkan nesneye denir. Yazın doğan çocuğa da " كُرْپَا اُغُلْ körpe ogul" denir. Vakti geçtikten sonra doğan kuzu, köşek, dana gibi şeylere de "körpe" derler.

كِرْپِي kirpi: Kirpi. Büyüğüne " اُقْلُغْ كِرْپِي okluğ kirpi" denir.

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda bu kelime yukarıda gördüğünüz şekilde yazılmıştır; yalnız yazma nüshada يِلْ kelimesinin ilk harfinin üzerinde kırmızı mürekeple iki nokta pek zayıf olarak seçilmektedir. Bu noktalar sonradan silinmişe benziyor. Şu hale göre يَلْكَكَانْ olmak lâzım geliyor ise de bu, pek kesin değildir. Brockelmann "yil köken" diye yazmış ise de bu da şüphelidir. B. A.

جَتْبا çatpa [+]: Köy muhtarının ırmak, çeşme sulalarının yollarını kazmıya gitmiyen kimselerden aldığı tutu. Çiğilce.

كنبا kenpe: Bir ot adı. Kençekçe[++].

بَرْتُو partu: Üste giyilen hırka, pardesü [+++].

بُرْتا pürte: Altın kırıntıları, altın eğentileri.

تَخْتُو taxtu: Eğrilmemiş, ham ipek.

سُكْتِي sökti: Kepek. Barsgan dilince.

سُقْتُو soktu: Sucuk. Karaciğer, et, baharat karıştırılarak bağırsağa doldurulur, sonra pişirilir, yenir.

قِفْتُو kıftu: Makas, kırkı. Çiğilce.

كِرْتُو kirtü: Yemin, and.

كِرْتُو kirtü: Gerçeklik, doğruluk. Ölmüş bir kimse için: " اُلْ كِرْتُو يِيرْدا اُلْ ol kirtü yerde ol " denir ki "o, gerçek yerdedir, onun üzerine yalan söylemek olmaz" demektir. Bundan alınarak "اُلْ تَنْكْرِيكا كِرْتِنْدِي ol Tenğrige kirtindi" denir ki "o, Tanrıya inandı, yalavacı doğruladı" demektir.

[+] Bu kelime yazma nüshada جتيبا şeklinde ise de yanlış olmalıdır; çünkü ayrım, kelimenin " جتبا çatpa" olmasını gerekli kılar. B. A.

[++] Bu kelime yazma nüshada كنبا şeklindedir. Basma nüshada yanlış çıkmıştır. B. A.

[+++] Bu kelimeyi Brockelmann "bertü" şeklinde yazmış ise de bir kaynak göstermemiş olduğundan bizi inandıramamıştır. Bugün Anadoluda "elbise" anlamına "pırtı" kelimesi kullanılır. Köylüler "pırtı almağa gidiyorum, pırtım eskidi" derler. Şehirlilerde bu kelime yalnız kullanılmayıp "pılı pırtı" şekline girmiştir. B. A.

بَرْجا barça: "Hepsi" anlamına bir kelimedir. "بَرْجا كَلْدِيلار barça keldiler = hepsi geldiler". Şu parçada dahi gelmiştir:

قُلْدَجِي قامِنْكْ يَغاقْ . بَرْجا بِلا اَيْرُقْ تَياقْ

Koldaçıka minğ yagak
Barça bile ayruk tayak

"Dilençiye bin ceviz, bunun hepsiyle beraber ayrıca dayak".

(Dilençi için bin ceviz borcumdur; bunun hepsiyle beraber ona-dayanması için-bir de deynek veririm).

تَرْجِي terçi: Ücretle çalışan.

تُنْجُو tunçu: Tıkım, lokma.

جُمْجا çömçe: Çömçe, kepçe. Oğuzca.

جِنْجُو cincü: İnci. Oğuzca ve Kıpçakça. (ج harfi ى den çevrilmiştir).

جَنْجُو çançu: Şehriye hamuru açılan oklava.

سِنْجُو singü: Somunla yufka arası bir çeşit ekmek; pide.

شَنْجُو Şançu: Yukarı Çin yolu üzerinde bir şehir. Doğrusu, ش çekilerek " شانْجُو Şançu" dur.

قَمْجِي kamçı: Kamçı. " قِلِجْ قَمْجِي kılıç kamçı = içinde kılıç olan kamçı".

قَمْجِي kamçı: Atın, sığırın, devenin erkeklik aygıtı, çav. En çok atınkinde kullanılarak "اَتْ قَمْجِيسِي at kamçısı" denir.

كَوْجِي kewçi: Uygur illerine kadar Kaşgaristanda kul-

lanılan hububat ölçüsüdür, on rıtl alır. (Bir rıtl oniki okkadır).

كُمْجُو kömçü: Gömü, define, hazine "تَفْغاج كُمْجُوسِى tawgaç kömçüsi" denir ki "Âd ulusundan kalma hazine" demektir.

مَنْجُو mançu: San'at sahibine verilen ücret; başka ücrete denilmez.

بُكْدا bükde: Hançer.

بَلْدُو baldu: Balta.

تَمْدُو tamdu: Kuvvetli, alevli ateş; tuturuk. " تَمْدُق tamduk" dahi denir.

جَكْدِى ? : " جَكْدِى الْخَلْق ?....." denir ki, kulağın altında "kafa baltası" denen yer.

سَمْدا samda: Ayağa giyilen sandal. Çiğilce [+].

سِنْدُو sındu: Sındı, makas. Oğuzca.

قَمْدُو kamdu: Dört arşın boyunda, bir karış eninde bir bez parçasıdır ki üzerine Uygur Hanının mührü basılıp alış verişte para yerine kullanılır. Bu bez eskirse her yedi senede bir yamanır, sonra yıkanır, yeniden üzerine mühür vurulur.

قَنْدا kanda: "Nerede" anlamına bir edattır." قَنْدا اَرْدِنْكْ kanda erdinğ = nerede idin ?". ن har-

---

[+] Brockelmann bu kelimeye "canfes" anlamı vererek Arapçasındaki صَنْدَل kelimesini yanlış bir manaya almış oluyor; bunu nereden bulduğunu bilmiyorum. اقرب الموارد in zeylinde صَنْدَلْ kelimesi için "meste benzer bir ayakkabı" denilmektedir. (Bk. اقرب الموارد , zeyl. 271). Bize kalırsa bugün de sandal, Türkiyede bir çeşit ayakkabı anlamına kullanılmakta olduğundan, Brockelmann'dan ziyade اقرب الموارد e inanmak istiyoruz. B. A.

fi " قَيْدا kayda" kelimesinin ى sinden çevrilmiştir. Aslı " قَيُودا kayuda"dır.

قَرْدُو kardu: Zemheri sıralarında su üzerinde yüzen fındık büyüklüğündeki buz parçaları. Şu parçada dahi gelmiştir :

قَرْدُونِى يِنْجُو سَقِنْمانْكْ تُزْغُونِى مَنْجُو سِزِنْمانْكْ
بُلْمادُقْ نانْكْ كاسَفِنْمانْكْ بِلْكالارْ آنِى يِيرارْ

Kardunı yincü sakınmanğ
Tuzgunı mançu sezinmenğ
Bulmaduk nenğge sewinmenğ
Bilgeler anı yerer

"Karduyu inci sanmayın, armağanı ücret sanmayın, bulunmamış nesneye sevinmeyin, bilgeler onu yererler". (Fındık büyüklüğünde donmuş olan buz parçalarını inci, armağan edilen yeleği iş ücreti sanma; bulmadığın şeye sevinme; çünkü hukemâ bunu beğenmezler).

كَنْدُو kendü: Kendi, zat, nefs " اَلْ كَنْدُو آيْدِى ol kendü aydı = o, kendi söyledi".

كُنْدِى kündi: Aşağılık, kötü. Oğuzca. " اَلْ كُنْدِى كِشِى اَلْ ol kündi kişi ol = o, aşağılık kişidir". Bazı kere bu kelime sözün arkası akla gelmediği sırada, söz yardımı olmak üzere kullanılır.

مُنْدا munda: Burda, burada. " اَلْ مُنْدا اُلْ ol munda

ol = o, buradadır". Şu parçada dahi gelmiştir:

آمككْ سيزن ترغو يوق منداتمو [+]
اَذْ كُوللككْ كرمذب آاژنْ چقار،

Emgeksizin turgu yok munda tamu
Edhgülügüğ körmedhip ajun çıkar

"Emek çekmeksizin dünyada durmak yoktur ha! Bir iyilik görmeden dünya biter, gider".

(İnsanın burada zahmetsiz olarak kalması düşünülemez; kişi hayır görmeden zaman geçer ve ölüm gelir).

مندا mende: Bende, benim yanımda.

مندو mandu: Bir çeşit Türk sirkesi. Bu sirke, üzüm şırası bir küpe konarak ekşitmek, sonra üzerine arı şarap dökmek, bundan sonra bir gece bırakmakla elde edilir; bu, sirkelerin en güzelidir.

بغرا bogra: Deve aygırı. "بغراخان Bogra Xan" adı buradan gelmiştir.

بكرى bügri: Eğri, eğri büğrü.

تترو tetrü: Her şeyin tersine dönmüşü.

[+] Bu beyitteki تو kelimesini Brockelmann Arapça metne bakarak "insan" anlamına almış ise de yanılmıştır; çünkü Türkçesinde böyle bir şey olmadığı gibi burada fail istiyen bir de fiil yoktur. Bize kalırsa bu kelime, pekit (te'kit) bildiren bir kelime olacaktır; nitekim bugün Maraşta ve Orta Anadolunun bir parçasında "taman" kelimesi pekit edatı olarak kullanılır: "Durmuş bu işi görür taman" derler ki "Durmuş her halde bu işi görür" demektir. Konyada dahi te'kit edatı olarak "Dumayı" kelimesi kullanılır. B. A.

تغرو tugru: Kılıç, bıçak, hançer gibi şeylerin saplarının içlerine geçirdikleri ince demir, parazvana.

تكرا tegre: Daire, çevre, değre. "قدغ تكراسى kudhuğ tegresi = kuyunun çevresi, kuyu halkası".

چبرا çupra: Eski elbise.

چغرى çagrı: Doğan kuşu, çakır. "چغرى بك Çagrı Beg" erkek adı olarak kullanılır.

چغرى çıgrı: Çıkrık, felek, çark. "كوك چغريسى kök çıgrısı = felek".

چغرى çıgrı: Değirmen, çark, dolap gibi şeylerin çıkrığı; ip çıkrığı ve her türlü makara.

جغرى الب آرقن منب آرقر يتار
اَولار كيك تيغن اِذب تلكو تتار [+]

Çagrı alıp arkun münüp arkar yeter
Awlar keyik taygan ıdhıp tilkü tutar

"Doğanı alıp, küheylâna binerek dağ keçisine erişir; geyik avlar, tazıyı salıverip tilkiyi yakalar".

(Eline doğanı alır, küheylân atına binerek dağ keçisine erişir; uzun kulaklı, ince belli köpeklerle, tilkiler avlar).

سغرى sagrı: Deri, her şeyin derisi. Bundan alına-

[+] Bu beyit, iki kelime yukarıda geçmiş olan "چغرى çagrı" kelimesine örnek olarak getirilmiş iken, her iki nüshada dahi, buraya konmuş. Biz bozmak istemedik. B. A.

rak "يرسغريسي yér sagrısı" denir ki "yer yüzü, yer yaygısı" demektir."كيشي سغريسي يوزي kişi sagrısı yüz = insanın sağrısı yüzüdür". Çünkü yüz, sıcakla, soğukla karşılaştığı için daha katı, daha sert olur.

سغرا sıgra: İki dağ arasındaki geniş dere. Oğuzca.

سفري süwri: Kılıç, mızrak, şamdan, şiş gibi küçük eşyadan ucu sivri olan herhangi bir nesne.

سقرو sokru: "افكا سقرو كردم ewge sokru girdim = izin almadan eve gizlice girdim".

كسري küsri: Kaburga kemikleri.

كثرا küwre: Hayvan ölerek içerisindeki nesneler çürüdükten, eti kemikler üzerinde kuruduktan sonraki kalıbı.

ككرا kekre: Develerin yediği acı bir ot.

بنزي banzı: Bağ bozulduktan sonra, asmaların üzerindeki üzüm kalıntıları, neferneme. Kençek dilince.

سنزي sunzı: Pire soyundan bir hayvandır. Bunun"bit" olduğunu sanıyorum.

جفرو çawju: Dalı, budağı, meyvası kırmızı bir ağaç olup, dağlarda biter, meyvası acıdır. Kadınların parmağı -kırmızılıkta- buna benzetilir.

كنزي kenzi: Kırmızı, sarı, yeşil gibi bir takım renkleri bulunan bir Çin kumaşı.

بخسي buxsı: Bir yemek adıdır. Bu yemek şöyle yapılır: Buğday pişirilerek içerisine badem taneleri atılır, üzerine bal ve süt ile pişmiş bulamaç dökülür; ekşitildikten sonra buğdayları yenir, suyu içilir.

تخسي Toxsı: Kuyas'ta bulunan bir Türk boyunun adı. " تخسي چكل Toxsı Çigil" dahi denir.

تفسي tewsi: Tepsi, sofra.

تمسا tümse: Minber. Arguca. Öz Türkçe değildir[+].

خفسي xafsı: Hokka.

تتشي tutşı: Yakın, komşu." انك يري منك يركا تتشي ال anıng yéri mening yérge tutşı ol = onun yeri, benim yerime yakındır". Burada ش ile ج harfi birbirine yaklaşmıştır; " تتجي tutçı" dahi denir.

تتاشي tutaşı: Yukarıdaki kelime gibi "yakın komşu" ve"her zaman" anlamınadır. "من سنكا تتاشي برر من men sanğa tutaşı barırmen = ben her zaman, daima size varırım".

چخشو çaxşu: "Filiz herç" denilen bir ottur; göz ağrısı için kullanılır; öz Türkçe değildir.

قرشي karşı: Hakan sarayı.

قرشي karşı: Karşı, zıd. "تون كونك قرشيسي ال tün kününg karşısı ol = gece gündüzün karşısıdır".

[+] Bugün Türkiyede yüksekçe yerlere "tümsek" denmekte olduğuna bakılırsa,bu kelimenin öz Türkçe olduğuna şüphe kalmaz. B.A.

قَرْشِي karşı: İki Bey arasındaki uyuşmazlık."اُلْ بَكْ اَنِكْ بِرْلَا قَرْشِي اُلْ ol Beg anıñ birle karşı ol = o Bey öteki ile uyuşmamıştır".

قَفْشِي kawşı: " قَفْشِي قَاشْ kawşı kaş = ince, çatık kaş".

بَتْغَا batga: Üzerinde külah yapmak için yün ve keçe kesilen tahta.

تُزْغُو tuzgu: Yoldan geçen hısımlara veya tanıdıklara armağan olarak çıkardıkları yemek.

تَمْغَا tamga: Hakanın ve başkalarının damgası.

تَمْغَا tamga: Denize, göle veya dereye dökülen suyun bir kolu. Gemilerin demir attıkları iskele veya limana da "tamga" denir. Şu beyitte dahi gelmiştir :

تَمْغَا سُوِي تَشْرَا اَجِقِبْ تَاغِغْ اُتَارْ
اَرْتُجْ لَرِي تِكْرَا اُنُبْ تِزْكِنْ يِتَارْ

Tamga suwı taşra çıkıp tagıñ öter
Artuçları tegre önüp tizgin yeter

"Bu suyun kolu dışarıya çıkarak dağı geçer; çevresinde at dizgini gibi sıra sıra ardıç yetişir".

جُفْغَا çufga: Çabuk gitmek istiyen bir postacının, yoldan alıp başkasını buluncıya değin binip gittiği at.

جُفْغَا çufga: Kılavuz, başbuğ. Kıpçak ve Oğuz dillerinde. Şu savda dahi gelmiştir: " قِلِنْ قُلَانْ جُفْغَاسِزْ بُلْمَازْ kalın kolan çufgasız bolmas = kolan sürüsü kılavuzsuz olmaz".

Bu sav, başkasına uymanın hayırlı olacağı bir işte kendisinin dahi uyması emrolunan kişiye söylenir.

سُرْغُو sorgu: Kan alacak şişe, kan alanların aygıtı.

سَلْغَا salga: " سَلْغَا آتْ salga at = gem almaz, başı sert at".

قَبْغَا kapga: Büyük kapı, kale kapısı.

قَدْغُو kadhgu: Kaygı, tasa.

قُدْغُو kudgu: Sinek, karasinek.

قَرْغَا karga: Karga. Şu savda dahi gelmiştir :"قَرْغَا قَرِيسِنْ كِمْ بِيلِرْ كِشِي اَلاسِنْ كِمْ تَابَارْ karga karısın kim bilir, kişi alasın kim tapar = karganın yaşlısını kim bilir ? İnsanın içindekini kim anlar, kim sezer?". Şu beyitte dahi gelmiştir :

قَرْغَا قَلِي بِلْسَا مُنْكِنْ اُلْ بُزْ سُقَارْ
اَفْجِي يَشِبْ تُزَقْ تَبَا مَنْكَا بَقَارْ [+]

Karga kalı bilse muñın ol buz sukar
Awçı yaşıp tuzak taba meñge bakar

"Karga başına gelecek sıkıntıyı bilse gagasiyle buzu deler; halbuki avcı saklandığında, karga, tuzaktaki yeme bakar".

(Karga, kendisine gelecek olan sıkıntıyı ve açlığı bilse buzu deler; hal-

[+] Yazma nüshada bu kelime " يَقَارْ yakar" şeklindedir. Bu şekli daha uygun buluyorum; çünkü, manaya yaraşan budur; o vakit mana şöyle olur: "Halbuki avcı gizlenir, karga başına gelecek belayı bilmeden tuzaktaki dâneye yaklaşır". B. A.

buki avcı kendisini sakladığı zaman, bilmiyerek, tuzaktaki daneyi görerek tuzağa girer).

قُرغُو kurgu: "قُرغُو أَر kurgu er = taşgın ve zevzek adam".

قَرغُو kargu: Dağ tepelerine minare biçiminde yapılan yapı olup düşman geldiği zaman herkesin hazır bulunması için üzerinde ateş yakılır.

قَشْغا kaşga: "قَشْغا قُوى kaşga koy = başı ak, başka yerleri kara olan koyun".

قَشْغا kaşga: "قَشْغا آت kaşga at = yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at"; bunun bir adı da "peçeli at"tır. Başının ortası ak olan deveye de böyle denir.

قَشْغابُغْرا Kaşgabogra: İki yerin adıdır [+].

قَمْغِى kamgı: Eğri büğrü ve çarpık olan her şey. Buradan alınarak "قَمْغِى يُوزْلُك kamgı yüzlüğ" denir ki "çarpık yüzlü" demektir.

تَلْوَا telwe: Deli.

قَلْوَا kalwa: Öğrence oku, üzerinde temreni bulunmıyan, yuvarlak bir tahta parçası bulunan ok.

[+] Burada, asıl metinde, bir yanlışlık olsa gerektir. "Kaşga koy = başı ak koyun", "kaşga at = yüzü ak at" dedikten sonra "kaşga bogra = başının ortası ak deve" anlamına gelmesi beklenirken "Kaşga bogra = iki yerin adı" denilmiştir. Burada, asıl metinde bir kelime unutulmuş olsa gerektir, ki o kelime "iki yerin adı" olmalıdır. "Kaşga koy", "kaşga at" gibi "kaşga bogra" da devenin bir çeşidi olmalıdır. Belki bu kelime, aynı zamanda "iki yerin adı" dahi olmuştur. B. A.

بُرْقِى burkı: "بُرْقِى نَنْك burkı nenğ = kırışık nesne (ekşi yüzlü adamların suratı gibi).

تَرْقا tarka: Koruk. "تَلْقا talka" dahi denir.

تُرْقُو turku: İpek. Şu savda dahi gelmiştir: "تَفْغاج خانِنْك تُرْقُوسِى تَلِم . تَنْكْلا مَذِبْ بِجْماس Tawgaç Xannınğ turkusı telim, tenğlemedhip bıçmas = Çin Hakanının ipeği çoktur, fakat denklemeden biçmez". Bu sav, her işte israfı terketmekle, tutumlu olmakla emrolunan kişi için söylenir.

تَلْقا talka: Koruk. (ل , ر dan çevrilmiştir)

تَلْقُو talku: Eğrilmiş, bükülmüş nesne. Bu sözden alınarak "تَلْقُو يِشِغ talku yışığ" denir ki "bükülmüş ip" demektir.

جَنْقا çanka: Bir çeşit tuzak.

قَتْقِى katkı: "قَتْقِى كِشِى katkı kişi = kimseye boyun eğmeyen kişi, katı adam".

قُتْقِى kutkı: "قُتْقِى أَرْ kutkı er = alçak gönüllü, yumşak huylu kişi".

بَرْكا berke: Hırsız döğülen, eşek sürülen kamçı veya deynek.

بُرْكا bürge: Pire. Bir yerde duramıyan zevzek, taşkın kimseye "بُرْكا كِشِى bürge kişi" denir.

بِرْكُو bėrgü: Borç. "اَنِك مَنْكا بِرْ آتْ بِرْكُوسِى بارْ anınğ manğa bir at bėrgüsi bar = onun bana bir at borcu, vereceği var".

بَلْكُو belgü: Belgü, im, nişan, alâmet. "قُتْ بَلْكُوسِى بِلِكْ

kut belgüsi bilig" savında dahi gelmiştir, "devlet alâmeti bilgidir" demektir.

بلكا bilge: Hakîm.

بلكا bilge: Bilgin, âlim.

بلكا bilge: Akıllı. Şu beyitte dahi gelmiştir :

بلكا اركا اذكو تتب سوزن اشت
اردمني اكرنبن اشقا سرا

Bilge erig edhgü tutup sözin işit
Erdhemini ögreniben ışka sura

"Bilgin kimseyi hoş tutup sözünü dinle, faziletini öğren, öğrendiğini işte kullan".

(Bilgin, akıllı, hikmet sahibi kimsenin sözünü dinle, onda olan edep ve fazileti öğren, öğrendiğinle amel et!).

Bu kelime ile erkeklere ad verilerek "بلكا بك Bilge Beg" denir. Uygur Hanına "کول بلکا خان Köl Bilge Xan" adı verilir, "aklı göl gibi" demektir; burada çokluğu göstermek için su irkilen yere benzetilmiştir. Ve yine akıllı kişiye "بکو بلکا bügü bilge" denir [+].

ترکو tergü: Sofra üzerindeki çeşitli yemek; sıra, dizi.

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "bükü" şeklinde yazmışsa da "Uygur endeksi"nde "bügü" yazılmış olduğundan biz de "Uygur endeksi"ndeki yazılışı aldık. B. A.

ترکی tergi: Sofra. Şu savda dahi gelmiştir : "تلن ترکی کا تکیر tılın tergige tegir = dil ile sofraya erişilir". (İyi sözle insan nimete erişir). Bu sav, faziletini sözleriyle bildirmekle emrolunan kişi için söylenir; nitekim Arapçada المرء مخبوء تحت لسانه denilmiştir, "kişi dilinin altında gizlidir" demektir.

تزکی tezgi: "تزکی بلدی tezgi boldı = duşman gelmesi yüzünden halk arasında ürküntü oldu".

تلکو tilkü: Tilki. Kinâye olarak kız çocuklarına söylenir. Bir kadın doğurduğu zaman ebeden " تلکو مو تغدی ازو بوری مو tilkü mü togdı azu böri mü ?" diye sorarlar; "tilki mi doğdu, yoksa kurt mu?" demektir. Bununla "kız mı doğdu yoksa oğlan mı ?" demek isterler. Kıza, aldattığı ve yaltaklandığı için "tilki" denir; erkeğe yiğitliği dolayısiyle "kurt" derler.

تلکا tilge: "بر تلکا ات bir tilge et = bir dilim et". Uzunlamasına kesilen her şey için de böyle denir. Uzunlamasına ayrılmış olan yere de "بر تلکا یر bir tilge yer" denir.

چکا çegge: Çulha tarağı.

چُرکُو çürkü: " چُرکُو بار مو çürkü bar mu" denir ki çocuğa "çişin var mı ?" demektir.

بُتکُو bütkü: Kaka, büyük aptes. Bu kelime ancak küçük çocuklara " بُتکُو بار مو bütkü bar mu" denildiği zaman kullanılır, "kakan var mı ?" demektir.

چِلکُو çilgü: " چِلکُو آت çilgü at = al at".

سِرکه sirke: Sirke.

سِرکه sirke: Başta türeyen bit yumurtası, sirke.

کتکی ketki: " کتکی آت ketki at = sırtı dar, yanları geniş at".

کُتکُو kütki: Toprak yığını, tepecik.

کذکُو kedhgü: Ne olursa olsun giyilecek nesne.

کُلکُو külgü: Gülüş, gülme. Kalbin durmasına da (sektei kalb'e), "külgü" denir. " آر کُلکُو بردی er külgü bardı" denir ki "adamı sekte yakaladı" demektir. Bazı kere bunun için " کُلتکُو kültgü" dahi denir.

کرکی kerki: Keser, dülger keseri.

کُرکه körke: Ağaçtan yapılmış tabak. Kençekçe.

بُتلُو butlu: Yavaşa, devenin burnuna geçirilen burunsalık.

بِرله birle: Bile, birlikte, ile." اُل مَنِنْگ بِرلا اِردی ol meniŋ birle erdi = o, benim ile birlikte idi". Bazı kere ر harfi, yeğnilik için atılır ve " بِلا bile" denir.

بِبلی bibli: Karabiber, dârifülfül.

تُبلُو tublu: Mezar. Bir insana ilenildiği zaman " تُبلُوقا تُل tubluka tol" [+] denir ki "mezara gir" demektir.

تُقلی toklı: Altı aylık kuzu, toklu.

چَفلی çaflı: Şâhin.

چَغلا Çagla: Uçta, sınırda bir yayla adı.

شُغلُو şuglu: Tilki üzümü.

بِچما bıçma: " بِچما یُرِنْغا bıçma yorıŋga = biçme yonca".

Sonunda م ve ا ile biten ve meful manasını anlatan kelimeler mastarlıktan çıkarak doğrudan doğruya isim olur. Onun için bunları yazıyorum.

تُتما tutma: Sandık.

تُرما turma: Turp. Havuca " سَرِغ تُرما sarıǧ turma" denir, "sarı turp" demektir. Argular havuca " کِزری gizri" derler. Bunu, Farsçanın " گَزَر gezer" sözünden almışlardır, bu da "havuç" demektir. Yalnız, kelimedeki ك harfi, biraz gevşetilmiştir. Oğuzlar buna " کَشُر keşür" derler. Bunlar da Farslardan almışlardır.

Oğuzlar, Farslarla birlikte düşüp kalkmıya başlayınca bir takım Türkçe kelimeleri unutmuşlar, onun ye-

---

[+] " تُبلُوقا تُل tubluka tol" sözünün karşılığında, asıl metinde لِیَمْتَلِئَ القَبْرُ بِهِ denilmiş ise de doğru değildir; yukarıdaki Türkçe sözün anlamı yeni Türkçemizle "mezara gir, dol" demektir. Halbuki لِیَمْتَلِئَ القَبْرُ بِهِ sözünün Türkçesi "onunla mezar dolsun" demektir. Biz, ilk anlamı aldık, çünkü doğrusu budur. B. A.

rine Farsça kullanır olmuşlar. Nitekim, Oğuzlar kovaya " آفتبی aftabı" derler. Farsçada " آفتابه aftâbe" denir; ve nitekim gerdanlık için "قليده kılide" derler. Bunun Arapçası قلادة dir. Öbür Türkler, kovaya " قمغان kumgan", gerdanlığa " بقن bakan" derler. Bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir, Türklerin, birisi asıl ve kök, öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar "takıntı" olanını kullanırlar. Halbuki, öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi : Türkler bir şeyi bir şeye kattıkları zaman "قتى قردى kattı kardı" derler. Burada kök olan " قتى kattı"dır. "قردى kardı" kelimesi takıntıdır. Oğuzlar, bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman "قردى kardı" deyip, asıl olanı bıkırlar. bırakırlar

Yine böyle, Türkler "ادكو يفلاق edhgü yawlak" derler, "iyi kötü" demektir. " ادكو edhgü" iyi, "يفلاق yawlak" yavuz, kötü anlamınadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar. Tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak kullanırlar.

tizme: Şalvarın uçkurluğu, torbanın ağız bağı ve buna benzer nesneler. Bunlar, uçkurluk gibi yapılarak ip geçirilerek bağlandığı için böyle denilmiştir.

تكما tegme: Her bir adam " تكما كيشي اوز بلماس، يات يغق توز بلماس tegme kişi öz bolmas, yat yaguk tüz bolmas = değme kişi kendin gibi olmaz, yat hısımla bir olmaz". (Her adam, kendin gibi olmaz, ona gizli şeylerini söyliyesin, güvenesin; yabancı ile akraba dahi bir değildir.

تكما tügme: Düğme. Gömlek, hırka, kaftan gibi şeylerin düğmesi.

تكما tikme: "تكما نانك tikme neng = dikilmiş nesne".

چلما çalma: Kerme, kemre. Koyun ağıllarında ya da, deve ahırlarında toplanıp kesilerek kışın yakmak için kurutulan kesek.

ستما satma: Kulbe, kulübe. Bu, bağ bekçisinin geceleri barınmak için ağaç üzerinde yaptığı çardaktır.

سزما süzme: "Keş" dedikleri yağsız kuru peynir, ayran süzmesi.

قتما katma: "قتما بوغا katma yuga = ufalanmış ekmek"tir, yağda pişirilir.

قرما karma: Yağma. "نانك قرمالادى neng karmaladı = bir şeyi yağma etti".

قرما kırma: Herhangi söbü (mahrut) bir şey. "قرماتيق

kırma topık = söbü topaç".

كسْما kesme: Enli ok temreni.

كَسْما kesme: Perçem. Şu parçada dahi gelmiştir :

تُنلا بِلا بَسْتِمِز، تَكْمَا يَنكُوْ بُسْتِمِز

كَسْمَا لَرِنْ كَسْتِمِز، مِنكْلَوْ اَرِنْ بِجْتِمِز

Tünle bile bastımız

Tegme yanğak pustımız

Kesmelerin kestimiz

Mınğlak erin bıçtımız

"Geceleyin bastık, her yandan pusu kurduk, perçemlerini kestik, Mınğlak adamlarını biçtik".

(Biz onlara gece baskını yaptık.Atlarının perçemlerini bile kestik. Mınğlak adamlarını öldürdük). "Mınğlak" bir yer adıdır.

بكْنِي begni: Buğday, darı, arpa gibi şeylerden yapılan içki.

بَغْنا bagna: Merdiven basamağı.

تَغْنا tagna: " تَغْنا يفْا tagna yawa [+] = kasnı ağacının püsesi olup yoğurtla karıştırılır, tutmaca katılır; bir devadır; tutmaca renk verir".

تكْنا tekne: Tekne.

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda bu kelimenin karşılığında: يقال النوع من الحروث، تغنا يفا، وهو الذى يمزج الخ... denilmektedir. Bizi الحروث kelimesi çok uğraştırdı. Bay Kilisli, hiç bir anlam vermeden geçmiş.Bay Atıf,gelişi güzel bir mana vermiş.Bir çok araştırmalardan sonra kelimenin الخروت olduğunu öğrendik, ve o yolda mana verdik. Üç kelime aşağıdaki "خسْنِى xasnı" kelimesi de bununla ilgilidir. B. A.

جرْنِي çurnı: Türk hekimlerinin yaptıkları sürgünlük ilâcı.

جِكْنا çigne: Mala; çiftçilerin "sürgü" dedikleri aygıt. Yağma dilince.

خسْنِي xasnı: Çocukları semirtmek için, bir kese içerisine konularak ağızlarına verilen bir devadır, Hindistandan gelir.

قشْنِى koşnı: Komşu. Oğuzlar ن harfini ش harfinden önce söyliyerek "قنْشِى konşı" derler. İkisi de kurala uygundur, güzeldir.

+

\+ +

HER HAREKESİYLE فَعلان.فُعلان

فِعلان AYRIMI

تُربُن turbun: Araştırma, ölçme " اَيْنك اَفِنْ تُرْبُنْلا anınğ ewin turbınla = onun evi nerede ise araştır".

تَربِن Tarbın: Türklerden bir bölük halktır ki, kendilerinden bir büyüğün buyruğu altında bulunurlar.

تَرتِين tartın: Yiyecek, başka bir yerden getirilen zahire.

تَشْتِين taştın: " اَرْ تَشْتِين بَرْدِى er taştın bardı = adam dışarı gitti".

جِكْتان çikten: Eğer örtüsü.

قَفْتان kaftan: Kaftan.

بَرْجان Barçan: Bir yer adı.

تَبْجان tapçan: Üç ayaklı sofra biçiminde bir nesne

olup el erişemiyen üzüm salkımlarını kesmek için üzerine çıkılır.

جرجان Çurçan: Çin yolu üzerinde, müslüman sınırlarından biri.

برخان Barxan: Aşağı Çinin adıdır. O, Kaşgar yakınında bulunan bir dağın tepesindeki kaledir, aşağısında altın mâdenleri bulunur.

برخان burxan: Put. Heykele dahi "بذز برخان bedhez burxan" denir.

ترخان Tarxan: İslâmlıktan evvel verilmiş olan bir adtır; "Bey" demektir. Arguca.

چندان çından: Kokulu bir ağaç, sandal ağacı. "چندان آت çından at= gül renkli at, kula renkli at".

تقران tawran: Şalvar uçkuru, sapan kolu yapmak için bir araya getirilerek örülmüş olan iplikler.

سبران Sepren: Oğuz şehirlerinden birinin adıdır.Halk " صبران sapran" der. Halbuki, Türk dilinde ص harfinin yeri yoktur.

سيران suyran [+]: Minare ve minareye benzer şeyler gibi uzun olan her nesne. Oğuzca.

تكسين tügsin: Dört köşeli olarak düğümlenen bir çe-

[+] Bu kelime yazma nüshada gördüğünüz şekildedir. Brockelmann basma nüshaya bakarak yanılmıştır.

Kelime,basma nüshada سزان şeklinde çıkmış ise de, yazma nüshada سيران imlâsındadır. Brockelmann " سبران subran" diye yazmış ise de biz bu şekli kabul etmedik.Çünkü , kaynak gösterilmemiş. Biz, yazma nüshadaki şekli alılk. B. A.

şit düğüm. Şu parçada dahi gelmiştir:

تكا چچاك اكلدى بقلنب بكلدى
تكسين تكون تكلدى يرغالمت يركشور

Tegme çeçek öküldi
Bukuklanıp büküldi
Tügsin tügün tügüldi
Yargalımat yörkeşür

"Her bir çiçek yığıldı,tomurcuklanıp büküldü, dört köşeli düğüm düğüldü,yarılarak birbirine girer".
(Çiçekler toplandı, sanki tomurcuklar köşeli düğümler gibi birbirine sarılmış, açılmak üzere bulunuyor).

تكسين tüksin: Halktan olup Handan üç kat aşağı bulunan kişi.

تقسون toksun: Doksan. Aslı " توقز اون tokuz on"dur, "dokuz kere on" demektir, iki kelime birleştirilmiştir.

سخسين Saxsın: Bulgarlara yakın bir şehirdir.Bu,(Suvar)dır.

سكسون seksün: Seksen. Aslı " سكز اون sekiz on"dur, "sekiz kere on" demektir; iki kelime birleştirilmiştir.

كبسون köpsün: Şilte, minder.

كمسان kimsen: Başlıkları ve kavukları süslemek için kullanılan altın kırıntıları.

كرشان kirşen: Üstübeç.

ككشين kökşin: "ككشين ننك kökşin neñ = gök renkte

olan her şey".

سَرْغَانْ bargan: Mersin ağacının yemişi.

بَشْغَانْ başgan: Elli rıtıldan yüz rıtla kadar olan büyük balık; ulusun büyüğü buna benzetilerek "بُدُنْ بَشْغَانِي budun başganı" denir ki "ulusun başı" demektir.

تُتْغُونْ tutgun: Tutulan, yakalanan; tutsak.

تَدْغُونْ tadgun: Fırat ve Fırata benzer dere. Bu kelime akan ırmaklar için ad olan "اُكُزْ öküz" kelimesi yerindedir.

تَلْغَانْ talgan: "تَلْغَانْ اِيكْ talgan ig = sar'a, tutarık" [+].

سِچْغَانْ sıçgan: Fare, sıçan. Şu savda dahi gelmiştir: "اُلْدَچِي سِچْغَانْ مُوشْ تَشَقِي قَشِيرْ öldeçi sıçgan muş taşakı kaşır = ölecek sıçan kedi taşağı kaşır". Bu söz, Arapçadaki اَلْبَاحِثُ عَنِ الْمُدْيَةِ sözü gibidir. Bu sav, ölümü bir şey yüzünden olacak kimsenin, o şey etrafında dolaştığı zaman söylenir.

سِچْغَانْ يِيلِي sıçgan yılı: Türklerin tanınmış olan oniki yıllık devresinden bir yılın adı.

سَرْغَانْ sargan: Çorak yerlerde biten bir ot. Bu otun bittiği yere "سَرْغَانْ يِيرْ sargan yér" denir. Kamışı kurutan tepeye de "سَرْغَانْ قَمِشْ sargan kamış" denir.

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda "sar'a, tutarık" anlamına geldiği gösterilen bu kelime, her iki nüshada da تلغان اك şeklinde yazılmıştır. İkinci parçasında nokta ve hareke yoktur. Biz bunu "اِيكْ ig" şeklinde aldık; çünkü "sar'a" bir çeşit hastalıktır. B. A.

قَزْغَانْ kazgan: "قَزْغَانْ يِيرْ kazgan yér = içerisinde yarlar, bataklıklar, çatlaklıklar bulunan yer". Şu savda dahi gelmiştir: "قُشْ يَفُزِي سَغْزِغَانْ، يِغَاچْ يَفُزِي اَزْغَانْ، يِيرْ يَفُزِي قَزْغَانْ، بُدُنْ يَفُزِي بَرْسْغَانْ kuş yawuzı sagzıgan, yıgaç yawuzı azgan, yér yawuzı kazgan, budun yawuzı Barsgan = kuşların kötüsü saksağan, ağaçların kötüsü kuşburnu (yaban gülü), yerin kötüsü bataklıklı olan yer, halkın kötüsü de Barsganlılardır". Ağaçların en kötüsüne "اَزْغَانْ azgan" denir; gül gibi sarı, beyaz çiçekleri olan bir ağaççıktır; küpe gibi kırmızı meyvaları olur. Bizim taraflarda bağ kenarlarına dikerler; çünkü bu ağaç odun olmağa yaramaz; yandığı zaman çatlar, elbiseyi ve evdeki eşyayı yakar. Yerin en kötüsü de kendisinde yarlar ve bataklıklar bulunan yerdir, çünkü böyle yerler çadır kurmağa, ekin ekmeğe yaramaz. İnsanların en kötüsü de Barsganlılardır; çünkü onların huyu kötüdür, pinti kişilerdir.

قُزْغُونْ kuzgun: Kuzgun. Şu savda dahi gelmiştir: "بُرِنِڭْ اُرْتُقْ قُزْغُونُڭْ يِغَاچْ بَاشِنْدَا börining ortak, kuzgunung yıgaç başında = kur-

dunki ortak,kuzgununki ağaç başında",
(kuzgun,kurdun avladığı şeyle ortak olur, fakat kendi avladığı şey ağacın başında durur). Bu, Arabın بَرْبَضُ جُحْرَةٍ وَبَرْقِي وَسَطٍ sözü gibidir.

قشغون kuşgun: Hayvanların yediği taze kamış.

قُشْغُون kuşgun: Başka bir söylenişi de "اُشْغُون uşgun" dur, "ekşi bir çeşit ot" anlamına gelir.

قُمْغَانْ kumgan: İbrik, güğüm, gülsuyu şişesi.

مُنْغَانْ mungan: "مُنْغَانْ كِشِي mungan kişi = geveze, boşboğaz adam".

بَرْقِنْ barkın: "بَرْقِنْ كِشِي barkın kişi = kendisini, yolundan hiç bir şeyin alıkoyamadığı yolcu".

تُرْقُونْ turkun: "تُرْقُونْ سُوفْ turkun suw = durgun su".

تَلْقَانْ talkan: Kavut. Şu beyitte dahi gelmiştir :

اُغْلُمْ اُكُتْ اَلْغِلْ بِلِكْ سِزْلِكْ كِتَارْ
تَلْقَانْ كِمِنْكْ بُلْسَا اَنْكَرْ بَكْمَزْ قَتَارْ

Oglum öğüt algıl biligsizliğ kiter
Talkan kiming bolsa angar pekmes katar

"Oğlum, öğüt al! Bilgisizliği gider; kimin kavutu varsa ona pekmez katar".
(Ey oğul! öğüt al, kendinden sefahati def'et! kavutu olan bir kimse onu pekmeze katar; aklı olan kimse öğüt kabul eder).

جَلْقَنْ çalkan: Yaranın bir yerden başka bir yere yürümesidir. Ayağı şişen bir adamın kasıklarında şişlik belirmesi gibi.

قَلْقَانْ kalkan: Kalkan. Türk ve Oğuz dillerinin birinde. Şu parçada dahi gelmiştir :

قِقْرِبَا اَتِغْ كَمْشَلِمْ قَلْقَنْ سُنْكُونْ جُمْشَلِمْ
قَيْنَبْ يَنَا يُمْشَلِمْ قَتْغِي يَغِي يُفِلْسُونْ

Kıkrıp atığ kemşelim
Kalkan süngün çumşalım
Kaynap yana yumşalım
Katgı yagı yuwılsun

"Bağırarak atı sürelim, kalkanla, süngü ile vuruşalım, kaynayarak yumuşalım, katı duşman yumşasın".
(Biz onların üzerine bağırarak, haykırarak saldırırız; süngüyle, kalkanla vuruşuruz; duşmanla buluşunca şiddetleniriz, sonra barışmak isterlerse dururuz, katı duşman yumşasıya kadar).

تَرْكَنْ terken: Vilâyet üzerine vali olan kimseye karşı Hakanlıların aytasıdır; "kendisine itaat edilen" demektir. Hanlık makamında oturmıyanlara bu söz söylenmez.

تَرْكِنْ terkin: " تَرْكِنْ كَلْ terkin kel = çabuk gel". Aslı " تَرْكْ terk"dir, bu da "çabukluk" demektir.

تُرْكُنْ türkün: Oymakların, hısımların toplandığı yer, ana baba evi. " قِزْ تُرْكُنْكَا كَلْدِي

kız türkünige keldi = kız babası evine geldi". Şu parçada dahi gelmiştir:

كَلْسا اَبَنْكْ تَرْكَنِمْ اَتِلْكَمَتْ تُرْكِنِمْ
يَذِلْغَيْ تَرْكِنِمْ اَمْدِى جَرِكْ جَرْكَشُورْ

Kelse abanğ terkenim
Etilgemet türkünim
Yadhılmagay terkinim
Emdi çeriğ çergeşür

"Eğer Hakanım gelirse oymağın hali iyi olur, topluluğu dağılmaz, imdi harp safları düzelmiştir"[+].

(Hakan yardıma gelirse işimiz iyi olur, oymağın evleri yıkılmaz, harp

[+] Bu parça, Cilt II,165 te dahi geçmekte ise de bir kaç yerinde değişiklik vardır; olduğu gibi yazıyoruz:

كَلْسا اَبَنْكْ تَرْكَنِمْ اِتِلْكَمَتْ تُرْكُنُمْ تَرِلْغَيْ تَرْكِنِمْ اَمْدِى جَرِكْ جَرْكَشُورْ

Buradaki "اِتِلْكَمَتْ itilgemet" ve üçüncü mısradaki "تُرْكُنُمْ türkünüm" kelimeleri ile "تَرِلْغَيْ tarılmagay" kelimesi C.I,368 deki parçanın kelimelerinin aynı değildir. Bize kalırsa, ilk parça daha doğru olmalıdır; çünkü ilk parçada "اَتِلْكَمَتْ etilgemet" şeklinde gelmiş olan kelime, ikinci yazılışta "اِتِلْكَمَتْ itilgemet" şeklinde gelmiştir. Bunun doğrusu "اَتِلْكَمَتْ etilgemet" olacaktır; nitekim Dv.I,139,16 da gelen "مَنِكْ اِشِمْ اَدْكُولُكْ اَتِلْكَانْ اَلْ meninğ ışım edhgülügün etilgen ol" sözündeki "اَتِلْكَانْ etilgen" kelimesi buna tanıktır.

"تَرِلْغَيْ tarılmagay" kelimesi ilk parçada يَذِلْغَيْ şeklindedir. Bu iki kelimenin anlamları aşağı yukarı birbirine yakındır.

Asıl büyük yanlışlık C.II,165 te geçen parçanın üçüncü mısraında gelen "تُرْكُنُمْ türkünüm" kelimesindedir; çünkü ikinci mısra dahi تُرْكُنُمْ kelimesiyle bitmektedir. C.I,368,16 daki üçüncü mısrada bu kelime "تَرْكِنِمْ terkinim" şeklinde geçmektedir, doğrusu da budur; çünkü Dv. I, 369, 5 te "تَرْكِنْ terkin = toplanmış olan her şey" anlamına geçmektedir. B. A.

saflar düzülmüştür. Ey Hakanım bana yetiş !).

تَرْكِنْ terkin: "تَرْكِنْ سُوْفْ terkin suw = birikmiş su".

تَرْكِنْ terkin: "تَرْكِنْ سُوْ terkin sü = toplanmış, birikmiş asker".

تَرْكِنْ terkin: Toplu olan, toplanmış olan her şey.

تَرْكَنْ Terken: Şaş şehrinin adıdır. اَبُوبَكْرٍ الْقَفَّالُ الشَّاشِىُّ bu şehirdendir. Asıl adı "تَاشْكَنْدْ Taşkend"dir, "Taş Şehri" demektir.

تُشْكُنْ tüşkün: Dikenli kitre ağaççığı.

جَتْكَانْ çetgen: Gem dizgini.

جُمْكَانْ çümgen: Çimenlik, ayrıkotu.

جِفْكِنْ çiwgin: "جِفْكِنْ آشْ çiwgin aş = doyurucu, yağlı aş". Hayvanları semirten bir ota da "جِفْكِنْ اُتْ çiwgin ot" denir.

سِتْكُونْ Sitgün: Oğuz şehirlerinden birisi.

سُزْكُنْ süzgün: Rengi kara, dikenli bir dağ ağacıdır.

كِرْكِنْ kirkin [+]: Boğranın, devenin kızgın zamanıdır. "بُغْرَا كِرْكِنِى كِرْدِى boğra kirkini kirdi" denir ki "devenin kızışma zamanı girdi" demektir.

كَفْكِنْ kewgin: "كَفْكِنْ آشْ kewgin aş = doyurmıyan aş". Bu "جِفْكِنْ çiwgin"in zıddıdır. Doyurmıyan ota da böyle denir.

كَلْكِنْ kelgin: Arapçada مَدّ denilen, büyük ırmakların veya denizlerin taşar gibi kabarması. Bu, sele benzer.

[+] Bugün bu kelime Anadolunun cenubi şarki taraflarında "gil gil" şeklinde kullanılmaktadır. B. A.

لِمْكَن limgen: Sarı erik.

بَقْلان baklan: "بَقْلان قُزِى baklan kuzı = taze ve semiz kuzu".

بَكْلان Beglen: Erkek adlarındandır.

جُغْلان Çuglan: Karluk büyüklerinin adlarından.

سُكْلين süglin: Sülün kuşu.

سُفْلين süwlin: Sülün kuşu.

بَتْمان batman: Batman "بِرْ بَتْمان اَتْ bir batman et".

جُقْمين çukmın: Kurabiye biçiminde yapılan bir ekmektir; çömlekte su buğusunda pişirilir. Bu, sinirmesi en kolay ekmektir.

سُكْمان Sökmen: Yiğitlere verilen bir san'dır; "savaşta sırayı söken, kıran kişi" demektir. Bu, "سُكْتى نَنْكْنى sökti nengni" sözünden alınmıştır, "bir şeyi söküp attı" demektir.

سِقْمان sıkman: Üzüm sıkma zamanı.

قُرْمان kurman: Gedeleç, yay konan kap, yaylık. Oğuz ve Kıpçakça. "كيش قُرْمان kiş kurman = ok ve yay konan kap". Aslı "beline kuşağı bağla" demek olan "قُوْرْمان kurman" sözünden gelmiştir.

كَتْمان ketmen: Yeri kazmak için kullanılan aygıt.

كُوْزْمان közmen: Közde pişirilen ekmek, közleme.

\+ + +

HER TÜRLÜ HAREKESİ İLE فَعالا AYRIMI

عاتا y ? amata: Kadayıf hamuru gibi ince bir hamurun adıdır. Yağlı tavuk yahut yağlı et kızartılacağı zaman yağın sızmaması için buna sarılır.

قَراجى karaçı: Kapıları dolaşan dilenci.

كَلاجُو keleçü: Söz. Oğuzca.

كُمِيجا kümiçe: Sivrisinek.

تَبارُو tabaru: "اُلْ مَنِكْ تَبارُو كَلْدِى ol mening tabaru keldi = o, benden yana geldi". "اُلْ اَنِكْ تَبارُو بَرْدى ol anıng tabaru bardı = o, ondan yana gitti". "Taba" kelimesi, "cihet, taraf, yan" anlamlarınadır. ر ile و sonradan gelmiştir.

خُمارُو xumaru: Miras. "بُو نِى اَتَمْ دَنْ خُمارُو بُلْدُمْ bunı atamdan xumaru buldım = bunu atamdan miras buldum".

خُمارُو xumaru: Andaç olmak üzere verilen mal'a denir. Büyüklerden birisi öldüğünde, malından en iyi bir parça Hakan için ayrılır. Bu mala dahi "خُمارُو xumaru" denir, "xumaru" andaç, hatıra anlamınadır. Bu kelime, kadına, erkeğe ad olarak dahi verilir. Uzağa giden bir adamın hısımlarına bıraktığı mala da "xu-

maru" denir.

نميزا namıja: Kadının kız kardeşinin kocası, bacanak. Çiğilce.

شلاشو şalaşu: Çin kumaşlarından bir çeşit.

شموشا şamuşa: Yenilen bir çeşit ot, poy otu.

قراغو karagu: Zaç denilen kara boya.

قراغو karagu: Kör.

قريغو kurıgu: "قريغو ناڭ kurıgu neng = kurumak üzere olan nesne". Bir şeyin kuruduğu vakte de böyle denir.

قراغو kıragu: Kırağı. Soğuk gecelerde gökten düşer.

براغو buzagu: Buzağı. Şu savda dahi gelmiştir: "اڤداكى براغو اكوز بلماس ewdeki buzagu öküz bolmas = ev danası öküz olmaz" [+]. Bu sav, şerefte, fazilette yükseldiği halde hısımlarının hâlâ çocuk saydığı kimse için söylenir.

براغو buzagu: "براغو تلى buzagu tılı = sıçan gibi küçük bir hayvan".

بشوغو boşugu: "ات بشوغو بلدى at boşugu boldı = atın salıverilme zamanı geldi". Başkası da böyledir.

تشاغو tuşagu: "ات تشاغو بلدى at tuşagu boldı = atın ayağına köstek vurma zamanı geldi". Başkası da böyledir.

بقاغو bukagu: Bukağı; hırsızların ellerine vurulur.

[+] Bugün bu sav, Orta Anadoluda "ev danası tosun olmaz" diye kullanılmaktadır. B. A.

تقاغو takagu: Tavuk ve horoza verilen ad; sonra horoza "ارككتقاغو erkek takagu", tavuğa "تيشى تقاغو tişi takagu" denilerek birbirinden ayırt edilir; nitekim şu savda gelmiştir: "يزيدا قسقلين اذذكى اڤداكى تقاغو اجغنما yazıdakı süwlin edhergeli ewdeki takagu ıggınma = kırdaki sülünü ararken evdeki tavuğu kaçırma". Bu sav, meydanda olmıyan bir şeyi ele geçirmek için elindekini harcıyan kimseye söylenir.

تقاغو takagu: "تقاغو يلى takagu yılı = Türklerin on ikili yıllarından birisi.

تلاغو talagu: Çabuk öldüren ağı. İç ağrısına da "تلاغو talagu" denir».

تماغو tumagu: İngi, nezle.

قناغو kanagu: Nişter, kan alacak aygıt.

بتوكا bütüge: Patlıcan.

بلاكو bilegü: Bileği.

تراكو tiregü: Direk, kendisine bir şey dayanılan her nesne, direcen ve buna benzer şeyler.

كراكو keregü: Türkmenlerce "çadır" demektir, göçebelerce "kışlık ev" anlamına gelir. Şu savda dahi gelmiştir: "[+] اككك كردى كراكو يذ ى

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ككك şeklinde yazılan bu kelime yanlış olacaktır; doğrusu "كك kek" olmalıdır; nitekim Dv.I, 46, 7 de ve yine I, 196, 3 te "كك kek" şeklinde gelmiştir. Radloff C. II, 1058 de dahi "kek" şeklinde geçmektedir. B. A.

kek kördi keregü yüdhti = sıkıntı gördü, çadırını yıktı, sırtladı".

كُزاكُو küzegü: Küskü. Şu savda dahi gelmiştir: "كُزاكُو اُزُونْ بُلْسا اِلِكْ كِيْماسْ küzegü uzun bolsa eliğ köymes = küskü uzun olsa el yanmaz". Bu sav, oğlu, uşağı çalışarak gönçlük (refah) gören kimse için söylenir.

كُشِيكا köşige: Az gölge.

كَلاكُو kelegü: Geleni, tarla sıçanı soyundan bir hayvancık.

كُلِيكا kölige: Koyu gölge.

جُمالى çumalı: Karınca. Çiğilce.

جُمِيلى çumılı: "جُمِيلى بُلْدِى çumılı boldı = sıcaktan gözü karardı".

كَابِلى kepeli: Gecekuşu, yarasa.

\+
\+ \+

HER HAREKESİYLE فَعَلان VE فَعِيلان AYRIMI

قَرِزانْ karızan: Çok kocamış kişi.

جِبقانْ çıpkan : İnnap.

جِبقانْ çıpkan[+]: Vücutta çıkan kırmızılık. İnnaba benzediği için bu ad verilmiştir.

قَراقانْ karakan: Dağ ağaçlarından bir çeşit ağaç.

جُلِيمانْ çulıman: "جُلِيمانْ اِيشْ çulıman ış = içinden çıkılamıyan iş, çalpak iş". Bu kelime aslında su birikintisine denir. Kençekçe.

\+
\+ \+

[+] Bu iki "çıpkan" kelimesi ayrıma uymamaktadır; bunlar "çıpıkan" olsa gerektir; düşünüle. B. A.

تَتِنْدِى tatındı: "تَتِنْدِى سُوتْ tatındı süt = bol süt".

سَجِنْدِى saçındı: "سَجِنْدِى نَانْكْ saçındı neng = saçılan, yayılan nesne".

تَذِنْدِى tıdhındı [+]: "تَذِنْدِى نَانْكْ tıdhındı neng = esirgenen, yasak edilen nesne".

كَذِنْدِى kedhindi: "كَذِنْدِى تُونْ kedhindi ton = çok giyilen elbise".

سُرُنْدِى süründi: "سُرُنْدِى اَرْ süründi er = her yerden sürülen kişi, süründü adam".

قِرِنْدِى kırındı: Herhangi bir şeyin kırıntısı.

زَرِنزا zerenze: Yaban mersini, yahut "durdabak" denilen bir ottur. Tohumuna "زَرِنزا اُرُغى zerenze urugı" denir.

سُزُنْدِى süzündi: "سُزُنْدِى سُوفْ süzündi suw = süzülmüş su".

قَزِنْدِى kazındı: "قَزِنْدِى تُبراق kazındı toprak = kazılmış toprak".

بُغُنْدِى bogundı: Hayvanların sidikliği; insanın değil.

سَلِنْدِى salındı: "سَلِنْدِى اُتُنْكْ salındı otung = sellerin getirerek kıyıya attığı odun".

سَلِنْدِى salındı: "سَلِنْدِى نَانْكْ salındı neng = atılan, çıkarılan nesne".

سُلُنْدِى sulundı: Erkeğin arkaya doğru salıverdiği saç. Aslı "سَلِنْدِى نَانْكْ salındı neng" dir, "salıverilen, sarkıtılan nesne" demektir. Bu, fasih olmıyan bir kelimedir.

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda "تَذِنْدِى tadhındı" şeklinde geçen bu kelime "تِذِنْدِى tıdhındı" olacaktır. Çünkü Divanın birçok yerlerinde ت harfinin esresiyle geçmektedir. Bk. Dv. II, 100, 11; II, 114, 14; I, 374, 13. B. A.

تِمْدِى tamındı: "تِمْدِى سُوقْ tamındı suw = su damlası".

كُمْدِى kömündi: "كُمْدِى نَانْكْ kömündi neng = gömülmüş nesne".

Fiil köklerine ى , د , ن harfleri eklenerek isim yapılır. Bu suretle kelimenin anlamı, bir şeyin artığı demek olur; yahut bu, ismi mef'ul anlamına gelir; Arapçanın فُعَالَه vezni gibidir.

Başka bir şekil daha vardır ki o da, emir olan kökün son harfi, mazi belgesi olan د , ى arasına ن getirilir; bu suretle kelime, mef'ul manasına isim olur. Nitekim "suyu süzdü" demek olan "سُفِى سُوزْتِى suwnı süzti" cümlesindeki سُوزْتِى fiilinin kök harflerinden sonuncusu olan ز ile mazi belgesi olan ت = د arasına bir ن getirilerek "سِزْنْدِى سُوقْ süzündi suw" denir ki "süzülmüş su" demektir.

İşte böylècene fiil, o iş kendi üzerinde yapılan bir isimden başka bir şey olmamış olur; bunun anlamı "süzülmüş su" demektir.

Söylemediğim diğer şeylerin hepsi bu kural üzerinedir.

\+
\+ +

فُعْلِى AYRIMI

بُسْتُلِى püstüli: "Kara pazı" denilen, yenilen bir ot.

Üçlüler ayrımı bitti. Gelecek olan, ziyadeler ayrımıdır.

\+
\+ +

HER HAREKESİYLE
فَعْلَلِ ، فَعْلَالِ ، فُعْلُلِ AYRIMI

بُشْغُتْ buşgut: Çırak, zenaat çırağı.

تَرْمُتْ tarmıt: Dağların tepeleri, dereleri. "تَاغْ تَرْمُتْ كِچْتِمْ tağ tarmıt keçtim = dere, tepe geçtim".

تَكْشُتْ tekşüt: Değişit, karşılık, bedel; kalp akça vererek iyisini alma gibi.

رَبْجَتْ rapçat: Angarya. Beyin, halkın gölüklerini alıp üzerine parasız olarak yük yükletmesi gibi. Kençekçe.

جَبْغُتْ çapgut: Çaput, şilte.

قَرْشُتْ karşut: Zıd; geceyle gündüz gibi.

قِزْغُتْ kızgut: Ceza, işkence. Başkalarının öğüt alması için, suçu yüzünden birinin halk arasında cezaya, işkenceye uğraması.

قَفْشُتْ kawşut: İki Hanın, ülkelerinin emniyeti için, buluşarak barışmaları.

قَفْشُتْ Kawşut: Erkek adlarından.

لُجْنُتْ lüçnüt: İmece; buğday ve buğdaya benzer şeyleri temizlemekte, köylülerin yardımlaşması. Bu, arasıra, köylülerin birbirine bir köle veya bir hayvan gönde-

rerek harman döğdürmek için yaptıkları yardımdır. Kençekçe.

بِچغُوج bıçguç: Makas; kendisiyle herhangi bir şey biçilen nesne.

بُدْراج Budraç: Yabaku büyüklerinden birinin adı. " بَكَچ اَرْسْلان تِكِين Bekeç Arslan Tigin" gününde müslümanların eline tutsak düşen adamdır.

يَرْكُوج yerküç: Kılıç gibi tahtadan yapılmış uzunca, enli bir ağaç parçasıdır; fırındaki ekmeği çevirmek için kullanılır.

بُسْكاج büskeç: Çörek [+].

تُتْماج tutmaç: Türklerin tanınmış bir yemeği. Bu yemek Zülkarneyn'in yaptığı azıklardandır; şöyle yapılmıştır: Zülkarneyn, karanlıktan çıktıktan sonra azıkları azalmış; Zülkarneyne açlıktan yanıkmışlar, ona "bizi aç tutma" demek olan " بِزْنِي تُتْما آج bizni tutma aç" diyerek "yolumuzu aç, biz yurtlarımıza gidelim" gibi sözler söylemişler. Zülkarneyn, bilginlerle konuşmuş, bu yemeği çıkarmışlar; işbu yemek, bedeni kuvvetlendirir, yüze kırmızılık verir, kolaylıkla sinirilmez. Tutmaç, yendikten

[+] "Büskeç" kelimesiyle, üzerindeki "yerküç" kelimesi yer değiştirmiş olmalıdırlar; çünkü bugün bile Orta Anadolunun birçok yerlerinde yufka, bazlama gibi ekmekleri çevirmek için kullanılan tahta aygıta "bişirgeç, bisleğeç, bisleç, bislaç, bisli ağaç" gibi adlar verilmektedir. Bk. Derleme Dergisi. B. A.

sonra suyundan da içilir. Türkler bu yemeği gördükten sonra " تُتْماج tutmaç" demişler. Aslı " تُتْما آج tutma aç"tır. İki الف birden atılmıştır; "kendini acıktırma, böylece yemek yaparak ye!" demektir.

تُتْغُوج tutguç: Kahvaltı, bir parça yemek.

تُدْرِج tudrıç: Zibil, gübre, fışkı. Arguca.

تَلْغُوج talguç: Hayvan sırtına yükletilen yükle ip arasına sokulan bir ağaçtır; birkaç defa bükülünce yükü sıkar, denk sarkmaz.

تَفْغاج Tawgaç: "Maçin"in adıdır. Burası, Çinden dört ay uzaktadır. Çin, aslında üç bölüktür: Birincisi "Yukarı Çin"dir ki, doğudadır; buna " تَفْغاج Tawgaç" derler. İkincisi "Orta Çin"dir; burası, "Xıtay" adını alır. Üçüncüsü "Aşağı Çin" dir, " بَرْخان Barxan" adı verilir; bu, Kaşgardadır. Lâkin, şimdi "Maçin", "Tawgaç" diye tanınmıştır." خِطاى Xıtay" ülkesine de "Çin" denilmiştir.

تفغاج Tawgaç [+]: Türklerden bir bölüktür. Bu di-

[+]Yazma nüshanın kenarında, nüshanın yazıldığı yazı ile çıkmış olan bir düzeltme vardır. Bunu Bay Kilisli, nasılsa almamış ve ibareyi şu şekilde yazmış: لكِنْ " تَفْغاج " يُعْرَفُ الآنَ بِـ " ماصِين " ثُمَّ " خطاى " بِـ " صِين " تَفْغاج اَىْ اُيغُر وَهُوَ " تَتْ " وَصِينِيٌّ وَهُوَ " تَفْغاج "
Biz, bu düzeltmeyi göz önüne alarak çevirme yaptık. İbare şöyle olacaktır: لكِنْ تَفْغاج يُعْرَفُ الآنَ بِـ ماصِين ثُمَّ خِطاى بِـ صِين. تَفْغاج اِسْمُ جِيلٍ مِنَ التُّرْكِ سَكَنُوا فِى تِلْكَ الدِّيارِ يُقالُ مِنْهُ تَتْ تَفْغاج اَىْ اُيغُر وَهُوَ تَتْ وَصِينِيٌّ وَهُوَ تَفْغاج B. A.

yarda otururlar; bu sözden alınarak, bunlara " تَتْ تَفْغاجْ Tat Tawgaç" denir, "Uygur" demektir; "Tat"tır, "Çinli" dir. Bu "Tawgaç"tır.

تَفْغاجْ tawgaç: Büyük ve eski yapıların hepsine birden " تَفْغاجْ اُذِى tawgaç edhi" adı verilir. Nitekim Araplar bu gibi izerlere " عادْ ulusunun izeri" derler. Bu kelime ile Hanlar da lâkaplanarak "تَفْغاجْ خانْ Tawgaç Xan" denilir; "ülkesi eski ve büyük" demektir.

تَتْ تَفْغاجْ Tat Tawgaç: Bu sözdeki "Tat" kelimesinden "Farslılar", "Tawgaç" kelimesinden de "Türkler" murad edilir. Bence en doğrusu, söylemiş olduğumdur; İslâm ülkesinde tanınmış olan da budur; orada da öyledir. Her ikisi de güzeldir.

تَفْغاجْ tawgaç: "تَفْغاجْ يُداسى tawgaç yudası" denir ki, susam çiçeğinin (urfağının) yaprağına benzer yaprakları bulunan bir ağaçtır; ilâç için kullanılır.

سَرْقَجْ sarkaç: Yaban hindibasına benzer bir ottur.

سُرْقَجْ surkaç [+]: Lök ağacı'nın zamkıdır; bununla kılıç, hançer, keski gibi şeylerin sapları berkitilir.

سَرْنِجْ sarnıç: Deve derisinden yapılan su tulumu; ağaçtan oyulmuş kap.

[+] Bu kelime hem basma, hem yazma nüshalarda ق harfinin üstün harekesiyle yazılmışsa da başka yerlerde bu harf ötre harekesiyle harekelenmiştir. Bk. Dv. III, 259, 4; II, 216, 1-4. B. A.

سَغْدِجْ sagdıç: Sağdıç, dost.

سُغْدِجْ sugdıç: Kışın sıra ile dostlar arasında yapılan şölen, gezek ziyafeti.

سَقْدِجْ sawdıç: Ağaç dallarından örülerek içerisine meyva ve buna benzer şeyler konulan nesnenin adı; sepet, sele.

سَنْكَجْ senkeç: Fındık küçüklüğünde bir çeşit elma; tatlıdır, ak ve kırmızı çeşitleri vardır.

قَتْقِجْ katkıç: Çıyana benzer bir böcektir; insanı sokar. Arguca.

قِسْغاجْ kısgaç: Kıskaç, kelpeten.

قُسْغاجْ kusgaç: Küçük, kara bir hayvancık; insanı ısırır. Oğuzca.

قُشْغاجْ kuşgaç: Serçe kuşu.

كَرْبِجْ kerpiç: Kerpiç. Pişmişine " بِشِغْ كَرْبِجْ pışığ kerpiç" denir, "tuğla" demektir.

كِرْتُجْ kirtüç: " كِرْتُجْ كِشِى kirtüç kişi = kimseyi çekemiyen huysuz kişi".

بَشْتَرْ baştar: Orak. Arguca.

بَكْتُرْ Bektur: Erkek adlarındandır. Aslı " بَكْ تُرْ bek tur"dur ki "yerinde sağlam dur" demektir.

بُكْتِرْ büktir: Dağlardaki çukur ve sert yerler. Şu parçada dahi gelmiştir :

اَغا بُكْتِرْ اُزا يُرُدِمْ ... بَرِقْ يا قِبْ قيا كُرْدِمْ

اَنى بيلِبْ تَقِى بَرُدِمْ ... تَكَلْ يا غى تِرِى تَغْدى

Aga büktir üze yordım
Barık yakıp kıya kördim
Anı bilip takı bardım
Tükel yagı töri togdı

"Dağın sert yamaçlarını aşarak yürüdüm, yakın vararak bir karaltı gördüm. Anı tanıyarak yanına vardım. Bütün duşmanın tozu yükseldi".

(Dağın sert yamacı üzerine çıktım. Uzaktan bir karaltı gördüm. Tanıdıktan sonra olduğum yerde durdum. Duşmanın tozları yükseldi).

بَلْدِرْ baldır: Dağın burun gibi çıkan yeri; "تاغ بَلْدِرى tag baldırı" denir.

بَلْدِرْ baldır: " بَلْدِرْ اُغُلْ baldır ogul = üvey oğul".

بَلْدِرْ baldır: " بَلْدِرْ قِيزْ baldır kız = üvey kız".

بَلْدِرْ baldır: " بَلْدِرْ تَرِغْ baldır tarığ = ilkbahar başlangıcında ekilen ekin". En iyi ekin vakti budur. Herhangi bir iş ilk çağında işlenirse ona da "baldır" denir. Kuzu doğumunda ilk doğan kuzuya da "بَلْدِرْ قُزِى baldır kuzı" denir. Bu dört kelimede ب harfi kalın, tok olarak söylenir.

بُلْدُرْ بُلْدُرْ buldur buldur: "تاشْ قُدْغُقا تُشْتِى بُلْدُرْ بُلْدُرْ اِتِّى taş kudhugka tüşti buldur buldur ètti = taş kuyuya düştü güldür güldür etti".

بِلْدِرْ bıldır: Bıldır, geçen yıl, bir yıldır.

بُلْغارْ Bulgar: Herkesçe tanınmış olan bir Türk şehri.

تُلْفِرْ tülfir: Örtü, perde, kadınlar örtüsü. Bu, kumaştan ve ipekten yapılır.

جَلْدِرْ جَلْدِرْ çaldır çaldır: "اُوقْ كِشْتا جَلْدِرْ جَلْدِرْ اِتِّى ok kişte çaldır çaldır ètti = ok sadakta çaldır çaldır etti". Yel estiği zaman kuru otların çıkardığı sese de böyle denir.

جَغْمُرْ çagmur: Şalgam.

جَمْغُرْ çamgur: Bu da "şalgam" demektir; م ile غ yer değiştirmiştir.

سَرْكَرْ serker: Haydut, yol kesen haydut. Karlukça.

قَنْدِرْ kandır: Sepilenmiye yarıyan deri yüzüldükten sonra, etin üzerinde kalan ince zar.

كَسْتَرْ kester: Saksı. Uç dilince.

كَشْمِيرْ Keşmir: Türk illerinde bir şehrin adı. Bunu, Tanrı yarlığayası Yalavaç Süleyman yapmıştır.

مَنْدارْ mandar: Ağaçlara sarılan bir bitkinin adıdır; çok kere ağaçları kurutur; bu, sarmaşıktır. Oğuzca.

بُرْدُزْ burduz: Bahçe, bostan. Bu kelime öz Türkçe değildir.

بَلْدِزْ baldız: Bir adamın karısının küçük kız kardeşi. Erkeğin kız kardeşine "بَلْدِزْ baldız" denmez, "سِنْكِلْ singil" denir.

تَرْمَزْ tarmaz: Şenhıyarı.

قُتْسُزْ kutsuz: İşleri ters giden adam. Şu savda dahi gelmiştir: "قُتْسُزْ قُدْغُقا كِرْسا قُمْ يَغارْ kutsuz kudhuğka kirse kum yagar = u-

ğursuz kuyuya girse kum yağar, kuyu kurur". Bu, Arabın: اذا اقبل وإذا ادبر دمّر sözü gibidir.

قرقز Kırkız: Türklerden bir boy.

قلبز kalbuz: Lokma, tıkım. "قلبزلادى نانكنى kalbuzladı nengni = o şeyi tıktı, yuttu".

قندز kunduz: Su köpeği, kunduz.

قندز kunduz: [+] "قندز قيرى kunduz kayrı = kunduz taşağından yapılan bir ilâç".

كندز kündüz: Gündüz.

منذز munduz: Budala, şaşkın. Şu savda gelmiştir:

"نجا منذز ارسا ايش اذكو نجا اكرى ارسا يول اذكو"

neçe munduz erse ėş edhgü, neçe egri erse yol edhgü = ne kadar ahmak olsa eş, arkadaş iyidir; ne kadar eğri olsa yol iyidir". (Arkadaş şaşkın olsa da kırda yalınızlıktan daha iyidir; kırda, yolsuz, başını alıp gitmektense yol eğri olsa da gene iyidir; çünkü, yolsuz, çok kere dileğe varılmaz).

منذز munduz: "منذز اقن munduz akın = ansızın gelen sel".

منذز munduz: "منذز يورغا ات munduz yorıga at = yorga yürüyüşten başka yürüyüş bilmiyen

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalardaki قندز قيرى الخز ميان في الاودية sözü yanlıştır. Bay Kilisli burada "Arapçası şayanı tetkiktir" deyip geçmiş, Bay Âtıf "derelerin iki ucu" diye mana vermiş ise de yanılmıştır. Brockelmann doğruyu sezmiş. İbarenin doğrusu الخزميان في الادوية olacaktır. "خزميان Xazmeyan" kelimesi Farsçadan Arapçaya geçmiştir. B. A.

at".

بجغاس bıçgas: Ulus arasında yapılan and ve bağlantı. Şu parçada dahi gelmiştir:

بجغاس بتك قلورلر اند كى يما برورلر
خاندن بسوت تلرلر بسمل جمل تركشور

Bıçgas bitik kılurlar
And key yeme bėrürler
Xandın basut tilerler
Basmıl Çomal [+] tirkeşür

"Andlaşma bitiği yazıyorlar, sağlam yemin ediyorlar, Handan yardım istiyorlar, Basmıl, Çomıl toplanıyor". (Hakana karşı koymamaya, ona bağlanmıya andlaşma bitiği yazarak ulus, Yabaku harbinde Hakandan yardım dileğinde bulunuyor; imdi Basmıl ve Çomul bizimle çarpışmak üzere toplandılar; Hakan erişti, onların kanını döktü, tutsak etti).

بكمس bekmes: Pekmez. Oğuzca.

قرباش kırbas: "قرباش ار kırbas er = Başının saçı dökülerek artık başında saç bitmiyen kimse".

يرباش yurbaş: "يرباش ايش yurbaş ış = neresinden çıkılacağı belli olmıyan karışık iş".

بترش batruş: "بترش سوف batruş suw = bulanık su".

[+] Bu kelime başka yerlerde "جمل Çomul" şeklinde geçmektedir. B. A.

Suyu azalarak hamuru çoğalan erişte
çorbası da böyledir.

بُلغاش bulgaş: Duşman gelmesi üzerine halk arasına düşen karışıklık.

تِرْكاشْ tirkeş: Sıkıntı, kalabalık yüzünden yürümekte güçlük [+]. Dere kolları suyunun toplandığı yere "سُوفْ تِرْكاشِي suw tirkeşi" denir.

چُلْبُشْ çulbuş: Elbiseye ve ele bulaşan meyva yapışkanlığı.

سَرْمَشْ sarmaş: Bir şeyin bir şeye sarılması, girmesi. Bir karışıklık zamanında halkın birbirine girdiği, dalgalandığı zaman da "سَرْمَشْ بُلْدِي sarmaş boldı" denir.

سُفْسُغْ suwsuş: Buğdayın kuvveti gittikten sonra alınan son suyu. Üzerine su katılan ayrana da böyle denir.

قَتْلِشْ katlış: Katılış. Su kollarının kavşıtında olan su birikintisi. "سُوفْ قَتْلِشْتِي suw katlıştı" denir.

قَتْمِشْ Katmış: Erkek adlarındandır.

قِرْتِشْ kırtış: Gerek insanın ve gerek başkasının yüzünün rengi. "كُرْكْلُكْ قِرْتِشْلِغْ كِشِي

[+] Bay Kilisli basma nüshada bir parça unutmuş, yazmada vardır. Biz aldık ve dilimize çevirdik. Parça şöyledir :
تِرْكاشْ اَلتّامُّ فِي السَّيْرِ مِنَ الزَّحْمَةِ . سُوفْ تِرْكاشِي هُوَ مُسْتَنْقَعُ الْماءِ فِي الْوادِي لَخْ
Bay Kilisli şöyle almıştır :
تِرْكاشْ هُوَ مُسْتَنْقَعُ الْماءِ فِي الْوادِي مِنَ الْاَعْضادِ .
B. A.

körklüğ kırtışlığ kişi = yüzünün rengi güzel insan". Yer yüzüne "يِرْ قِرْتِشِي yer kırtışı" denir. Herhangi bir yüze ve yaygıya "kırtış" denmez.

قَرْغِشْ kargış: Lânet, ilenme. "تَنْكْرِي قَرْغِشِي اَنِكْ اُزا Tenğri kargışı anınğ üze" denir ki "Tanrının lâneti onun üzerine" demektir. Bazı kere bu kelime, sıfat olarak kullanılır ve "قَرْغِشْ كِشِي kargış kişi" denir, "lânetleme olmuş adam" demektir.

قُلْدَشْ koldaş: Koldaş. Bu, ancak büyüklerin uşakları için kullanılır.

كِرْدَشْ kirdeş: Bir avluda seninle beraber oturan komşu.

بُرْباغْ burbağ[+]: İşi uzatma, işi yarına bırakma.

بِرْقِغْ bırkığ: Atın ve eşeğin genizden ses çıkarması. "اَتْ بِرْقِغِي at bırkığı" denir.

بُرْقُغْ burkuğ: Derinin ve deriye benzer şeylerin çekilip büzülmesi.

بَشْلاغْ başlağ: "بَشْلاغْ نانْكْ başlağ nenğ = bırakılmış şey". Bu sözden alınarak "بَشْلاغْ يِلْقِي başlağ yılkı" denir ki "bırakılmış hayvan" demektir [++].

بِغْرِغْ bıgrığ: Çuval, dağarcık, tulum gibi şeylerin

[+] Bu kelime yazma nüshada "يُرْباغْ yurbağ" şeklindedir. B. A.

[++] بَشْلاغْ kelimesini Brockelmann "boşlag" şeklinde yazmış. Böyle yazmakta haklı ise de yazma nüshada iki defa geçen bu kelime "başlağ" şeklindedir. "Başlağ", "kendi başına, başlı başına bırakılmış" demek olabilir; nitekim "başlağ yılkı" böyledir. B. A.

tıka basa dolu olması.

تَبْلَاغْ tablağ: Bir şeye razı olmak. "بُو اِیشْدَا سَنِكْ تَبْلَاغِنْكْ بَارْمُو bu ışda seninğ tablagınğ bar mu = bu işte senin rızan var mı ?".

تَبْزُغْ tapzuğ: Halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece. " تَبْزُغُقْ تَبْزُدُمْ tapzuguk tapuzdum = bilmece sordum".

تُتْسُغْ tutsuğ: Vasiyet. " مَنْ اَنْكَرْ تُتْسُغْ تُتُزْدُمْ men anğar tutsuğ tutuzdum = ben ona vasiyet ettim".

تَرْتِغْ tartığ: Yük ipi, denk sargısı.

تَرْتِغْ tartiğ: Bir iş çıkması üzerine Hakanın, adamlarını çağırması. "بَكْدَنْ تَرْتِغْچِي كَلْدِي Begden tartıgçı keldi = Beyden okuyucu, davetçi geldi".

تُرْقُغْ turkuğ: Hayâ, utanma. " اُلْ مَنْدَنْ تُرْقُغْ بُلْدِي ol menden turkuğ boldı = o, benden utanır oldu".

تُغْرَاغْ tugrağ: Tuğra, tura, Hakanın mührü, buyrultusu. Oğuzca. Bunu, Türkler bilmez. Ben de aslını bilmiyorum.

تُغْرَاغْ tugrağ: Dönüşte geri alınmak üzere, savaş zamanında askerin binmesi için Hakan tarafından verilen at [+].

تِلْدَاغْ tıldağ: Bahane. " اُلْ اَنْكَرْ تِلْدَاغْ قِلُورْ ol anğar tıldağ kılur = o, ona bir bahane bulur". Farsçası بهانه dir.

[+] Bu kelime yazma nüshada " تُغْزَاغْ tugzağ" şeklindedir. Yazma nüsha sahife 232,16. B. A.

تُغْسُغْ togsuğ: " كُونْ تُغْسُغْ kün togsuğ = doğu, şark".

بَتْسِغْ batsığ: " كُونْ بَتْسِغْ kün batsığ = batı, garp".

تَلْقِغْ talkığ: Dağların çatıştığı yer.

تَلْقِغْ talkığ: İşleri geri bırakma.

تُمْلِغْ tumlığ: Tumlu, soğuk, soğuk olan şey. Şu parçada dahi gelmiştir:

تُمْلِغْ كَلِبْ قَبْسَدِي قُتْلُغْ يَايِغْ تَبْسَدِي
قَرْلَبْ اَژُنْ يَبْسَدِي اَتْ يِنْ اُشُبْ اَمْرِشُورْ

Tumlığ kelip kapsadı
Kutluğ yayığ tepsedi
Karlap ajun yapsadı
Et yin üşüp emrişür

"Soğuk gelip kapladı; kutlu yazı çekemedi; kar yağarak dünyayı kapattı; vücut üşüyerek titriyor".

(Soğuklar geldi, dünyanın etrafını kapladı; kış, mübarek yaza haset etti; hava karladı, yer yüzünü örteyazdı; vücut, karınca girmiş gibi titreşir). " تُمْلُغْ tumluğ" kelimesinin aslı " تُمْ tum"dur. " اُلْكْ يُزِي تُمْلُغْ ölüg yüzi tumluğ = ölü yüzü soğuk"; çünkü ondan yakınları çekinirler.

سِرْتِغْ sırtığ: Herhangi bir sözün izeridir ki adam onun hepsini değil, bir takım parçalarını anlıyabilir. " مَنْ بُو سُوزْدَنْ سِرْتِغْ بُلْدُمْ men bu sözden sırtığ buldum = ben bu

sözün izerini buldum".

سَجْلِغ saçlığ: "سَجْلِغْ اَرْ saçlığ er = saçlı adam".

سَرْسِغ sarsığ: "سَرْسِغْ سُوزْ sarsığ söz = katı söz". Sert iş ve sert yürüyüş için de böyle denir.

سِزْلاغ sızlağ: Soğuk su içmekten veya buz çiğnemekten dişlerin üşüyerek uyuşması.

سِغْزِغ sıgzığ: Mest ve ayakkabı gibi şeylerde iki dikiş arasına konulan sahtiyan.

سِغْزِغ sıgzığ: İki şeyi birleştiren kenet.

سِغْزاغ sıgzağ: "تِيشْ سِغْزاغِى tış sıgzağı = dişlerin arasındaki açıklık".

سَغْلِغ sağlığ: Sayılı olan her şey. Aslı "ساغْلِغ sağlığ"dır.

سُوْلاغ suwlağ: Hayvan sulanacak yer, yalak, suvat.

سُوْلاغ Suwlağ: Bir yer adı.

قُتْلُغ kutluğ: "قُتْلُغْ نَانْك kutluğ neng = kutlu olan nesne". Bu, erkek adı da olur.

قَرْشاغ karşağ: Elbisenin bir karış kadar olan parçası. "اَنِكْ قَرْشاغِى كُورْ anıng karşagı kör = onun elbisesinin bir karış kadar yerini gör".

قُرْشاغ kurşağ: Kuşak kuşanma.

قُرْشاغ kurşağ: Tura; yünden dokunur, bel kuşağına benzer bir nesne olup çadıra sarılır; buna "اَفْ قُرْشاغِى ew kurşagı" denir.

قِشْلاغ kışlağ: Kışlak. Şu savda dahi gelmiştir :

" اوزْ كوزْ ايرْ قِشْلاغ öz köz ir kışlağ =

adam kendi işini kendi yaptı, başkasına bırakmadı». Bu, kışlağın güney tarafını alan adam gibidir; çünkü güney tarafında ot uzun olur, kışın kar az bulunur.

مانْقِشْلاغ Mankışlağ: Oğuz ülkesinde bir yerin adı.

قُشْلاغ kuşlağ: Kuşların çok olduğu yerdir; orada av yapılır.

قَرْقاغ karkağ: Çöl, suyu ve bitkisi bulunmıyan kırlar.

قُلْسِغ kulsığ: "قُلْسِغْ اَرْ kulsığ er = huyu köleye benziyen adam".

نِژْداغ nıjdağ: Bileği taşı. (İki çıkak arasındaki ژ ile).

بَتْرَقْ batrak: Ucuna bir ipek parçası takılan mızraktır. Savaş günü yiğit kendini bununla tanıtır.

بُجْغاق buçgak: Bucak, kutr. "يِيرْ بُجْغاقِى yer buçgakı = yerin kutru".

بُجْغاق buçgak: Bucak, zâviye.

بُجْغاق buçgak: Deve derisinden ayakkabı yapılan parça, çarık.

بُخْسُق boxsuk: Kölelerin boyunlarına geçirilen lâle.

بُغْسُق bogsuk: Lâle. Bir diyelekte. خ , غ dan çevrilmiştir. Arapçada خَتَرَ ve غَتَرَ kelimelerinde olduğu gibi.

اَخْسُقْ بُخْسُقْ axsak buxsak: Topal ve çolak olanlar için

söylenir, iki kelime bir arada kullanılır.

بَدْرُق Badruk: Erkek adı.

بَرْجُوك Barçuk: Afrasyab'ın kurduğu bir şehirdir; Afrasyab orada بُخْتنَصَّر ın oğlu بيژن i hapsetmişti [+].

بُرْجَاق burçak: Burçak.

بُرْجَاق burçak: Ter taneleri. Bu sözden alınarak "تَرْ بُرْجَقْلَنْدِى ter burçaklandı" denir ki "ter taneleri burçak gibi çıktı" demektir.

بُزْلُق buzluk: İçerisine buz doldurularak yaz için saklanılan yer.

بَسْرُق basruk: Basrık, baskı. Şu savda dahi gelmiştir:" يِيرْ بَسْرُقِى تَاغْ ، بُدُوْنْ بَسْرُقِى بَالِكْ yer basrukı tağ, budhun basrukı Beg = yer baskısı dağ, insanların baskısı da Beydir". Çünkü insanları tutan onlardır.

بَشْنَق başnak: "بَشْنَقْ اَرْ başnak er = başında tulgası, eğninde zırhı olmıyan kimse".

بَشْمَق başmak: Pabuç. Oğuzca.

بُغْمَق bogmak: Gömlek düğmesi.

بُغْمَق bogmak: Gerdanlık, boğmak. Bu, altundan, gümüşten yapılır, üzerine değerli taşlar ve inciler oturtulur. Gerdek gecesi için süslenen geline takılır.

[+] Burada بيژن şeklinde geçen bu kelime Dv. I, 318, 17 de بَيْژَن şeklindedir. Düşünüle. B. A.

بَلْجِق balçık: Çamur.

بُلْغَاق bulgak: Duşman gelmesi yüzünden halk arasına düşen karışıklık.

بُلْغَاق Bulgak: Erkek adlarındandır. Şu beyitte dahi gelmiştir :

بُلْغَاقْ اُكُشْ بُلْسَا قَچَنْ بِلِكِكْ يِتَارْ

يَنْكْشَقْ تَلِمْ سَيْرَبْ اَنِى تَمْغَقْ قَتَارْ [+]

Bulgak öküş bolsa kaçan biliging yiter
Yanğşak telim sayrab anı tamgak katar

"Karışıklık çok olursa bilgin kaybolur, yanşak çok söylerse ağzının kurumasından çenesi yorulur". Bu sav, sözü az söylemekle emrolunan kişi için kullanılır.

تُبْرَاق toprak: Toprak.

تَبْلُوق tapluk: Yer yarıkları.

تُتْغَاق tutgak: Geceleyin duşmanın gözcülerini ve ileri kollarını yakalamak için çıkarılan atlı bölük.

تَرْتُق Tartuk: Yağma ilinde bir şehir.

تَرْغَاق targak: Tarak.

تُرْلاق turlak: Her hayvanın arığı. İnsan ihtiyarlığında zayıflayınca dahi "turlak" denir.

تَرْمَاق tarmak: Yırtıcı hayvanların pençesi. Bir çeşit bitgiye de "قَرْغَاقْ تَرْمَاقِى kargak tarmakı" denir.

تُزْلُق tuzluk: Tuzluk.

[+] Bu beyit erkek ismi olan "Bulgak" kelimesine değil, bundan evvelki "bulgak" kelimesine misal olarak getirilmişse de yanlış konulmuştur. Biz de bozmadık. B. A.

تغراق tograk: Kavak ağacı [+].

تِغراق tıgrak: " تِغراق أر tıgrak er = dıyrak, yılmaz, yiğit adam". Şu parçada dahi gelmiştir :

أُغراق آري تِغراق يِمي أنِك أُغلاق
سُوتي أُزا سَغراق يِيري تَقي آغلاق

Ograk eri tıgrak yemi anıng oglak
Süti üze sagrak yeri takı aglak

"Oğrak boyunun adamları yılmaz yiğittir; yedikleri oğlaktır, süt kabının üzerinde sürahileri bulunur, yerleri de çoraktır".

(Oğrak boyu adamları yiğittir, yemekleri oğlaktır, kımız kabının üzerinde her zaman bir tas bulunur; bununla beraber toprakları kısırdır). Onları yiğitlikle, seleklikle (cömertlikle) anıyor.

تُغساق tugsak: Dul kadın. Çok kere " تُول تُغساق tul tugsak" diye çift olarak kullanılır.

تفراق tawrak: Çabukluk. Bu sözden alınarak " تفراقن كل tawrakın kel" denir ki "çabuklukla gel, davranarak gel, çabuk gel" demektir. Bu kelime sıfat olarak ta kullanılır: " تفراق إشچي tafrak ışçı = kıvrak işçi, çalışkan işçi".

[+] Bu kelimenin izahında, gerek basma ve gerek yazma nüshadaki Arapça ibare şöyledir : تفراق الغَرَب وهو شجر الهمك Bu ibaredeki الغرب kelimesi الغَرَب şeklinde olacaktır. Kavak ağacı manasınadır. B. A.

تُقلُق tokluk: Tokluk.

تُقلُق tokluk: İnsanın başı saçsız, hayvanın başı boynuzsuz olmak.

تَلغُوق talguk: Baltanın sapını sıkıştırmak için çakılan çivi.

تُمشُق tomşuk: Kuş gagası.

تَمغاق tamgak: Damak.

چخشاق çaxşak: Dağ tepelerindeki taşlık yer. Şu savda dahi gelmiştir: " چخشاق أُزا أُت بُلماس چقراق بِلا أُفت بُلماس çaxşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas = dağ çakşağında ot, dazda ut olmaz".

چخشاق çaxşak: Kurutulmuş şeftali ve üzüm. Karlukça.

چار چرمق çar çarmak: Çoluk çocuk. Bu iki kelime birlikte kullanılır.

چمراق çamrak: Çoluk çocuk.

چغرق çagruk: " چغرق يير çagruk yer = çiğnenerek sertleşen, katılaşan yer".

چقماق çakmak: Çakmak. Ateş çıkarmak için çelikten yapılan nesne. Bu kelime isim olduğu gibi mastar da olur. Nitekim جمذت sözünden gelmiş olan جمذ ve جمذ الماء sözünden gelmiş olan جمذ sözü gibi [+].

[+] Burada Arapça ibare şöyledir : جقماق هو الزند الذي يقدح به . وهو إسم ومصدر . كما يقال "جمذ" من "جمذت" و "جمذ" من "جمذ الماء" وهما إسمان ومصدران.
Bu ibare, yanlıştır. Basma nüshada doğrultulmuştur. Biz doğrultulmuş olan şekli yazdık. B. A.

Bu kelimeler hem isim, hem de mastardır.

جَلْبَق çalpak: Kir, pislik. " جَلْبَقْ اِيش çalpak ış = karışık iş".

جُمْغُق çomguk: Ayağı, başı kızıl, kanadında ak tüy bulunan karga. Oğuzlar غ nı atarak " جُمُق çomuk" derler. Dört harfli olup ta kendisinde غ veya ك bulunan (âhengi yeğni ve ağır olan)kelimelerde böyle yaparsın.

جَمْغُق çamguk: Kovcu, sinsi kişiye " جَمْغُقْ اَرْ çamguk er" denir.

بَشْغاق başgak: Oyluk kemiklerinin üstü.

سَبْلِق saplık: Saplık; kılıç, bıçak gibi şeylere sap olmaya yarıyan nesne. Herhangi bir şeyin sapına da "saplık" denir.

سَجْغاق saçgak: Malını saçan, israf eden kimseye "سَجْغاقْ كِشى saçgak kişi" denir.

سِجْغاق sıçgak: Sık sık sıçan kişi. Bu kelime kuraldan dıştır; çünkü kurala göre ق harfi yerine ن olmalıydı; zira devam bildiren sıfatlar bu yolda yapılır. Nitekim çok ileri giden, başkalarını geçen ata "اُزْغانْ اَتْ ozgan at" denir. Çok iş gören kişiye de "اُلْ اِيش قِلْغانْ اُلْ ol ış kılgan ol" denir ki "o, çok iş yapan adamdır" demektir.

سُسْغاق susgak: Susak, kendisiyle su ve suya benzer şeyler alınan nesne. Karluk, Kıpçak ve bütün göçebeler dilince.

سُغْداق Sogdak: Balasağuna gelip yerleşmiş olan bir ulustur. Bunlar "Soğd"dandırlar. "سُغْد Sogd", Buhara ile Semerkand arasındadır. Bunlar, Türk kılığını almışlar, Türk huyu ile huylanmışlardır.

سَغْراق sagrak: Sürahi, kendisiyle bir şey içilen kap, kâse. Şu savda dahi gelmiştir: " ساوِنْ سَغْراقْقا تَكِير sawın sagrakka tegir = sözle sürahiye erişilir", (Güzel sözle, kişi, Beylerin içtiği kaptan su içer). Bu savla "ağırlanır" demek istiyor.

سِرْماق sırmak: Eşek palanındaki teğelti.

سُغْناق Sugnak: Oğuz şehirlerinden biri.

سَغْلِق saglık [+]: Dişi koyun. Bu kelime aslında "sağılan hayvan" anlamınadır.

سُفْلُق suwluk: Mendil.

سَقْلِق saklık: İşte uyanıklık.

سُقْلُق sokluk: Yemeğe, içmeğe doymazlık; oburluk.

قَبْغاق kapgak: Kapak, sadağın kapağı.

قَبْجَق kapçak: Su kollarının birbirine kavuştuğu yer.

قَدْراق kadrak: Dağ yamaçları, yanları. Bundan alı-

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir :

سَغْلِقْ اَلنَّجْعَةُ اَلْحَلُوبُ فِى الْاَصْلِ Buradaki النجعه kelimesi yanlıştır; النّعجة olsa gerektir. Başka türlü mana çıkmaz. B. A.

narak " قَتْ قَدْرَاق kat kadrak" denir ki "yan, yamaç" demektir.

قُدْرُقْ **kudruk:** Bütün hayvanların kuyruğunu anlatan bir kelime. Koyun kuyruğuna "قُويْ قُدْرُقِي koy kudrukı", at kuyruğuna "اَتْ قُدْرُقِي at kudrukı" denir. Şu parçada dahi gelmiştir :

قُدْرُقْ قَتِيغْ تُكَدُمِزْ تَنْكَرِيغْ اُكُشْ اُكْدُمِزْ
كَمْشِبْ اَتِغْ تَكْدِمِزْ اَلْدَبْ يَنَا قَجْتِمِزْ

Kudruk katığ tügdümiz
Tengriğ öküş ögdümiz
Kemşip atığ tegdimiz
Aldap yana kaçtımız

"Kuyruğu sıkı düğdük, Tanrıyı çok öğdük, gemi çekerek atı özengiledik, aldatarak yine kaçtık".

(Atların kuyruğunu sıkı sıkı bağladık. Tanrıya çok hamd ettik, gâvurlarla savaş yaparken tekbir getirdik. Atları özengileyerek üzerlerine saldırdık; arkamıza düşsünler diye, onları aldatmak için kaçıverdik).

قُدْرُقْ **kudruk:** " قُشْ قُدْرُقِي kuş kudrukı = kuş kuyruğu". Şu savda dahi gelmiştir :

" تُقُمْ يُزُبْ قُدْرُقْتَا بِچَاكْ سِيمَا tokum yüzüp [+] kudrukta biçek sıma = deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyruğunda kırma". Bu, Arabın شَوَىٰ اَخُوكَ حَتَّى اِذَا اَنْضَجَ رَمَّدَ sözü gibidir.

قُدْرُقْ **kudruk:** Kıç, göt. " قُدْرُقِي اُتْكَانْ كِشِي kudrukı ötgen kişi = kıçı çok öten, çok osuran kişi" [++].

قَرْسَاقْ **karsak:** Derisinden güzel kürk yapılan bir hayvan.

قَرْلُقْ **Karluk:** Göçebe Türklerden bir bölüğün adıdır. Oğuzlardan ayrıdırlar. Oğuzlar gibi Türkmendirler.

قُرْلُقْ **kurluk:** İçinde kımız biriktirilen küçük testi.

قَرْنَاقْ **Karnak:** Oğuz şehirlerinden biri.

قَرْنَاقْ **karnak:** " قَرْنَاقْ اَرْ karnak er = koca karınlı adam".

قِرْنَاقْ **kırnak:** Cariye. Yabaku, Kay, Çomul, Basmıl, Oğuz, Yemek ve Kıpçak dillerinde.

قِزْلَاقْ **kızlak:** " كُوتِي قِزْلَاقْ köti kızlak = kabakuş de-

---

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda bu sav, " تُقُمْ بُزُبْ tokum büzüp" şeklinde ise de yanlıştır. Doğrusu " يُزُبْ yüzüp" olmalıdır; çünkü Arapçadaki كَشْطْ kelimesi yüzmek manasınadır; ve çünkü "bozmak" veya "büzmek" kelimelerinin burada yeri yoktur. Brockelmann, Radloff'u tanık tutarak böyle bir mana vermişse de yanılmıştır. Biz Radloff'ta bulamadık. B. A.

[++] Bu kelimenin izahında, gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir : قُدْرُقِي اُتْكَانْ كِشِي اَيْ اَلْاِنْسَانْ سَاجْ اَلْفَقْحَةِ Buradaki سَاج kelimesi نَبَّاج olacaktır. B. A.

nilen bir kuştur; kuyruğu kırmızı olur".

قِسْراق kısrak: Genç kısrak. Oğuzlarca, herhangi bir kısrak. Şu savda dahi gelmiştir : " قِزْبِرْلا كُرَشْما ، قِسْراق بِرْلا يَرِشْما " kız birle küreşme, kısrak birle yarışma = kızla güreşme, kısrakla yarışma", (Kızla güreşme, çünkü kızlar kuvvetli olur, seni alteder; kısrakla yarışma, kısrak attan daha çevik, daha sıçrayışlı olduğundan seni yener). Bu, Hakanlılardan bir kızın, gerdek gecesi Sultan Mes'udu, ayağıyle dokunarak yıktığı için Hakanlıların Sultan Mes'ut hakkında söyledikleri bir savdır.

قِسْماق kısmak: Özenginin iki yanında bulunan kayıştır; özengi bu kayışların arasında bulunur.

قِسْماق kısmak: İlmik, kenet.

قُشْلُق kuşluk: Kuşluk vakti. Oğuzca.

قِشْلِق kışlık: Kış evi; kış için hazırlanan her şeye de böyle denir.

قُغْشاق koggak: " قُغْشاق نانْكْ koggak neñ = gevşek, çürük nesne".

قِفْچاق Kıfçak: Türklerden bir bölük.

قِفْچاق Kıfçak: Kaşgar yakınında bir yer adı.

قُلْباق Kulbak: Bir Türk tapganının, din ulusunun adıdır. Balasagun dağlarında bulunurdu. Anlattıklarına göre, bir gün sert bir kaya üzerine " تَنْكْرِي قُلِي قُلْباق Tenğri kulı Kulbak" diye yazar; yazı, apak meydana çıkar; bir de bir ak kaya üzerine bu yazıyı yazar; yazı, kara olarak belirir. İzeri bugüne kadar durmakta imiş.

قَلْتُق kaltuk: Yaban sığırı boynuzudur. Delinerek çorba ve çorbaya benzer şeyler içilir.

قُلْتُق koltık: Koltuk.

قِلْتِق kıltık: Başta bulunan kepek, konak.

قَمْغاق kamgak: Evlerin açık yerlerine örtülür, kamış gibi yüksekçe bir ot, semer otu.

قُمْلاق kumlak: Kıpçak illerinde yetişir, yaprağı fasulya yaprağına benzer sarmaşık gibi bir ot. Balla karıştırılarak şarap yapılır. Bu ot, denizde bulunan bir gemiye alınacak olursa fırtına kopar, dalgalar çıkar, gemi sallanır, içindekiler batacak gibi olur.

قَنْچُق kançık: Dişi köpek. Bir kadına söğüldüğü zaman, dişi köpeğe benzetilerek "kançık!" denir.

مُنْچُق monçuk: Boncuk, süs için boyuna takılan değerli taşlar.

مُنْچُق monçuk: Atın boynuna takılan değerli taş, ars-

lan tırnağı, muska gibi şeyler.

منچق manguk: Heybe, torba gibi at eğerine takılan şey.

منغان mungan: " منغان كشي mungan kişi = boşboğaz , geveze kimse".

برچك pürçek: İnsanın kâkülü,atın perçemi.

بترك bitrik: Kadınların avret yerinde bulunan dilcik, dilâk.

بترك bitrik: Fıstık. Arguca.

بستك pistik: Eğrilmek üzere hazırlanmış, atılmış pamuk sümeği. Çiğilce.

بستك pistik: Fitil. Arguca.

بكسك büksek: Kadının göğsü ile boynu arasındaki yeri; buraya gerdanlık takılır.

بكسك büksek: Göğsün yukarı tarafı, göğüsten yukarı olan kısım.

تتسك tütsük: " تتسك كشي tütsük kişi = kinci adam , yaman duşman".

تحچك tahçek: Bir çeşit Çin ipeği.

تربك törpiğ: Törpü, keser. Buna " تربكو törpigü" dahi denir [+].

ترلك terlik: Teri çekmek için eğerin veya palanın altına konulan keçe.

ترلك türlüğ: Bir şeyin çeşitleri, türlü. " قچ ترلك ننك kaç türlüğ neng" denir ki "kaç türlü şey" demektir, " قچ ترلك سوز آيذم kaç

[+] Bu kelimeyi Brockelmann "türbik" yazmış ve bir kaynak göstermemiştir. Bizce "törpiğ, törpigü" olmalıdır. Çünkü bugün bile kullanılmakta olan şekil budur. B. A.

türlüğ söz aydım = kaç türlü söz söyledim".

ترماك türmek: Kadınbudu denilen yemek.

ترناك ternek: Dernek; ulusun, işleri konuşmak için toplandıkları yer.

تشلك tüşlük: " تشلك اوذي tüşlük ödhi = dinlenmek için yolcuların, gece yarısından sonraki konak vakitleri".

تكرك tegrek: Herhangi bir şeyin halkası, değresi. " قدغ تكركي kudhuğ tegregi = kuyu ağzına konulan halka".

تكلك tüklüğ: Kör. " تكلك كزلك tüklüğ közlüğ = kör gözlü".

تولك tewlüğ: Aldatıcı, alcı.

چكرك çekrek: " چكرك قبا çekrek kapa = yünden yapılan cepsiz bir kaftan" (köleler giyer).

چرلك çerliğ: " كوزي چرلك közi çerliğ = gece görüp gündüz göremiyen, bulutlu günde görüp bulutsuz günde göremiyen kimse".

چلبك çelpek: Çapak, göz çapağı.

چلدك çildek: Atın göğsünde çıkan bir çıbandır. Bu çıbandan sarı su ile irin akar; dağlanırsa geçer.

سرتك sürtük: " سرتك اشلار sürtük işler = sürüştüren, kendisine sürüştürülen kadın, sevici kadın. Ezilen, sürüştürülen her şeye de "sürtük" denir.

سذرك sedhrek: " سذرك بوز sedhrek böz = seyrek bez".

سذرك sedhrek: " سذرك قبغ sedhrek kapuğ = parmaklıklı kapı".

سرجك sürçük: Gece toplantısı, müsamere. Oğuzlar ح harfini üstün söyliyerek " سرجك sürçek" derler [+].

سلجك Selçük: Zamanımızdaki Selçuk Hanlarının dedelerinin adıdır. Ona " سلجك سو باشى Selçük Sü başı" denirdi.

سكرك sigriğ: Dağda atlamakla geçilen yer.

سكرك sügrüg: Kadının avret yeri.

كبرك köprüğ: Köprü.

كتلك kötlük: Söğmek için kullanılır; puşt.

تمرك tümrük: Dümrük, def. Oğuzca.

كبجك köpçük: Eğerin ön ve arka yastıkları.Oğuzca.

كربك kirpik: Kirpik.

كرتك kertük: Ağaçta açılan kertik. " كرتك كمرك kertük kemrük" denir ki "kesik; gedik" demektir.

كرتك kertik: Ekmek ve ekmeğe benzer şeylerin sayısını bilmek için bir ağaçta yapılan kertik, çetele.

كرشاك kürşek: Darı özü suda veya sütte kaynatıldıktan sonra üzerine yağ dökülerek yenen bir yemek.

كزلك kezlik: Kadınların üst elbiselerine taktıkları küçük bıçak.

كزلك közlük: At kuyruğundan yapılmış bir dokumadır; göz ağrıdığı veya kamaştığı zaman üzerine konur.

I Türkiyede bulunan Bektaşiler, yılın belli bir iki gecesinde toplanırlar. Buna "sürek" ve "Sofiyan süreği" derler. B.A.

كسرك kösrük: Köstek. " كسرك تشاغ kösrük tuşag = atın ön ayaklarına vurulan tuşak veya köstek".

كڤرك kewrik: Gürgen ağacı.

كڤرك küwrüğ: Kös, davul.

كڤرك kewrek: "كڤرك نانك kewrek neng = kamışla kamışa benzer gevrek olan her nesne".

كڤشك kewşek: "كڤشك نانك kewşek neng = yumşak, gevşek nesne". Gevşek elbise ve elbiseye benziyen şeyler için de böyle denir.

كڤشك küwşek: " كڤشك ات küwşek et = gevşek, sölpük et".

كڤشك küwşek: "كڤشك اتماك küwşek etmek = iyi hamurdan yapılan ekmek.

كڤلك küwlük: Çamurdan fındık büyüklüğünde yapılan yuvarlaklar. Kurumadan önce ve kuruduktan sonra zıpzıp gibi atılır.

ككلك keklik: Keklik kuşu [+].

ككمك kekmek: " ككمك ار kekmek er = işler kendisini pişirmiş, başından geçen bir çok sıkıntılar yüzünden pekleşmiş olan kişi; pişkin adam. Aslı " كك kek"tir;

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir : ككلك هو القبج. Bu ibaredeki قبج kelimesi قبج olsa gerektir; çünkü قبج kelimesi buraya gelmez. قبج kelimesi Farsça كبك den alınmıştır. Bk. Kamus Tercemesi I,433. B. A.

"kek" zahmet, sıkıntı anlamınadır. Bu, sıfattır. Bu çeşit sıfatlar kuraldan dıştır; doğrusu " ككمان kekmen" dir.

كمدك kemdük: " كمدك سنكوك kemdük süngük = sıyrılmış, eti yenilmiş kemik".

كنجك künçük: Yaka, urba yakası. Oğuzlar ج harfini üstün söyliyerek " كنجك künçek" derler.

كنجاك Kençek: Türklerden bir bölük.

كنجاك سنكر Kençek Sengir: Talas yakınında bir şehrin adıdır. Burası Kıpçak sınırıdır.

كندك kendük: Küp gibi, topraktan yapılan büyükçe bir kaptır; içerisine un ve una benzer şeyler konulur. Kençekçe.

كنلك künlük: Gün hesabiyle yapılan iş.

كنلك künlük: " كنلك يم künlük yém = günlük azık". Bu kelime az kullanılır.

مردك merdek: Ayı yavrusu. " اذغ مردكي adhığ merdegi" de ayı yavrusu anlamınadır. Bir takım Türkler domuz yavrusuna da bu adı vererek " تنكز مردكي tonğuz merdegi" derler.

ملدك meldek: " ملدك ننك meldek neng = erkek avadanlığı gibi keçeleşen, sölpüyen nesne".

بجغل bıçgıl: Eldeki, ayaktaki çatlaklıklar, bıçılgan; yer yüzündeki çatlaklıkla-

ra dahi böyle denir.

بسبل besbel: Bir tel iplik.

بسمل Basmıl: Türklerden bir bölük.

بشغل başgıl: " بشغل يلقي başgıl yılkı = başı beyaz, dört ayaklı hayvan".

بتمل batmul: Karabiber.

بشكال püşkel: Yufka, pide gibi ince ekmek. Hakanlı dilince.

بغرل bugrıl: Tulum ve tuluma benzer dolu olan kapların hasıl ettiği büküntü ve girinti çıkıntı [+].

بغرل bogrul: " بغرل قوي bogrul koy" [++] denir ki "boğazı beyaz koyun" anlamınadır.

بكتل büktel: " بكتل ار büktel er = orta boylu kimse", " بكتل آت büktel at = yassı arkalı, oturamaklı at".

بكرل bögrül: " بكرل آت bögrül at = böğürleri ak olan at". Alaca koyunla başka hayvanlara da böyle denir.

[+] بغرل kelimesi her iki nüshada dahi bu şekildedir; doğrusu " بغرل bıgrıl" olmalıdır. Nitekim Dv.I,384,10 da geçen ve aynı anlama gelen " بغرغ bıgrıg" kelimesi bize tanıklık etmektedir.

Bu kelimenin Arapça izahında yazılmış olan الامت في الوعاء الملان والقلب ونحوه ibaresi yanlıştır. Doğrusu الامت في الوعاء الملان والوطب ونحوه olacaktır; çünkü başka türlü mana çıkmaz, çıksa da yanlış olur. Dv.I,384,10 daki بغرغ kelimesinin Arapça ibaresi doğru olarak : الامت في الغرارة والوطب ونحوه şeklindedir.

[++] Bu kelime basma nüshada بغرك şeklinde yazılmış ise de yazma nüshada " بغرل bogrul" şeklinde olduğu açıkça görülmektedir. B. A.

بَنْدَالْ bandal [+] : Ağaçtan, omuzbaşı şeklinde çıkarılan parça. Bunu çocuklar alırlar, yakarlar, geceleyin közünü birbirlerine vururlar, atarlar. Buna "اوُتْ بَنْدَالْ ot bandal" denir, çevgen oyununda oynanır.

تَرْغِلْ targıl: " تَرْغِلْ يِلْقِ targıl yılkı" denir ki "sırtında aklı, karalı çizgiler bulunan alacalı her hayvan" demektir. Bu sıfat, attan başka her hayvanı vasıflar.

تُغْرِلْ togrıl: Yırtıcı kuşlardan bir kuş. Bin kaz öldürür, bir tanesini yer. Bu, erkek adı da olur.

تغرل togrıl ?: Et ve baharatla doldurulan bağırsak, bumbar dolması. Kençekçe.

جَشْكَالْ çeşkel: Çanak, çömlek; çanak çömlek parçaları [++] .

[+] Bu kelime yazma ve basma nüshalarda harekesizdir. Biz Brockelmann'a uyarak harekeledik. Uşak taraflarında büyük çıra parçalarına ve yanar halde bulunan çıra demetine "banar" derler: "Bu gece bir banar çıra ile komşu evine gezmeğe gittik" denir. B. A.

[++] Bu kelimenin izahında yazma nüshada ibare şöyledir : جَشْكَالْ لِلْخَزَفِ وَالْبُرْمَةِ الأَعْشَارْ Basma nüshada Bay Kilisli bunu جَشْكَالْ اَلْجَزَنْ وَالْبُرْمَةُ الأَعْشَارُ şekline koymuş ise de doğru yapmamıştır. Yazma nüshadaki yanlışlığı düzeltmek isterken, kendisi daha büyük bir yanlışlığa düşmüştür. İbarenin doğrusu şöyle olacaktır : جَشْكَالْ اَلْخَزَفُ وَالْبُرْمَةُ وَالأَعْشَارُ Yazma nüshadaki جَزَفْ ، أَعْشَارْ kelimelerinin بُرْمَه kelimesiyle mana bakımından hiç bir ilgisi yoktur. Bay Kilislinin bulduğu جَزَنْ kelimesi de böyledir. Brockelmann da yanılmıştır. B. A.

سَنْكِلْ sengil: İnsanın yüzünde çıkan siyil, ergenselik [+].

سَرْسَالْ sarsal: Sansar, samura benzer bir hayvancık.

قَرْتَالْ kartal: " قَرْتَالْ اَتْ kartal et = parçalanmış et".

قَرْتَالْ kartal: " قَرْتَالْ قُوىْ kartal koy = aklı karalı koyun".

قِرْغِلْ kırgıl: " قِرْغِلْ اَرْ kırgıl er = kırçıl adam".

قِزْغُلْ kızgul: " قِزْغُلْ آتْ kızgul at = donu boz ile kır arasında olan at".

بَجْكَمْ beçkem: Alâmet, belge; savaş günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası, ya da dağ sığırı kuyruğu. Oğuzlar buna " بَرْجَمْ perçem" derler. Şu parçada dahi gelmiştir :

بَجْكَمْ اُرُبْ اَتْلَقَا ايُغُرْدَقِى تَتْلَقَا
اُغْرِى يَفُزْ اِتْلَقَا قُشْلَرْ كِبِى اُجْتِمِزْ

Beçkem urup atlaka
Uygurdakı tatlaka
Ogrı yawuz ıtlaka
Kuşlar kibi uçtımız

"Atlara belge vurarak Uygurdaki Tatlara, hırsız, kötü itlere kuşlar gibi uçtuk".

[+] Brockelmann bu kelimeyi "senğil" şeklinde yazmış ve bir kaynak göstermemiştir. Bize kalırsa bu kelime "sengil" olacaktır, çünkü ayrımın gereği budur. B. A.

(Atlara alâmet vurarak Uygur köpeklerinin üzerine yöneldik. Bununla Uygur ulusunu murad ediyor; kuşlar gibi uçarak tepelerine indik,demek istiyor).

بَجكُم beçküm: Evin sofası.

بَذرَم bedhrem [+]: Bayram, halk arasında gülme ve sevinme. Bir yer ışıklarla ve çiçeklerle bezendiği zaman " بَذرَم يير bedhrem yer" denir ki "gönül açan yer" demektir. Bu kelimenin aslının ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bu kelimeyi Farslardan dahi işittim. Bununla beraber Oğuzlar bayram gününe " بَيرَم beyrem" derler. Bu, sevinç ve eğlence günüdür. Oğuzlar ذ harfini ى ye çevirmişlerdir; buna göre bu kelime ayrıca bir lûgat olabilir.

بِرتَم birtem: " اُلْ يُمشقا بِرتَم بَردى ol yumuşka birtem bardı= o- sanki hiç dönmiyecekmiş gibi- uzun bir müddet elçiliğe gitti[++].

بَغرَم bagram: " بَغرَم قُم bagram kum = geniş, büyük kumluk yer". Kaşgar ile Yarkent arasındaki kumluğa " بَغرَم قُومى Bagram kumı" denir.

[+] Ankara yerlileri bugün bile bu kelimeyi "beyrem" şeklinde kullanırlar ve "Hacı Beyrem türbesi" derler. B. A.

[++] "Yumuş" kelimesi bugün Orta Anadoluda "hizmet" anlamına kullanılmaktadır. "Yumuş gördü-yumulca, çalışkan bir karınca" gibi. B. A.

بُخسُم buxsum: Boza, darıdan yapılan bir içki.

تُمرُم tomrum: " تُمرُم يِغاچ tomrum yıgaç = pabuççuların, üzerinde sahtıyan ve gön gibi şeyleri kestikleri ağaç kütük, ağaç tomruğu.

تَشرُم teşrüm [+] : Eğirilmiş ip yumağı. Arguca.

زُنكُم zünküm: Bir çeşit Çin ipeklisi.

سِذرِم sıdrım: Sırım. Oğuzca. " سِذرِم اِيشلِغ آر sıdrım ışlığ er = işlediği işi bitiren,başkasına bırakmıyan adam".

سَرقِم sarkım: Soğuk günlerde kar gibi yağan çiğ.

كُترُم kötrüm: Üzerinde oturulan kerevet, dükkân, seki.

كُچرُم köçrüm: Belinleme, telâş. Bu, köylerdeki halkın şehre kaçışmaları anlamınadır.

كَذرِم kedrim: " كَذرِم اَت kedrim et = derisi yüzülmüş et".

كَسْتَم kestem: Geceleyin davetsiz gelen adamlara verilen içki ziyafeti.

\+
\+ \+

HER İKİ HARFİ BİR CİNSTEN OLANLAR

تَرتَر tartar: Kumruya benzer bir kuş.

چُرچُر çurçur: " تَوِى اَمْكِى چُرچُر tewi emgi çurçur". Deve sağılırken, südün kapta çıkardığı sesi

---

[+] Basma nüshada تَشرُم imlâsında çıkan bu kelime, yazma nüshada " تُشرُم tüşrüm" şeklindedir. Brockelmann "teşrüm" diye yazmışsa da yazma nüshayı görmediği için yanılmıştır. B. A.

anlatan bir kelime.

قرقر kurkur: " قَرْنِ قَرْقَرَاتِي karın kurkur ėtti = karın guruldadı".

سكسك süksük:"Dağdağan"denilen, odunu sağlam olan bir ağaç.

سُمْلِم sumlım: " سُمْلِم تَتْ sumlım tat = hiç Türkçe bilmiyen Farslı". Türkçe bilmiyen başka kimselere de "sumlım" denir.

كُرْكُم kürküm: Safran. Bu kelime Arapçaya uygundur; çünkü Araplar da كُرْكُم derler. Şu parçada dahi gelmiştir :

بكلر اتين ارغرب قدغو انى ترغرب
منكزى يزى سرغرب كركم انكر ترتلور

Begler atın argurup
Kadhgu anı turgurup
Meñzi yüzi sargarıp
Kürküm añar türtülür

"Beyler atlarını yordular, kaygı onları durdurdu; yüzleri, benizleri sarardı; sanki safran sürülmüştü".

(Afrasyab için ağıt yaparak diyor ki: Beyler atlarını yordular; onları kaygı sardı; yüzleri safran sürülmüşe döndü).

+
+ +

سراغج saraguç: Kadın yaşmağı.

سِپاقر sıpakur: Hayvan torbası. Aslı "سپ اقري sıp akurı"dır, "iki yıllık tayın yem yediği yer" demektir.

قلابز kulabuz: Kılavuz. (ب harfi و den çevrilmiştir).Şu savda dahi gelmiştir:" قلن قاز قلاوز سوز بلماس kalın kaz kulavuzsuz bolmas = çok kaz, kaz sürüsü kılavuzsuz olmaz" demektir. Bu sav, işlerinde kendisinden daha bilgili bir kişiye uymakla emrolunan kimse için söylenir.

چجالاق çıçalak: Serçe parmak , sırça parmak .

چجاموق çıçamuk: Serçe parmağın yanındaki parmak,yüzük parmağı, adsız parmak. Az tanınmış bir kelimedir.

سلاموق solamuk: Solak kişi.

قراچق Karaçuk: Fârap şehrinin adı. Bu, Oğuz şehirlerinden birinin adıdır [+] .

قراموق karamuk: Karamuk, buğday içerisinde bulunan karamuk taneleri.

قمجاق kamıçak: "Kurbağa yavrusu" dahi denilen su

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir : قراچق اسم الفاراب وهو اسم بلاد الغزية . Bu ibare yanlıştır, doğrusu şöyle olmalıdır: قراچق اسم الفاراب وهو اسم بلد من بلاد الغزية Ancak bu şekilde mana doğrulabilir. B. A.

böceği.

تنارك tünerik: " تنارك يير tünerik yėr = karanlık yer". Mezara da "tünerik" denir. " ارتنارككا كردي er tünerikke kirdi = adam mezara girdi".

جمارك çümerük: " جمارك كيشي çümerük kişi = her zaman gözü sulanan adam, gözü az gören adam".

خجوناك xoçünek: Yılkıç. "Kırlangıç" dahi denilen benekli, güzel kokulu küçük kavun.

بجانك Beçenek: Rum yakınında oturan Türklerden bir bölük.

بجانك Beçenek: Oğuzlardan bir boy. بجناك dahi lûgattir.

+

\+ +

İKİNCİ VE DÖRDÜNCÜ HARFİ HAREKELİ OLAN

فعلعل İLE فعللو AYRIMI

تبلغوج tawılguç ?: Tabarhun [+].

بغردا bogurda: " بغردا سج bogurda saç = kıvırcık saç".

[+] Biz bu kelimeyi iyice anlıyamadık. Bir kere kelime, aslında Arapça değil, Farsçadan geçmiş olmalıdır. Farsçada bunun bir kaç manası vardır ve ت harfiyle yazılır; manalar şunlardır : "İnnap dedikleri meyva, kızılağaç, bakam ağacı, tarhun denen sebze". Brockelmann bu kelime için "kızılsöğüt" demiştir ? Kuzey Türkçesinde "tobulgu adında bir ağaç vardır; meyvasi olmaz, dallarından kamçı sapı yapılır. B. A.

جخنسى çıxansı: Nakışlı bir Çin ipeklisi [+].

تبزغو tabuzgu: " تبزغو نانك tabuzgu neñ = bilmece.

تترغو tuturgu: " تترغو نانك tuturgu neñ = buyrulması ve tutulması haklı olan şey".

سبزغو sıbızgu: Düdük, boru.

سرجغا sırıçga: Sırça.

سرجغا sırıçga: Çekirge. Buna benzetilerek gevşek ve tenbel adama " سرجغا ار sırıçga er" denir ?

قبرغا kuburga: Baykuş.

ترقو ? : " ترقو يير .... yėr = otları birbirine karışmamış olan yer, otu az yer".

ترغا tatırga: "Tirşe" denilen sepilenmiş beyaz deri.

تقلقو tawılku: " تقلغوج tawılguç" manasında bir kelime.

اقلقو awılku: Kırmızı meyvaları olan, meyvasının suyu tutmaca katılan, göz ağrısına ilâç yapılan ve elbise boyanan bir ağaç.

تقرقا tokurka: Küp ve ibrik gibi şeylerin kulpu.

تقرقا Tokurka: Kaşgar yaylasında bir yerin adı.

سقرقو sakırku: Kene, sakırga.

قسرقو kasırku: Kasırga.

[+] Bu kelime, yazma nüshada جخنسى şeklindedir. خ harfinden sonra gelen üstün harekesinin alt ucunda bir nokta sezilmektedir. Bundan başka خ ile خ arasında bir diş görülmektedir. Bu hal, خ ile خ arasında bir harfin bulunduğuna kuvvetli bir tanıktır. Şu halde kelime, "جخنسى çınaxsı" olacaktır. Bu kelimenin ipekli bir Çin kumaşı anlamına gelmesi de bizim davamızı kuvvetlendirir. Bay Kilisli جخشى, Brockelmann "çıxşansı" şeklinde yazmışlarsa da ikisi de yanılmıştır. B. A.

تشرگو tüşürgü: Çayın ırmağa karışan ağzı, değirmenin bir ırmağa olan savağı; başkası da böyledir.

چکرگا çekürge: Çekirge. Oğuzca. Lâkin Türkler, daha uçmadan önce, böyle derler. Çoluk çocuğun çokluğu, ordunun kalabalığı buna benzetilerek " چکرکانك سو çekürge tek sü" denir ki "çekirge gibi asker" demektir.

سبرگو süpürgü: Süpürge.

کترگو kötürgü: Götürge, kendisiyle bir şey götürülen nesne.

کسرگو kesürgü: Dağarcık.

کسرگا kösürge: Köstebek, tarla sıçanı soyundan bir hayvan.

دنشگا dünüşge: "Sülüklü pancar" denilen sebze. Kençekçe.

کمشکا kimişke: Kaşgarda çıkan nakışlı bir keçe.

تگرما tegirme: " تگرما ناك tegirme nenğ = çörek, değirmen ve para gibi değirmi olan her nesne".

سکرما Sekirme: Hotan yolunda bulunan küçük bir şehir.

قترما kuturma: " قترما برك kuturma börk = önde, arkada iki kanadı bulunan börk".

کچرما köçürme: " کچرما اجق köçürme oçak = bir yerden öbür yere göçürülebilen ocak" [+].

[+] Hem yazma, hem de basma nüshalarda اجق şeklinde olan bu kelime " اجق oçak" olacaktır. Mana böyle olmasını gerekli kılar. B. A.

کچرما köçürme: " کچرما اين köçürme oyun = "ondört"adı dahi verilen bir oyun". Yerde kale gibi dört çizgi çizilir, sonra ona on kapı yapılır, fındık ve fındığa benzer şeylerle bu kapılar üzerinde oyun oynanır.

\+

\+ +

İKİNCİ HARFİ SÂKİN, ÜÇÜNCÜ HARFİ ÜSTÜN OLANLARDAN

مندتو mindetü:? .... [+].

قلنچو kulnaçı: " قلنچو قسراق kulnaçı kısrak = doğuracak kısrak".

قرنغو karnagu: " قرنغو ار karnagu er = koca karınlı adam".

سغنغو sagnagu: Kurumuş kabak.

قندغو kundıgu: Düğen, döğen, harman düğeni.

قمچغو kamçıgu: Ağızda, parmaklarda şiddetli ağrı ile, sıcaklıkla çıkan bir sivilce.

ترپگو törpigü: Ağaç yontacak keser.

تمرگو temregü: Temreği.

سکنگو süknegü: Et ile tırnak arasında çıkan sivilce.

کرشگو kerşegü: " کرشگو ات kerşegü at = kürek kemiğinin altında yağırı bulunan at".

بلغما bulgama: Yağsız ve tatsız bulamaç.

[+] Biz bu kelimeyi anlıyamadık. Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ibare şöyledir : مندتو القرينه Brockelmann "ipek elbise" anlamı vermiş ise de biz şüpheli bulduk. B. A.

جقرما çokrama: " جقرما يل çokrama yul = suyu çok olan, fışkıran kaynak" [+].

بلغنا bulguna: Ilgın ağacına benzer, gevrek, kırmızı bir ağaçtır; develer yer; " ملغنا malguna" dahi denir.

+

+ +

فعلّى AYRIMI

بلدنى bulduni: İçerisine yaş, ya da kuru üzüm konan hoşmerim. Kençekçe.

سندرى sundırı: Deniz. Şu savda dahi gelmiştir : "اشياك ايُر بَشِم بلسا سندريدا سوق اجكاى منز" eşyek ayur [++]başım bolsa sundurida suw içgeymen = eşek, başım esen olsa denizden su içerim, der". Bu sav, dileğine erişmek için uzun seneler yaşamasını istiyen kimse için söylenir.

مندرى mendiri [+++] : Gelinle güveyinin, geceleyin, başlarına para saçmak için top-

[+] Brockelmann يل kelimesini kitabının 57 nci sahifesinde, 33 ncü satırında "çokrama yil" şeklinde yazdığı halde, yine bu kitabın 96 ncı sahife ve 10 uncu satırında "çokrama yul" imlâsında yazarak açık bir tenakuza düşmüştür. Kelimenin doğrusu Rad. III, 551 de gösterildiği üzere "yul" dur. Dv. III,3,16 da dahi bu kelime geçmektedir. B. A.

[++] Kilisli, basma nüshada bu savda bulunan ايُر kelimesini ايز şeklinde yazmışsa da yanlıştır. Doğrusu yazma nüshada olduğu gibi " ايُر ayur"dur. B. A.

[+++] Brockelmann bu kelimeyi "mandır" şeklinde yazmışsa da doğru yapmamıştır. Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda kelime مندرى imlâsındadır; ayrımın icabı da böyle yazılmaktır. Dv. I, 435, 8 deki " مندرو münderü" kelimesi de buna tanıktır. B. A.

lanılan yerin adı. Çiğilce.

بستلى büsteli:"Karapazı"denen sebze; yemeği yapılır.

كزكنى küzküni: Bokböceği cinsinden bir böcektir; geceleri ses vererek uçar.

+

+ +

HER HAREKESİYLE فعلندى AYRIMI

سبرندى süpründi: Süprüntü.

سرقندى sarkındı: " سرقندى سوف sarkındı suw = su damlası.

قجغندى kuçgundı: Soğan. Çiğilce.

Dört harfliler ayrımı bitti.

X

X X

BEŞ HARFLİLER AYRIMI

HER HAREKESİYLE فعلعل AYRIMI

سقرلج sukarlaç: " سقرلج برك sukarlaç börk = uzun külah, börk".

قغرماج kogurmaç: Kavrulmuş buğday.

قورماج kawurmaç: (Yumşak ڤ ile) yukarıki manada bir kelimedir.

يغرغوج yugurguç: Şehriye ile şehriyeye benzer şeyler açmakta kullanılan oklağı

جغلفار çıgılwar: "جغلفار اوقى çıgılwar okı = küçük ok".

Bu, kısa bir oktur. Şu beyitte dahi gelmiştir :

اُتْرُو تُرُبْ يَغْدِى آنْكَرْ كِيشْ اُقِى جِغِلْوَارْ
آيْدِمْ آسِغْ قِلْغُو اَمَسْ سَنْ تَقِى يَلْوَارْ

Utru turup yagdı angar kiş okı çıgılwar
Aydım asığ kılgu emes sen takı yalwar

"Karşıma durup başına ok torbasından çığılvar yağdı; ona, yalvarman fayda vermez dedim".

سَمُرْتُغْ samırtuğ: " سَمُرْتُغْ اِيشْ samurtuğ ış = içinden çıkılamıyan karışık iş".

قُرُتْلُغْ kurutluğ: " قُرُتْلُغْ كِشِى kurutluğ kişi = kendisinde keş bulunan adam". Bu, Arapçadaki رَجُلٌ تَامِرٌ وَلَابِنٌ sözü gibidir, "süt ve hurma sahibi adam" demektir.

تَتِرْلِغْ tatırlığ: " تَتِرْلِغْ يِيرْ tatırlığ yėr = toprağı düz olmakla beraber sert olan yer".

قَتِرْلِغْ katırlığ: " قَتِرْلِغْ اَرْ katırlığ er = katır sahibi adam".

بَسَرْلِغْ basarlığ: " بَسَرْلِغْ تَاغْ basarlığ tağ = sarımsaklı dağ".

بَغِرْلِغْ bagırlığ: " بَغِرْلِغْ اَرْ bagırlığ er = kimseyi dinlemiyen, kimseye boyun eğmiyen adam". Bu söz, Arapların اِنَّا لَنَحْنُ اَعْظَمُ اَكْبَادًا مِنَ الْاِبِلِ sözleri gibidir ki "bizim ciğerlerimiz deveninkinden daha büyüktür" demektir.

جَغِرْلِغْ çagırlığ: " جَغِرْلِغْ اَرْ çagırlığ er = şarabı olan adam".

سُغُرْلُغْ sogurluğ: " سُغُرْلُغْ تَاغْ sogurluğ tağ = tavşanı

bol olan dağ".

سِغِرْلِغْ sıgırlığ: " سِغِرْلِغْ اَرْ sıgırlığ er = sığır sahibi olan adam".

تَفَرْلِغْ tawarlığ: " تَفَرْلِغْ اَرْ tawarlığ er = mallı adam".

جَفَرْلِغْ çawarlığ: " جَفَرْلِغْ يِيرْ çawarlığ yėr = kendisinde yavşan gibi tuturak yapmaya yarıyan otun bulunduğu yer".

بَقِرْلِغْ Bakırlığ: Balasaguna yakın bir yerin adı.

بَقِرْلِغْ bakırlığ: " بَقِرْلِغْ تَاغْ bakırlığ tağ = bakırlı dağ".

تَمِرْلِغْ tamırlığ: " تَمِرْلِغْ اَتْ tamırlığ et = damarlı, sinirli et".

قُبُزْلُغْ kubuzluğ: " قُبُزْلُغْ كِشِى kubuzluğ kişi = kubuzu olan adam".

قُتُزْلُقْ kutuzluk: " قُتُزْلُقْ اَرْ kutuzluk er = yaban sığırı sahibi adam".

سَغِزْلِغْ sagızlığ: " سَغِزْلِغْ اَرْ sagızlığ er = sakızı olan adam".

سَغِزْلِغْ sagızlığ: " سَغِزْلِغْ يِيرْ sagızlığ yėr = çamuru yapışkan yer".

سَقِزْلِغْ sakızlığ: " سَقِزْلِغْ تُونْ sakızlığ ton = yapışkan şeyler yapışmış olan elbise".

قَمِشْلِغْ kamışlığ: " قَمِشْلِغْ يِيرْ kamışlığ yėr = kamışlı yer".

تَبُغْلُغْ tapugluğ: " تَبُغْلُغْ اَرْ tapugluğ er = eskiden beri hizmeti olan adam".

قَبُغْلُغْ kapugluğ: " قَبُغْلُغْ اَفْ kapugluğ ew = kapılı ev".

تَتِغْلِغْ tatıglığ: " تَتِغْلِغْ نَانْكْ tatıglığ neng = tatlı nes-

ne". Aslı تايتغلغ dır.

تتغلغ tutugluğ: " تتغلغ يير tutugluğ yėr = tekin olmıyan yer, cin çarpan yer".

تذغلغ tıdhıglığ: " تذغلغ نانك tıdhıglığ neng = kendisine, varılması yasak olan nesne".

قذغلغ kıdhıglığ: " قذغلغ بورك kıdhıglığ börk = kıyılı börk, kenarlı külah, kendisine kıyılık dikilmiş olan külah".

قذغلغ kudhugluğ: " قذغلغ اف kudhugluğ ew = kuyulu ev".

ترغلاغ tarıglağ: Tarla, ekerge.

ترغلاغ turuglağ: "ترغلاغ يير turuglağ yėr = durulacak yer".

ترغلغ tarıglığ: " ترغلغ يير tarıglığ yėr = ekin bulunan yer". Anbara da böyle denir.

سرغلغ sarıglığ: " سرغلغ ار sarıglığ er = kendisinde sarılık hastalığı bulunan kimse".

قرغلغ kurugluğ: " قرغلغ يا kurugluğ ya = kurulu yay".

بسغلغ pusugluğ: "بسغلغ يغي pusugluğ yagı = pusu kurmuş olan duşman".

قبغلغ kapıglığ: "قبغلغ قيز kapıglığ kız = kızoğlan kız" [+].

قتغلغ katıglığ: " قتغلغ ار katıglığ er = soysuz adam, südüne su katılmış adam". Yemek

---

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda " قبغلغ kapıglığ" şeklinde geçen bu kelime yanlıştır. Çünkü "kapak" kelimesi "bekâret" manasınadır. Bk. I, 319, 11-13. Brockelmann dahi metne bakarak aldanmıştır. Doğrusu "kapaglığ" olacaktır. B. A.

için katığı bulunan kimseye de böyle denir.

برقلغ baraklığ: "برقلغ كيشى baraklığ kişi = barağı, barak soyundan köpeği olan kişi".

جرقلغ çarukluğ: " جرقلغ ار çarukluğ er = çarığı olan adam".

جرقلغ Çarukluğ: Oğuzlardan bir oymağın adı.

قرقلغ karaklığ: Gözlü, gözü olan her hayvan. "قرقسيز تك كورور karaksız tek körür = gözsüz gibi görür", "savaşta savaş yapanları, onların silahlarını görmezden gelir" anlamınadır [+].

قسقلغ kasukluğ: " قسقلغ ار kasukluğ er = kendisinde kımız tulumu bulunan adam".

قسقلغ kosıklığ: " قسقلغ ار kosıklığ er = bademi olan adam".

بشقلغ başaklığ: "بشقلغ سنكو başaklığ süngü = temrenli süngü, başlı mızrak". Temrenli oka da böyle denir.

تشقلغ taşaklığ: " تشقلغ ار taşaklığ er = taşaklı adam".

قشقلغ kaşukluğ: " قشقلغ اياق kaşukluğ ayak = kaşıklı kadeh".

بققلغ bukukluğ: " بققلغ ار bukukluğ er = bağırlı adam".

تققلغ takukluğ: " تققلغ ار takukluğ er = tavuğu olan

[+] Basma nüshada ibare كانه لايدرى المحاربين واهبتهم şeklindedir. Yazma nüshada da bu şekilde iken sonradan bir düzeltme görerek لايرى denilmiştir; doğrusu da budur. Biz de bu yolda dilimize çevirdik. B. A.

adam". Oğuzca.

سُقَقْلِغْ sukaklıg: " سُقَقْلِغْ تاغْ sukaklıg tag = geyiği çok olan dağ".

بَلِقْلِغْ balıklıg: " بَلِقْلِغْ اُكُزْ balıklıg öküz = balığı olan ırmak". Çamurlu yere de böyle denir. Arguca.

قُلاقْلِغْ kulaklıg: " قُلاقْلِغْ نانْكْ kulaklıg neng = kulaklı nesne".

قُنُقْلُغْ konukluğ: " قُنُقْلُغْ اَفْ konukluğ ew = konuğu olan ev".

تُرُمْلُغْ torumluğ: " تُرُمْلُغْ اَرْ torumluğ er = torumu olan adam, iki yaşındaki deve yavrusuna sahip olan adam".

قُرُمْلُغْ korumluğ: " قُرُمْلُغْ تاغْ korumluğ tag = taşlı, çakıllı dağ" [+].

تُلُمْلُغْ tolumluğ: " تُلُمْلُغْ اَرْ tolumluğ er = silahlı adam". Şu beyitte dahi gelmiştir :

اُنْكْدُنْ نَلَكْ يَلْفَرْمَدِنْكْ قَجْ قَتا بِرْدِنْكْ تَفارْ
تُلُمْلُغْ بُلُبْ قَتِنْدِنْكْ قانِنْكْ اَمْدى يِيرْ سُفارْ

Öngdün nelek yalwarmadıng kaç kata bérding tawar
Tolumluğ bolup katındıng kanıng emdi yér suwar

"Önce neden yalvarmadın ? Kaç gez mal verdin; silahlanınca serteldin; şimdi kanın yeri sular".

(Bir kaç kere vergi vermeden önce niçin yalvarmadın? Şimdi silahlandın da serteliyorsun. Çabuk vergiyi vermiye hazırlan, yoksa kanın yeri sulayacaktır).

تَبَنْلِغْ tabanlıg: " تَبَنْلِغْ تَبِى tabanlıg téwi = tabanlı deve" [+].

تُبُنْلُغْ tupunluğ: " تُبُنْلُغْ تَرِغْ tupunluğ tarıg = kesmikli buğday".

بُدُنْلُغْ بُقُنْلُغْ budunluğ bukunluğ: " بُدُنْلُغْ بُقُنْلُغْ كِشى budunluğ bukunluğ kişi = ulusu, oymağı olan kişi".

بَقَنْلِغْ bakanlıg: " بَقَنْلِغْ قَذِشْ bakanlıg kadhış = halkalı kayış".

قَرِنْلِغْ karınlıg: " بَدُكْ قَرِنْلِغْ اَرْ bedük karınlıg er = büyük karınlı adam".

قُرُنْلُغْ kurunluğ: " قُرُنْلُغْ اَفْ kurunluğ ew = kurumlu ev dumandan içerisi kararmış olan ev".

سَغِنْلِغْ sagınlıg: " سَغِنْلِغْ اَرْ sagınlıg er = sağını olan adam".

سُغُنْلُغْ sogunluğ: " سُغُنْلُغْ تاغْ sogunluğ tag = soğanlı dağ".

سَمَنْلِغْ samanlıg: " سَمَنْلِغْ اَرْ samanlıg er = samanı bulunan adam".

قَغُنْلُغْ kagunluğ: " قَغُنْلُغْ اَرْ kagunluğ er = kavunu bulunan adam".

قُقُنْلُغْ kukunluğ: " قُقُنْلُغْ اُوتْ kukunluğ ot = kıvılcımlı

[+] Bu kelime, hem basma, hem yazma nüshalarda gördüğünüz yazılıştadır. Bunun doğrusu " قُرُمْلُغْ korumluğ" olsa gerektir; çünkü " قُرُمْ korum" taş ve kaya manasınadır. Bk. Dv. I, 333, 14. Bk. Rad. II, 561. Brockelmann dahi bu şekilde düzeltmiştir. B. A.

[+] Bu kelime yazma nüshada " تَبَنْلِغْ tabanlıg" şeklinde ise de basma nüshada " تَدَنْلِغْ tadanlıg" imlâsında çıkmıştır. Biz, doğrusunu yazdık. B. A.

ateş".

قُلُنْلُغْ kulunluğ: "قُلُنْلُغْ قِسْراقْ kulunluğ kısrak = tayı olan kısrak".

Sonunda " لِغْ lığ" bulunan kelimelerde kural, eklendiği şeyin sahibi olması anlamınadır. Bu, mef'ul (yapılmış) anlamına da gelir. Bundan bir takım kollar çıkar; söylenmedikçe anlaşılamaz.Bu çeşit kelimeler yer adı da olurlar. Birincisi: بُدُقَرِنْلِغْ اَرْ sözü gibi ki "büyük karınlı, büyük karın sahibi adam" ve سَمَنْلِغْ اَرْ sözü gibi ki "saman sahibi adam" demektir.

İkincisi: Mef'ul anlamına geldiğine örnek: "سَرِغْلِغْ اَرْ sarıglığ er", " قُرِغْلُغْ يا kurugluğ ya" gibi ki "sarılık hastalığına tutulmuş adam" ve "kurulmuş yay" anlamınadır.

Üçüncüsü: " تَرِغْلاغْ tarıglağ" ile " تُرْغلاغْ turuglağ" kelimeleri gibidir; "tohum ekilecek yer", "durulacak yer" anlamlarına gelirler [+].

Şurası bilinmelidir ki beşli ayrımların çoğu, üç harfli -kendisine bir şey ziyade kılınmamış- isimlerden yapılmıştır. غ ile ق arasındaki hüküm ayrıdır. ق gösterdiğim mana için-

[+] Kaşgarlı " لِغْ lığ" ekini anlatırken " لاغ lağ" ekine dahi misal veriyor. Bu örneklerin burada yeri yoktur. B. A.

dir. غ ise yalnız mekân isimlerinde bulunur. " تَرِغْلِغْ اَفْ tarıglığ ew = buğdaylı ev" ve " تَرِغْلِغْ tarıglığ = anbar", " قُرِغْلُغْ يا kurugluğ ya = kurulmuş yay", " قُرِغْلُغْ kurugluğ = sadak" demektir.

Bilinmesi için bir takımlarını, beni söylemek zorağında bırakan sebep budur. Yazılışta, salt isim olmıyanları yazarken لِغْ edatını ayırabiliriz. "بَلِقْ لِغْ اُكُزْ balık lığ öküz" sözünde olduğu gibi ayrılarak بَلِقْ لِغْ dahi yazılabilir. " بَرَقْ لِغْ اَرْ baraklığ er" sözü de böyledir. Bu şekil daha doğrudur; çünkü hem ölçüde, hem yazıda kısalık vardır.

بُرُنْدُقْ burunduk: Yular.

بَسِنْجَقْ basınçak: " بَسِنْجَقْ اَرْ basınçak er = zayıf görülen adam, önem verilmiyen kişi".

سِغِرْجِقْ sıgırçık: Sığırcık kuşu.

قَبِرْجاقْ kabırçak: Tabut. Bu, çok kere ölü tabutu için kullanılır.

قُدْزُجُقْ kudhurçuk: Kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kukla [+].

قَرِنْجَقْ karınçak: Karınca. Oğuzca. " قَرِنْجا karınça" dahi denir.

[+] Bu kelimenin Arapça izahında ibare şöyledir: قُذْجُقْ الكَيْدُ وهو تمثال تتخذه الصَّبايا... Bu parçadaki الكَيْدُ kelimesini anlıyamadık. B. A.

بغرجق bagırçak: Eşek semeri.

تلرسق tolarsuk: Ayak ökçesi. Bu kelime en çok hayvanın ard ayağı için kullanılır [+].

بغرسق bagırsak: "بغرسق كشى bagırsak kişi = merhametli, gönül alıcı kişi".

بغرسق bagırsuk: Bağırsak.

بغردق bagırdak: Kadın göğüslüğü.

قرغسق kurugsak: Kursak, mide. Kuş kursağına da böyle denir.

بترغاق buturgak: Bıtrak, pıtrak; fıstık biçiminde çengelli bir dikendir, elbiseye ve başka şeylere takılır.

تبزغق tabuzguk: Bilmece.

تبلغاق topulgak: Yaraya konulan bir ot, topalak otu.

تبلغاق topulgak: Kulunç.

سدرغاق sıdırgak: Çatal tırnaklı olan sığır, koyun, geyik gibi hayvanların tırnakları.

قدرغاق kudurgak: Kaftanın arka eteklerinden biri.

قذرغاق kadhırgak: Çok çalışmak yüzünden elde peyda olan nasır.

بدجلق badıçlık: "بدجلق يغاج badıçlık yıgaç = üzüm asmalarına çardak yapılmak için ayrılan ağaç".

[+] Brockelmann bu kelimeyi "tularsuk" şeklinde yazmışsa da Kırgız Lûgatçesinde "tolarsak" şeklinde geçmektedir. Radloff "tolarsak" diye bir kelimeyi anlatırken "dizkapağı kemiği" manası vermektedir. B. A.

ججلق ..... : Aptallık, perişanlık [+].

بغرلق bagırlak: "Bağırtlak" denen kuş.

تفرلق tawarluk: Mal konan yer, hazine.

ترقلق turukluk: Durgunluk, cılızlık.

ترغلق tarıglık: Anbar.

جبلمق çobulmak: Elmanın yarısı, bir şakı, bir çeneti. اتلق dilince.

جمشلق çumuşluk: Aptesane, ayakyolu.

جرقلق çarukluk: Çarık yapılmak üzere ayrılmış deri.

تنقلق tanukluk: Şâhitlik, tanıklık.

تغاقلق tugaklık: Süzgeç yapılacak ağaç.

ستغلق satıglık: Satılık.

سرغلق sarıglık: Sarılık.

سرقلق sırukluk: "سرقلق يغاج sırukluk yıgaç = sırıklık ağaç".

سغقلق sogukluk: "سغقلق نانك sogukluk neng = soğukluk için hazırlanmış her nesne".

قبقلق kabaklık: Kabak tarlası.

قدشلق kadaşlık: Kardeşlik, hısımlık.

قرغلق kurugluk: Kuruluk.

[+] Bu kelime yazma nüshada dahi ججلق şeklinde olup iki ج arasındaki harfin ne olduğu anlaşılamamıştır. Burada bir harfin bulunması gerektir.

Bundan başka, bu kelimeyi izah eden Arapça metin dahi yanlıştır; metin şöyledir: الخرق والتحنيث Burada ya خرق veya تحنيث kelimesi yanlıştır. خرق kelimesi "perişanlık" anlamına olduğuna göre تحنيث kelimesi تخنث olmalıdır. Bu takdire göre anlam "perişanlık, sölpüklük, aptallık, sözünde durmazlık" gibi şeyler olabilir. خرق kelimesi خرق şeklinde olursa ikinci kelimeye bir nokta konur تخبيث yapılır, anlam "eğip bükme" demek olur. Brockelmann da bu kelime için kesin olarak bir şey söylememektedir. B. A.

قُرغُلُقْ kurugluk: Sadak, okluk, gedeleç. Bu sözden alınarak " كِشْ قُرغُلُقْ kiş kurugluk" denir ki "sadak, gedeleç" demektir.

قَشِقلِقْ kaşıklık: "قَشِقلِقْ مُنْكُزْ kaşıklık müngüz = kaşık yapmak için hazırlanan boynuz".

سَرَنْلِقْ saranlık: Pintilik, cimrilik. Şu beyitte dahi gelmiştir :

نِكْنْ تُتَرْ بَكْلِيُو اُوزِى يِيماسْ
سَرَنْلِقِنْ يِغْلَيُو اَلْتُنْ يِغَـازْ

Nengin tutar bekleyü özi yemes
Saranlıkın yıglayu altun yıgar

"Malını elinde tutarak bekler, kendisi yemez; pintiliği yüzünden ağlıyarak altın yığar".

(Kişi, malı olduğu halde pintilik gösterir, onu sıkı sıkıya bağlar, cimrilik ederek üzerine ağlar, altınları toplar, sonra da bırakır gider).

قَغُنْلُقْ kagunluk: Kavunluk, kavun tarlası.

قُنُقْلُقْ konukluk: "قُنُقْلُقْ اَفْ konukluk ew = konuk için ayrılan ev, şölen evi".

تَغُزْمُقْ taguzmak: "تَغُزْمُقْ اَرْ taguzmak er = etine dolgun, bodur kişi" ق ile de kullanılır. Başkası da böyledir.

مُغُزْغَقْ muguzgak: Bal arısına benziyen bir sinek. Arguca.

Bu ayrım beş şekil üzerine döner:

Birincisi: Fiilden çıkarılmış isim anlamına olmaktır: "Büyüklük" anlamına gelen "اُلُغْلُقْ ulugluk" gibi ki "اُلْغَذْتِى ulgadhtı" sözünden alınmıştır, "büyüdü" demektir; "kuruluk" demek olan "قُرُغْلُقْ kuruğluk" sözü de böyledir, "قُرِنْدِى نَنْكْ kurındı neng" sözünden alınmıştır.

İkincisi: Başka bir şey için hazırlanmış olan nesnenin adı olmaktır: "سِرُقْلُقْ يِغَاجْ sıruklug yıgaç", "تُقَاقْلُقْ يِغَاجْ tukaklık yıgaç" sözleri gibi; "sırık yapmak için hazırlanan ağaç", "süzek yapmak için ayrılmış olan ağaç" demektir.

Üçüncüsü: Bir şeyin yetiştiği, bittiği yerin adı olmaktır: "قَبَغْلِقْ kabaglık" ve "قَغُنْلُقْ kagunluk" kelimeleri gibi; "kabak biten", "kavun yetişen yer" demektir.

Dördüncüsü: Bu anlamlardan hiç birisi murad edilmiyerek salt isim olmaktır: "بَغِرْلَقْ bagırlak", "سِغِرْچُقْ sıgırçuk" gibi.

Beşincisi: Mastar olmaktır: "تُرُقْلُقْ turukluk" gibi, "durgunluk, cılızlık" demektir.

Şu söylediklerim bu yolda ge-

len sayısız isimler için kılavuzluk eder. İyice incelersen, kuraldan dış hiç bir şey bulunmaz.

كِرِتْلِكْ kiritliğ: Kilit. "كِرِتْلِكْ قَبُغْ kiritliğ kapuğ = kilitli kapı".

كُزَتْلِكْ közetliğ: "كُزَتْلِكْ نَنْكْ közetliğ neng = gözetilen nesne, saklanan şey".

چُكُتْلُكْ çöktütlük: Vücutça kısalık.

سُكُتْلُكْ sögütlük: Söğütlük, söğüt ağacı biten yer (sert kâfla). "Söğüt sahibi" demek için yumşak kâfla "söğütlüğ" denir.

كُزُچْلُكْ közüçlük: "كُزُچْلُكْ تِتِكْ közüçlük titik = çömlek yapmak için ayrılan çamur". Çömlek sahibi demek için kelime yumşak kâfla "közüçlüğ" olarak söylenir.

تَمُرْلُكْ temürlük: Demir eritilen ve süzülen yer. Kelime yumşak kâfla olursa "demir sahibi" anlamınadır.

كُمُرْلُكْ kömürlük: Kömür yapmak için yakılan ağaç ve kömür konan yer. "Kömür sahibi" demek için yumşak kâfla "kömürlüğ" denir.

تَبِزْلِكْ tebizlik: Çekemezlik, haset. "اَنِنْكْ تَبِزْلِكِى كِمْگَا تَلْقَارْ" anıng tebizligi kimge talkar = onun hasedi kime zarar verir ?".

تِتِزْلِكْ titizlik: Kekrelik (helîlenin tadı gibi).

بُشْنْچَكْ büşinçek: Üzüm salkımı. Kençekçe.

تَگِرْمَكْ tegirmek: Deve üzerine iki taraflı atılarak

içerisine binilen sepetle sepete benzer nesne. Oğuzlar buna "اُكُرْمَكْ" ügürmek" derler.

شَكِرْتُكْ şekirtük: Fıstık.

كَبَزْلِكْ kepezlik: Pamukluk, pamuk biten yer. Kişi için söylenecek olursa "كَبَزْلِكْ اَرْ kepezliğ er" denir, "pamuk sahibi adam" demektir.

بَذِزْلِكْ bedhizliğ: "بَذِزْلِكْ اَفْ bedhizliğ ew = süslü ev".

كِذِزْلِكْ kidhizlik: "كِذِزْلِكْ يُونْكْ kidhizlik yüng = keçe yapmak için hazırlanan yün". Kelime, yumşak kâfla söylenirse "yün sahibi" demek olur.

تَكُزْلِكْ tekïzliğ: Alnı akıtmalı at. Şu savda dahi gelmiştir : "اَتْ تَكُزْلِكِى اَىْ بُلْمَاسْ at tekïzligi ay bolmas = at akıtması ay olmaz". (Atın alnındaki akıtma, ay yerini tutmaz). Bu sav, büyük bir işin yerine küçük bir işi koymak için çalışıldığı zaman söylenir.

سَمِزْلِكْ semizlik: Semizlik.

كَفَزْلِكْ köwezlik: Şımarıklık. Şu beyitte dahi gelmiştir :

اِشْتِبْ اَنَا اَنَا نَكْ نِكْ سَفْلِكْ نِقَدْ زَمَا

نَنْكْ قَبْ بُلُبْ كَشْزَلِكْ قِلْنبْ يَنا قَزْمَا [+]

Eştip ata anangnıng sawlarını kadırma

Neng kut bulup köwezlik kılınıp yana kuturma

"Ananın, babanın sözünü işiterek öğütlerini reddetme; mala ve talihe eriştiğinde şımarıklık yaparak kudurma".

(Ananın, babanın sözünü işittiğinde reddetme. Mal ve baht bulduğunda buldum delisi olma, seni şımarıklık almasın, haddini geçme).

چَچَكْلِكْ çeçeklik: Çiçeklik, çiçek yetişen yer.

كَبَكْلِكْ kepeklik: Kepek konan yer; sahibi için kelime yumşak kâfla kullanılır.

تُوَكْلِكْ tüweklik: Serçe kuşu vurmak üzere -üfürülerek yuvarlaklar atmak için- oyulan ağaç dalı.

بِتِكْلِكْ bitiklik: " بِتِكْلِكْ نَانْكْ bitiklik neng = yazı yazılmak için hazırlanan nesne". Sahibi için, kelime yumşak kâfla kullanılır.

كُدُكْلُكْ kedüklük: " كُدُكْلُكْ كِذِزْ kedüklük kidhiz = yağmurluk yapmak için hazırlanmış keçe".

"Keçe sahibi" demek için kelime yumşak kâfla kullanılır.

كُذْكُلُكْ küdhüklüg: " إِيشْلِغْ كُذْكُلُكْ اَرْ ışlıg küdhüklüg er = işi gücü olan adam". Bu kelime yalnız başına kullanılmaz.

تِرَكْلِكْ tireklik: Direklik ağaç yetişen yer, kavaklık. "Direk sahibi" denildiği zaman kelime yumşak kâflıdır.

كَرَكْلِكْ kerekliğ: " بُو نَانْكْ اُلْ بِزْكا كَرَكْلِكْ bu neng ol bizge kerekliğ = bu nesne bize gereklidir".

بَشِكْلِكْ beşikliğ: " بَشِكْلِكْ اُرَاغُتْ beşikliğ uragut = beşikli, emzikli kadın".

تُشَكْلِكْ töşeklik: " تُشَكْلِكْ بَرْجِنْ töşeklik barçın = döşekle döşeğe benzer şeyler yapmak için ayrılmış ipek kumaş. "Döşek sahibi" için kelime yumşak kâflıdır.

كُشِكْلِكْ köşiklik: " كُشِكْلِكْ يِيرْ köşiklik yér = gölgelik yer".

تِكِكْلِكْ tikikliğ: " تِكِكْلِكْ تُونْ tikikliğ ton = dikilmiş elbise".

تُكُكْلُكْ töküklüğ: " تُكُكْلُكْ تَرِغْ töküklüğ tarığ = dökülmüş buğday". Başkası da böyledir [+].

بِلَكْلِكْ bilekliğ: " كُوجْلِكْ بِلَكْلِكْ كِشِي küçliğ bilekliğ kişi =

[+] Bu beytin gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ikinci mısraı نَنْكْ قَبْ بُلُبْ كَشْزَلِكْ قِلْنبْ يَنا قَزْمَا şeklinde ise de, burada, bir yanlışlık vardır. Bu yanlışlığı gerek Brockelmann, gerek öbür arkadaşlar sezmemişler. Doğrusu şöyle olacaktır : نَنْكْ قُتْ بُلُبْ كَشْزَلِكْ قِلْنبْ يَنا قَزْمَا Arapçasının gereği budur. قُبْ kelimesinde buraya yarar bir mana bulamadık. B. A.

[+] Bu kelimenin manasını anlatan Arapça metin, yazma nüshada, آی بُرٌّ مَصُونَة وَكَذَلِكَ.. şeklindedir. Basma nüsha bu parçadaki kural yanlışını düzelterek .. آی بُرٌّ مَصُونٌ وَكَذَلِكَ demiş ise de asıl büyük yanlışın farkına varmamıştır. Çünkü " تُكُكْلُكْ töküklük" kelimesine Arapçadaki مَصُونٌ kelimesi karşılık olamaz. İşin doğrusu buradaki مصون kelimesi مَصْبُوب olacaktır. Brockelmann da bunun farkına varmış, doğruyu görmüştür. B. A.

güçlü bilekli adam".

بِلِگْلِكْ biliglik: " بِلِگْلِكْ كِشِي biliglik kişi = bilgin adam".

بَلِگْلِكْ beliklik: " بَلِگْلِكْ كَپَزْ beliklik kepez = fitil yapmak için hazırlanmış olan pamuk".

كُلُكْلُكْ kölüklüg: " كُلُكْلُكْ آرْ kölüklüg er = gölüklü adam, yük yükletmek ve binmek için gölüğü olan adam".

كِلِكْلِكْ köliklik: " كِلِكْلِكْ يِيرْ köliklik yer = gölgelik yer".

بُرُنْچُكْ bürünçük: Kadın başörtüsü, bürünülecek nesne.

بِلِنْچَكْ bilinçek: Hırsızın yahut başkasının elinde bulunan her çalınmış malın adı. "بِلِنْچَكْ بِلْدِي bilinçek bildi" denir ki "hırsızın elindeki çalınan malı tanıdı" demektir.

تَرِنْچَكْ terinçek: İki parçadan yapılan kadın carı. Oğuzca.

Bu ayrım beş yolda yürür :

Birincisi: Bir nesnenin yetiştiği yerin adı olmaktır: " سُكُتْلُكْ sögütlük" gibi ki "söğüt biten yer" demektir. Yahut bir şeyin karar bulduğu, konulduğu yerin adıdır: " كَپَكْلِكْ kepeklik" gibi "kepek konan yer" demektir.

İkincisi: Söylenen nesne yapılmak için ayrılan şeyin adı olmaktır: " تُشَكْلِكْ بَرْچِنْ töşeklik barçın" gibi, "döşek yapılmak için ayrılan ipek kumaş" demektir. " بُو يِغَاچْ اُلْ قَبُغْقَا تِرَكْلِكْ bu yıgaç ol kapugka tireklik" sözü de böyledir, "bu ağaç, o kapıya direklik için hazırlanmış" demektir.

Üçüncüsü: Yaratılışları anlatan mastar manasıdır: " كُفَزْلِكْ köwezlik", " يِكِتْلِكْ yigitlik" gibi, "şımarıklık", "gençlik" demektir.

İsim, bu saydığım üç anlama gelirse, kelime bütün Türk dillerinde sert ve sağlam kâf iledir, başka türlü değildir.

Dördüncüsü: Kelime, adı verilen nesnenin sahibi anlamına olmaktır: " بِلَكْلِكْ اَرْ bilekliğ er", " بِتِكْلِكْ اَرْ bitikliğ er" sözleri gibi ki "kuvvetli bileği olan adam", "kâğıt sahibi bulunan kimse" demektir. Bu, Arapçanın رَجُلٌ تَامِرٌ وَلَابِنٌ sözü gibidir.

Beşincisi: Kelime, mef'ul anlamına olmaktır: " بِلِكْ كِشِي اَرَا اُلُكْلُكْ اُلْ bilig kişi ara ülüklüğ ol" söziyle " تُشَكْلِكْ تُشَاكْ töşekliğ töşek" sözü gibi ki "akıl, insanlar arasında ü-

leştirilmiştir", "döşenmiş döşek, döşeli döşek" demektir.

İsim, bu son iki anlama gelirse, yumşak kâflıdır. Başka türlü olamaz.

Şu söylediğim isimlerin kökleri, üç harfli isimlerde, bu yoldaki manaları anlatabilmek için son söylediğim örneklerde sert, yahut yumşak kâf eklenir, daha evvelki ayrımlarda söylediğim örneklerde ق eklenir. Kendisinde sesli harf bulunan, bulunmıyan dörtlü, beşli, mücerret isimlerden başkasında asıl kelimeye ق lı ve tok kelimelerde ل ve ق eklenir; kâflı ve yeğni kelimelerde bu beş anlam için kelimeye ك eklenir. Bu kural değişmez. Bütün Türk dillerinde bunun bozulduğu görülmemiştir.

+

\+ +

İKİNCİ HARFİ HAREKELİ, UÇÜNCÜ HARFİ SÂKİN OLAN فعَـلّان AYRIMI

بَالِقْجِن balıkçın: Balıkçıl, balık avlıyan bir ak kuş. Buna Araplar مَالِكُ الحَزِين derler.

جُغُرْدَان çugurdan: Uçurum.

قُرُغْژِن kurugjın: Kurşun. (iki çıkak arasındaki ژ ile).

Oğuzlar bu kelimeden bir takım harfleri atarak "قُشُون kuşun" derler.

بُدُرْسِين budursın: Bıldırcın. Şu beyitte dahi gelmiştir:

اُزُمْ مَنِكْ بُدُرْسِين اوُتِى اَنِكْ جَقْلَنُور

Özüm meninğ budursın
Otı anınğ çaklanur

"Benim gönlüm bıldırcın, onun ateşi çalkanır".

(Benim özüm bıldırcın gibi, onun sevgisi ateşi üzerinde döner, dolaşır).

تَفْشْغَان tawışgan: Tavşan. "تَفْشْغَان يِيلِى tawışgan yılı = Türklerin oniki yılından birinin adı".

تَفْشْغَان Tawuşgan: "تَفْشْغَان اُكُز Tawuşgan öküz = Uç şehrinde akan bir derenin adı".

جَبِتْغَان çapıtgan: "بُو اِتْ اُلْ كِشِيكَا جَبِتْغَان bu ıt ol kişige çapıtgan = bu köpek insana çok saldırgandır".

جَبِتْغَان çapıtgan: "جَبِتْغَان اَرْ çapıtgan er = cellât, boyun vuran". Oğuzca.

سَبِتْغَان sapıtgan: "بُو اَتْ اُلْ قُذْرُقْ سَبِتْغَان bu at ol kudhruk sapıtgan = bu at daima kuyruk sallar". Köpeğin ekmek istediği, sahibini görünce kuyruk salladığı zaman da böyle denir.

قَذِتْغَان kadhıtgan: "قَذِتْغَان اَرْ kadhıtgan er = kimseye boyun eğmiyen adam" Başı sert hay-

vanlara da böyle denir.

تَرِتْغَانْ tarıtgan: " بُو آرْ اُلْ تَلِمْ تَرِغْ تَرِتْغَانْ bu er ol telim tarığ tarıtgan = bu adam tohumu çok ektiren kimsedir".

قُرِتْغَانْ kurıtgan: " بُو آرْ اُلْ تَلِمْ اُزُمْ قُرِتْغَانْ bu er ol telim üzüm kurıtgan = bu adam üzümü çok kurutan kimsedir". Başka şey kurutan da böyledir.

تُزِتْغَانْ tozıtgan: " بُو آتْ اُلْ تَلِمْ تُبْرَاقْ تُزِتْغَانْ bu at ol telim toprak tozıtgan = bu at toprağı çok tozutan bir attır".

بُشُتْغَانْ boşutgan: " بُو اُتْ اُلْ قَرِنْ بُشُتْغَانْ bu ot ol karın boşutgan = bu, çok yumşaklık, ishal veren bir ilâçtır". Çok kere bir şeyin katılığını gideren, yumşatan nesneye de böyle denir.

تَشِتْغَانْ taşıtgan: " بُو آرْ اُلْ اِفْكَا تَلِمْ تَفَارْ تَشِتْغَانْ bu er ol ewinğe telim tawar taşıtgan = bu adam evine malı çok taşıtan kimsedir". Başka şey taşıtmak ta böyledir.

تَشِتْغَانْ taşıtgan: " بُو اُوتْ اُلْ اَشِجْ تَشِتْغَانْ bu ot ol aşıç taşıtgan = bu ateş, tencereyi çok taşıran ateştir".

قَشِتْغَانْ kaşıtgan: " بُو آرْ اُلْ اَتِنْ قَشِتْغَانْ bu er ol etin kaşıtgan = bu adam kendisini çok kaşıtan kişidir".

قَقِتْغَانْ kakıtgan: " بُو آرْ اُلْ مَنِى تُتْجِى قَقِتْغَانْ bu er ol meni tutçı kakıtgan = bu adam beni daima kızdıran, canımı sıkan kişidir".

قَلِتْغَانْ kalıtgan: " بُو آرْ اُلْ اَتِنْ تَلِمْ قَلِتْغَانْ bu er ol atın telim kalıtgan = bu adam atını daima kalkıtan kişidir".

قَمَتْغَانْ kamatgan: " بُو كُنْ اُلْ كُوزْ قَمَتْغَانْ bu kün ol köz kamatgan = bu, gözü kamaştıran bir güneştir".

قُمِتْغَانْ komıtgan: " اُغُلْ مَنِى اَفْكَا قُمِتْغَانْ ogul meni ewge komıtgan = oğlum bana daima evi özletir". Başka şeyleri özlemek te böyledir.

قَنَتْغَانْ kanatgan: " بُو اُتْ اُلْ بُرُنْ قَنَتْغَانْ bu ot ol burun kanatgan = bu, daima burun kanatan ilâçtır".

قَنِتْغَانْ kanıtgan: " اُكْدِى اُلْ اَرِكْ قَنِتْغَانْ ögdi ol eriğ kanıtgan = öğme, alkış o adamı daima şevka getirir".

بَتُرْغَانْ baturgan: " بُو كِشِى اُلْ سُوزْ بَتُرْغَانْ bu kişi ol söz baturgan = bu adam sözü saklıyan kişidir". Başkası da böyledir.

تَتُرْغَانْ taturgan: " بُو آرْ اُلْ آشْ تَتُرْغَانْ bu er ol aş taturgan = bu adam, konuğa ve başkasına yemek tattıran adamdır". Şu parçada dahi gelmiştir :

آرْ دِى آشِنْ تَتُرْغَانْ يَقْلَقْ يِغِغْ قَجُرْغَانْ
اُغُرْقْ سُوسِنْ قَيَتُرْغَانْ بَسْقَ اِلِمْ اَخْتَرُو

Erdi aşın taturgan
Yawlak yagığ kaçurgan
Ograk süsin kaytargan
Bastı ölüm axtaru

"Aşını tattırandı, yavuz duşmanı kaçırandı, Oğrak askerini geri döndürendi, onu ölüm bastı, aktardı". (Bir adama ağıt yaparak diyor ki:Konukları yemeklerdi, duşmanı koğardı, Oğrak askerini,yiğitlikle geri döndürürdü; ölüm onu yere serdi).

تُپرغان topurgan: Ayak basıldığında tozayan yumşak toprak.

سُبزغان subuzgan: Maşatlık, müslüman olmıyanların mezarlığı [+]. Şu savda dahi gelmiştir :"سُبزغانْدا اَوْ بُلْماسْ تُپرغانْدا اَوْ بُلْماسْ" subuzganda ev bolmas, topurganda aw bolmas = eski mezarlıkta ev olmaz, gevşek topraklı yerde av olmaz". Av, ancak bitkisi, suyu çok olan yerde bulunur.

قَبرغان kabargan: Kabartı, sivilce; vücutta kaşınmak yüzünden, yahut sıcaklık dolayısıyle çıkan kabartı.

قَترغان katurgan: " بُو اَرْ اَلْ اُكُشْ قَترغان bu er ol öküş katurgan = bu adam çok sevinen, öğünen, gülen kişidir".

[+] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda " سُبزغان subuzgan" şeklinde geçen bu kelime yanlış olsa gerektir; doğrusu " سُبُرغان suburgan" olmalıdır. Nitekim Brockelmann dahi böyle düzeltmiştir. Bu kelime bugün bile Türkistanda bu şekilde kullanılmakta imiş. B. A.

قُبرغان kopurgan: "بُو اَرْ اَلْ تاشِغْ يِرْدِنْ قُبرغان" bu er ol taşığ yerden kopurgan = bu adam taşı yerden koparan kimsedir". Taştan başkası için de böyle denir.

تُذْرغان todhurgan: " بُو اَرْ اَلْ اَجِغْ تُذْرغان" bu er ol açığ todhurgan = bu,aç kimseyi doyuran adamdır". Aslı " تُذْغُرغان todhgurgan" dır.

سِذْرغان sıdhırgan: "بُو اَرْ اَلْ سِذْرِمْ سِذِرْغان" bu er ol sıdhrım sıdhırgan = bu adam sırım sıyıran kişidir". Herhangi bir şeyi sıyırmak yaratılışında olan kişiye de böyle denir.

قَيْترغان kaytargan: "بُو اَلْپْ اَلْ يَغِيسِنِي قَيْترغان" bu alp ol yagını kaytargan = bu, duşmanı kaçıran yiğittir".

قَچُرغان kaçurgan: " بُو اَرْ اَلْ قُنُقِنِي قَچُرْغان" bu er ol konukını kaçurgan = bu, konuğunu kaçıran adamdır". Başkasını kaçıran için de böyle denir.

قَچُرغان kaçurgan: " بُو اَرْ اَلْ كِشِي قَچُرْغان" bu er ol kişi kaçurgan = bu, adamı kaçırandır". (Kendisine geleni gördüğü zaman huyu kötüleşir, canı sıkılır,

büyüklük taslar) demektir [+].

قَذُرْغَانْ kadhırgan: "بُو اَرْ اُولْ اَرَنْ بُيْنِنْ قَذُرْغَانْ" bu er ol eren boynın kadhırgan = bu adam daima insanların boynunu eğdiren kişidir".

تَشُرْغَانْ taşurgan: " بُو اُوتْ اُولْ اَشِيچْ تَشُرْغَانْ " bu ot ol aşıç taşurgan = bu ateş daima tencereyi taşırır". Sel, havuzun suyunu taşırırsa yine böyle denir.

قَقُرْغَانْ kakurgan: Yağla yuğrulan bir ekmek hamurudur, fırında veya tandırda pişirilir.

قَفُرْغَانْ kawurgan: " بُو بِلَازُكْ اُولْ بِلَكْ قَفُرْغَانْ " bu bilezük ol bilek kawurgan = bu, daima bileği sıkan bileziktir".

تَمُرْغَانْ tamurgan: " بُو اُغُلْ اُولْ بُرُنِى تَمُرْغَانْ " bu ogul ol burnı tamurgan = bu çocuğun burnu daima damlar".

سَغِزْغَانْ sagızgan: Saksağan.

قُذُرْغُونْ kudhurgun: Kuskun, eğerin kuskunu.

تُرُشْغَانْ turuşgan: " بُو اَرْ اُولْ كِشِى بِرْلَا تُتْچِى تُرُشْغَانْ " bu er ol kişi birle tutçı turuşgan = bu, daima herkese karşı koyan adamdır".

سَتِشْغَانْ اَلِشْغَانْ satışgan alışgan: " اُولَارْ اِكِّى تَفَارْ سَتِشْغَانْ اَلِشْغَانْ اُولْ "

olar ikki tawar satışgan alışganlar ol = onlar birbiriyle mal alıp satmaktadırlar". Başka bir söyleyişle "سَتِشْغَانْ تَفْشْغَانْ satışgan tawışgan" dahi denir. Bu sözler " سَتْتِى sattı", " تَفْدِى tawdı" sözlerinden alınmıştır, "sattı ve tasarruf etti" demektir [+].

بَقِشْغَانْ bakışgan: "اُولْ كِشِى بِرْلَا بَقِشْغَانْ اُولْ" ol kişi birle bakışgan ol = o, herkese göz ucu ile bakan adamdır".

تُقُشْغَانْ tokuşgan: " اُولْ اَرْ اُولْ يَفْلَاقْ تُقُشْغَانْ " ol er ol yawlak tokuşgan = o adam yavuz çarpışan, kavgacı, cenk ateşini kızıştıran kimsedir".

سُفُشْغَانْ sowuşgan: Soğulcan yüzünden olan sarılık hastalığı; bu, karında bir yılandır.

بِچِلْغَانْ bıçılgan: Elde, ayakta, yeryüzünde olan yarıklıklar.

تُبُلْغَانْ tupulgan: " كُوكْ تُبُلْغَانْ " kök tupulgan = bir kuş adı". Bunun kanadında çelik varmış; dağın burnuna vurunca delip öbür tarafa geçermiş. Bunu bana, kendisinden birçok faydalar edindiğim bir kimse haber verdi.

تُبُلْغَانْ tupulgan: " بُو اَرْ اُولْ چَرِكْ تُبُلْغَانْ " bu er ol çeriğ tupulgan = bu, savaş sıralarını ya-

---

[+] Bu Türkçe ibaredeki كِشِى kelimesi, basma nüshada yukarıda gördüğünüz şekilde ise de, yazma nüshada önce كِشِيكَا şeklinde yazılmış iken sonradan bir düzeltme görerek بُو اَرْ اُولْ كِشِيكَا قَذُرْغَانْ şekline konulmuştur. Buradaki كَا edatının yeri yoktur. Doğrusu, yalnızca " كِشِى بِى kişini" olmalıdır; nitekim bundan evvelki kelimenin izahında geçen " بُو اَلْپْ اُولْ يَغِيْنِى قَيْتَرْغَانْ bu alp ol yagını kaytargan" sözündeki "yagını" kelimesi dahi böyledir. B. A.

[+] Bay Kilisli basma nüshada 14 ncü satırdaki تَفِشْغَانْ ve 15 nci satırdaki تَفْدِى kelimelerini yanlış yazmıştır. Bu kelimeler " تَفْشْغَانْ tawışgan", " تَفْدِى tawdı" olacaktır. Doğru olan da budur. B. A.

rıp yırtan kişidir". Bunun aslı " تَمُر تَبلدِى temür tupuldı" sözünden gelmiştir, "demir delindi" demektir.

قَلغان قَرِلغان katılgan karılgan: " بُو اَرْ اُلْ كِيشِى بِرْلَا تُتْچِى قَتِلغان قَرِلغان " bu er ol kişi birle tutçı katılgan karılgan = bu adam herkesle birlikte katılan, karışan kimsedir".

قُرلغان kurulgan: " بُو اَرْ اُلْ سِنْكِرِى قُرلغان " bu er ol singiri kurulgan = bu, daima sinirlenen adamdır".

قُتلغان kutulgan: " بُو اَرْ اُلْ يَغِيدِنْ قُتلغان " bu er ol yagıdın kutulgan = bu adam daima duşmandan kurtulan kişidir". Başka şeyden kurtulmak ta böyledir.

قَبُلغان kapulgan: " بُو نَانْكْ اُلْ قَبغدَا قَبُلغان " bu neng ol kapugda kapulgan = bu, daima kapıda sıkışan şeydir". Başkası da böyledir.

قُشلغان koşulgan: " بُو قُزِى اُلْ سَغلِقْ بِرْلَا قُشلغان " bu kuzı ol saglık birle koşulgan = bu, daima sağılan koyuna koşulan, katılan kuzudur". Başkası da böyledir.

سُغُلغان sogulgan: " بُو سُوْ اُلْ تَفْرَاقْ سُغُلغان " bu suw ol tawrak sogulgan = bu su her zaman çabukça toprağa soğulan bir sudur". Pınar, suyunu sorarsa yine böyle denir.

قَقِلغان سُقُلغان kakılgan sokulgan: " بُو اَرْ اُلْ تَلِمْ قَقِلغان سُقُلغان " bu er ol telim kakılgan sokulgan = bu, daima herkes tarafından itilen, kakılan adamdır".

تُتُرقان tuturkan: Pirinç, döğü.

تَشِرقان taşırkan: " تَشِرقان كُوزْلُك taşırkan közlüg = patlak gözlü, lokma gözlü".

سَقِرقان sakırkan: Büyük sıçan, geme [+].

بِتِلكان bitilgen: " بُو اَرْ سُوكَا بِتِلكان اُلْ " bu er süge bitilgen ol = bu, adı daima orduda yazılı adamdır" [++].

تِرِلكان têrilgen: " بُولَارْ بُودُونْ اُلْ تُتْچِى تِرِلكان " bular budhun ol tutçı têrilgen = bunlar her zaman toplanan bir ulustur". Toplanıp çekilmek âdeti olan her şey de böyledir.

كُترْكان kötürgen: " بُو بُغْرَا اُلْ يُكْ كُترْكان " bu bogra ol yük kötürgen = bu, her zaman yük götüren bohur devedir".

كَچُرْكان keçürgen: " بُو بَاكْ اُلْ يَازُقْ كَچُرْكان " bu Beg ol yazuk keçürgen = bu, daima suçu bağışlıyan Beydir".

كَچُرْكان keçürgen: " بُو اَرْ اُلْ تَلِمْ اِيشْ كَچُرْكان " bu er ol telim ış keçürgen = bu, her zaman işini evirip çeviren, güç işleri başaran adamdır". Bunun gibi " اَوْرْكان تَوْرْكان ewürgen tewürgen" dahi denir. Şu par-

---

[+] Bu kelime basma nüshada gördüğünüz şekilde ise de yanlıştır. Yazma nüshada " سِقِرْقان sıkırkan" imlâsındadır. Nitekim Dv. II, 209, 9 da dahi "sıkırkan" yazılışında gelmiştir. B. A.

[++] Bu kelimenin Arapça izahı basma nüshada eksiktir. Yazma nüshada şöyledir: اى هذا رجل ابداً يكتب اسمه فى الجند Doğru olan şekil de budur. B. A.

çada dahi gelmiştir :

يغي اوتن اجُرگان توْيدن آني كجُرگان
اِشلر اُزُب كجُرگان تگدي اُقي الدُرُو

Yagı otın öçürgen
Toydın anı köçürgen
Işlar üzüp keçürgen
Tegdi okı öldürü

"Duşman ateşini söndüren, onları ordudan uzaklaştıran, işleri üzüp başaran idi; ölümün öldürücü oku değdi".

(Ölüm savaşlarının ateşini söndüren, onları ordularından çıkaran idi, bununla beraber güç işleri de başarırdı; ona zamanın öldürücü oku değdi).

جفُرگان çewürgen: " بو ار اول تلم اوق جفرگان bu er ol telim ok çewürgen = bu, her zaman oku çeviren adamdır". Bu, oku tırnak üzerinde çevirmektir.

كسُرگان kösürgen: Bir çeşit köstebek.

تُشُركُون tüşürkün: Kitre ağaççığı. Bir dilde.

كفُرگان küwürgen: Dağ soğanı. Oğuzlar buna "كُمُرگان kümürgen" derler.

تمُرگان temürgen: Ok temreni. Oğuzca.

تگُرگان tegürgen: " بو ار اول ايشغ آذاقا تگرگان bu er ol ışığ adhakka tegürgen = bu, işi ayağına değiren, sonuna kadar götüren bir adamdır".

كلرگان kölergen: " بو آت اول كلرگان bu at ol kölergen = bu, her zaman karnı şişen ve yere yayılan attır".

سُمُرگان sömürgen: " بو ار اول سوتك سمرگان bu er ol sütüğ sömürgen = bu, daima sütü sömüren adamdır". Başka şey sömüren için de böyle denir.

سُرُلگان sürülgen: " بو ار اول تگما يردن تجقي سرلگان bu er ol tegme yerden tutçı sürülgen = bu, her zaman, her yerden sürülen adamdır".

كرلگان kerilgen: " بو نانك اول كرلگان bu neng ol kerilgen = bu, daima gerilen nesnedir". Derinin gerilmesi, uzaması; dağ tepesine bulutun yayılması dahi böyledir.

كرلگان kerilgen: " بو ار اول تلم كرلگان bu er ol telim kerilgen = bu, her zaman gerinen, esniyen bir adamdır".

ترلگان tirilgen: " بو ار اول اذگو ساوين ترلگان bu er ol edhgü sawın tirilgen = bu, her zaman iyi ün ile yaşıyan kimsedir".

ترلگان terilgen: " بو نانك اول بيربرگا ترلگان bu neng ol birbirge terilgen = bu, her zaman birbiri üzerine derilen, toplanan nesnedir".

كسلگان kesilgen: " بو يب اول كسلگان bu yıp ol kesilgen = bu, her zaman kopan, kesilen iptir".

سَشِلْكَانْ seşilgen: "بُوتُكُوْنْ اُلْ سَشِلْكَانْ" bu tügün ol seşilgen = bu, daima çözülen bir düğümdür".

تُكُلْكَانْ tügülgen: "بُويِبْ اُلْ تُكُلْكَانْ" bu yıp ol tügülgen = bu, her zaman düğülen iptir".

تُكُلْكَانْ tügülgen: "بُواَرْ اُلْ تُتْچِي قَاشِي كُوْزِي تُكُلْكَانْ" bu er ol tutçı kaşı közi tügülgen = bu, her zaman kaşı gözü düğülen, can sıkıntısından kaşı gözü çatılı kişidir".

Bu ayrım beş yolda yürür. Bu, غ ayrımıdır, (كْ =g) ayrımı da böyledir.

Birincisi: Şahıs için işin devamı ve yaratılışı yüzünden işin kendisinden çokça çıkması anlamına gelmektir: "بُواُغْلْ اُلْ بُرْنِي تَمُرْغَانْ" bu ogul ol burnı tamurgan [+] = bu, her zaman burnu damlıyan, kanıyan çocuktur", "بُواَرْ اُلْ اَدْكُو سَاوِنْ تِرِلْكَانْ" bu er ol edhgü sawın tirilgen = bu, her zaman iyi ünle yaşıyan kişidir".

İkincisi: Sıfatın, sıfatlanan şeyden başkasına geçmesi ve sıfatlanan şey için sıfatın devam etmesi anlamınadır: "بُواَرْ اُلْ تُونِنْ قُرِتْغَانْ" bu er ol tonın kurıtgan" ve "بُواَرْ اُلْ سُوْوُغْ سُمْرُكَانْ"

[+] Bu kelime hem yazma, hem basma nüshalarda يَمُرْغَانْ şeklinde ise de yanlış olacaktır. Çünkü Divanın birçok yerlerinde "تَمُرْغَانْ tamurgan" ve "تَمُرْدِي tamurdı" imlâsında geçmektedir. Bk. I, 427, 8, ve II, 70, 4. B. A.

bu er ol suwuğ sömürgen" sözlerinde olduğu gibi ki "bu, sık sık elbisesini kurutan kişidir", "bu, suyu sömüren kimsedir" demektir. Başka şey sömüren kimse için de böyle denir.

Bu ayrımdan gelen salt (mücerret) isimler sert kâflı, sıfatlar yumşak kâflıdır.

Üçüncüsü: Sıfatlanan şeyin mef'ul anlamına olmasıdır: "بُواَرْ اُلْ قَقِلْغَانْ سُقُلْغَانْ" bu er ol kakılgan sokulgan", "بُواَرْ اُلْ يِرْدَنْ يِرْكَا سُرُلْكَانْ" bu er ol yèrden yèrge sürülgen" sözlerinde olduğu gibi.

Dördüncüsü: İşliyenin dileği olmıyarak işlediği işle vasıflanması anlamınadır: "بُوكِشِي اُلْ سُوزْنْ اُنِتْغَانْ" bu kişi ol sözün unıtgan" ve "بُوتُكُوْنْ اُلْ سَشِلْكَانْ" bu tügün ol seşilgen" sözlerinde olduğu gibi.

Beşincisi: Bu anlamlardan hiç birisi beklenmeyip kelime, salt isim olmaktır: "كُوْرْكَانْ küwürgen" ve "تَوُشْغَانْ tawuşgan" kelimeleri gibi [+].

[+] "كُوْرْكَانْ küwürgen" kelimesi gerek yazma, gerek basma nüshalarda "كَوْرْكَانْ kewürgen" şeklinde ise de yanlıştır. Çünkü yukarıda 13 kelime önce "كُوْرْكَانْ küwürgen" ve "كُمُرْكَانْ kümürgen" şeklinde geçmiştir, "dağ soğanı" anlamınadır. B. A.

Rum ülkesinden Çine dek olan Oğuzlarla göçebeler, işin devamına belge olan ق ile غ ı yeğnilik için atarlar.

Söyleyişte, sıfatlar arasında erkeklik, dişilik yoktur. Bu, ancak sözün gelişinden anlaşılır. Benim bildirdiğim her sıfat ve gösterdiğim her ölçü, her kural, bu ayrıma özger (mahsus) değildir. Gerek dört harfli, gerek dört harfliden artık fiil ayrımlarında görülmüş olan bütün ayrımlarda da bunu yapmak doğrudur. Yüce Tanrı dilerse sözü uzatmaksızın bu şey yakında tanıtılacaktır.

+
+ +

ÜÇ HAREKESİYLE DE İKİNCİ HARFİ SÂKİN OLAN فَعْلَلَل AYRIMI

سُنْدِلاچ sundılaç: Yunt kuşu, çayır kuşu. Şu savda dahi gelmiştir: "سُنْدِلاچ ایشی اَزْماس اَرْتكون تپماك sundılaç ışı ermes örtkün tepmek = harman döğmek çayır kuşunun işi değildir". Bu sav, kuvvetli kişinin işini yapmak istiyerek gücü yetmiyen arık için kullanılır.

قَرْغِلاچ kargılaç: Kırlangıç.

قَرْلِغَچ karlıgaç: Bu anlamda bir kelimedir, yukarıki kelimeden çevrilmiştir.

قَرْغَلِغ Kergalığ: Talas yakınında bir kale adı. Aslı " قرغالغ Kargalığ"dır.

تَمْغَلِق tamgalık: Küçük ibrik.

تَمْغَلِق tamgalık [+]: Bir kişilik sofra. Aslı "تمغالغ tamgalığ" olup "damga vurulmuş" anlamınadır. Hakanlar ibriklerini, kendilerine özger olan sofralarını mühürlerler; bunlarda bir kişiye yetecek kadar yiyecek ve içecek vardır; sofraları, Hakandan başkası kullanmasın diye üzerlerine damga vurulmuş; böylelikle "tamgalığ" kelimesi her küçük ibrik ve sofra için ad olmuştur.

تَمْغَلِق tamgalık: Hakandan başka kimsenin üzerinde yemek yememesi için damga vurulmaya hazırlanmış sofra; çıkakları yakın olduğu için غ harfi ق a çevrilmiş dense doğru olur.

سَرْمَجُق sarmaçuk: Bir çeşit şehriye. Bunun hamuru nohut büyüklüğünde kesilerek yapılır, hastalara, hasta gibi olanlara verilir.

سَرْمُسَق sarmısak: Sarımsak.

سَمُرْسَق samursak: Sarımsak. Yukarıki kelimeden çev-

[+] Yazma nüshada bu kelime, تمغلق şeklinde çıkmıştır. "تمغلق tamgalık" olacaktır. Yazma nüshada dahi böyledir. B. A.

rilmiştir.

قُرغلُق kırguluk: Taşkınlık, yeğnilik.

قِزلاموُق kızlamuk: Kızamuk, kızamuğa benzer sivilceler.

قَشْغَلَق kaşgalak: Ördekten küçük bir su kuşu. Şu beyitte dahi gelmiştir :

تنكدا بلا كُرْسا مَنِي اُرْدَك آتاز
قلقا كُرُبْ قَشْغَلَق سُقْقا بَتاز

Tenğde bile körse meni ördek atar
Kalwa körüp kaşgalakı suwka batar

"Ördek beni o göllerde temrensiz ok atar görse, kaşgalak suya batar". (Ördek beni bu sularda temrensiz okla gördüğü vakit bu kuş suya batar).

بَلْكُلُك belgülüğ: " بَلْكُلُك نَانْك belgülüğ neng = belli nesne". Şu savda dahi gelmiştir :

" بُلْداچى بُزاغُو اُكُوزْ آرا بَلْكُلُك boldaçı buzagu öküz ara belgülüğ = öküz olacak buzağı bellidir, olacak buzağı öküzler arasında bellidir". Bu sav, kendisinden her türlü iyilikler beklenen yiğit, koçak genç için söylenir.

كُزكُنَك küzkünek: Çakıra ve kelere benzer bir kuş; hava yutmakla geçinir.

قَذْناغُن kadhnagun: " قَذِنْ قَذْناغُن kadhın kadhnagun = kayın, kayınbabalar"; güveyiler için söylenir, ardarda قَذِنْ قَذْناغُن denir.

+
+ +

سَنْدُواچْ sanduvaç: Bülbül. Şu parçada dahi gelmiştir :

سَنْدا قَچَر سُنْدِلاچْ مَنْدا تِنَر قَرْغِلاچْ
تَتْلِغ اُتَرْ سَنْدُواچْ آرْكَك تِشِي اُچرشور

Senden kaçar sundılaç
Mende tiner kargılaç
Tatlığ öter sanduvaç
Erkek tişi uçruşur

"Yund kuşu senden kaçar, kırlangıç bende dinlenir, bülbül tatlı tatlı öter, erkek, dişi bende çiftleşir". (Yaz, kışa: "Yund kuşu senden kaçar, kırlangıç bende vakit geçirir; bülbül türlü âhenklerle öter, erkek, dişi bende çiftleşir" der).

مُنْدَرُو münderü: İpekle süslenmiş gelin odası.

Beş harfliler ayrımı bitti.

X
X X

BU, ALTILI AYRIMDIR

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE فَعَلْعَلَل AYRIMI

تِزِلْدُرُك tizildürük: Çedik, mest gibi şeylerin ucuna takılan pullar.

كُزُلْدُرُك közüldürük: At kuyruğundan dokunur bir bez parçasıdır; göz kamaştığı, yahut ağ-

rıdığı zaman gözün üzerine konur,

" كُزْلُكْ közlük" te denir.

جِنِشْتُرُكْ çiniştürük [+] : Bir ağacın meyvasıdır; fındığa benzer, beyazı, kırmızısı olur; ilkyazda yetişir, yenir.

كُمُلْدُرُكْ kümüldürük: At göğüslüğü.

سَقَلْدُرُقْ sakalduruk: İpekten örülür bir kaytandır. Külahın başta durması, yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanır.

قَلَلْدُرُقْ Kalalduruk: Erkek adlarındandır.

X

X X

YEDİ HARFLİLER AYRIMI

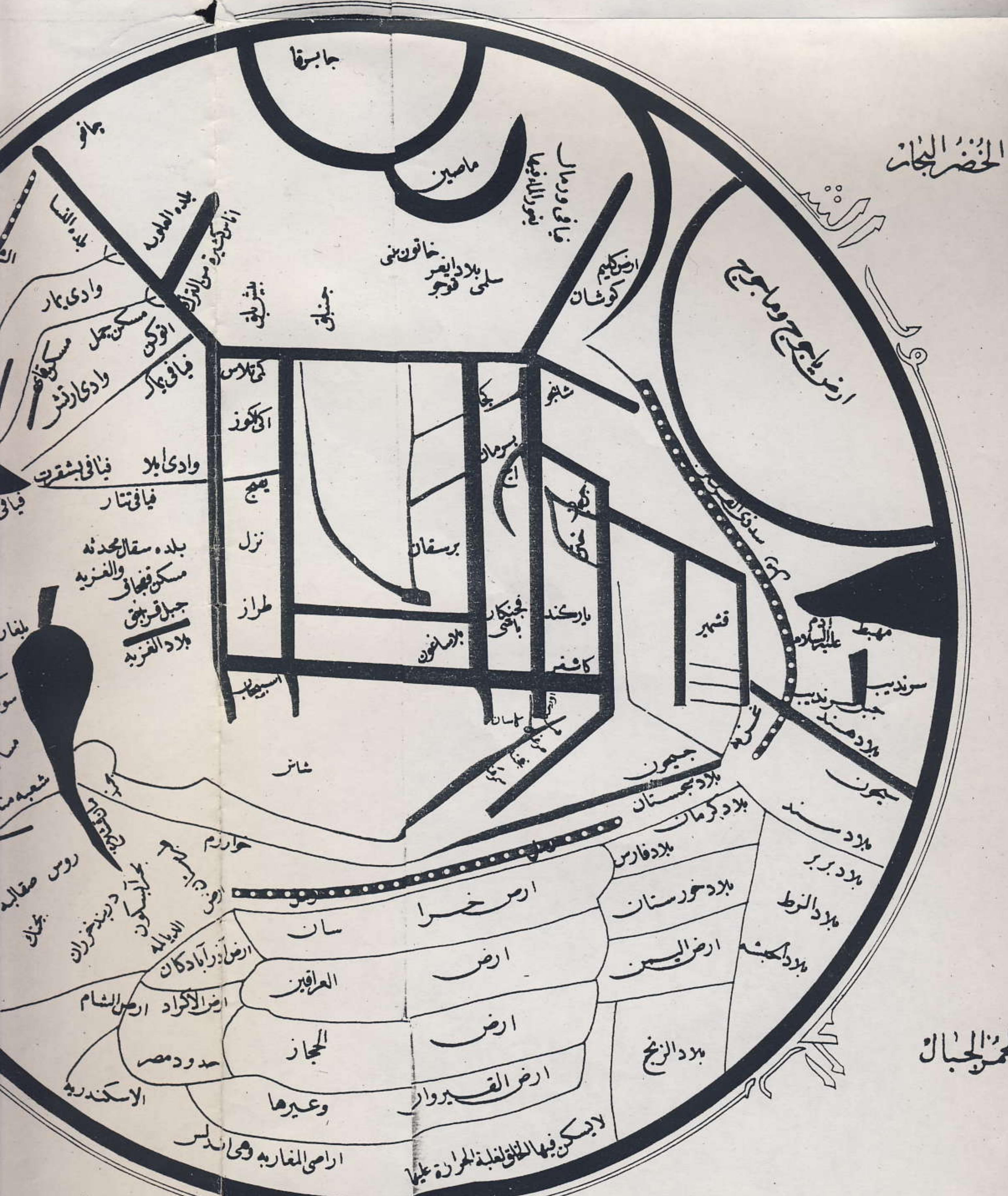
زَرْغُنْجَمُود zargunçmud: Bir çeşit kokulu ot, fesleğen. Farsçası بَلَنْكْ مُشْكْ dür.

Sâlimden olan isimler kitabı bitti.

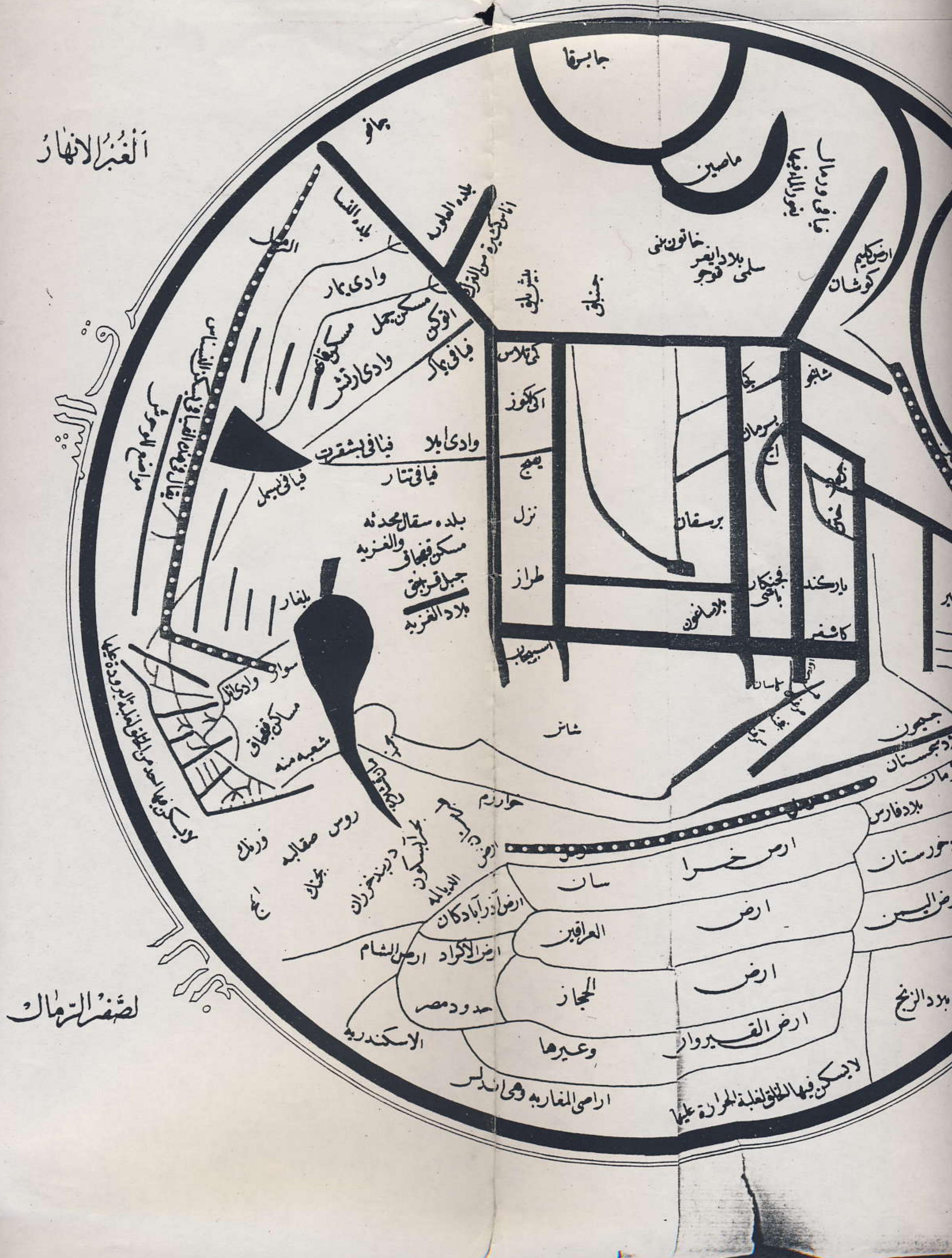
Birinci Cildin

Sonu

[+] Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda bu kelime " جنشترك çeniştürük" şeklinde ise de yanlış olsa gerektir. Doğrusu " جنشترك çiniştürük" olmalıdır. Çünkü basma nüsha I, 235,9 da آزجنشتركادى imlâsındadır. Bunun,Çin fındığına benzer bir yemiş olduğu söylenmektedir."Çin" kelimesi burada açıkça görülür. Yazma nüsha 143 üncü sahifede bu kelime آزجنشتركادى imlâsındadır. Brockelmann da yanılmıştır. B. A.

البحار الخضر
الجبال الحمر
جابرقا
ماصين
ارض ياجوج وماجوج
كوشان
ارض كيماك
برسقان
طراز
نزل
كاشغر
قشمير
جيحون
بلاد سجستان
بلاد كرمان
بلاد فارس
بلاد خوزستان
ارض اليمن
بلاد الزنج
بلاد السند
بلاد البربر
بلاد النوط
بلاد الحبشة
سرنديب
جبل سرنديب
مهبط آدم عليه السلام
ارض خراسان
العراقين
الحجاز
ارض القيروان
وغيرها
ارض الاكراد
ارض الشام
ارض آذرآبادكان
الديالمة
خوارزم
حدود مصر
الاسكندرية
اراضي المغاربة وهي اندلس
لا يسكن فيها الخلق لغلبة الحرارة عليها
روس صقالبة
فيافي تتار
وادي ايلا
بلدة سقال المحدثة
مسكن قفجاق والغزية
جبل قربنق
بلاد الغزية
شاش

الغبر الانهار
لصفر الرمال
جابرسقا
ماصين
يماجو
بلده النسا
بلده العلوية
وادي يمار
مسكن يجمل
وادي ارتش
فيافي يماكر
وادي ايلا
فيافي بشقرت
فيافي تيمبل
فيافي تتار
بلده سقال المحدثه
مسكن قفجاق والغزيه
جبل قربغق
بلاد الغزيه
بلغار
وادي اتل
مساكن قفجاق
شعبه منه
روس صقالبه
خوارزم
اكي كوز
يمجع
نزل
طراز
برسقان
ارض كيمك
كوشان
برسمان
باركند
كاشغر
شاش
جيحون
بلاد فارس
خوزستان
ارض اليمن
ارض خرا
سان
ارض
العراقين
ارض آذرآبادكان
ارض الاكراد
ارض الشام
الحجاز
حدود مصر
الاسكندريه
ارض القيروان
وغيرها
اراضي المغاربه وهي اندلس
بلاد الزنج
لايسكن فيها الخلق لغلبة الحرارة عليها